Зарэцкі Міхась

ВЯЗЬМО

Раман

Мінск
ТДА “Сталія”
2003

Друкуецца па выданні Мн., Юнацтва, 1992 г.
Для сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту

Зарэцкі М.

Вязьмо. Раман: Для сяр. і ст. шк. узр.. – Мн.: Сталія, 2003 – 304 с.

ISBN 985-6670-20-9

У цэнтры рамана М. Зарэцкага “Вязьмо” – вобраз сакратара партячэйкі Сымона Карызны. Пісьменнік выносіць рашучы прысуд эпохе сталінізму.

УДК 4803130201-042

ЧАСТКА ПЕРШАЯ

1

Надвячоркам, як ужо добра зашарэла ў хацёнцы, Галілей борздзенька саскочыў з печы, увамкнуў святло свае саматужнае электрычнасці і вострым руплівым вокам азірнуў начынне. Але зараз жа, мабыць, раптоўна наважыўшы нешта, ён зноў загасіў электрычнасць, гукнуў Босага і выйшаў на вуліцу. Па вуліцы ён, як зазвычай, не ішоў, а бег трушком, дробна падкідаючы ўсё сваё хударлявае тулава. І таксама, як ён, дробна трусіўся следам за ім яго неразлучны калматы таварыш.

Так дабег Галілей да памяшкання местачковае сямігодкі. Босага ён, не ўважаючы на яго жаласны пратэст, пакінуў у цёмных халодных сенцах, а сам асцярожна прачыніў дзверы ў кватэру загадчыка сямігодкі.

Марына Паўлаўна стаяла, укленчыўшы на канапе, перад акном — роўна, нерухома, як на шчырым маленні, і ўзіралася ў сіні вечаровы змрок. Як увайшоў Галілей, яна страпянулася, быццам спалохалася, каб не ўступіў хто ў кола яе вольна раскінутых на самоце думак, саскочыла долу і села, стуліўшыся, у куточку канапы.

Галілей непакойна тупаў у парозе і раз-пораз стрымана кашляў.

— Можа, святло запаліць, дзядзька Ахрэм?

— Кхе... кхе... вось зараз скончу сваю работу, дык зраблю элекгрычнасць вам, Марына Паўлаўна... ветрачок, як у мяне...

— Пакуль што я запалю лямпу. Сядайце, калі ласка.

Галілей падышоў бліжэй, але астаўся стаяць — сядзець ён не любіў.

Марына Паўлаўна запаліла святло, і яно цьмяна азарыла твар яе, стараваты ўжо, зблякды, з бясцветнымі вачмі, у пустэчы якіх правальваліся ўсе захаваныя думкі яе і адчуванні.

Галілеева барадзёнка затрэслася ў спагадлівай турбоце. І каб развеяць Марыне Паўлаўне яе глухую немарасць, ён — аб чым жа больш? — зачаў гаварыць аб сваім вынаходніцтве.

— Усё з печкаю вэдзгаюся, Марына Паўлаўна... ага... Цыркулярная печка... цыркуляцыя, значыцца, духу... ага... Дый карціць мне, каб як без дыму. Дым цеплыню з хаты выносіць, дык каб затрымаць яе...

Марына Паўлаўна ледзь прыметна ўсміхнулася.

— Як жа гэта без дыму, дзядзька Ахрэм? Без дыму ж агню не бывае.

Галілей замітусіўся па хаце:

— Вось так... Вось гэтак... Адсюль — сюды... Адтуль — туды.

Марына Паўлаўна ўдалася ў свае патаемныя думы. Пад Галілееву мітусяніну думалася лягчэй і спакайней — думкі ішлі больш фактычныя, хатнія.

— Ага... вось так... Зразумелі, Марына Паўлаўна?

Марына Паўлаўна не зразумела нічога, але троху супакоілася і, замест адказу, раптам загаварыла — зусім вольна, адкрыта — пра сваё:

— Што мне рабіць, дзядзька Ахрэм? Ці мне самой скончыць усё, ці чакаць, мо ўладзіцца неяк, мо мінецца гэта ў яго... Яму ўжо пад сорак, вы ведаеце? У нас жа зусім дарослая дачка. Мы дзевятнаццаць год як жанатыя... Як гэта разумець, дзядзька Ахрэм? Што рабіць?

Галілей стуліўся ў настарожанай гатоўнасці развязаць цяжкую праблему Марыны Паўлаўны. Ён захапляўся кожнай праблемай, якая траплялася на ягоным жыццёвым шляху — усё роўна, ці мела яна непасрэднае да яго дачыненне, ці не,— і з роўнай стараннасцю біўся над яе развязаннем. Такі ўжо быў Галілееў характар! Цяпер ён без ніякага жалю кінуў свае разважанні аб цыркулярнай бяздымнай печы і ўраз праця̆ўся турботаю Марыны Паўлаўны.

— Кхе... кхе... Тут трэба памеркаваць, Марына Паўлаўна... Апошняе каханне бывае моцнае, дужа моцнае... І дурное. Стары дурней за маладога хлопца кахае... ага... Ды яшчэ і свет цяпер лёгкі пайшоў... Вальготны цяпер свет для чалавечай душы. Гэткім светам — няма чалавеку ніякага ўёму.

— Я ж не трымаю яго, дзядзька Ахрэм. Ён сам не хоча кідаць мяне.

— Пэўна, што не хоча. Тут трэба памеркаваць... Не хоча, бо да старое ласкі прывык, да абыходу. А і новае загарэлася. Вось і ламаецца чалавек.

— Праўда, што цяжка яму бывае таксама.

Галілей раптам замуляўся, закхекаў, затупаў непакойна на месцы. Значыць, меў сказаць нешта для яго важнае, нясцерпнае.

— Я мяркую так, Марына Паўлаўна. Усё ломіцца, дык і чалавек мусіць ламацца. Не ў тым, дык у тым... Раз ператруска ўсяму... усяму ператруска...

Ён ступіў крок наперад і ў нервовай паспешнасці зашаптаў:

— Дадушы ж, усё ломіцца, Марына Паўлаўна. Нешта будзе, нешта будзе. Можа, новая рэвалюцыя ідзе... Я яшчэ не ведаю, не ўцямлю ніяк. Думаю, думаю, а не надумаю нічагутка. Як вы ўважаеце, Марына Паўлаўна? У які бок гэта пойдзе?

Марына Паўлаўна млява адмахнулася:

— Не ведаю я, дзядзька Ахрэм. Пагаманіце з Сымонам, ён добра знаецца ў гэтым ува ўсім.

Галілей чамусьці спалохаўся:

— Добра, добра, я пагаманю з ім, я пагаманю...

І адчужана змоўк. І Марына Паўлаўна сядзела моўчкі — неяк было ўзнімаць зноў гутарку пра сваё. Галілей яшчэ троху патупаў ды пайшоў на кухню аглядаць зробленую ім па адмысловай сістэме спецыяльна для Марыны Паўлаўны сушыльню.

Неўзабаве знадворку грукнулі дзверы, па кухні разлягліся шумныя мужчынскія крокі, і ў пакой увайшоў муж Марыны Паўлаўны, загадчык сямігодкі Сымон Карызна. І зараз жа зноў — ужо ціхенька — ляпнулі дзверы, і з сянец пачулася, як Галілей клікаў Босага.

Сымон Карызна скінуў на крэсла зашаранелае футра і прайшоўся туды і сюды па пакоі, тручы скалелыя рукі.

— Мароз аж трашчыць. Зусім адубеў.

— Я паставіла самавар — зараз будзе гатоў.

І замоўклі абое.

Карызна хадзіў ды хадзіў па пакоі, удаючы, што ніяк не можа сагрэцца. А Марына Паўлаўна ведала: прывёз ён з сабой з раёна нейкае новае ўзрушэнне і карціць яму выказаць яго каму-небудзь, а ён не можа: цяперся ўжо парвалася паміж іх сяброўская блізкасць. Хоць і не злуюць адно на аднаго, хоць і цёплая ласка ўзгарыцца, зацьмее часамі, а нутро адкрыць адно аднаму — нейкі прыкры, мулкі сорам.

У Марыны Паўлаўны сэрца знібіць тупым жалем. З якой бы радасцю падзяліла яна ягонае ўзрушэнне, ягоную радасць ці смутак, усё роўна. А ён не бачыць гэтага ў ёй — правалілася ўсё ў пустэчу бясцветных вачэй — і балазе што не бачыць: было б, пэўна, цяжэй і яму і ёй.

Карызна, п'ючы чай, відочна спяшаецца. І на твары ў яго адбіваецца ўжо добра знаёмае Марыне Паўлаўне турботнае замяшанне: ён зараз устане, з удаванай злоснай рашучасцю апранецца і пойдзе наўмысна гучнымі размашыстымі крокамі.

Марына Паўлаўна ведае, куды ён пойдзе. Яна тады ўкленчыць на сваёй аблюбёнай канапе і будзе доўга-доўга ўзірацца ў заваконную цемру.

2

Сымон Карызна як сакратар сельсавецкае ячэйкі ездзіў у раён

на пленум райкома партыі, і ўзрушэнне, якое панёс ён ад свае жонкі, было агульнае ўзрушэнне ўсяго калектыву — добрае, бадзёрае ўзрушэнне, імпульс да новае пладатворнае працы...

У вострай, троху бязладнай і троху ўрачыстай сумятні раёна, у неабыкла напружаным ходзе пасяджэнняў пленума, у праявах пабаявому адкрытай дружнасці паміж усіх партыйцаў пачуў Карызна новы павеў нязгаснае рэвалюцыі, якая праз спакойныя гоні аднаўленчае працы падышла да апошняга штурму старога свету. І з сакавітаю свежасцю ўзнялося ў Карызны даўнейшае, астоенае карпатлівымі днямі апошніх гадоў: імклівае парыванне наперад, лёгкая ўзнятасць і ўпарты, троху гуллівы задор.

Ён чуў, што ў рэспубліцы зачынаецца новая баявая эра.

Сакратар райкома ў сваім дакладзе гаварыў пра вялікі пералом, пра рэканструкцыю, пра рэвалюцыйную пераробку вёскі, пра тераічны энтузіязм будаўніцтва. Сакратар райкома — з выгляду зусім нязначны чалавек, хударлявы, твар смарчкаваты, нос хоць і даўгі, але не надта паважны. Вялікія словы ўзнімалі сакратара райкома, надавалі яму больш сталасці і разам з тым раскрывалі яго; нават троху дзіўна было, што ўнутры гэтага ціхага чалавека столькі стрыманае сілы, энергіі і запалу.

Карызна памятае, як усяго месяцы з тры таму прыехаў быў у іхні раён таварыш Гайдук. Карызна сядзеў тады акурат у кабінеце Рачкоўскага, старшыні РВК. Старшыня РВК, прысадзісты, камлюваты мужчына з размашыстымі рухамі і грымотным голасам, перш не зважаў зусім на несамавітага наведніка (даўгі пашарпаты кажух, маргелка на галаве, на нагах — грамоздныя боты), потым павёў па ім сярдзіта-дзелавым поглядам і прагрымеў:

— У вас якая справа, таварыш?

І калі той паказаў свае паперы, ён не схаваў свайго шчырага здзіўлення:

— Дык, значыць, вы — Гайдук?

Гайдук прыехаў быў проста з партыйных курсаў, і ў яго не было ніводнага чамадана, ніводнае скрыні. Той першы дзень ён аж дацямна праседзеў у кабінеце старшыні РВК, і калі нарэшце старшыня запытаў у яго:

— Дзе ж вашы рэчы?

Ён ціха і спакойна адказаў:

— Мае рэчы вось у партфелі і ў гэтым клумку. А начаваць я, мабыць, пайду да цябе, старшыня. Мы яшчэ сёе-тое абмяркуем сягоння.

Рачкоўскі і Гайдук цалкам дапаўнялі адзін аднаго. Гайдук быў спакойна-разважны, строга лагічны. Рачкоўскі — адрыўчаты,

інтуіцыйны. Гайдук быў паступовы і роўны, Рачкоўскі — напорны, імклівы. Гайдук знаходзіў і цвёрда трымаў лінію ў працы раёна. Рачкоўскі абарачаў яе ў энергічна ўдарнае дзеянне. Заўсёды, як абмяркоўвалі тую ці іншую справу, праводзіў сваю думку Гайдук — так павялося ад першых дзён ягонага прыезду, — але Рачкоўскі заўсёды быў упэўнены, што тон дае ён, што ўсё робіцца па ягонаму меркаванню. І кожны раз, як Гайдук рабіў якую трапную прапазіцыю, Рачкоўскі нязменна ўзіраўся ў яго з шчырым здзіўленнем, быццам казаў сам сабе: «Бач ты, і ён часам можа людскае нешта прыдумаць».

На гэтым пленуме лагічна-выразны, мерны (хоць і падкрэслены нутраным стрыманым агнём) даклад сакратара райкома дапоўніў Рачкоўскі сваім, як зазвычай, нязграбным, важкім, насычаным грубаю воляю выступленнем. І цяжка сказаць, хто з іх больш узняў у прысутных той непакойна-імклівы настрой, які разам з іншымі захапіў і Карызну.

У перапынку астаўся быў неяк Карызна адзін на адзін у кабінеце з Рачкоўскім. Той парыўчата прайшоўся разы са два па пакоі (ідучы, ён перавальваўся, як качка), потым стаў за сталом, пацёр энергічна рукі, абапёрся імі аб стол і, нахіліўшы над сталом сваё цяжкое тулава, мнагазначна ўпяўся вачмі ў Карызну:

— Ну, браце, як?.. Кумекаеш, га?..

Карызну стала надзвычай лёгка і весела. Ён з маху лэпнуў Рачкоўскага па мясёным плячы і, радасна смеючыся, адказаў:

— Разумею, браце, на ўсе сто працэнтаў.

— Прыйдзецца нам, Сымонка, з табой бадай што ўвесь свет перавярнуць... га?.. Праўду я кажу ці не?

— Ці дзіва, што перавернем. Аж затрашчыць.

І тады Рачкоўскі, важка адкінуўшыся назад, нечакана зарагатаў магутным раздольным смехам. Потым суняўся, падышоў да Карызны і самадаволька падміргнуў:

— Сакратара б яшчэ мне... га?

І лёгенька тырkануў Карызну пад бок. Карызна прамычаў нешта невыразнае. Ён ведаў, што Рачкоўскі гэта — так сабе, з форсу, што ён Гайдуком цалкам здаволены.

Карызна падабаў Рачкоўскага і сябраваў з ім. Яны ці мала год працавалі разам з ім і тут, у гэтым раёне, і яшчэ там, дзе Карызна раней быў за настаўніка. Бадай што ў адну пару яны і пераехалі сюды, у гэты раён. Звязвала іх аднаго з адным, апроч спраў службовых ды партыйных, яшчэ многа чаго інтымнага, пра што ўспаміналі часам яны нібы з сарамлівай, але ў сутнасці прыемнай і

давольнай усмешкай.

На пленуме райкома было некалькі новых незнаёмых таварышаў, што прыехалі з цэнтра дапамагаць мясцовым працаўнікам перабудоўваць вёску. Адзін з гэтых брыгадзіраў чамусьці звярнуў асаблівую ўвагу на Карызну. Ён доўга прыглядаўся да яго, бадай што хадзіў следам за ім, а тады падышоў і запытаўся:

— Дык гэта вы — Сымон Карызна?

І адкрыта глядзеў на яго не то наіўнымі, не то хітраватымі вачмі.

Карызна здзівіўся:

— Чаму вы пытаецеся?

Замест адказу той загадкава ўсміхнуўся і не кідаў з цікавасцю разглядаць Карызну. Карызна зноў запытаў:

— Мы, можа, дзе сустракаліся? Вы мяне знаеце?

Брыгадзір унікліва і невыразна матнуў галавой (можа, і знаю, але не будзем пра гэта гаварыць) і, занядбаўшы Карызнава запытанне, стаў дапытвацца пра стан работы ў Карызнавай ячэйцы.

Звалі брыгадзіра таго — Зелянюк, і быў ён зусім малады яшчэ хлопец, тонкі, драбнявы, але не малы, з досыць прыгожым, толькі залішне бледным і рэзкім тварам.

Як Карызна садзіўся ўжо ехаць дахаты, Зелянюк гукнуў яго ад дзвярэй райкома вясёлым, па-дзяцінаму звонкім голасам:

— Чакай, Карызна! Чакай!

І, падбегшы, з маху кінуўся ў розвальні.

— А я ўсё ж такі да цябе еду, у тваю ячэйку. Папрацуем разам, га?

І, вальготна пасунуўшыся на сядзенні, ёмка штурхануў Карызну пад бок.

Дарогай яны многа аб чым перагаварылі, але Карызна, недаверлівы і сцеражлівы, трымаў скрозь дзелавы, пагадліва-ласкавы тон, не ўпадаючы ў асаблівую гаварлівасць. Нават сваё ўзрушэнне, узнятае пленумам, ён чамусьці стараўся сціскаць у сабе, не даваў яму выйсця.

А Зелянюк аб усім дапытваўся, аб усім дазнаваўся, ані не хаваючы і не саромячыся свайго нязнайства ў драбніцах вясковага жыцця. Што далей, то ўсё больш і больш ён браў да свайго спадарожніка заўзята пабрацімскі, нават троху нахабны тон. І паміж гутаркі ўсё разглядаў яго, раз-пораз усміхаючыся сваёй загадкавай усмешкай.

Карызну гэта не зусім падабалася.

3

Сацыяльнае паходжанне ў Веры Засуліч было несамавітае: яна роджана была ў сям'і сядзельца з «казенной винной лавки». Гэта часам непрыемна турбавала яе дасканала шчырае сумленне, але ў роспач з гэтага яна не ўпадала, а, наадварот, праціналася яшчэ мацнейшым імкненнем да працы над сабой, да найглыбейшага ўкаранення ў плодную глебу сучаснасці. І трэба сказаць, што сярод усіх местачковых настаўніц яна лічылася за самую актыўную, палітычна пісьменную, энергічную, спраўную і чулую да грамадскага жыцця працаўніцу.

Росту яна была сярэдняга (можа, трошачку нават ніжэй), у фігуры — стройная, тварсмела белы з вялікімі не то цёмна-карымі, не то чорнымі вачмі. Апранута была заўсёды чыста і сціпла, без надужвання спакуслівымі аксесуарамі местачковых мод. Таму ў жанчын і ў павярхоўных кавалераў аўтарытэту не мела, але сур'ёзным людзям падабалася і за два гады жыцця ў мястэчку набыла ці мала па-рыцарску адданых прыхільнікаў, сярод якіх першае месца, бясспрэчна, займаў загадчык сямігодкі Сымон Карызна.

Галілей меў рацыю, як гаварыў, што стары кахае дурней за маладога. Сымон Карызна сапраўды кахаў Веру Засуліч дзівачным каханнем хлапца-падлетка, топячы свае без малага сорак год у свежых хвалях зусім юнацкага захаплення. Таму мо і чуў сябе ён так смела і незалежна перад Марынай Паўлаўнай, што ў сваім пачуцці да Веры бачыў нешта вышэйшае за звычайнага сцёртага і забруджанага практыкай год поцягу да жанчыны.

Сымон Карызна ідэалізаваў Веру Засуліч. Ён лічыў яе за сучасную жанчыну ў праўдзівым разуменні гэтага слова, за жанчыну-таварыша, мала што не за героя. І смех сказаць! — але ў гэтым грала пэўную ролю дзіўнае Верына прозвішча, якое страшэнна імпанавала Сымону Карызну, быццам кідала яно нейкі рамантычна-светлы след на яе ад тае славутае рэвалюцыянеркі.

Невялічкі пакой у новым будынку пачатковае школы — у будынку спраўным, чыстым і светлым, як сама Вера Засуліч, быў для Сымона Карызны месцам цудоўнага адпачынку. Сюды нёс ён заўсёды ўсе ўзрушэнні свае душы, сваю радасць, свой смутак, свае надзеі і сумненні. Тут перажываў ён хвіліны таго дзівоснага трымцення нерваў — лёгкага і меладычнага, у слодычы якога раставалі яго без малога сорак год, адкрываючы ў ім юнацкую свежасць.

Вядомая рэч, што ўсё гэта ён пільна хаваў у сабе, унутры. Вядомая рэч, што гэтага звонку зусім не відаць было. І вядомая рэч,

што сама Вера Засуліч аб гэтым ані не дагадвалася.

...Выйшаўшы з хаты ў наўмысна распаленай злоснай рашучасці і грукнуўшы нават дзвярмі (як зразумела ўсё гэта Марыне Паўлаўне), Карызна перш-наперш суняўся і з палёгкаю ўздыхнуў. Потым, з хвіліну прыстоіўшы на месцы, задуменна схіліў галаву і спакваля пасунуў па вуліцы. Але зараз жа крокі яго пашыбчэлі, і ён, неўзаметку для самога сябе, пачаў спяшацца.

У Веры людзі: Віктар — сакратар камсамольскай ячэйкі, аптэкар Плакс — ён жа кіраўнік тутэйшага драмгуртка і местачковы філосаф, яшчэ настаўнік адзін і настаўніца. Ля парога муляецца Галілей.

Гэта добра, што людзі. Карызну трэба нарэшце выліць сваё ўзрушэнне, і таварыства тут надзвычай прыдатнае да гэтае мэты. Ён скарыстаў паўзу, якая занялася па ягоным уваходзе, і звярнуўся да Віктара ў стрыманым тоне, скрозь які, аднак, прабівалася нутраная напружанасць:

— Заўтра, Віктар, збяры сваю камсамолію — паставім пытанне пра калектывізацыю. Удзень будзе партыйны сход — ты свой прызначыш на вечар.

Ён гаварыў бадай што сярдзіта, хоць унутры было ясна і радасна.

— Мы мала зважаем на гэта. У нас яно — так сабе: ідзе, дык і ідзе. Так далей быць не можа.

У Віктара ў адкрытых дзяціных вачах загарэлася палкая цікавасць: нешта новае і важнае прывёз сакратар з раёна, раз пачаў гаварыць у гэтакім тоне. І ён як мага супіў бровы, каб затуліць вясёлую бязрупатную ўсмешку, след перарванае Карызнам гутаркі.

— Добра, я збяру. У нас, праўда, з тыдзень таму стаяла гэта пытанне. Але...

— Але не на той назе стаяла.

Аптэкар Плакс спакойна канстатаваў:

— У кожнага пытання ёсць дзве нагі: правая і левая.

Карызна падсеў бліжэй да Віктара, але гаварыць пачаў, вядомая рэч, для ўсіх, хоць удаваў, нібы інструктуе Віктара:

— Ты разумееш, хлопча, што гэта — не жартачкі? Тут — не бягучая якая кампанія, што сёння зрабіў, а заўтра і забыўся на яе. Наш раён абвешчан раёнам суцэльнае калектывізацыі. Гэта значыць, наш раён цалкам перарабляецца на новы лад. Гэта значыць — усё жыццё мяняецца. Усё пераварочваецца, разумееш?

Аптэкар Плакс з свайго боку дадаў:

— Бо ў кожнае лахманіны ёсць два бакі: верх і спод.

— Мы мусім узняць масу, арганізаваць яе. Працаваць па-баявому, як рэвалюцыянеры, а не як чыноўнікі, бюракраты.

І ў апопшія словы Сымон Карызна ўклаў ладную порцыю свайго нездавальнення шэрай будзёншчынай апошніх год. Вера Засуліч злавіла гэта і скарыстала, каб далучыцца да гутаркі:

— Гэта значыць, што дасюль мы ўсе працавалі, як чыноўнікі і бюракраты? Так?

Карызну падабаецца гэта заўвага: ён любіць часам пафігураваць сваімі рамантычнымі настроямі.

— Пэўна, што мы ўсе гатовы парабіцца чыноўнікамі. Дзе той запал, энтузіязм, захапленне, з якім мы ўвайшлі ў рэвалюцыю, га? Дзе адвага тая, геройства, што было ў кожнага, хто ішоў на фронт за рэвалюцыю? Няма ўжо — сацьмела, згасла. Трэба яго аднавіць, распаліць, а на гэта трэба вялікая і блізкая мэта. Яна — ёсць цяпер. Рэвалюцыя не згасла, яна ўзнімаецца з новаю сілай. Мы яшчэ паваюем!

Галілей не ўрымсціў: ступіў на два крокі наперад і запытаўся:

— А скажыце, тая рэвалюцыя ці скончылася?

— Якая тая?

— Што была супроць паноў.

Карызна няўцямна пацёснуў плячмі.

— Кожная рэвалюцыя пераходзіць паступова праз колькі стадый — мы цяпер уступаем у новую стадыю тае самае рэвалюцыі, што была супроць паноў.

— А цяпер супроць каго?

— І цяпер супроць паноў, супроць кулака, заўтрашняга пана. Кулак — зласнейшы эксплуататар яшчэ, ніж сапраўдны пан. Наша мэта — знішчыць кулака і разам з ім усякую эксплуатацыю чалавека чалавекам.

Галілей чамусьці перапытаў:

— Супроць кулака?

І зноў адступіўся ў свой куток.

І было ў тоне гэтага Галілеевага запытання нешта такое значнае і праканалае, што адразу адвяло ўсіхную ўвагу ад агульных разваг да канкрэтнага, блізкага, да непасрэдна датычнага мястэчка, бліжэйшых вёсак, жывых людзей — знаёмых, прыяцеляў, ворагаў. І бадай што толькі цяпер усё тое, аб чым красамоўна гаварыў Карызна, паўстала перад усімі ў жывой і яснай форме, з усёй сваёй важнасцю і складанасцю, з чорным пераплётам магчымых цяжкасцей і перашкод.

У Віктара вочы задыміліся шчырай турботай.

— Ведаеш што, Карызна? Ці не варта паставіць нам заўтра яшчэ пытанне аб камсамольскай дысцыпліне. Мне здаецца, што ў нас тут не ўсё добра. Трэба падцягнуцца... Як ты ўважаеш?

— Добра, добра... І на вясковых камсамольцаў трэба ўвагу звярнуць... Асаблівую ўвагу.

І яны, працятыя дзелавым клопатам, пачалі снаваць планы бліжэйшай работы.

Вера глядзела на іх з ціхай роўнай увагай, зрэдку ўстаўляючы і сваё меркаванне. Іншыя ўсе пачулі сябе тут лішнімі.

Галілей у сенцах клікаў Босага.

Плакс крыкнуў яму:

— Пачакай, разам пойдзем!

І пайшоў следам за ім. Ідучы, ён з мнагазначнай спакойнасцю запытаў:

— Чуў, Галілей, га?

Галілей дробна трусіўся побач цьмяным мізэрным ценем. Верхняя палавіна яго хударлявага тулава была, як зазвычай, выцягнута наперад, нібы прыглядаўся ён да чаго ці што вынюхваў перад сабой. Не змяняючы паставы, ён на хаду адказаў:

— Кхе... кхе... Трэба памеркаваць... ага... Перш яно тое... якая гэта ёсць рэвалюцыя?.. Ці скончылася яна тая, ці не?.. Можа, гэта другая ўжо... ага...

Аптэкар Плакс, хоць і цёмна было, але зрабіў на твары сваім бязмежна скептычную міну.

— Ат, Галілей, навошта табе мудраваць? Навошта табе гэта канечна ведаць, ці тая яна, ці другая! Кожная рэвалюцыя ёсць рэвалюцыя... Нам з табой, людзям тэхнікі і навукі, з кожнае рэвалюцыі будзе патроху цукру і патроху перцу... Сацыялогія!

Галілей маўчаў. Галілей натрапіў у жыцці сваім на вялікую і цікавую праблему. Яго не абыходзіць тое, ці датыча яна яго непасрэдна, ці не — ён усё роўна будзе з гарачай упартасцю, як мяцежны юнак, ламаць над ёй галаву, пакуль не дойдзе нейкага выніку.

Такі ўжо Галілееў характар!

...Карызна на колькі хвілін затрымаўся адзін у Веры Засуліч. Яна не здзівілася — яна прывыкла ўжо да частых ягоных візітаў. А мо яна нават дагадвалася пра яго пачуццё да яе? Мо ён дарма толькі пяўся схаваць яго, не даць яму выйсці наповерх?

Ён сядзіць і моўчкі глядзіць на яе — балазе яна адвярнулася і не заўважае ягонага погляду. Ён дужа любіць так моўчкі сядзець, і глядзець, і слухаць, як мяккімі хвалямі ўзмываецца ўнутры добрая такая, салодкая пяшчотнасць. Але хвалі растуць і растуць, займаюць

ужо ўсю істоту і выліваюцца ў невыразнае парыванне. Ён устае і пачынае хадзіць па пакоі размашыстымі энергічнымі крокамі. Але рухі не разбаўляюць настрою, і ён пачынае гаварыць — вядома, пра справы, пра што ж ён больш будзе гаварыць з Верай Засуліч?

— У мяне, Вера, цэлы пераварот зрабіў гэты пленум. У раёне ўжо адчуваецца такая, ведаеш, бадзёрая, баявая напружанасць, у якой чуецца, што нешта адбываецца вялікае, неабыклае. Сапраўды, я нібы вярнуўся на колькі год назад... Ты не смейся, Вера, гэта не пустыя словы, не жарт. А як працаваць хочацца, якая энергія, ахвота! Што больш відаць цяжкасцей наперадзе, то большы задор: а ўсё-ткі наша возьме, а ўсё-ткі мы, бальшавікі, пераможам. У гэтым сэнс змагання, Вера, у гэтым радасць змагання.

Вера неадрыўна глядзіць на яго, і ў яе вялікіх — не то цёмна-карых, не то зусім чорных вачах застыла глыбокая ўвага. Гэта яшчэ больш акрыляе яго, надае яму натхнення, і ён гаворыць далей:

— Як гэта дзіўна, Вера! Сёння ў нас тут яшчэ ўсё ціха, спакойна — мы яшчэ спім, закалыханыя роўнаю плынню будзёншчыны,— а заўтра ўсё завіхрыць, забурліць, вынырнуць наповерх усе прыхаваныя супярэчнасці, пачнецца цэлы гармідар... І тут вось пакажа сябе чалавек, сваю сілу і здольнасць. Паглядзім, хто чаго варты!

Гэта было троху падобна да пустой бравацыі, але Карызна ў пале сваім не заўважыў гэтага. Не заўважыла і Вера Засуліч — яе цалкам захапілі Карызнавы словы, і яна ўжо гарэла жаданнем далучыцца да новага зруху, да новых грамадскіх падзей, якія гатовы разгарнуцца ў мястэчку. О, яна ж такая шчырая і такая чулая працаўніца!

Вера перапыняе Карызну, яго гарачую размову:

— Слухай, Карызна, ты вось нічога не кажаш аб працы сярод жанчын. Ты ведаеш, якую ролю грае жанчына ў гаспадарцы? Пераход да калектыву многа залежыць ад жанчыны, папраўдзе. Ты ж чуў, што іншыя калгасы толькі таму і разбурыліся, што бабы не захацелі жыць у калектыве. Мы заўтра збяром свой актыў — ты праінструктуй нас. І потым з масавай працай. Мы з Плаксам хацелі п'еску ставіць, але яна не падыходзіць. Трэба пашукаць чаго-небудзь у раёне. Ты не паедзеш туды гэтымі днямі?

І Вера Засуліч уся ўдалася ўжо ў новыя клопаты. Калі яна так заклапочваецца, твар у яе робіцца дужа цікавы і троху смешны: вусны збіраюцца ў шчыльную складку і аддудырваюцца, як у дзіцяці; лоб моршчыцца да немагчымасці, цудоўныя аксамітныя броўкі спаўзаюцца ўместа, як два тараканы.

Слаўная, шчырая дзяўчына гэта Вера Засуліч!

Карызна яшчэ сядзіць у яе з паўгадзіны і гутарыцьь аб працы

сярод жанчын, аб масавай працы, аб Плаксавым спектаклі. І неўзаметку ўзіраецца, прыслухваючыся да мяккіх узмываў пяшчотнасці, у прыгожыя вусны, у броўкі, у вялікія — не то цёмна-карыя, не то зусім чорныя вочы.

Як вярнуўся Карызна дахаты, Марына Паўлаўна яшчэ не спала. Яна сядзела ў сваім аблюбёным куточку на канапе і жвава гутарыла з брыгадзірам Зеленюком.

Зелянюк сустрэў Карызну той самай загадкавай, з нечым схаваным у ёй, усмешкай. І цяпер раптам заўважыў Карызна, што, як усміхаецца ён, левае вока ў яго трошку косіцца і ўсмешка ад гэтага — непрыемна пустая, амярцвелая.

Брыгадзір Зелянюк, выходзіць, прыйшоў да яго начаваць.

4

Фактычна, і мястэчка тое зусім не мястэчка — проста вялікае сяло, былая воласць, з трыма прыватнымі дробнымі крамкамі, з аптэкай, бальніцай, цэнтраспіртам, кааперацыяй і кнігарняй Беларускага дзяржаўнага выдавецтва.

Ды і Галілей той зусім не Галілей, а звычайны селянін-бядняк, вызвалены нават ад сельгаспадатку, Ахрэм Данілавіч Пунцік. Галілеем ён стаў праз вечныя свае вынаходкі, і гэтую мянушку даў яму яго ж добры прыяцель аптэкар Плакс — кіраўнік тутэйшага драмгуртка і мясцовы філосаф. Гэтая мянушка яго не абразіла (а мо нават і задаволіла, хто яго ведае) і шчытна да яго прыстала: ад таго часу бадай ніхто і не зваў іначай яго як Галілеем.

Найвыдатнейшая вынаходка ці, правільней, канструкцыя Галілеева, слава аб якой прагрымела на ўсю акругу, была «мажджэра» (гармата), якую ён зрабіў быў у тысяча дзевяцьсот адзінаццатым годзе спецыяльна да Вялікадня, каб даць з яе салют падчас першага спеву «Хрыстос васкрэсе». Трэба зазначыць, што ён самаручна зрабіў быў не толькі самую агнястрэльную прыладу, а і порах, паводле рэцэпта старога паляўнічага Казіміра Залуцкага.

Эфект быў надзвычайны. Перапалохаліся ўсе страшэнна, а найбольш сам вынаходда, бо з першым стрэлам разарвалася ўшчэнт уся «мажджэра», і аскепкі яе разам з двума Галілеевымі пальцамі разляцеліся ва ўсе бакі бадай на цэлыя гоні. Назаўтрага падшывальцы-хлопцы цэлы дзень шукалі няшчасных Галілеевых пальцаў, але не знайшлі ніводнага.

Астаўпшся з куксаю, Галілей не спыніў быў далейшых вынаходак, а, наадварот, узяўся за іх з яшчэ большым імпэтам і вёў іх аж

да самае тае пары, калі ўвайшоў ён у гэтае апавяданне. Астатнія ягоныя канструкцыі былі: саматужная электрычнасць у мізэрнай яго хацёнцы і ўдасканаленая сушыльня, якую ён зрабіў, як было паказана вышэй, спецыяльна для Марыны Паўлаўны. Цяпер працаваў ён, паводле ўласных ягоных слоў, над «цыркулярнай» бяздымнай печкай.

У той дзень, як быў прызначан у мястэчку першы сход па калектывізацыі, Галілей ужо загадзя ведаў, хто што будзе гаварыць і як хто будзе паводзіць сябе на гэтым сходзе. Ён ведаў, што сакратар ячэйкі Сымон Карызна будзе гаварыць горача і разумна, і яго будуць слухаць з вялікай павагай, і ад гэтае залішне вялікае павагі не ўнікнуць папросту ў ягоныя словы і не праканаюцца. Ён ведаў, што старшыня сельсавета — даўгі, як вочап, і калматы, як памяло, прозвішчам Пацяроб — будзе крычаць больш без сэнсу і пускаць грубыя жарты: гэты развесяліць сялян, і некаторым ягоным словам дадуць веры, але шмат хто будзе падтакваць і смяяцца падлыжна, адно каб уладзіць начальству. Камсамолец Віктар пачне гаварыць ціха і сарамліва, адылі разгаворыцца і — дармо, што малады, — а слухаць яго будзе прыемна. Неадменна выйдзе з прамоваю Вера Засуліч, скажа многа добра вядомага ўсім, але будзе гаварыць гэта шчыра і старанна. Чарнявы і злы Прахор будзе ўтыкацда дзе трэба і не трэба, выступаць за і супроць, азартаваць, гарачыцца, хоць усім добра вядома, што ўсё гэта ў яго з нязбыўнае ягонае крыўды, а прычыны той крыўды не ведае ніхто, у тым ліку і сам ён. Але паслухаць Прахора ўсё-ткі варта: вялікая злосць яго часам родзіць вострыя і пякучыя думкі. Ну, яшчэ Цімафей Міронавіч Гвардыян...

Цімафей Міронавіч Гвардыян — менавіта Цімафей Міронавіч, а не проста Цімох або, скажам, Цімка, Цёмка, Цімошка ці інакш. Гэта не кулак ці, праўдзівей, не проста кулак, а былы кур'ер высачайшае камісіі па такіх-та і такіх-та справах. Год з дзесяць ён жыў у Маскве і, прыязджаючы ўлетку дамоў на пабыўку, падвешваў на відным месцы перад хатай гамак і гойдаўся ў ім важна, глыбакадумна. І цяпер яшчэ Цімафей Міронавіч любіў часам выказацца мудронаю мовай і накшталт таго, як усе сур'ёзныя прамоўцы ўжываюць спецыяльныя словы — «так сказаць», «значыць», «разумеецца», «стала быць» ды інш., — Цімафей Міронавіч таксама меў сваё слова, але мудрэйшае і званчэйшае, чымся ў іншых: ён паміж гутаркі любіў устаўляць слова «будучы».

Да Цімафея Міронавіча Гвардыяна Галілей — не ўрымціў — заскочыў навертам перад сходам. Гвардыян сядзеў на прыпечку і поркаўся з нейкімі скуратамі. Галілей спехам прывітаўся і, ператрусіўшыся цераз хату, сеў на пярэдняй лаве, бадай не на покуці: так рабіў

ён выключна ў Гвардыяна, і была ў гэтым нейкая дзіўная, зразумелая толькі яму, дэманстрацыя.

Гаспадар падкалупнуў:

— Сядайце, Ахрэм Данілавіч!

— Сяджу ўжо, Цімафей Міронавіч!

— Як зямля круціцца, Ахрэм Данілавіч?

— Дзякую, Цімафей Міронавіч! Дай Бог усім добрым людзям...

Памаўчалі.

— На сход ці пасунецеся, Цімафей МІронавіч?

— Хто яго... Што мне там дужа рабіць, на тым на сходзе? Можа, будучы, якое дробнае пытанне вырашаць і без мяне. Ахвоты нешта няма.

— Нядужаеце, Цімафей Міронавіч?

— Дзякую. Як самі, Ахрэм Данілавіч?

Зноў памаўчалі. Па якой хвіліне, зморшчыўшы твар, каб адкусіць нітку, Гвардыян запытаў:

— Мы вось сядзім, як прусы ў запечку. А вы ж, будучы, светам перабываеце, Ахрэм Данілавіч! Што дзе чуваць такога пракраснага?

— Як чхнеш, так і пачуеш. Свой сквіл мілей за чужую песню.

— Нашто той сквіл? Хто гэта будзе сквіліць?

— Дзе вяселле, там і музыка, Цімафей Міронавіч!

Гвардыян самаўпэўнена ўсміхнуўся.

— Аб чым, будучы, сход склікаюць, Ахрэм Данілавіч?

— Калектывізацыя, Цімафей Міронавіч!

На колькі секунд занялося вострае напружанае маўчанне. Пасля Гвардыян сталым павольным рухам адсунуў убок скураты, паклаў на калені рукі і на голы пергамінавы твар свой напусціў выраз глыбокае развагі.

— А што ж, і пойдуць. Чаму, будучы, не пайсці, Ахрэм Данілавіч? Галоўнае, няма табе ніякага клопату — адпрацуй сваё, атрымай, што табе належыць. Ні заботы, ні турботы. Цябе і накормяць, будучы, і надзенуць. і другое, і трэцяе... А гаспадарка — ёй трэба догляд. І не ўспіш, і не ўясі, не адпачнеш ніколі, як людзі. Гэта, браце мой, апарат...

Хітры чалавек Гвардыян! Гаворыць, дык проста — шчырай душою. Не іначай, ён першы будзе стаяць за калгас.

— Вы, Цімафей Міронавіч, пэўна, таксама ў калгас пераступіце?

Гвардыян усхапіўся:

— А чаму ж не? Што ж вы думаеце? Ці ж мне век, будучы, мардавацца на гаспадарцы? Баба з калёс — калёсам лягчэй... Хай кіруюць — божухна-бацюхна! Ці ж нам шкода, ці што? Абы з сэнсам

было, абы парадак!

Ён зноў завінуўся каля сваіх скуратоў, але ў руках яго не было ўжо ранейшай павольнасці — яны бегалі залішне дробна і, мабыць, без ладу. Ён яшчэ раз скрывіўся, хоць ніткі ўжо не кусаў, працягнуў фальцэтам:

— Пойдуць усе, даражэнькі мой, пойдуць...

І пастараўся ўсміхнуцца як мага безуважна:

— Хе-хе... А хто не схоча — к ліхой долі, таго набок. Ці праўда, Ахрэм Данілавіч?

— Пужаецеся, Цімафей Міронавіч?

Гвардыян аж падскочыў:

— Я? Баюся? Чаго мне баяцца? Каго мне баяцца? Што, я ўкраў у каго? Што, я забіў каго, абрабаваў? Што са мной зробяць? Га? Што са мною зробяць?

Галілей раптам устаў і борздзенька пабег да дзвярэй, на хаду выгаварваючы:

— Чатыры чатыркі, дзве растапыркі, адзін махтын, два вухтаркі...

Гвардыян, як апантаны, закрычаў яму ўслед:

— Гэта — карова! Ту, Галілей! Го-го-го!..

І не спазнаць было, ці гэта ён так засмяяўся, ці агатукаў у шалёнай злосці.

Галілей ужо добра ведаў, што Цімафей Міронавіч канечна прыбяжыць на сход, што ён чуе сілу сваю, але троху пабойваецца, і што за гаспадарку сваю, за жыццё сваё сытае будзе трымацца зубамі аж да астатняга дыху.

Галілей загадзя ведаў, хто што будзе гаварыць і як хто будзе паводзіць сябе на сходзе, аднак адзін з першых прытрусіўся ў зусім пусты яшчэ нардом і заняў у куточку сабе стратэгічна выгоднае месца.

І выйшла ж так, што Галілей цалкам памыліўся.

Першае, што ашукала яго, гэта — склад сходу. Сышліся бадай адны бабы. Ніхто з галоўных местачковых верхаводаў не з'явіўся. Прахор і той прыбег толькі з палавіны сходу. Нават Цімафей Міронавіч (заўважце гэта), нават Цімафей Міронавіч Гвардыян астаўся ў хаце. З прычыны гэткага непаразумення зайшло было пытанне аб тым, ці не варта адкласці сход, і стары ненавіснік і вораг жаночага роду дзед Піліп з несусветнай пагардай зазначыў:

— Які ж гэта сход? Гэта ж бабы!..

Але дзеду Піліпу дала добрага чосу Вера Засуліч — што, бабы хіба не гэткія самыя людзі і грамадзяне? — дык дзед Піліп змоўк і з

дэманстрацыйнай безуважнасцю закурыў сваю вялізную старасвецкую піпку.

Сход адкрылі. Даклад рабіў (зноў Галілей памыліўся) не Карызна, а малады рабочы-брыгадзір з Мінска. Пачаў ён гаварыць зусім ціха, спакойна, нібы і не на сходзе. Таму адразу ж з бабскае гурмы вылецела спагадлівая рэпліка:

— Бедненькі! Як перад смерцю...

Але Зеленюка гэтым не ймеш! Не звярнуўшы ўвагі на рэпліку, ён гаварыў далей тым жа тонам, толькі насыціў словы свае большаю нутранаю напружанасцю. І бабы мусілі скарыцца — сунялі свой пчаліны гуд, сталі слухаць з належнай увагай.

Галілей з свайго стратэгічнага пункта пільна ўзіраецца ў дакладчыка, вывучае яго.

Што ж, гаворыць ён з сэнсам. Пачаў зусім здалёку — дзе тая калектывізацыя, няма ніякай калектывізацыі, ані слоўца пра яе, ані зыку! — можна слухаць зусім спакойна: от, расказаў пра буржуазію, пра замежныя дзяржавы, успомніў паноў, акупацыю, тое, другое. Галілею гэта дужа падабаецца. Ён ведае, да чаго ўсе яно прыйдзе, але ж трэба падвесці так, падшгрнуць, каб і не змецілі, як яно тое галоўнае наповерх выслізне. О, гэта хлопец-зух, няма чаго казаць!

Ну вось цяпер пра гаспадарку. Пэўна, што гаспадарка — дрэнь. Ува ўсіх — дрэнь. Дзе ж тут дужа разгонішся на гэткіх істужках ды з гэткім начыннем, з гэткай худобай... У Гвардыяна?.. Ён ужо знае Цімафея Міронавіча Гвардыяна? Ого, ён нават ведае ўсё пра яго мінулае, нібы жыў разам з ім, нібы разам з ім гойдаўся ў тым высачайшым гамаку!

Во, гэта хвацка! Чыкрыжыць, як рэпу грызе...

Яно што праўда, то праўда: гуртам рабіць ямчэй, гэта табе нават хто хаця пацвердзіць. Буйная гаспадарка — пэўна што: машыны, угнаенне, севазварот, адным словам — тэхніка. Тут табе такога можна намудраваць, што ого-го! Але што ж ты паробіш з гэтымі квактухамі, якім нічога няма мілей за іхняга старога гнязда!

Божухна-бацюхна! Дзе яны панабіраліся гэткага спрыту! Не раўнуючы, як тыя галкі, калі спудзяць іх з іхняга седала. Крычаць, лямантуюць, адна адну перапыняюць, адна адну не слухаюць, і кожная крычыць сваё, аб сваім, кожная толькі сама сябе і чуе.

Ну, тут ужо Пацяробу работа. Ён як бач суніме ўвесь гэты гармідар, на гэта ён майстра.

— Ціху, бабкі! Бабачкі, родныя, ціху! Ціху, бабачкі, каб вас пярун пасмаліў. Ціху вы, ну!

І гэтага апошняга «ну» бабачкі ўсё-ткі паслухалі — скомчылі,

сціснулі гоман свой і памалу змоўклі.

— Хто хоча гаварыць, прасі слова. Гаварыць па адным, а не ўсе разам.

Бабы маўчаць. Бабы не ўмеюць прасіць слова, не прывыклі гаварыць па рэгламенту.

— Ну, хто хоча слова, чаго маўчыцё? Гаварыце!

І праўда, загаварыла бабылка Аксіння. Аб чым жа больш? — загаварыла аб сваім гаротным жыцці, аб тым, што ёй ходу няма, што ўсе яе крыўдзяць, што няма ёй ніякае дапамогі ад Савецкае ўлады. І ці толькі пусціла яна першую сваю бабскую слязу, як грымнулі ўсе, загарлалі, зноў узнялі несусветны вэрхал.

І так — скрозь.

А мужчыны, якія і ёсць тут, маўчаць. У мужчын палітыка — хай яны пакрычаць, што з іх возьмеш, ведама — бабы! — а тым часам, можа, пасвятлее троху, відней стане, як там і што. Нават заядлы Прахор і той толькі махае нешта рукамі адзаду, нешта злосна даводзіць гуртку маўклівых сялян, а на людзі выходзіць не важыцца.

Так і прайшоў гэты сход. Гаварыў яшчэ і Карызна, і Пацяроб, і Віктар, і Вера Засуліч, але вынік быў адзін: крычалі бабы, выліваючы ў тлумны гармідар сваё беспрычыннае ці, можа, многапрычыннае абурэнне, і маўчалі мужчыны, ці то цішком згаджаючыся з бабскім крыкам, ці то проста чакаючы нейкага далейшага выяснення.

Пастановы на тым сходзе не ўхвалілі ніякай, і Галілей пайшоў дахаты яшчэ больш заклапочаны, з яшчэ большым неўразуменнем у сваёй непакойнай істоце.

Ідучы паўз вялікі чысты дом Цімафея Міронавіча Гвардыяна, ён на момант суняўся, нібы хацеў быў зайсці туды,. але падаўся далей. І дзіўнае пачуццё з'явілася тут у Галілея да Цімафея Міронавіча: не то жаль нейкі, не то агіда, не то страх перад нечым няўхільным і жудасным. Адно зусім ясна было Галілею: сёння стаў Гвардыян новы, інакшы, не такі, як быў, — сёння прылюдна паказаў на яго пальцам нехта вялікі і грозны, паказаў і пакінуў яго ў страшнай адкрытасці.

...Якая ідзе рэвалюцыя? Ці тая яна, ці нейкая іншая, новая. Куцы яна пойдзе?

У Галілея гэтулькі клопату! Галілеева сухенькая галава проста трашчыць ад турботных думак.

...Ішлі разам са сходу: Карызна, Пацяроб, Віктар і брыгадзір Зелянюк. У Карызны асталося цьмянае нездавальненне, сход быў відочна няўдалы. Пацяроб лаяўся і ўсё даводзіў, што трэба больш рашуча, што трэба «закруціць, каб...» і г.д. Зелянюк весела смяяўся, успамінаючы асобныя сцэнкі са сходу. Ён быў цалкам здаволены.

— Пачатак добры... Трудна было чакаць лепшае ўдачы.

Карызна здзіўлена і троху дасадліва запытаў:

— У чым тая ўдача?

— Як у чым? Гэта ж зусім зразумела... Галоўнае нам — разварушыць сялянскую думку. А ці ж гэтага няма? Бабскі гармідар — гэта ж знадворнае выяўленне патрэбнага нам разварушэння. Мужчыны, безумоўна, такога самага настрою, як бабы, толькі дыпламатычна маўчаць. Дармо! Хай памаўчаць, хай пакумекаюць. Раз узрушыліся, раз злуюць, крычаць, значыць — дадзела, узяло за жывое, значыць, добра, глыбока падумаюць над усім гэтым. І вось— найлепшая глеба да далейшае працы. Разумееш, дружа?

І ён весела падміргнуў Карызну сваім касаватым вокам.

...Што ж, можа, ён і мае рацыю. Можа, і сапраўды гэта добра. Ды Карызна таксама не надта ўдаецца ў роспач. Хай бы сабе і няўдача была тут — дармо, яго гэта не спыніць: ён умее змагацца з перашкодамі.

У Карызны таксама зусім добры, бадзёры настрой.

5

Мястэчка, у якім разгортваецца дзея гэтага апавядання, хоць нічым бадай не розніцца ад звычайнага сяла, але ж сяло тое вялікае. Яно рассыпаўшыся па двух узгорках, паміж якіх цячэ невялікая рэчка Сівец (гэткую ж назву мае і мястэчка). На Сіўцы стаіць млын. Гады з два таму тут пабудавалі новы, высокі ды моцны мост.

Такім чынам мястэчка дзеліцца на дзве часткі. Адна чысцейшая, дзебялейшая, — там адміністрацыйны, гаспадарчы і культурны цэнтр: сельсавет, каапарацыя, школы (пачатковая і сямігодка), аптэка ды інш. Гэта — уласна Сівец, бо другая частка хоць у паперах таксама Сіўцом азначаецца, але ў простым народзе зазвычай завецца пагардлівай назвай — Сівалапы. Тут ужо — праўдзівая веска. Ды яшчэ якая вёска: убогая, брудная, закаржавелая ў сярэднявечным побыце. Адзін мінскі этнограф перабыў тут неяк аж цэлае лета — дык быў у цудоўным захапленні ад непарушнае сівалапаўскае цаліны і, ад'язджаючы, мілосна кулдыячыў:

— Я пачуў тут сапраўдны дух Беларусі!

У Сіўцы (уласна Сіўцы) хоць таксама няма камяніц ці нават гарадскога тыпу драўляных будынкаў, але ёсць ці мала добрых, раскошных і чыстых пяцісценак. У Сівалапах жа ўсяго адна людская пяцісценка, праўда, з разьбяным ганкам і фарбаванымі вокнамі. У пяцісценцы ў той жыве селянін-серадняк Малах Тодараў Загароўскі.

І акурат у гэтай у пяцісценцы, акурат у гэтага ў селяніна-серадняка, у Малаха Загароўскага, жыве прыгожая — бадай першая на ўсе Сівалапы, а мо і на Сівец — дачка Аўгінька. А за тэй за дачкой, як кажуць, троху ўлягае недалёкі сусед і таксама хлопец не зломак — камсамолец Віктар, сакратар сівецкае камсамольскае ячэйкі.

Надвячоркам — толькі-толькі сядзе за Сівец гультаяватае зімовае сонца — Аўгінька пачынае турбавацца. Ёй, канечне, трэба знайсці нейкую прычыну, каб кінуць сваё бясконцае, да краю абрыдлае прадзіва і выбегчы на вуліцу. Ну, пэўна ж, ёй трэба збегаць да суседак даведацца, ці збіраюцца сёння ў супрадкі, дый газы няма ўжо, трэба пазычыць дзе каліва, дый малыя некуды збеглі — мо пайшлі на каўзель, яшчэ патопяцца ўпрыцемку, — ці мала ёй рознага клопату?

А выйшаўшы на вуліцу, яна нікуды не ідзе, а стаіць перад форткай, схаваўшы рукі ў рукаўкі свайго чырвоненькага з чорнай смушковай аблямоўкай кажушка. З захаду яшчэ плыве лёгкая ружаватая яснасць зары — яна насычае Аўгіньчын твар і ўсю яе празрыста-мяккаю цеплынёй, і Аўгінька цяпер яшчэ прыгажэйшая, яшчэ мілейшая, чымся заўседы. Ці дзіва, што Віктар, яшчэ здалёку ўбачыўшы яе, скаланецца ўсім сваім камсамольскім нутром ад раптоўнае хвалі глыбокае нястрымнае пяшчотнасці.

Аўгінька добра ведае, што Віктар зараз будзе ісці ў Сівец, на вечную сваю працу, на нейкі там сход ці пасяджэнне, яна і выйшла наўмысля, каб пабачыцца з ім, але яна і ў той бок не глядзіць — у яе зусім іншы клопат, яна старанна жмурыць вочы, пільна ўглядаючыся туды, пад Сівец, яе цікавіць нешта ў тым баку. І будзе стаяць так і глядзець, аж пакуль не падыдзе Віктар, не аклікне яе:

— Добры вечар, Аўгінька! Вочы папсуеш, так узіраючыся!

Тады Аўгінька паволі абернецца да яго, нібы цяжка ёй адарвацца ад свайго выглядання, і адкажа троху няўважна, каб паказаць, што яна папраўдзе занята нейкаю справай.

— Здароў, Віця! Куды гэта ты разагнаўся?

— От, пацягнуся ў Сівец. Як маешся, Аўгінька?..

— Дзякую. Ты малых там дзе нашых не бачыў?

Віктар хоць і бачыў, дык скажа, што не. Аўгінька тады задуменна мяркуе:

— Ці не пайшлі яны — чаго добрага — на каўзель?

Віктар з рашучай праканаласцю пацвярджае:

— Пэўна што там. Наш Юзік таксама пабег туды.

Гэта значыць, што Аўгінька пойдзе з ім аж да млына. Гэта ж не мешп як гоняў з пяцёра!

Ідзе Віктар наўмысля марудна, ледзь пераступаючы нагамі, каб як даўжэй працягнуць дарогу. Вось Сівалапы асталіся ззаду, іх захінула старая разгатая вярба, абвешаная сівымі пасмамі шэрані. У Віктара сэрца пачынае біцца яшчэ мацней, чымся дагэтуль, і ў грудзях узмываецца дужа салодкая і дужа пякучая хваля. Ён клапатліва азірае дарогу — ці не відаць там каго? — і, упэўніўшыся, што ніхто іх не бачыць, неўзаметку, на хаду абнімае адной рукой Аўгіньку і пяшчотна туліць яе да сябе. Яна не вырываецца, і ў гэтай любай пакорлівасці яе самая радасць Віктару. Ён мацней прыціскае яе, і яму здаецца, што праз халодную паверхню кажушка да яго рукі даходзіць мяккая цеплыня яе ўтульна схаванага цела. Гэта, мабыць, яшчэ больш распаляе Віктарава пачуццё, і, мабыць, ён яшчэ мацней сціскае Аўгіньку ў сваіх абнімках, бо яна раптам хапае яго за руку і шэпча з ласкавым дакорам:

— Віця! Што ты?

Але рукі ягонае не адрывае, а толькі ціха, нясмела сціскае яе сваімі сагрэтымі ў рукаўках пальцамі.

Так падыходзяць яны пад самы млын. Тут яшчэ стаяць некалькі хвілін, і на развітанне Віктар абавязкова запрашае яе прыйсці ўвечары ў нардом. Яна зазвычай адмаўляецца, і Віктар ідзе ад яе з адчуваннем свае глыбокай віны, што не можа, не здольны ўвесці яе ў грамадскае жыццё мястэчка, ліквідаваць яе культурную і палітычную адсталасць.

Аўгінька ж кідае ўслед яму спакойны ласкавы погляд і паспешна варочаецца дахаты, добра ведаючы, што малыя знойдуцца і без яе.

Так бывае ў іх бадай штодня, і, як заўсёды ў маладых каханкаў, такая аднастайная паўторнасць не толькі не дакучае ім, а, наадварот, падкрэслівае цёплую інтымнасць іхніх мімалётных сустрэч.

...Сёння Віктар падышоў чамусьці асабліва смелы і нават, як здалося Аўгіньцы, троху паважны. Спачатку ўсё ішло як належыць: прывіталіся, пагаварылі пра малых, і ўжо Аўгінька гатова была ўспомніць пра каўзель, як раптам Віктар запытаў у яе:

— Аўгінька, ці ў хаце твой бацька? Я маю да яго інтэрас.

Ого! Віктар мае інтэрас да яе бацькі! Віктар гатоў пайсці ў іхнюю хату! Ці не воўк за гарой здох, што гэткае прыспела? Дасюль жа ён ніякім чынам туды не залучаў: баяўся, саромеўся ці мо так меў якую прычыну.

Бацька, вядома, у хаце — дзе ён будзе яшчэ?

— Калі хочаш, зайдзі — тата там.

З дзелавым выразам на твары, а ўнутры з радасным здзіўленнем ідзе следам за ім, уваходзіць у хату і, астаўшыся ля парога, моўчкі,

зацяўшы дух, сочыць за тым, што будзе дзеецца.

Віктар зважна сядае на лаўку і заводзіць гаворку.

— Як, дзядзька Малах, падскокваеце?

— От, як той пень гнілы, не раўнуючы. Гэта вам, маладым, скокі-падскокі...

— Мусіць, у калгас ужо запісаліся, дзядзька Малах?

— Пэўна што. Яшчэ з восені торбы нарыхтаваў.

І, каб загладзіць свой непрыязны жарт, зараз жа дадае:

— Дзе ж той калгас? Яшчэ ніякага ў нас калгаса няма. Яшчэ і гутаркі сур'ёзнае не было.

— А мы, дзядзька Малах, без гутаркі яго арганізуем. Ураз, па-бальшавіцку.

Малах замест адказу ўздыхае працяжным чатырохпавярховым уздыхам:

— Эх-хе-хе-хе-е-е...

Зрабіўшы належны ўступ, Віктар падходзіць да справы.

— Як вы з дрыўмі, дзядзька Малах?

Малах ажыўляецца:

— Кепска, браточак мой даражэнькі! Лічаныя паленцы ўжо асталіся.

— Тую палавіну не паліце?

— Які яе чорт будзе паліць? Ці нам гэтае мала?

Віктар яшчэ з хвіліну маўчыць і нарэшце пытае:

— Ці не пусцілі б вы ў яе хлопца аднаго на які месяц ці два? Дроў мы неяк прыдбаем.

Малах троху думае, але больш дзеля прыліку. Чаму ж не пусціць чалавека ў пустую хату, а злашча калі ен з дрыўмі?

— Хто яго... Так ад людзей мы не ўцякаем, хай бы жыў сабе... Адно клопату троху. А хто ён, гэты твой хлопец?

— З горада што... Брыгадзір.

Малаху гэта зусім даўпадобы. Хто ж адмовіцца пусціць да сябе начальства? Можа, яшчэ якая і палёгка будзе... І Малах ураз канчае:

— Хай прыходзіць. Сёння мы неяк сваімі прапалім.

— Дык я скажу яму. Бывайце, дзядзька Малах!

І ён ідзе да дзвярэй — зважна, спакойна,— ведама, сур'ёзны такі чалавек. І, ідучы паўз Аўгіньку, ловіць яе вясёлы ўдзячны погляд.

Аўгінька надзвычайна рада. Гэта ж не іначай Віктар з ім таварышуе, з гэтым гарадскім. Ён штодня будзе хадзіць да яго і бачыцца з ёю. І вяселая Аўгінька гатова ўжо з радасці пабегчы ўслед за Віктарам, але парой сунімаецца: адразу кінецца ў вочы!

І яна астаецца ў хаце.

А Віктар рады яшчэ больш за яе — дармо што там, у хаце, трымаў такі зважны, сур'ёзны выгляд. Гэта ж ён сам і падстроіў усё, сам нараіў Зеленюку закватараваіцца тут, у Сівалапах.

З першых дзён Зеленюковага прыезду ў Сівец у іх завязалася з Віктарам цёплая дружба. Віктар адразу прыхінуўся да Зеленюка з шчырай дзяцінай адданасцю. Малады рабочы з горада — такі разумны, разважны, такі дасканалы знаўца ўва ўсіх палітычных пытаннях — стаў для Віктара жывым увасабленнем ідэалу грамадскага чалавека. Ён скрозь прыглядаўся да яго, сачыў за кожным ягоным рухам і зусім свядома пераймаў ад яго тыя звычкі, якімі асабліва захапляўся, якія лічыў за ўзорныя для кожнага грамадскага працаўніка. Праўда, яны ў яго адпаведным чынам трансфармаваліся, набываючы большую мяккасць і сціпласць, уласцівыя ягонаму характару.

Зелянюк бачыў гэтую прыхільнасць да яго вясковага хлопца, яна яму імпанавала, і ён з свайго боку адчуваў да яго сімпатыю і даверлівасць. У вялікім бязладным Сіўцы, куды закінула яго партыйная мабілізацыя, адарваўшы і ад работы на заводзе, і ад вучобы (Зелянюк ужо трэці год як вучыўся ў завочным камвузе), камсамолец Віктар быў першы чалавек, якому ён мог вольна адкрываць свае маладыя думкі — столькі ж гарачыя, імклівыя, колькі цвярозыя, пэўныя.

Пераход Зеленюка на кватэру да Малаха яшчэ больш замацаваў іхняе сяброўства з Віктарам.

...І павялося так ад самага таго дня ці, праўдзівей, ад вечара, калі перабраўся Зелянюк у Сівалапы, што Малахава чыстая палавіна памалу зрабілася неафіцыйным цэнтрам, дзе завязваўся клубочак дружнага актыву, адкуль пачынала кусціцца свежая рунь новага сівецкага бытавання.

Ужо тады, у першы вечар, падышлі былі па-суседску да Зеленюка: былы партызан і чырвонагвардзеец Якуб Лакота, некалі дужы мужчына, а цяпер чэзлы і хваравіты — след белагвардзейскага катавання; Малахаў сваяк — паджылы, але здаровы, камляваты мужык, увесь у густой паклычанай барадзе; малады, спраўны гаспадар Мікіта, які калісь троху вучыўся на агранома і якога ў Сівалапах вельмі паважалі за ягоную стараннасць і за практычныя доследы ды палепшанні ў гаспадарцы. Прыцягнуўся нарэшце і Паўлюк Гвардыян, старэйшы брат Цімафея Міронавіча Гвардыяна, але — не ў пару яму — зусім нікчэмны, шалапутны мужык — вялікі гультай і п'янюга.

Усе яны перш сышліся ў гаспадара — там сядзелі і сціху гаманілі аб сім аб тым, з чаканнем пазіраючы на дзверы ў другую палавіну. Зелянюк пачуў гамонку, выйшаў пацікавіцца, паслухаць, разгаманіўся сам і нарэшце перацягнуў усіх да сябе. А тады ўжо да позняй

ночы ішла жвавая несціханая гутарка, у якой памалу, слова па слову, раскрываўся вялікі сэнс будаўніцтва, што стаяла на парозе непарушнае сівецкае старасветчыны.

Увайшоў быў потым, сціху прачыніўшы дзверы, Малах, абапёрся аб вушак і стаяў так чорным нерухомым ценем — слухаў толькі, а сам праз увесь вечар не сказаў ніводнага слова.

Мабыць, найбольш гаваркі, вясёлы і спрытны на словы быў сёння Віктар, які адразу ўжо стаў тут, у Зеленюковай кватэры, за свайго чалавека. Ад яго звычайнае сарамлівасці не асталося і следу. Адно перашкаджала яму, што вельмі часта хацелася піць, і ён, кідаючы гутарку, выходзіў на гаспадарову палавіну. Праўда, ён іншы раз забываўся і напіцца, але ніводнага разу не забываўся сказаць колькі слоў Аўгіньцы і атрымаць ад яе вельмі выразную і мілосную ўсмешку. Нават разы са два, здаецца, ці тры яму пашчасціла заспець яе ў хаце адну — дык там справа даходзіла ўжо і да пацалункаў.

Ведама, маладосць!

6

Усё ішло як мае быць. У Сымона Карызны не было ніякіх сумненняў аб тым, што той зрух, тая вялікая рэвалюцыйна-ператорная работа, якая бурна разгарнулася ў рэспубліцы, якую несла на сваім баявым сцягу партыя, ёсць сапраўды адзіна правільны, пэўны і няўхільны шлях далейшага поступу рэвалюцыі. Ён з поўнай шчырасцю галасаваў супроць усялякіх выступленняў апартуністаў, якія сеялі ў масах бязверыцу, страх перад немінучымі цяжкасцямі і перашкодамі, якія фактычна клалі палкі ў колы рэвалюцыі. Ён лічыў іх за здраднікаў, за трусоў і заўсёды вымагаў большага ім пакарання, чымся было запрапанавана. Ён нават адчуваў да іх чыста асабістую варожасць, бо ў глыбіні душы, недзе на мяжы свядомасці, насіў невыразную думку ці нават адчуванне, што пералом гэты пэўным чынам вынікае з яго глухога інстынктыўнага нездаволення нэпаўскаю будзёншчынай і азначае зварот да рамантычна-баявых традыцый мінулых дзён. Гэта, зноў кажу, было больш адчуванне, чымся думка, бо іначай Сымон Карызна, безумоўна, знайшоў бы ў сабе патрэбную сілу і здольнасць да самакрытыкі і зразумеў бы шкодную памылковасць гэтай тэндэнцыі.

Карызнава захапленне, энергія яго і парыванне не толькі не згасалі з цягам дзён, а распаляліся з большай сілай. Пасля першага сходу ў мястэчку ён пабыў бадай ува ўсіх вёсках свайго сельсавета і канчаткова пераканаўся, што пад знадворным нездаволеннем, неда-

вер'ем, боязню, пад бабскімі істэрычнымі крыкамі і сцеражліва-разважным маўчаннем мужыкоў хаваецца ўсё-ткі глыбокая гатоўнасць да нейкае рашучае, яшчэ неасазнанае змены жыцця, поўнага дзікіх супярэчнасцей і несуладдзя. Трэба выявіць гэту гатоўнасць, памагчы асазнаць яе і даць ёй належны кірунак.

Так, Зелянюк праўду казаў: перш-наперш — разварушыць. Гэта — галоўнае.

І Сымон Карызна, упэўнены ў немінучай удачы, даў сабе слова намагчыся ўсімі сіламі і калектывізаваць свой сельсавет раней ад усіх у раёне.

Трэба пачынаць з Сіўца. За Сіўцом пойдуць іншыя вёскі. Але пакуль што тут справа яшчэ не рушыла з месца — усё асталося застыўшы на тым пункце, да якога прывёў першы, па Зеленюковаму вельмі ўдалы, сход. Але тут нешта робіць сам Зелянюк. Гэта добра — браць знізу, спакваля раскалупваць каржаватую глебу сялянскай псіхікі. Добра і тое, што ён узяў на рэмус камсамольцаў, прыцягнуў іх да гэтае напружанае штодзённае прапагандысцкае работы. Яны сапраўды «разварушваюць», і вынікі гэтага «разварушэння» ўжо добра відаць: невялічкі, але дружны бядняцка-серадняцкі актыў гатоў выступіць першым баявым атрадам у змаганні за калектывізацыю мястэчка. А тады – шырокае арганізаванае наступленне, масавая агітацыя, масавае «разварушэнне», уздым энтузіязму – і поўнае завяршэнне ўсяе работы.

Адным словам — усё ідзе як мае быць.

Як і заўсёды, зладнасць у працы настройвае Карызну на зладнасць і ў асабістым жыцці. На свае сямейныя справы пачынае глядзець з пагадлівай спакойнасцю. Фактычна, аб чым жа тут справа? Ці ёсць які сэнс і прычына да тых згрызот і душэўнага мітушэння, што апанавалі былі яго апошнімі часамі?

Праўда, жонкі свае, Марыны Паўлаўны, ён не кахае. Ён ужо дасканала праверыў свае цяперашнія адносіны, свае пачуцці да яе і зрабіў гэтую рашучую канчатковую выснову. Але ці ж гэта сталася толькі цяпер? Ці не мінула ўжо колькі год з таго часу, як згасла ў ім цікавасць да яе як да жанчыны і іхняе сужыццё абярнулася ў простае — праўда, нуднаватае троху, беднае таварышаванне? Ні ён, ні яна не наракалі — мабыць, лічылі гэта за няўхільны закон усёмагутнага часу (яму ж ужо без малага сорак гадоў!), і абое моцна трымаліся за рэштку свае шлюбнае сувязі, што ўвасаблялася ў іхняй адзінай дачцэ, якую любілі яны бязмежна. Нават пасля таго, як выправілі дачку ў Мінск на вучобу, адсутнасць яе, пастаянныя думкі і турботы аб ёй яшчэ больш былі зблізілі іх.

Ці вінаваты ён перад Марынай Паўлаўнай?

Ён, мабыць, кахае Веру Засуліч. Жонка ведае гэта — яна за дзевятнаццаць год супольнага жыцця навучылася адгадваць усе яго перажыванні. Але ж ён сам абмяжоўвае сваё пачуццё, хавае яго нават ад самое Веры. Нават Вера — ён упэўнены гэтым — нічога не ведае. Што ён часта ходзіць да яе? Ён ходзіць як да таварыша ў рабоце, ён і гаворыць з ёй больш аб розных справах — яна ўмее разумець яго і нават памагае яму разважыць тыя ці іншыя — выключна дзелавыя — сумненні.

Чым жа ён вінаваты? За што ж Марына Паўлаўна злуе на яго? А яна злуе, ён добра бачыць, ды і яна надта гэтага не хавае. Не іначай — тут нейкае непаразуменне.

І Сымон Карызна бярэцца за ліквідацыю гэтага непаразумення.

Ён прычакаў зручнага моманту і неяк раз, як былі абое ў добрым гуморы, запытаў яе:

— Марына! Ці не думала ты калі-небудзь, што ў нас з табой нейкая недарэчнасць выходзіць. Не так мы жывём адно з адным... дрэнна жывём... га?

Марына Паўлаўна адгукнулася на гэта з гарачай гатоўнасцю.

— Сеня! Нам жа даўно трэба было пагаварыць пра гэта. І я чакала ўсё, я не важылася першая пачаць.

Яе паспешная гатоўнасць і тое, што яна яго раптам назвала «Сеня» (гэтага не было ўжо даўно), троху ахаладзіла Карызну, але раз пачаў, дык трэба канчаць.

— Ты ўсё злуеш на мяне, Марына. Заўсёды нейкая нездаволеная, чураешся мяне.

Марына Паўлаўна ціха ўсміхнулася.

— Ці ж гэта я?

І ў ціхім асцярожным дакоры яе чулася глыбокая пакорная адданасць жанчыны, якая гатова ўсё дараваць. Карызна не ведаў, як далей павесці гаворку, і яна памагла яму.

— Ты ўсё гавары, Сеня, аб усім. Нам няма чаго саромецца адно аднаго. І я ведаю ўсё...

Карызна настаражыўся.

— Гэта ты пра Веру? Ну, я буду зусім адкрыта... Вера мне падабаецца, я часта хаджу да яе, мы гутарым, абмяркоўваем нашыя справы...

Марына Паўлаўна ў такт гаворцы яго з ласкава-іранічнай усмешкай ківала галавой.

— Я ўсё гэта ведаю. Дзіўны ты, Сеня! Ці ж аб гэтым клопат? Ці ж гэта мучыць мяне? Помніш, мы ўжо гаварылі... Я не зайздрошчу...

Але — ты чужы стаў нейкі... быццам няма цябе зусім... ці мяне няма... Ты ніколі не скажаш ні слова мне, не пагаворыш са мной, не параішся...

Карызна разумеў, што яна кажа чыстую праўду. Але што ж ён зробіць? Ён не можа перамагчы ў сабе таго пачуцця не то сораму, не то прыкрае няёмкасці, якое заўсёды абуджаецца ў ім, калі ён спрабуе зноў завязаць з ёй былую блізкасць. Можа, гэта — часовае, можа, яно потым мінецца. Можа, яна і сама вінавата, што сваёй падазронасцю, сваёй вечнай настарожанасцю перагараджае яму да сябе дарогу. З цятам часу гэта напэўна сатрэцца, і іхнія адносіны стануць зусім нармальныя. Вось сёння яны ўжо гавораць усё адкрыта, не саромяцца адно аднаго і вераць адно аднаму.

Марына Паўлаўна з той жа ласкава-іранічнай усмешкай слухала ягоныя тлумачэнні. А як скончыў, ціха і проста запытала:

— Сеня! Чаму ты ўжо не канчаеш?

Карызна сумеўся.

— Што не канчаю?

— Усё... Мы не звязаны, Сеня, нічым. Нашто нам адно аднаму замінаць?

Карызна дасадліва зморшчыўся:

— Я не маю ў гэтым патрэбы. Я не ведаю, чаго ты хочаш. Я гаварыў усё адкрыта сёння, дык і ты кажы...

І Марына Паўлаўна сказала. Яна не мела на ўвазе гэтага гаварыць — прынамсі, ніколі не думала, што так скажа. Але, мабыць, жыло гэта доўга ў нутры ў яе і настойна шукала выйсця, бо цяпер, як прыйшла магчымасць сказаць, яна ўжо не мела сілы стрымацца.

— Я не хочу, Сеня, каб было так далей. Я не хочу, каб ты жыў так... надвая... Або яна — або я...

Вось і ўсё... Цяпер ужо кончана ўсё — яна сама закрыла дарогу далейшым шчырым размовам. Вось ён няўцямна паціснуў плячмі, устаў, пачаў хадзіць па пакоі. Ён ужо зноў — чужы, ад яго ўжо больш не пачуеш жаднага слова.

Нашто яна сказала гэтае наіўнае дзяцінае глупства? Бач ты, як у драме ўсё роўна. Трагічная гераіня... Першая палюбоўніца... «Або я — або яна!..»

Ён, вядомая рэч, не чакаў ад яе гэткае дурасці, ён цяпер пагарджае ёй.

Усё копчана. Вось ён ужо безуважна пазірае ў акно, ён ужо думае пра другое. Ясная справа: ён падыходзіць да стала і заклапочана выбірае нейкія паперкі — гэта ўдае, што некуды трэба ісці яму з пільнымі справамі. Як заўсёды, зараз напусціць на твар сярдзіта-

дзелавую, злосна-рашучую міну, пройдзецца яшчэ разы са два па пакоі размашыста-цвёрдымі крокамі, схопіць партфель і грукне дзвярмі… Марына Паўлаўна ведае, куды ён пойдзе.

Але ён не сказаў нічога? Ён мусіць сказаць яшчэ нейкае слова?

І Карызна гаворыць, на момант суняўшыся ў дзвярах і не абарачваючыся:

— Напішы ліст дачцэ — нешта нічога ад яе не чуваць…

Марына Паўлаўна доўга сядзіць нерухома, упяўшы некуды ў нявідную кропку свае блеклыя, бясцветныя вочы. І ў пустэчы гэтых вачэй яшчэ глыбей правальваюцца ўсе захаваныя думкі яе і адчуванні.

Але вось раптам па яе твары ледзь прыметна разліваецца палахліва-радаснае здзіўленне — яна ўспомніла апошнія Карызнавы словы.

Чаму ён менавіта цяпер памянуў пра дачку? Што хацеў ён сказаць гэтым напамінаннем?

Марына Паўлаўна асцярожна ўсміхаецца, і гэтая ўсмешка доўга астаецца ў яе на твары. Яна падыходзіць да Карызнавага стала, бярэ адтуль фатаграфію ў стракатай чарапашкавай асадцы і доўга-доўга ўзіраецца ў прыгожы вясёлы твар маладой дзяўчыны. З вачэй у яе бягуць дзве дробныя жвавыя слязінкі. Яна глыбока ўздыхае і, становячы на месца доччыну фатаграфію, заспакоена шэпча:

— Добра ўсё-ткі, што я так сказала…

7

Выслухаўшы блытаныя Паўлюковы паведамленні, Цімафей Міронавіч Гвардыян моўчкі падышоў да кутавой шафкі, дастаў адтуль адпалавіненую паўлітроўку, выліў рэшту гарэлкі ў вялікую чайную шклянку і падаў брату.

— На, выпі.

Паўлюк ішоў да гарэлкі паволі, сцеражліва, як па кладцы, і ўжо з паўдарогі выцягнуў наперад сваю непрыгожую хваравіта-чырвоную руку. Узяўшы шклянку, ён з момант трымаў яе ў нейкім зачараваным аслупяненні і тады ўжо пачаў хапліва піць, гулка чоўкаючы рухавым горлам. Выпіўшы, страшэнна скрывіўся і моўчкі пайшоў да дзвярэй, упарта не спускаючы з твару свае крывое міны, у якой сабраліся ў агідны скрутак — і пякучая горкасць гарэлкі, і пагарда да самога сябе, і нянавісць да брата, і глыбокае ўсеагульнае расчараванне.

Гвардыян глядзеў яму ўслед роўным застылым поглядам, і на жорсткім пергамінавым твары ў яго не мігнула ні спагады, ні

асуджэння, ні нават пагарды. Як зачыніліся за Паўлюком дзверы, ён так жа застыла паглядзеў на пустую пляшку, пакруціў яе ў руцэ і паставіў у шафу.

Фактычна нічога такога асабліва новага Паўлюк не сказаў — мо не варта было і глуміць столькі гарэлкі. Але Гвардыян заўсёды мяркуе наперад. Ад яго не пяройдзе: стары п'янюга яшчэ будзе ў прыгодзе — хай ведае братаву ласку. Цяперашнім светам з кожным трэба мець сякую-такую палітыку.

Прыйшоўшы да гэтае лагічнае высновы, Гвардыян адышоўся ад шафкі і паволі пасунуўся ў чыстую палавіну хаты: тут ён можа спачыць душой і аб усім падумаць.

У чыстай палавіне сабраны ўвесь бляск Гвардыянавага багацця і культуры. Увесь гэты пакой пазастаўлены мэбляй розных гатункаў і featureрознае вартасці, сярод якой ёсць і самотныя адзінкі сапраўды шыкоўных, дарагіх гарнітураў і ўбогія прадстаўнікі мясцовага саматужнага майстэрства. Усё стаіць у дасканалым парадку, які дужа цешыць гаспадара і якім гаспадар дужа ганарыцца. Крэслы ўсе выстаўлены шнурам паўз сцяну — перш маленькія, потым большыя, яшчэ большыя і г. д. Шафы таксама плячо ў плячо прыхінуліся да другое сцяны, але адной не хапіла месца, дык яна стала бокам, пакрыўджана адвярнуўшыся ад сваіх суседак. У двух процілежных кутах стаіць па вялізным трумо, а ў трэцім куту, што супроць абразоў,— наймілейшая Гвардыянава рэч — шырокае і глыбокае спрунжынавае крэсла. На гэтым троне любіў часам пасядзець Цімафей Міронавіч, аддаўшыся глыбокаму адчуванню сваіх шматгадовых здабыткаў, станавіта размешчаных перад яго вачыма. Тут ён на самоце абмяркоўваў свае мудроныя гаспадарчыя справы, тут жа ўдаваўся ён і ў самадавольнае філасафаванне на тэму аб тым, што вось не кожны чалавек патрапіць жыццё сабе чыста наладзіць, што не кожнаму чалавеку дадзена на гэта сіла і здольнасць.

У гэтае старасвецкае крэсла асцярожна спусціў цяпер Гвардыян сваё недалужнае цела і, цяжка ўздыхнуўшы, стаў думаць свае непакойныя думы.

Усё, аб чым сёння казаў Паўлюк, ён ужо ведаў раней, але з гэтага ведання малую меў сабе ўцеху; ён ані нічога не разумеў. «Што ім трэба? Якая ў іх праўдзівая мэта?»

Гвардыян за сваё багатае і дабром і ліхам жыццё прызвычаіўся ў кожным дзеянні людзей пад знадворным яго выяўленнем знаходзіць просты матэрыяльны сэнс, які часамі быў зусім розны ад тых мэт, што паказвалі людзі, і які заўседы — ён ужо добра ў гэтым пераканаўся — круціўся недалёка ад таго, самага любага ўсім, як і

яму, Гвардыяну, рубля. І цяпер ён, адкінуўшы ўсякія там палітычныя гутаркі ды агітацыі, стараўся знайсці просты матэрыяльны эквівалент небяспекі, што насоўваецца на яго грознай навалай.

Можа, будзе абрэзка зямлі? Можа, прыйдзецца заплаціць нейкі асаблівы падатак?

І, каб напужаць сябе, каб загадзя прывучыць сябе да страшнай магчымасці, ён бярэ

найбольшае:

— Няўжо цэлую тысячу?

Ён шырока расплюшчвае вочы і стараецца самога сябе падманіць, што сапраўды яму страшна, што горшага ўжо быць не можа. Але дармо! Нейкі ліхамысны нутраны голас падказвае, што гэта не страх, а ўцеха, што ідзе нешта куды вялікшае і страшнейшае. І ў тым, што цёмнае яно, невядомае, — самая турбота Цімафею Міронавічу Гвардыяну.

Па мястэчку — Гвардыян ведае — часта памінаюць ягонае імя. У Малаха, дзе кватаруе таварыш рабочы з горада, — Паўлюк казаў — маюць яго ўжо за першага ворага. А тут яшчэ круціцца — сыскаўся са свету — гэты зладзюга Шыбянок. Што ён мае да яго? Чаго ён гару верне на бязвіннага чалавека? За што ён меціцца яму?

Гвардыян, праўда, ведае добра, за што меціцца яму «зладзюга Шыбянок», ён не забыўся яшчэ, што гэта з яго лёгкай рукі пайшоў той — голы як бізун — у невядомы свет шукаць невядомае долі. Дый баіцца ён гэтага чорнага чалавека горш, як агню, але ніколі сам сабе не прызнаецца ў гэтым і свой страх хавае за ўтульную заслону фармальнае законнасці.

— Я нічога супроць законаў Савецкае ўлады не рабіў. Я ні ў кога не ўкраў і нікога не абрабаваў. Я сам жыў і дзяржаве даваў. А што наймаў, дык на гэта таксама быў закон ад дзяржавы. Дзе ж мне, век служачаму чалавеку, ды яшчэ, будучы, сямейна-бяздзетнаму, з усёй гаспадаркай самому ўправіцца!

І ў Гвардыянаву свядомасць адзін па адным плывуць самыя пэўныя, самыя рашучыя аргументы, якія даводзяць поўную ягоную лаяльнасць. Ён паступова смялее, і непакой яго змяняецца на абурэнне.

— Што я мяшаў яму катораму абжывацца? Што я яму катораму свет завязаў? Гэтак не то што Шыбянок, а і родны брат гатоў сказаць, што я разарыў яго, гаспадаркі рашыў?

Праўда, братава Паўлюкова гаспадарка, як і таго, Шыбянка, таксама ў ягоныя рукі перайшла, але ж ён сплаціў яму ў добрай згодзе па закону і мае права цяпер з шляхетным абурэннем сустрэць усякую

з яго боку прэтэнзію.

Што яны да яго маюць? Што яны ладзяць там на ягоную галаву?

У Гвардыяна гэтае «там» ужо канчаткова лакалізавалася ў Сівалапах — адтуль, безумоўна, ідзе ўвесь чмур, а першыя паджыгайлы супроць яго — чорны Шыбянок ды гэты, з горада. Яшчэ Віктар-камсамолец памагае ім, блазнюк паганы. Але што яны прымеюць зрабіць? Нічога не выйдзе з усяе гэтае іхняе турбацыі, дарэмны клопат! Гвардыян знае сівецкіх людзей — звекаваў з імі, можна сказаць, — не пойдуць яны на гэтае ашуканства, не дадуць сябе абкруціць!

Цімафей Міронавіч ужо ўсміхаецца шырокаю, застылаю, як у жабы, усмешкаю. Ён заспакоены ўжо, ён цалкам упэўнены ў добрым канцы. І ён трыумфальна-здаволеным поглядам абводзіць сваю хатнюю маёмасць, нібы ўбіраючы ў сябе грунтоўную моц і станавітасць усяго гэтага багацця.

— Хай-тку панажываюць столькі!

Потым да ягонага вуха далятае гаспадарчы бразгат з чорнае палавіны. Яго свядомасць раптам варочаецца да абыдзёншчыны, і ён перш-наперш успамінае, што сёння — нядзеля. Ён устае з крэсла і, стоячы ля яго ў важна нахіленай наперад паставе, гукае:

— Матрёна!

Уваходзіць жонка — невялічкая молепадобная жанчына з дробнымі і рэдкімі, нібы высеянымі вачмі. Гвардыян, не гледзячы на яе, выгалашае:

— Дай мне той добры пінжак, трэба, будучы, сходзіць да аб'ездчыка.

Цырымонія надзявання «добрага пінжака» праходзіць з адмысловай урачыстасцю. Хоць «пінжак» вісіць тут жа, у першай ад Гвардыянавага трона шафе, але бярэ яго канечна «Матрёна» і, трымаючы на выцягнутых уперад руках, падносіць да Гвардыяна з напружанай, блізкай да спалоху павагай. Гвардыян ужо загадзя абярнуўся спіной насустрэчу «добраму пінжаку» і выставіў назад скачарэжаныя рукі. «Матрёна», зацяўшы дух, напінае на гэтыя рукі неслухмяныя рукавы.

Футра Гвардыян апранае сам і без цырымоніі. Потым, узяўшыся за клямку, ён па неадменнаму свайму звычаю абарочваецца напаўзвароту ад дзвярэй і дае апошні загад жонцы:

— Як прыйдзе Панас — хай ідзе струшанку трэсці.

І тады ўжо здаволены, што ўсё ў яго цалкам па-людску, выходзіць на вуліцу.

Аб'ездчык жыве наводшыбе, гоняў з пяцёра ад Сіўца, на ўзлессі.

Гвардыяну трэба прайсці, ідучы да яго, бадай палавіну мястэчка. Сёння праходка гэта чамусьці не цешыць яго, як зазвычай, не дае яму салодкага адчування ягонае сілы і паважнасці. Праўда, кожны, хто стрэнецца па дарозе, выяўляе да яго звычайную далікатнасць, але ў гэтай далікатнасці чуецца цяпер Гвардыяну нейкая прыкрая падкрэсленасць, а іншы раз нават тонка схаваная насмешка. Ліха ведае што гэта сталася з гэтымі людзьмі.

На самым канцы мястэчка кідаецца ў вочы смешная хацёнка Галілея.

Гвардыян пагардліва ўсміхнуўся:

— Электрычнасць!..

І ўжо гатоў быў пранесці далей на сваіх тонкіх вуснах гэтую самадавольна-пагардлівую ўсмешку, аж раптам нейкая нечаканая думка працяла яго галаву, і ён збочыў на вузенькую, у адзін след, сцежачку да Галілеевай хаты.

Дзверы былі завалены з сярэдзіны. Гвардыян паляпаў. Перш загурчаў сабака, потым пабыло троху ціха, і нарэшце дзверы самі па сабе расчыніліся і, упусціўшы Гвардыяна, зноў жа самі па сабе зачыніліся за ім.

У хаце было пуста. Гвардыян асалапела азірнуўся наўкола, шукаючы гаспадара. Нарэшце ён угледзеў клок Галілеевай барадзенкі, які тырчаў з высокіх — ва ўзровень печы — палацяў. Потым над барадзёнкай ён заўважыў яшчэ пранізлівае Галілеева вока, якое, не міргаючы, глядзела на неспадзяванага госця, не паказваючы, аднак, ні асаблівае радасці, ні здзіўлення.

Гвардыян палічыў за патрэбнае засмяяцца.

— Хе-хе-хе! Ну і механіка ў вас, Ахрэм Данілавіч! Самі дзверы адчыняюцца і зачыняюцца. Як у той казцы ўсё роўна.

Галілей спакойна растлумачыў:

— Гэта я адчыніў за вяровачку, а зачыняюцца вагою... ага... Ніякае асаблівае механікі.

Гвардыян стаяў сярод хаты — Галілей і не думаў запрашаць яго сесці: ён, як раней, ляжаў на палацях, не мяняючы свае паставы. Аднекуль (Гвардыяну здалося, што з гары) сціху пагірквоў нявідны сабака. Гвардыяна затурбавала думка, чаго ён прыйшоў сюды, і ён натужна шукаў, аб чым завесці гаворку.

— Як маецеся, Ахрэм Данілавіч?

— Баюся, Цімафей Міронавіч.

— Чаго ж вы баіцеся, Ахрэм Данілавіч?

— Таго, чаго і вы, Цімафей Міронавіч.

Гвардыян хацеў быў звярнуць на жарт, а далей змеркаваў, што

мо выгадней будзе ўзяць больш сур'ёзны тон ды дапытацца чаго ў хітрага Галілея.

— Я дык што ж, пэўная справа: кулак, хе-хе-хе... А чаго ж вам, будучы, баяцца?

Галілей непакойна паварушыўся.

— Кхе... кхе... Каб ведаў, дык не баяўся б. Чалавек таго баіцца, чаго не бачыць ці не разумее.

Гвардыян працягнуў разважна:

— Што праўда, то праўда... Каб гэта ведаў усё, што наперадзе, дык які страх!.. Хе-хе... Каб ведаў, дзе павалішся, дык бы лёг там спакойненька.

Ён не верыў, што Галілей папраўдзе баіцца, але наважыўся ісці напрасцень.

— Што ж яны, будучы, зробяць вам, Ахрэм Данілавіч?

— Яны мне нічога не могуць зрабіць... Ці аб адным чалавеку страх?.. Вам, Цімафей Міронавіч, будзе капец... ага... А ці варты вы таго ці не варты?

Ён сеў, спусціўшы ногі, на палацях, абапёрся аб калені рукамі і ўпяў у Гвардыяна спакойны задуменна-дапытлівы погляд, ад якога таму стала мутарна.

— Трэба памеркаваць... ага... Рэвалюцыя ідзе... Рэвалюцыя заўсёды шукае чые-небудзь пагібелі. З гэтай пагібелі — іншым шчасце... Так і з вашай пагібелі будзе некаму шчасце... ага... Я не ведаю... не разумею... Нічога не разумею...

— Не разумееце?

— І нічога я вам не скажу.

— Не скажаце?

Гвардыян раптам адчуў, што сапраўды яму страшна. Каб схаваць ад Галілея сваё пачуццё, ён пяўся зрабіць на сваім твары безуважна-іранічную ўсмешку, але замест яе дрыготныя вусны расцягваліся ў нейкую ўбогую, разгубленую грымасу. І нястрыманы нутраны імпэт прымушаў яго мімаволі рабіць наіўныя недарэчныя запытанні.

— Можа, скажаце, зямлю адбяруць?

— Кхе... кхе... адбяруць.

— Можа, скажаце, гаспадарку рашаць?

— Кхе... кхе... і рашаць.

— Можа, і хату?.. І тое, што ў хаце? Га? І тое, што ў хаце? Можа, скрыні пачысцяць, кішэні павыварачваюць? Можа, сарочку здзяруць? Ну? Кажы! Ну? Кажы!..

Ён падступіў пад палаці і ашчэрыўся на Галілея сваёй дзікай

грымасай, у якой перамяшаўся страх з агіднай нястрымнай злосцю.

— А можа, ты брэшаш, га? Брэшаш, Галілей, во што... Брэшаш! Брэшаш! Не загубяць бязвіннага чалавека! Няма такога закону! Закону няма!

Галілей замітусіўся на палацях, закхекаў, затрос сваёй мізэрнаю барадзёнкай. Падняўшы пад столь правую руку, ён тарғануў за нейкую вяровачку, і раптам палаці плаўна пасунуліся ўніз і спусцілі Галілея на падлогу.

Гвардыян стаяў аслупянелы, разявіўшы рот ад здзіўлення. А Галілей ужо трусіўся па хаце, поўны дзівоснае непакойнасці, і лапатаў не то Гвардыяну, не то самому сабе:

— А ўчора я трактар бачыў... ага... Ішоў некуды праз наша мястэчка... Тах-тах-тах-тах-тах... І жук поўз па дарозе. (Галілей відочна зманіў. Які ўзімку мог жук паўзці па дарозе? Ды і трактара, пэўна, ніякага не было.) Жучок... Проста — чорны жучок... Кхе... кхе... Дык трактар пайшоў, а жучок астаўся... Раструшчыў трактар жучка... і ніхто не шкадаваў... Раструшчыў, Цімафей Міронавіч, ага... разумееце?

Гвардыян, якога троху ахаладзіў цудоўны сход на зямлю Галілея, слухаў яго з падазронаю настарожанасцю.

— А што гэта па-твойму — трактар?

Галілей трыумфаваў.

— Ага... Вось — не ведаю... кхе... кхе... Не разумею, Цімафей Міронавіч, не разумею... І нічога не скажу... ага...

У гэты час зноў нібыта недзе ўгары азваўся сабака — заскавытаў жаласна і нецярпліва. Галілей зайшоў на другі бок печкі, тарғануў за другую вяровачку, і такім жа спосабам, як і ён сам, спусціўся на дол ягоны сабака. Галілей зараз жа растлумачыў:

— Кхе... кхе... Сцюдзёна ў мяне. На доле ніжэй за нуля тэмпература. Кожнае

стварэнне цеплынёй ажыўляецца... Босы, не чапай Цімафея Міронавіча!

Мабыць, папраўдзе было сцюдзёна ў Галілеевай хацёнцы, бо Гвардыян калаціўся, як у трасцы, хоць і быў апрануты ў добрае футра. Наогул, ён адчуваў сябе, як акунуўшыся ў проламку. Прыкрая ледзяная золь ела нутро, падтачваючы цёплую заслону душэўнае раўнавагі. Ён мацней захінуўся ў футра і няпэўнаю ступою пасунуўся да дзвярэй.

— Бывайце, Ахрэм Данілавіч!

— Таго і вам, Цімафей Міронавіч... Кхе... кхе... Усяк бывае, ага... усяк бывае...

Гвардыян напружыў усе сілы і, выходзячы, крыкнуў з задорнай

бязрупатнасцю:

— Дармо! Ці тое бачылі на белым свеце! Жывём і жыць будзем... ого-го!..

Узышоўшы на вуліцу, Гвардыян раптам завярнуў назад, пад сваю хату: ён не мог у гэткім настроі ісці да аб'ездчыка. Ідучы па мястэчку, ён, мабыць, упершыню за ўвесь час свайго сівецкага дабрабыту забыўся трымаць знадворную станавітасць; ён сігаў шпаркімі нервовымі крокамі, выцягнуўшы наперад худую сваю жылаватую шыю.

У галаве білася тлумнай навалай: «Разбой... Гэта — чысты разбой... Сярод белага дня рабаваць чалавека! Што ж гэта будзе?»

Страх і разгубленасць памалу пераходзілі ў злосць, і Гвардыян сціскаў кулакі.

Чакайце ж, браточкі! Ён не дасца так лёгка! Нічога не выйдзе! Не адзін жа ён гэткі! Усіх не ймеш — няпраўда ваша! Чакайце, ён таксама не будзе сядзець склаўшы рукі, нешта будзе рабіць і ён, чакайце, даражэнькія!

8

Колькі гэтае працы, колькі вечнага клопату ў Веры Засуліч! Зранку — у класе. Праз чатыры, пяць, а часам і шэсць гадзін няўпыннае тлуманіны галава азеліцца так, што, прыйшоўшы нарэшце ў свой чысценькі прытульны пакойчык і адчуўшы ўсім нутром навакол сябе чароўную доўгачаканую ціхасць, Вера доўга, мо хвілін з дзесяць ці болей, стаіць нерухома на адным месцы, млява апусціўшы рукі і ўпяўшы некуды ў прасцяг невідушчы погляд вялых вачэй. Яе стройная фігура тады недалужна сутупіцца і разам з панурым выразам твару можа нават зрабіць уражанне, што Вера Засуліч зусім няшчасны чалавек.

Але гэта — чыстае непаразуменне. Вера цалкам шчаслівая. Яна любіць працу і сквапна шукае яе, яна не можа быць без працы, без клопату. Вось пастаіць яна так хвілін з дзесяць (проста адпачывае, змарыўшыся), і зноў ажывіцца, і, яшчэ не ўправіўшыся згатаваць сабе чаго-небудзь на ўбогі дзявоцкі полудзень, будзе ўжо гарэць новымі турботамі.

Увечары (гэта ж праз якіх дзве ці тры гадзіны, ведама — зімовы дзень) збяруцца бабы на «кройку-шыццё» — яна кіруе імі, передае ім сваю прымітыўную практыку, вынссеную яшчэ з дзяцінства, з сацыяльна несамавітае сям'і сядзельца ў «казенной винной лавке». Але ж да вечара яна мусіць яшчэ забегчы на адчынены сход ячэйкі, бо

хоць яна і беспартыйная, а партыйным жыццём цікавіцца надзвычайна. І вось, наспех перахапіўшы сяго-таго, яна ўжо бяжыць на ячэйку і, бегучы, успамінае, што пасля «кройкі-шыцця» адразу будзе рэпетыцыя новае п'есы. Хоць драмгуртком яна не кіруе, але; як і ва ўсім, ў чым даводзіцца ёй браць удзел, адчувае адказнасць за гэтую інстытуцыю, мабыць, больш за самога аптэкара Плакса, чалавека ў значнай меры флегматычнага. Дык, бегучы, яна ўспамінае, што яшчэ не распісаны ролі, што трэба канечна гэта арганізаваць, бо без распісаных ролей «з нашымі аматарамі» адна цяганіна.

І вось яна забягае ў аптэку.

Аптэкар Плакс з-за свае стойкі, якая падобна да прафесарскае кафедры, сустракае яе, як зазвычай, стэрэатыпным запытаннем:

— Цытраваніліну ці пірамідону?

Вера дасадліва адмахваецца:

— Адкасніцеся вы з сваім пірамідонам! У мяне не баліць галава...

Плакс навучальна тлумачыць:

— Галава заўсёды можа забалець. Кожнай галаве ўласцівы два працэсы: думаць і балець, і гэтыя працэсы ўзаемна абумоўлены: хто больш думае, у таго і больш баліць галава.

— Дык я анічога не думаю... Плаксік, мне дужа некалі. Як у нас з ролямі?

Але аптэкар Плакс не можа дапусціць у сваёй справе легкамыснай паспешнасці; ён перакананы, што жыццё ў чалавека без меры доўгае і яго хопіць на тое, каб рабіць усё спакваля. Перш чым распачаць справу, ён мые рукі, старанна выцірае іх ручніком, выходзіць з-за свае кафедры і здароўкаецца з Верай, доўга і мякка трымаючы яе невялічкую ручку. Вера церпіць гэта без асаблівай прыкрасці: ёй, па праўдзе сказаць, Плаксава асцярожная сімпатыя куды мілей за абажанне большасці (не ўсіх, вядома) сівецкіх рыцараў. Узаемнага пачуцця да яго яна, мабыць, не чуе, але паважае яго і за драматычныя таленты, і за мяккае абыходжанне.

Але ж ёй страшэнна некалі, і яна ўсё-такі адбірае ў Плакса сваю руку.

— Дык як жа з ролямі? Гэта ж пільная пастаноўка, нам за тыдзень трэба даць яе.

Цяпер Плакс можа гаварыць і аб справе. Ён варочаецца за сваю кафедру, поркаецца нечага ў сваіх рэцэптах і нарэшце падае Веры спісаны сшыгак.

— Палавіну роляў я ўжо сам распісаў. Ды і рэшту, мабыць,

зраблю.

Вера не ведае, як і радавацца гэтай неспадзяванай Плаксавай рупнасці. Цяпер яна спакойная, яна можа бегчы далей. Але Плакс яшчэ хоча нешта сказаць, і яна наспех моршчыць лоб у шчырай уважнасці.

Плакс выгалашае свой аўтарытэтны прысуд:

— П'еса дрэнная, але цалкам адпавядае палітычным задачам сённяшняга дня; пусцім на дармавую...

— А як жа выдаткі?

Плакс пагардліва крывіцца і робіць рукой лёгкі жэст, нібы далікатна адпіхвае ад сябе якую брыдкую рэч.

— Навошта пэцкаць мастацтва ў бруд матэрыяльных рахункаў? Мастацтва даражэй за грошы...

Вера кідае яму адвітальную ўсмешку і, здаволеная, выбягае з аптэкі.

На адчыненым сходзе ячэйкі Вера Засуліч сядзіць, застыўшы ў глыбокай напружанасці. Ад яе ўвагі, можа, і не хаваецца тое, што сакратар ячэйкі Сымон Карызна па яе прыходзе відочна ажыўляецца, весялее, робіцца больш гаваркі і красамоўны. Можа, гэта нават і цешыць яе жаночы гонар, але яна не робіць з гэтага ніякіх высноў і нават, больш таго, стараецца гэтага зусім не заўважаць. Пытанні, што абмяркоўвае сход, цалкам захапляюць яе. Ды і ці дзіва! У гэтых пытаннях так многа новага, жывога, глыбаказначнага. Гэта не дробныя справы бягучага дня — гэта справы эпахальных маштабаў, гэта — гістарычна вялікі зрух, які павінен даць новы кірунак усяму жыццю краіны.

Так прывучыў яе глядзець на калектывізацыю Сымон Карызна, і гэты погляд яна засвоіла з шчырай гатоўнасцю сумленнага спраўнага працаўніка. На загану ёй трэба сказаць, што веліч гэтага гістарычнага працэсу яна ўспрымала троху абстрактна, і захапленне яе фактычна складалася з двух злітых у адно пачуццяў: з чыста дзяцінага страху перад грознаю невядомасцю і такой жа дзяцінай радасці, што вось дзеецца нешта надзвычайнае, нешта смелае, рашучае, баявое. Адылі гэта не перашкаджала ёй заўсёды быць у дзейнай бадзёрасці і перадаваць гэту бадзёрасць усім, хто з ёю стыкаўся.

Вера Засуліч у значнай меры натура рамантычная. Таму ёй падабаецца ўсё яскравае, барвістае, выдатнае. Таму ёй больш даўпадобы гарачыя, багата насычаныя эмоцыяй выказванні Сымона Карызны, чымся спакойна-дзелавыя, нават трошачку ўсмешлівыя заўвагі (менавіта — заўвагі) брыгадзіра Зеленюка. Наогул, Карызна гаворыць лепш за ўсіх і, безумоўна, лепш за ўсіх разумее сутнасць усіх

гэтых спраў. Вера спачывае душой, як слухае ягоныя прамовы. Адно прыкра турбуе яе, што Карызна надта ўжо зважае на гэтага блазнюка брыгадзіра. Гаворачы, ён раз-пораз кідае ў яго бок асцярожны дапытлівы погляд, нібы чакае ягонае ўхвалы. Гэты погляд страшэнна назаляе Веры — ён надае ўражанне, нібы Карызна баіцца Зеленюка, высцерагаецца яго ці мо ўважае яго за нейкі для сябе аўтарытэт. Навошта гэта? Наогул, Вера заўважыла, што паміж гэтых двух партыйцаў часам мільгае нешта падобнае да захаванага спаборніцтва. А можа, гэтак лепей для справы? Хто яго ведае.

Але ткі давялося на тым сходзе і Веры Засуліч зазнаць хвіліны пякучае прыкрасці. Гаварылі пра сівецкія справы. Выходзіць, што калектывізацыя ў Сіўцы не рушыць з месца, бо побач з упартай работай па прапагандзе ідэй перабудовы вёскі ідзе не менш упартая агітацыя супроць калгаса. Разам з тым як расце і мацнее дружны актыў перадавікоў, цэнтр якога ў Сівалапах, у хаце дзядзькі Малаха адначасна збіваецца і другі, не менш дружны актыў, гатовы да астатніх сіл змагацца за старую вёску, за старое жыццё, вякамі ўсталяванае, прырослае да каржаватага мужычага нутра. А фактычна — гэта была зграя кулакоў і падкулачнікаў, першым заводцам у якой быў, вядомая рэч, Цімафей Міронавіч Гвардыян.

І вось Вера Засуліч успомніла невялічкую молепадобную жанчыну з дробнымі высеянымі вачмі.

Справа ў тым, што ў Веры Засуліч былі вельмі блізкія і прыязныя адносіны з Матрунай Іванаўнай, Гвардыянавай жонкай. З першых дзён прыезду свайго ў Сівец Вера нейкі час кватаравала ў Гвардыянаў і там пасябравала з ціхай малапрыметнай гаспадыняй, пакорна адданай свайму жорсткаму мужу — ды не толькі мужу, а кожнаму, з кім даводзілася ёй заводзіць больш-менш блізкія дачыненні. Што і казаць — да Веры Засуліч яна з першага ж дня паставілася з глыбокай, чыста набожнай пашанай.

І, нягледзячы на сваю малапрыметнасць, Матруна Іванаўна была цікавая жанчына. У ёй, дзівосна перамяшаўшыся, была шэрая абмежаванасць забітае вясковае жанчыны з рэшткамі калішняй, праўда, убогай, страшэнна блытанай культурпасці. Так-так, Матруна Іванаўна вучылася нават калісьці ў гімназіі! Яна была зусім шляхетная паненка — тонка гаварыла з кавалерамі пра каханне, грала на гітары і кволым галаском выводзіла журботны напеўчык:

Ветер пронесся над речкою сонною,
Тихо шумит очерет...
Там, на воде, между тиной зеленою
Мертвое тело плывет...

Грубая неўвароткая мужава воля жорстка прыгбала ўсе яе паэтычныя нахілы, і цяпер толькі калі-нікалі яны прабіваліся скрозь закаржэлы пласт тупога жыцця раптоўнымі недарэчнымі парасткамі, якія дужа пацяшалі Веру Засуліч. То яна, жаласна скуксіўшы маленькую сваю фізіяномію, запяе напаўзабыты раманс, то ўспомніць што-небудзь рамантычна-прачулае з свае неверагоднае мінуўшчыны, то пачне разважаць пра мілосныя пачуцці, пра каханне. Усё гэта так дзіка, так прарэзліва дысанавала з усёй ёй, цяперашняй Матрунай Іванаўнай, што смехатлівы настрой у Веры часам мімаволі змяняўся на пачуццё раптоўнае жудасці.

У глыбіні душы Вера, безумоўна, толькі смяялася з Матруны Іванаўны, але разам з тым адчувала да яе найшчырэйшую сімпатыю і да апошняй пары не кідала вадзіць з ёю сяброўства, карыстаючы сяды-тады з яе добраахвотных дробных паслуг.

І вось цяпер толькі, пачуўшы пра кулацкія махінацыі Гвардыяна, Вера зразумела раптам, што гэтая невялічкая смешная жанчына — зацяты вораг партыі і Савецкай улады. Пэўна, што вораг, бо Вера ж добра ведае яе рабскую адданасць мужу, ягоным інтарэсам, ягоным думкам, пачуццям і настроям.

І яна з гэтай жанчынай сябруе. Яна, палітычна свядомая, блізкая да партыі працаўніца, першая на ўвесь Сівец актывістка.

Вера Засуліч гарыць уся ад нутранога сораму, а можа, і страху. Кожны напамінак пра Гвардыяна востра падколвае яе, напінае нервы, не дае спакойна ўсядзець на месцы.

Яна вінавата! Яна страшэнна вінавата! Але яна загладзіць сваю віну, сваю мімавольную заблуду! Яна яшчэ з большай шчырасцю, яшчэ з большым імпэтам возьмецца за працу, і ў справе калектывізацыі Сіцца, у барацьбе з кулакамі, з тымі самымі Гвардыянамі, яна адыграе не апошнюю ролю!

Вера выступае ў спрэчках (яна ж хоць і беспартыйная, але партыйнымі справамі цікавіцца) і ў гарачыя запальныя словы ўкладае сваё глыбокае абурэнне супроць тых, хто ставіць палкі ў кола вялікага будаўніцтва. Яна патрабуе найлюцейшае барацьбы з імі, яна заклікае да гэтае барацьбы ўсіх партыйцаў і беспартыйных. Яе словы робяць уражанне, яе настрой перадаецца прысутным. Яна чуе гэта і яшчэ больш запаляецца.

Дармо што ўсміхаецца гэты блазнюк брыгадзір! Мо ён не верыць у яе шчырасць? Мо ён думае, што яна толькі гаворыць, што ў яе не хопіць сілы самой рабіць тое, да чаго яна заклікае?

Пабачым, хто чаго варты!

...Вера Засуліч ідзе з партыйнага сходу ўзрушаная, але пэўная ў

сабе. Дарогай яна цвёрда пастанаўляе ад гэтага ж дня спыніць усякія зносіны з Гвардыянамі.

Яна варочаецца дамоў паспешна, прыбежкам — пэўна, сышліся ўжо бабы на «кройку-шыццё». Яна адразу бяжыць у клас, дзе старожка ўжо запаліла святло, але там усяго тры жанчыны. Наказаўшы ім чакаць, Вера бяжыць у сваю кватэру, каб хвілін з дзесяць якіх адпачыць на самоце.

На кухні гарыць газовачка — старожка нешта поркаецца каля печы. А на ўслончыку ў кутку сядзіць невялічкая молепадобная жанчына іззяе насустрэчу настаўніцы салодкаю, наскрозь прасякнутаю ласкай, усмешачкаю. Яе куксачка-твар увесь сабраўся ў камочак дробных прыветных маршчынак.

— Я вас чакаю, чакаю, Вера Міхайлаўна!

Вера аслупянела. Што ёй рабіць? Ёй трэба канечна выгнаць яе, гэтую кулацкую гідру, сказаць, каб яе духу-паху тут не было. Яна павінна гэта зрабіць, гэта яе абавязак. І яна зробіць, абавязкова зробіць. Вось зараз, адразу, каб доўга не думаць.

Вера раскрывае рот, каб сказаць першае жорсткае слова, і рот яе сам па сабе складаецца ў ветлую ўсмешку.

— Добры вечар, Матруна Іванаўна! Вы даўно прыйшлі?

— А ўжо, любачка мая, хвілін з дзесяць, чэснае слова...

Вера злуе на сябе і спехам мяркуе, ці яшчэ не позна выгнаць яе, гэтую кулацкую погань, пасля тых слоў якія яна ёй сказала. І наважвае, што можна яшчэ, бо першыя словы былі звычайнае прывітанне, якога вымагае простая абычайлівасць. А цяпер ужо яна скажа адразу, усутыч, без ніякіх там абыходаў. Каб надаць сабе смеласці, яна супіць бровы, набірае суровага выгляду.

— Матруна Іванаўна!

Але тут на момант запыняецца і, расхмурыўшы твар, канчае:

— Зойдзем да мяне ў пакой...

— Дзякую, Вера Міхайлаўна. Толькі на адну хвіліначку, чэснае слова...

Вера Засуліч у думках з шалёнаю злосцю дзярэ сябе кіпцюрамі і мала што не плача. А тым часам адмыкае пакой і далікатна прапускае наперад маленькую молепадобную жанчыну.

Матруна Іванаўна борздзенька, мышкаю, забягае ў свой абзвычаены куточак — паміж дзвярэй і грубкі — і зачынае дробненька ўздыхаць:

— Божачка мілы, што гэта дзеецца. Любачка мая, гэта ж як свет стаіць, гэткага не чуваць было, чэснае слова. Што хто працаваў, стараўся, недаядаў, недапіваў — цяпер аддай усё немаведама каму.

Чысты разбой, чэснае слова...

Вера сядзіць бледная, здранцвелая — яна нават не дабірае сэнсу Матруніных слоў, а ўспрымае іх як балючыя жорсткія ўдары, ад якіх муціцца ў галаве і сэрца заходзіцца з тупога, звярынага страху. Што ёй трэба? Чаго яна прыйшла сюды? Як ёй сказаць, што ёй тут не месца, што яны — ворагі, што яна і на парог яе не хоча пускаць?

Матруна Іванаўна пачынае жаласна хліпаць:

— Кажуць... адбяруць усё... пазаганяюць усіх у калектыў у гэты... Усіх чысценька, як на прыгон усё роўна. Столькі гаравалі, столькі мэнчыліся, чэснае слова...

Слёзы Матрунiны выклікаюць у Веры дзіўную мешаніну жалю і злосці. Яна рашуча ўскаквае з месца і крычыць:

— Матруна Іванаўна!

І зноў запыняецца і канчае зусім не тым, што мела сказаць:

— Кіньце плакаць. Неяк абыдзецца...

Як, што яна сказала? Неяк абыдзецца? Што гэта «неяк абыдзецца»? Калектывізацыя? Перабудова жыцця? Рэвалюцыя? Рэвалюцыя «неяк абыдзецца»?

О, яна гэтага сабе не даруе! Апартуністка! Абывацелька! Кулацкая падпявала! Здрадніца!

Яна, як непрытомная, кідаецца на ложак і як мага сціскае зубы, каб не заплакаць. Гвардыяніха ўраз выбягае з свайго куточка і спяшаецца.

— Ой, заседзелася я, чэснае слова... Трэба бегчы.

У руках у яе раптам — немаведама адкуль — з'яўляецца скрутак. Яна кароткімі і паспешнымі рухамі, нібы спадкрадня, кладзе яго на стол.

— Скаромінкі крошка... Усё роўна пойдзе ўсё ў глум. Чорту лысаму дастанецца. Ешце на здароўе, мая любачка... Бывайце здаровенькі!

Вера шалёна зрываецца з ложка, кідаецца ўслед за кулацкай гідрай і, праводзячы яе да дзвярэй, запрашае:

— Можа б, пасядзелі яшчэ, Матруна Іванаўна?

— Не ўжо, мая любачка. Заходзьце вы калі да нас, чэснае слова...

Нарэшце пайшла. Цяпер ужо Вера дае волю сваім пачуццям. Яна зноў кідаецца на ложак, упіваецца зубамі ў падушку, трапечацца ўсім целам, як у прыпадку, і істэрычна плача.У дзверы ляпаюць.

— Вера Міхайлаўна! Ужо ўсе пазбіраліся.

І Вера Засуліч надлюдскаю патугаю волі сунімае свой дзікі плач: няма часу, трэба ісці на «кройку-шыццё». Прыйдзецца хіба паплакаць

потым ужо, кладучыся спаць.

Праходзячы паўз стол, Вера сцеражліва абыходзіць яго, зводдаль, з жудасцю ўзіраючыся ў страшны Гвардыянішын скрутак.

9

Жыла пад гэту пару ў Сіўцы адна досыць цікавая фамілія. Складалася яна з дзвюх асоб: брата і сястры Шыбянковых. Брат — гэта і быў той самы «зладзюка Шыбянок», што наганяў найбольшы непакой, трывогу і страх на Цімафея Міронавіча Гвардыяна. Ён незадоўга перад гэтым вярнуўся ў Сівец, адкуль адсутны быў праз цэлых сем год. А незадоўга перад ім вярнулася з няўдалага замужжа ягоная сястра — маладая, вясёлая і растаропная жанчына, моцная спакуса ўсіх сівецкіх аматараў мілосных уцех. І вось пахілы слепаваты дамок у глухім закавулку, што ўжо цеперся стаяў з шчытна пазабіванымі вокнамі, зноў акрыяў, засвяціўся хоць і не надта гучным, але жвавым, бадзёрым жыццём.

Шыбянковы жылі адно з адным у лагодзе. Нават больш таго, у іх былі надзіва цёплыя, пяшчотныя стасункі, якія рэдка бываюць паміж дарослымі братам і сястрой. Тацяна дык проста ўбагаўляла свайго прыгожага, спрытнага, разумнага і шырока дасведчанага брата і атуляла яго чыста матчынскай ласкай, хоць была на колькі год маладзейшая за яго. Андрэй жа глядзеў наяе нібы трохі звысака, з жартлівай паблажлівасцю, але фактычна пад гэтым хаваў такую самую цёплую і глыбокую прыязнасць, як і яна. Проста ён больш быў скрыты ў сабе (жыццё навучыла), дык не мог паказваць свайго пачуцця, як яно ёсць. Ён патворыў ёй, гяядзеў пагадліва на яе частыя мімалётныя раманы, нават, здаецца, яны імпанавалі яму, але любіў таксама і добра пашкеліць з яе, падражнііцца.

Тацяна не была распусніца. З свайго нядоўгатрывалага замужжа яна вынесла добрую практыку і ўмела як след шанаваць сваю жаноцкую годнасць — таму ў стасунках з мужчынамі перавага была скрозь на яе баку. Ніхто ў цэлым Сіўцы не мог пахваліцца ці, прынамсі, ніхто не хваліўся, што змусціў яе на салодкі грэх, затое яна магла дзесяткамі налічыць мужчын, якія да яе так ці іначай заляцаліся.

Была гэтая Тацяна здаровая, свежая маладзіца з спакусліва мяккімі павольнымі рухамі, з чыстым, адкрытым і досыць прыгожым тварам, з якога ніколі не сходзіла спакойная цеплыня. Заўсёды вясёлая, гаваркая — яна ўсюды, дзе б ні была, узнімала вакол сябе жартаўліва-лёгкі настрой, у значнай меры падагрты вострым

аганьком юрлівасці. Бабскага кампанства яна не любіла — больш аціралася паміж мужчын і жыла інтарэсамі зусім не бабскімі. Адно, што прыхіляла яе да жанчын, уцягвала яе на нейкі час у неразлучную дружбу з імі, гэта — няўдача ў сямейных ці сардэчных справах. На ўвесь Сівец яна была першы абаронца і спацяшальнік жанчын, што абшаснуліся на слізкай амурнай дарозе. Гэта, мабыць, таксама быў вынік яе ўласнае ў гэтым кірунку няўдачы.

Апошнім кліентам Тацяніным была Марына Паўлаўна, Карызнава жонка. Дзіва дзіўнае, як маглі пасябраваць (ды і моцна пасябраваць!) гэтыя дзве жанчыны, такія розныя, далёкія адна ад аднае: глуха замкнёная, гордая ў сваім няшчасці Марына Паўлаўна, якую балюча ўражала нават найменшая праява чужой спагады, і адкрытая, простая, у значнай меры бесцырымонная Тацяна! І — пэўная рэч — ніколі б гэтае дружбы і не было б, каб не спрычыніўся тут верны паж Марыны Паўлаўны — Галілей.

Завялася справа гэтая ад Галілеевага візіту да Шыбянковых, які, праўда, меў зусім іншую мэту: апанаваны сваімі універсальнымі турботамі і непакоем, Галілей пайшоў быў да Андрэя Шыбяпкова даведацца, як ён ненавідзіць Гвардыяна, свайго ворага, і як гэтая нянавісць спалучаецца з тою агульнаю завірухаю, што ўзнімаецца наўкола і нясе з сабой вялікую, яшчэ не ўсвядомленую Галілеем, ператруску.

Як зазвычай, прыцюпаў Галілей да Шыбянковых раптоўна, з разгону, але сваім з'яўленнем не здзівіў нікога, бо добра вядомы быў ягоны характар і даўно ўсе да яго прызвычаіліся. У дзвярах ён затрымаўся на нейкі час, бо старыя расківаныя дзверы ніяк не хацелі зачыняцца. Тацяна, смеючыся, гукала яго:

— Кіньце, дзядзька Ахрэм! Кіньце! Яны гэткія зроду. Заходзьце ў хату.

Але Галілей не зважаў на запрашэнне, а так і тоўкся ля дзвярэй аж датуль, пакуль не даў ім рады, прыладзіўшы да іх нейкую тэхніку.

— Дзень добры, людцы! Мароз на дварэ, і ў хаце не цёпла... Босы, ідзі ў сенцы...

Тацяна сустракала яго сваёй роўнай светлай усмешкай.

— Во, каб дзядзька часцей да нас залучаў! Мо б хату нам паправіў хаця, а то ўся відзьма раскідаецца. Сядайце, дзядзечка, у нас!

Андрэй ляжаў на лаве за сталом і чытаў газету. Як увайшоў Галілей, ён паволі ўзняўся і, каб прывесці сябе да ладу, раскудлачыў пальцамі і так добра раскудлычаную чорную як смоль шавялюру.

— А я прылёг па абедзе... Млявасць нейкая, ліха ведае... Сядайце

ж, чаго стаіце там!

Галілей прытрусіўся бліжэй, але па свайму звычаю не сеў, а стаяў, непакойна тупаючы на месцы.

— Акалелі, дзядзька Ахрэм?

Тацяна не ўрымсціла, каб не пажартаваць.

— Ідзі ты! Гэта дзядзька тупае з вясёласці— кроў гуляе.

Галілей строга зірнуў на яе (не любіў стары жартаў) і спакойна растлумачыў:

— Я ў Гвардыяна чай піў, дык добра сагрэўся... ага...

І безуважна зірнуў у маленькае зашаранелае акенца.

А зманіў жа стары хітрун, ніколі ён у Гвардыяна не піў таго чаю і не ўзяў бы ніколі, хай там немаведама што!

Шыбянкоў пусціў у свае чорныя вусы дамысную ўсмешку, якую Галілей схапіў на ляту.

— Яно добра маразком пагрэцца. Няма вось у нас самавара, на яго ліха.

— А ў Гвардыяна аж тры... ага... І ўсе розныя. Во гэткі, гэткі і гэткі... ага...

(Стары ніколі ніякіх самавараў у Гвардыяна ў вочы не бачыў.)

Андрэй прабурчаў скрозь зубы:

— Багатыр.

Тады Галілей борздзенька перакінуў свой погляд з акна на печку.

— Добры чалавек, гэты Гвардыян... ага... Душэўны ён чалавек...

І ўвесь напружыўся ў пільнай увазе. Андрэй усміхнуўся той самай дамыснай самаўпэўненай усмешкай.

— Гэтаму добраму чалавеку добрую пятлю на шыю, дык бы сама пад пару было...

— Дык яно, можа, да гэтага і дойдзе? Ага... Мусіць жа, будзе нешта ім, гэткім? Га?

І мізэрная барадзёнка ў старога затрэслася ад заціснутага ўсярэдзінс ўзрушэння. Во зараз, во тут нешта скажа Андрэй — тое, што патрэбна яму, за чым ён нрыйшоў сюды, узброены тонкай сваёй дыпламатыяй. І праз Андрэева раскрытае нутро, як праз маленькую шчэлачку, ён убачыць зараз тое вялікае, страшнае, што нясе Гвардыянам новая завіруха, і ясней яму стане тады — якая гэта ёсць рэвалюцыя, супроць каго яна ідзе і ў які бок мае павярнуць людское жыццё.

Адылі не выходзіць так, як стары меркаваў. Андрэй Шыбянкоў, мабыць, добра шануе сваю старую, закаранелую ў сэрцы нянавісць і не хоча марна растрасаць яе ў пустых выпадковых словах. Ён данясе

яе да патрэбнай пары цэлую, некранутую, клапатліва выпешчаную ў патаемных сховах душы.

І Андрэй Шыбянкоў проста не адказвае ні слова на падступнае Галілеева запытанне. Ён адно хмурыць твар і злосна страсае на лоб кучму бязладных сваіх валасоў. Галілею робіцца дужа ніякава, і ён пачынае дробненька кхекаць, нібы просячы прабачэння.

— Кхе... кхе... Хто яго... Усё можа быць... ага... усё можа быць...

Тады Тацяна падыходзіць да яго і таемна, па-змоўніцку кратае яго за рукаў.

— Чуеце, дзядзька Ахрэм, а баіцца ён, га? Дужа баіцца?

— Кхе... кхе... Баіцца... Дужа баіцца...

Тацяна смяецца, здаволеная, і, цёпла зазіраючы ў твар Галілею, гаворыць ласкава, нібы суцяшаючы:

— Хто баіцца, той сам сабе прысуд дае... Ведаеце, дзядзька, як кажуць: хто парася ўкраў, у таго ўвушшу пішчыць. Мы вось не баімся, ані не баімся. Хай хоць што будзе, хоць уся зямля перавернецца, дык мы нічогачка не баімся. Ага?

— А я баюся, кхе... кхе... Я баюся вось... ага... баюся...

Тацяна смяецца — весела, жартліва.

— Дзядзька чай піў у Гвардыяна!

Андрэй дасадліва махнуў на яе.

— Ат, дзе ён піў! Слухай ты яго... Галілей будзе піць чай у Гвардыяна! Смех!..

Дашчэнту выкрыты Галілей бяжыць да дзвярэй з відавочным намерам уцячы, але, ужо ўзяўшыся за клямку, раптам сунімаецца, з хвіліну раздумвае аб нечым і, вярнуўшыся, падбягае да Тацяны:

— Ну, Тацяначка, а хто ж судзіць будзе яго, а хто ж адказ будзе браць у яго? А хто прысуд накладаць?

Тацяна троху здзіўлена, а троху распацешана глядзіць, як сутаргава трасецца Галілеева барадзёнка. Яна перш жартліва адмахваецца:

— Пэўна, што не мы з вамі, дзядзечка.

Адылі бачыць настойлівае, да болю напятае чаканне на Галілеевым твары і кажа ўжо больш сур'ёзна.

— Знойдзецца нейкі суддзя. У нас толькі на гэтага злосць на аднаго, а судзіць будзе, хто на ўсіх на іх злосць мае...

Андрэй мычыць і зрываецца з лаўкі. Але не гаворыць ні слова. Толькі перайшоў тугімі крокамі цераз хату ды вярнуўся на месца. Галілей добра разумее, што гэта значыць. Андрэй Шыбянкоў нікому не хоча здаць права судзіць свайго злосніка. О не! Ён не згодзен на гэта! Не на гэта насіў ён у сабе праз столькі год лютую нянавісць сваю, каб

нехта другі за яго расквітваўся! Ён сам будзе суддзя!

Тады адразу згасае ў Галілея ўсякая цікавасць да Андрэя Шыбянкова — ён бачыць, што нічога не дастане ў яго, ніякага сабе прояснення, бо не чалавек тут кіруе злосцю сваёй, а злосць кіруе ім. Галілей не зважае больш на Андрэя. Але ад Тацяны не адстае. Нават прысеў, стары дзівак, да маладзіцы, пільна ўглядаецца ў яе сваімі маленькімі пранізлівымі вачмі. І раптам — ні з таго ні з сяго — пытаецца:

— А вось як, Тацяна... ага... Ці гэта ты кінула свайго мужыка, ці ён прагнаў цябе?

Тацяне няўцям, навошта гэта старому, і, каб часам не ашукацца, яна зводзіць на смех:

— Авой, дзядзька! Ці не сватаць маеце, што дапытваецеся...

Галілей строгім позіркам сунімае яе жартаўлівасць. Тады яна адказвае такім тонам, які выяўна паказвае, што яна маніць:

— Мужык прагнаў. Дадушы, мужык прагнаў...

Галілей насупар адказу яе пытае далей:

— Чаму ты кінула яго?

Тады, пераможаная яго настойлівасцю, Тацяна шчыра і проста расказала яму:

— Убачыла, што ён не кахае мяне. А як жыць так, без кахання, ды чакаць, пакуль ён набярэ розуму, каб прагнаць цябе, дык лепш жа самой пайсці загадзя. Нечага жыцця пабачыш ды за маладыя гады яшчэ і знойдзеш сабе каго пад пару. Ці праўда, дзядзька Ахрэм?

Галілей паціху мыркаў сабе пад нос, нешта вымяркоўваючы. Так пасядзеў яшчэ з хвіліну, а тады страпянуўся і патрусіў да дзвярэй, буркнуўшы нешта невыразнае на развітанне.

У той самы дзень увечары Галілей тупаў на кухні ў Карызнаў. Марына Паўлаўна мыла бялізну, і ў кухні поўна было густое душнае пары. У гэтай пары яны адно аднаму былі няясныя, расплыўчастыя, нібы не людзі, а туманныя сілуэты людзей. І з-за гэтае няяснасці, як аднекуль здалёку-здалёку, голас Марыны Паўлаўны гучаў глуха, адчужана, нібы гаварыла яна з некім іншым, а Галілей неўзаметку падслухваў:

— Дзве сястры нас было. Ліда была год на тры старэйшая за мяне. Яна і больш адукаваная была, чым я, — шэсць класаў гімназіі скончыла. Усе думалі, што гэта ён дзеля яе, дзеля Лідкі, ходзіць. А ў мяне і падумкі не было, каб гэта як інакш. Бывала, пасяджу-пасяджу троху ды ўцяку. Сорамна мне неяк, і крыўдна, і немаведама што. Здаецца, што замінаю ім абаім. І доўга вялося так, пакуль не паехала была Лідка да цёткі на нейкі час. Ну, я ўжо думала, цяпер наш

Сымонка і не паткнецца да нас, бо ўжо прычыны няма. Так сабе думаю, а тым часам пазіраю ў акно, а мо як заблудзіцца. І маркотна так стала, крыўдна, а чаго — немаведама. Аж ён назаўтра і прыйшоў, ды такі вясёлы, здаволены, нібы рад, што Лідка паехала. Мне дык добра, а мамцы не ўпадабалася — мамка ўжо мела свае пэўныя планы. Ён гэта заўважыў і не прыходзіў больш, а назначыў мне потым сустрэчу, ды дзе ж? — на могільніку! Перадаў неяк запіску праз малых. Я яшчэ думала, што гэта ён нешта наконт Лідкі, мо перадаць ёй што хоча, ці як, — дык пайшла. А так не адважылася б, мусіць, каб ведала... Могільнік у нас быў у лесе, паблізу сяла — туды часта гуляць хадзілі. Але ў той вечар хоць бы хто— пуста-пусценька... Сяджу я, калачуся ўся чыста, і страшна мне, і трывожна, і сумна-сумна чамусьці. Хацела ўжо было ўцякаць, аж ён падышоў. Ды такі смешны — ціхі такі, палахлівы, як малы. Хоча нешта сказаць і не важыцца, усё — бачу я — не пра тое гаворыць. А як сказаў нарэшце, што гэта дзеля мяне ён хадзіў, што кахае, і тое, другое, дык я, дурная, схапілася з месца ды ўцякаць, ашалеўшы. Як злавіў ён, дык нават крычаць хацела, ледзь угаварыў тады... Смешны ён быў, пацешны такі...

Марына Паўлаўна сціхла і ў глыбокай задуме, у бяздоннай углыблёнасці ў сабе стаяла над начоўкамі, кінуўшы церці бялізну, але не мяняючы паставы, нібы раптам сярод работы закамянела, абярнулася ў нерухомую статую.

Галілей стаяў, зацяўшы дух, каб не парушыць яе дзіўнае самаўглыблёнасці, і толькі пільна-пільна ўзіраўся ў яе, нават пасунуўся трохі наперад, нібы ўбіраў у сябе вобраз яе смутнае ціхасці.

Марына Паўлаўна выпрасталася, адхінула з ілба валасы.

— Замарылася дужа. Паназбіралася гэтага рыззя... Трэба б паклікаць каго памагчы, дык сама не ведаю каго...

І, цяжка ўздыхнуўшы, зноў схілілася над начоўкамі і працавала нейкі час моўчкі, упартым напружаннем адганяючы ад сябе ўсякія — і добрыя і дрэнныя — думкі. Адылі твар яе праясніўся мяккаю летуценнасцю, і кволая ўсмешка кранула яе туга сашчэмленыя вусны. Яна абярнулася да Галілея, маючы сказаць нешта цікавае ёй і прыемнае, аж там, дзе стаяў Галілей, адно плавалі густыя клубы пары. Пакуль яна дзівавала гэтаму непрыкметнаму яго знікненню, дзверы раптам адчыніліся, і ў іх паказаліся перш вялізныя начоўкі, а за начоўкамі ружовая з марозу, уся прасякнутая яснаю вясёласцю жанчына.

— Авой, туман які! Аж не відаць нічагуткі. Дзе тая тут гаспадыня? Ці возьме яна да сябе ў талаку?

За плячмі ў яе цёрся ў замяшанні Галілей.

Марына Паўлаўна знала Тацяну толькі з твару, так ніколі не стыкалася з ёй, але ўсё роўна сустрэла яе ветла, радасна — такі ўжо быў у маладзіцы адкрыты прывабны выгляд.

— Заходзьце, зрабіце ласку! Але нашто гэта турбацыя? Гэта ўсё дзядзька Ахрэм — вечна ён што-небудзь выгадае... Як вам не сорам, дзядзька Ахрэм!

Але Галілей ужо змыўся — жанчыны асталіся адны. Роўна, спакойна гамонячы, нібы працягваючы старую няскончаную гутарку, Тацяна прыладзіла свае начоўкі і ўзялася за бялізну. Закіпела дружная спорная праца, у якой Марына Паўлаўна не толькі не тамілася больш, а нібы адпачывала ад ранейшае зморы. Гаваркая Тацяна без канца апавядала ёй разныя цікавыя гісторыі ці з свайго, ці з чужога жыцця, падаючы ўсё ў такім тоне, які мімаволі настройваў на лёгкія жартліва-іранічныя адносіны да жыцця і будзіў смелы бязрупатны смех, якога даўно ўжо не знала Марына Паўлаўна. Расказала Тацяна ўсю гісторыю свайго замужжа, і хоць шмат чаго тут знайшла Марына Паўлаўна блізкага сабе, балюча перажытага, але ў святле пацешнага Тацянінага апавядання здалося яно куды прасцейшым, звычайным і не толькі не раструіла незагоеных ран, а ў значнай меры падбадзёрыла Марыну Паўлаўну.

Гадзіне а дзесятай прыйшоў Сымон Карызна. Ён хацеў быў ужо, насупіўшыся, прайсці моўчкі праз кухню (Марына Паўлаўна, ці толькі ляпнулі дзверы, ураз спахмурнела, настаражылася), дык Тацяна зачапіла яго:

— Недзе позна ходзіць наш гаспадар — не варта б і пускаць яго, хай бы пакалеў на марозе.

Карызна зірнуў на яе ў сярдзітым здзіўленні, адылі ўбачыў яе смелую задорную ўсмешку і памякчэў.

— Раз дзве гаспадыні ў хаце, дык гаспадару няма чаго баяцца: каторая-каторая ды пашкадуе, упусціць.

— А мо ніводная?

Карызна звярнуўся да жонкі:

— Марына! Можа б, вы тут як-небудзь самавар нам зарганізавалі, зараз прыйдзе Зелянюк — мы абодва пакалелі, як цюцькі.

І праўда, праз якіх хвілін пяць з'явіўся Зелянюк. Ён доўга тупаў на кухні, адаграючы ногі, вохаў і гутарыў з жанчынамі.

— Балазе што хоць трапіў нарэшце да цёплага месца. Каля цётак, можа, і адыду троху. Як маешся, Тацяна? Не думаеш яшчэ назад да мужыка вярнуцца?

Тацяна аж расплылася ад здаволення.

— Авой, усё ж ён ведае, пралаза. Навошта мне той мужык, калі хлопцаў даволі. Ды яшчэ з горада панаехалі — пэўна, да маладзіц да нашых, бо свае, гарадскія, ужо надакучылі.

— А што ж ты думала! На тое і ў калгас вас цягнем. Пазаганяем усіх у калгас, дык тады ўжо і рады не дасцё, бо агульныя, усіхныя, не маеце права і адбівацца.

— А можа, дасць Бог, ніхто і не спазарыцца на нас, на старых. Ці маладзейшых ды харашэйшых няма?

Зелянюк падміргвае ёй сваім касаватым вокам.

— Бач ты, перастарак які знайшоўся.

І здаволеная Тацяна дражліва смяецца, адчуваючы сваю і маладосць, і нязбыўную сілу свайго гарачага жаноцтва.

Гэты вечар даў многа спакою Марыне Паўлаўне. Так ішло ўсё ціхамірна і разам з тым весела, жвава, што здавалася, нібы нічога і не было ў іх з Сымонам, нібы па-ранейшаму жывуць яны непарушным сямейным ладам — без асаблівае, праўда, пачуццёвае блізкасці, але дружна, спакойна. Сымон таксама адчуваў гэта і таксама быў здаволены, і абое яны з ласкавай удзячнасцю пазіралі на гэту простую вясёлую жанчыну, што патрапіла ўнесці ў іхнюю хату даўно патрачаную тут раўнавагу.

Як адыходзіла Тацяна, Марына Паўлаўна неўзаметку адвяла яе ўбок і, нервова сціснуўшы яе за руку, шаптала:

— Вы ж прыходзьце, Тацяначка! Абавязкова прыходзьце... Часцей... заўтра прыходзьце, абавязкова...

Разам з Тацянай пайшоў і Зелянюк.

10

Па мястэчку ў глуха застылай цемры шастаў мароз сваёй прытоенай лёгкай хадою, у драпежнай хцівасці шукаючы сабе ахвяры. Як пачуў на вуліцы Зеленюка з Тацянаю, адразу кінуўся на свежых людзей і ў шалёнай корці ўгрызся ў іхнія твары. Тацяна аж сунялася.

— Ой, кусаецца! З'есць нас мароз, дадушы, з'есць.

Зелянюк абхапіў яе рукою за плечы ды так і павёў па вуліцы.

— Нам, здаецца, адною дарогаю? Ты ж на тым канцы жывеш? У маленькай крывенькай хацёнцы?

— У маленькай крывенькай хацёнцы. Усё ты ведаеш. Якіх два тыдні пажыў, а быццам і вырас тут, ў мястэчку. Хітры ты чалавек!

Зелянюк раптам узяў сур'ёзны і шчыры тон:

— Трэба быць хітраму, Тацяна. Як не будзеш хітры, дык нехта іншы знойдзецца на цябе хітры, і ты дурнем будзеш яму. А мы ўжо ці

малы час былі дурнямі...

— Цяпер вы ўжо хітрыя, а мы яшчэ дурні.

— Хто гэта — мы і вы?

Тацяна троху замяшалася.

— Ну, вы... гарадскія.

Зелянюк памаўчаў.

— Ты таксама хітрая, Тацяна. Каб не была ты хітрая, дык бы дасюль мардавалася ў свайго нялюбага мужыка, а то дык жывеш вось, як вольная птушка, водзіш за нос сівецкіх мужчын. Разумная ты баба, Тацяна.

— Авой, пахваліў. Каб адно не перараніўся з хвальбою, бо яшчэ не знаеш мяне, што я за птушка.

Ішлі нейкі час моўчкі. Тацяна раптам зняла ягоную руку з сваіх плеч — і Зелянюк адчуў, што ў гэтым — не фігураванне, не гульня ва ўдаваную незачэпнасць, а павага да яго, да Зеленюка, да іхняе гутаркі. І папраўдзе, прайшоўшы яшчэ некалькі крокаў, Тацяна сур'ёзна запытала яго:

— Скажы, Зелянюк, што гэта вы робіце тут?

Ён адказаў, не задумляючыся:

— Робім вас усіх хітрымі.

Тацяна шчыра папрасіла яго:

— Скажы неяк так, каб зразумела я... На сходзе я чула, ды нічога не ўцямлю я там, хоць і словы, здаецца, простыя... Ведама, гавораць адразу ўсім, дык па колькі там каму прыйдзецца! А ты так скажы, каб усё мне адной...

— Добра, скажу табе ўсё адной...

І Зелянюк на хвіліну задумаўся, шукаючы трапных слоў.

— Людзі таўкуцца, як вар'яты, у чорным, у брудным катуху, куды не зазірае ніколі сонца, дзе скрозь — цемра і смурод, адкуль не відаць, што дзеецца навакол, за сценамі гэтага катуха. А за сценамі — сонца ззяе, і светла там, і чыста, і раскошна, і краска скрозь, зеляніна. Ды і сцены ў катуху ў гэтым ужо патрухлелі даўно, ледзьве ліпяць, а трымаюцца толькі таму, што дурныя гэтыя людзі не хочуць быць хітрымі. Каб яны былі хітрыя, яны б не мясціліся, не таўкліся адзін з адным у брудным катуху, не лезлі б адзін аднаму на галаву (пэўна, што таму вальгатней, хто на другога ўссядзе), а наперлі б усе разам, разламалі сцены і выйшлі на свет. Выйшлі зусім-зусім вольныя, бо і тыя, хто ўправіўся ўссесці на карак ім, ураз паляцеў бы дагары нагамі ад магутнага гэтага зруху. Разумееш, Тацяна, што мы робім тут і чаго дамагаемся?

— Ты прыгожа гаворыш, не так, як на сходзе. Але ж тое яшчэ, ці

папраўдзе там свет той ёсць за сцяной? Каб не выламаць сцяны на мароз? Тады пакуль ты заткнеш яе нанова! Трэба добра паверыць у гэта.

— Нашто верыць, Тацяна? Гэта можна знаць.

Яны выйшлі край вёскі.

— Ну, вунь твая хата, Тацяна. Маленькая, крывенькая. Андрэй спіць ужо, пэўна.

Яны суняліся, але не развіталіся. Зелянюк узіраўся ў глыбіню цемры, што цяжкім масівам залягла паміж Сіўцом і Сівалапамі. Унізе, на дне лагчыны, туркатаў, трасучыся ад холаду, млын і спрабаваў змагацца з чорнаю навалаю цемры кволымі пасмамі сівога трапяткога святла.

На гары, за млыном, там, дзе пачыналіся Сівалапы, вострае Зеленюкова вока згледзела маленькі хліпучы агеньчык, які здаваўся далёкаю зоркаю. Тады ён парыўчата абярнуўся да Тацяны і запытаў яе:

— Ты дужа хочаш спаць, Тацяна?

— Уга! За гэткую ноч два разы можна выспацца!

— Ты пойдзеш са мною? Не збаішся?

Тацяна адказала працяжна, з усмешкай у голасе:

— Пайду... Не баюся...

Зелянюк узяў яе за руку, як малую, і павёў за Сівец у чорную прорву лагчыны. Яна зразумела, што ён вядзе ў Сівалапы, але не гаварыла нічога, ішла моўчкі, паклаўшыся на яго праваднікцтва.

Абмінулі млын — у расчыненыя дзверы ўбачылі фантастычныя ў змроку і мучаным тумане фігуры людзей. Перайшлі цераз мост, над якім хліпала ледзянымі слязьмі гвалтам затрыманая ў сваім вольным бегу рака.

І скрозь абое маўчалі. Толькі як ішлі ўжо пад гару, набліжаючыся да Сівалапаў, Зелянюк сказаў:

— Адзін чалавек не спіць яшчэ ў Сівалапах.

Тацяне было трывожна і смешна. Куды ён вядзе? Што гэта ён сабе выдумаў?

Зорка, якую згледзеў быў Зелянюк ад Сіўца, вырасла ў светлы квадрат акна ў адной з канцавых хат. Зелянюк звярнуў да гэтае хаты. Тацяна сунялася.

— Гэта ж Якуб тут Лакота жыве. Куды ты вядзеш мяне?

Ён настойна пацягнуў яе за руку.

— Ты сказала, што пойдзеш, што не баішся.

Тацяна скарылася. Зелянюк паляпаў у асветленае акно, і праз хвіліну ім, не папытаўшыся — хто, адчынілі.

Якуб меў сабе ў хаце адбітую дошкамі каморку, якую сябры

ягоныя смехам звалі — «габінет». Там сядзеў ён за вялікім сталом, скрозь заваленым кнігамі ды паперамі і асветленым невялічкай лямпачкай — пятым нумарам — з папяровым абажурам. Упусціўшы позніх гасцей, ён шапярнуў ім:

— Туды, да мяне!

І, заваліўшы дзверы, пайшоў следам за імі.

Па хаце разлягалася заўзятае, смачнае сапенне і хропат сонных людзей. Гэтыя ціхамірныя хатнія гукі нагадалі Тацяне пра познюю пару і зганялі той жартаўліва-гарэзны настрой, які фактычна штурхнуў яе на гэту начную праходку. Тацяне стала сорамна. Яна ўвайшла ў «габінет» і стала ля дзвярэй, прыхінуўшыся плячамі да пераборкі. Няўцямна пазірала наўкола і чакала, што будзе далей.

Зелянюк з пяшчотнай ласкай палэпаў Якуба па плячы.

— Ты ўсё не спіш, Яша? А мы з Тацянай вось гуляем па начы. Ішлі міма, убачылі святло і зайшлі. Чаму ты не сядзеш, Тацяна?

Якуб схапянуўся:

— Праўда што... Сядай, Тацяна, на табе крэсла. Тацяна села і зірнула на Зеленюка настойлівым поглядам, нібы патрабуючы ад яго нейкага вытлумачэння. Зелянюк усміхаўся весела і загадкава, і гэта дэтанавала Тацяну: яна ўжо баялася, каб не скончылася ўсё гэта нейкай насмешкай.

Якуб упяў у Зеленюка цупкі погляд сваіх хваравіта-бліскучых вачэй і зрабіў патугу ўсміхнуцца.

— Ну, а ты ж яшчэ менш за мяне спіш, папраўдзе. У мяне дык бяссонне хаця, а ты ўсё з клопатамі. Ну, як у нас, добра, здаецца?

Зелянюк ураз кінуў усміхацца, праця́ўся дзелавітай сур'ёзнасцю.

— Тут, у Сівалапах, усё гатова. Актыў перарос ужо ў масавы зрух. Можна б рабіць сход ды і афармляць калектыў. Але трэба разам з Сіўцом. Там будзе бой. Добры будзе бой...

— Гвардыян там баламуціць?

— Гвардыян — палітык. Ён нідзе не паказваецца, ні з кім не размаўляе, а тым часам усе канцы ў яго сыходзяцца. Гэтае кодла трэба з сярэдзіны калупнуць. Мне ўсё назаляе Паўлюк, Гвардыянаў брат. Дзіўны чалавек! Страшэнна ненавідзіць брата і баіцца яго. Гатоў, здаецца, разарваць яго, а тым часам ходзіць ды апавядае яму, дзе што пачуе пра яго на сяле.

— Гарэлка... Непатрэбны ён чалавек, не варта з ім займацца...

Як завялі гаворку пра Гвардыяна, Тацяна адразу ўспомніла, як прыходзіў да іх Галілей, і ў яе з'явілася прыкрая турбота, нібы ведала яна і хавала нейкі нядобры сакрэт. Мо той Галілей з якой мэтай прыходзіў? Мо і гэта — штукі хітрага Гвардыяна?

Якуб раптам выцяў кулаком аб стол і гукнуў троху ў жартлівай злосці:

— Бабы, ліха на іх! Іх сама лёгка забаламуціць! Найдурнейшае якое выдумства ўраз ім галовы ачмурыць. А мужыкі слухаюць іх. Ой, хітры наш мужык! Ён ведае, калі слухаць бабы. Пагавары з ім з каторым, дык рукі расставіць, пысу зробіць бязвінную, як у навараджэнца, і нібы і сам страшэнна шкадуе: рады б душой, ды калі ж баба праклятая: уцялася, хоць ты што хочаш... А як паўлітра ўзяць ці яшчэ што, дык — куды тая баба!

Скончыўшы сваю тыраду, Якуб кінуў ускосны зірк на Тацяну, нібы чакаючы ад яе нейкага водгуку на свае словы. Тацяна моўчкі ўсміхнулася. А Зелянюк тым часам аб нечым меркаваў, упарта зморшчыўшы бледны свой лоб, падцяты знізу вострым кантам тонкіх брывей.

— Та-ак... Жанчыны ў гэтай справе нам заступаюць дарогу... З імі неяк трэба па-інакшаму, па-асабліваму. За іх у нас бадай што не браліся, і гэта кепска...

Ён яшчэ памеркаваў нешта сам з сабой і раптам сказаў рашуча і проста, нібы пра гэта ўжо многа гаворана і ўсё ўжо ясна, адно трэба скончыць нейкаю пастановаю:

— Так... З жанчынамі трэба павесці работу. Гэта — справа Тацяны, за гэта ёй трэба ўзяцца.

І ўраз, павярнуўшыся да Тацяны, Зелянюк растлумачыў ёй (і вокам не зміргнуў, шэльма!), як трэба рабіць.

— Разумееш, Тацяна? Не трэба галасу — ніякіх там сходаў ці чаго. З адной пагаманіла, з другой, з трэцяй. Як бачыш, што каторая троху прыхільна да нашае справы, дык ужо і трымай на воку яе. Пяць-шэсць гэткіх назбіралася — тады ўжо і разам усім пагаманіць, абмеркаваць добра, усвядоміць глыбей, аб чым тут справа, каб ужо грунт нейкі быў... Ды ці мне цябе вучыць? З бабамі ты лепш за нас за ўсіх патрапіш...

Тацяна асалапела ад неспадзеўкі. Хацела перш засмяяцца, на жарт гэта звесці, але стыкнулася з напружана-сур'ёзным поглядам Зеленюка і на смех не адважылася. Рада была б уцячы, але таксама не выпадае. Што ж ёй рабіць? Як паставіцца да гэтага? Яны ўжо лічцдь яе за сваю супольніцу, яны нават не пыталіся ў яе, як яна на гэта глядзіць, ці згодна яна на тое, што яны робяць. Яны, значыць, пэўныя ў ёй, яны перакананы, што яна будзе, што яна мусіць ім памагаць. Яны цалкам звяраюцца на яе. Што ж ёй рабіць? Мо адмовіцца, сказаць, што яна не згодна з імі, што яна супроць гэтых няшчасных калгасаў? Але ж ці будзе гэта праўда? Ці не зманіць яна ім і сама сабе?

Зелянюк дапытліва глядзіць на яе сваімі вострымі быстрымі вачмі, нібы чакае, дамагаецца, просіць у яе нейкага слова. А Якуб развінае далей ягоныя меркаванні:

— Такіх, як Тацяна, у нас знойдзецца ці мала: будзе з каго збіць бабскі актыў. Сабраць усіх бядачак, усіх пакрыўджаных, усіх бяздольных. Яны за Тацянай пойдуць! Каму-каму, а Тацяне дадуць веры, бо сама яна зазнала ўсяго на сваім вяку.

І вось чуе небарака Тацяна, пгго ёй астаецца адно: узяць на сябе гэтую неспадзяваную адказнасць, далучыцца да гэтых людзей, што намагаюцца нешта зрабіць новае ў Сіўцы, — яна не ўяўляе яшчэ выразна — што, але чуе нутром, што нядрэннае, раз становяць яны на першае такіх вось, як яна, бедакоў. А ці толькі заняўся ў Тацяны гэты новы настрой, як адразу з чыста жаночаю непасрэднасцю ўдалася яна і ў новыя турботы.

— Бабам трэба, каб з вядомага, з практыкі паказаць. Ля нас там, дзе я пайшоўшы была, зусім поплеч камунаю працавалі. І добра жылі, дужа добра жылі. Я ткі раскажу нашым бабам. Я сама была прыглядалася, каб перайсці туды ад мужыка... Але што блізка...

Зелянюк быў страшэнна здаволены.

— Правільна, Тацяна, з вядомага, з практыкі. Пустымі ўгаворамі іх не ймеш, — не павераць. Ты — я ж казаў табе— хітрая баба...

Ён весела падміргнуў Тацяне і звярнуўся да Якуба:

— Ну, як твае планы, Яша? Працуеш усё?

Якуб раптам ажывіўся. Цяжкія марудлівыя вочы яго заблішчалі па-дзяцінаму чыстым святлом, а на худых, жудасна запалых шчоках замігцела ледзь прыметная чырвань. Ён сарамліва ўсміхнуўся і адказаў больш для Тацяны, бо Зеленюку было гэта добра вядома:

— Тут жа не пэўныя якія планы, бо я мяркую на тое, што ўвесь Сівец і ўсе Сівалапы будуць у калектыве. А як яно будзе — яшчэ немаведама. Проста цікава самому, ці намнога будзе лягчэй і выгадней мужыку. Мы разам з Мікітам — ён жа ў аграноміі троху кумекае. Ды ткі, праўду сказаць, і добра чаго разумее, дармо што мала павучыўся...

Зелянюк падсеў да стала і весела кіўнуў галавой.

— Ну-тку, Яша, пакажы нам, што ў цябе ёсць. Сядай, Тацяна, бліжэй, во сюды.

Тацяна села побач з ім, з цікавасцю пазіраючы на стол. Ранейшае замяшанне яе развеялася без следу — яна была дзелавіта-спакойная і, як зазвычай, — пэўная ў сабе, вясёлая сваёй раўнамернай весялосцю: яна ўжо адчувала сябе пры месцы.

І Якуб Лакота, былы партызан і чырвонагвардзеец, а цяпер

няўздольны хворы бядак (след белагвардзейскага катавання), не сціраючы з твару свае мілае сарамлівае ўсмешкі, распасцёр на стале шырокія аркушы паперы з планамі, рысункамі, табліцамі, зробленымі неспрактыкаванай, але шчырай рукой фанатычна адданага новай справе чалавека.

Ноч у ноч сядзеў Якуб над сваімі цудоўнымі планамі, аддаючы ім увесь найбагатшы запас свайго душэўнага запалу і ўсе ўбогія рэшткі свайго згасаючага здароўя. Можа, таму, што была гэта яму, нязвыкламу ў ёй, цяжкая, непасільная праца, можа, таму, што ляпіў ён яе па каліву з уласнае крыві, з уласных разбітых нерваў — была яна яму даражэй за гаспадарку, за сям'ю, за самога сябе. Гэта была неадрыўная частка яго нутра, гэта было яго другое сэрца.

Ці верыў ён у практычнае значэнне гэтае свае працы? Ён сам адмаўляў гэта, а тым часам — хто яго ведае? — мо і грэла яго часам надзея, што людзі, многа людзей, цэлы вялізны калектыў будзе будаваць сваё жыццё паводле яго планаў, паводле смелых, гарачых думак яго і летуценняў? А пакуль што ён сам праз свае гэтыя планы кроўна ўрастаў у будучыню, пазнаваў яе ў жывых яскрава акрэсленых формах і вёў у яе разам з сабой сваіх таварышаў, суседзяў, усіх, хто меў паквольную гадзінку, каб пасядзець над яго шырокімі красамоўнымі аркушамі ці проста паслухаць ягоных меркаванняў.

Тацяна выйшла з Якубавае хаты як зачараваная. У яе не было выразнае яснасці — многа чаго пераблыталася, а многа чаго і зусім не змясцілася ў яе галаве,— але ўваччу мігцела, пералівалася цудоўнымі фарбамі агульная карціна новага жыцця — прыгожага, як у казцы.

Зелянюк узяў яе падпашку і моцна сціснуў яе тугую руку.

— Ну, што, Тацяна? Ці верыць трэба, ці можна і знаць? Тацяна парыўчатым рухам рукі адказала на яго поціск. А загаварыла не адразу — замінала ёй яе глыбокае ўзрушэнне. Адылі крыкнула задорна, звонка, на ўсю сонную сівалапаўскую вуліцу:

— Дадушы, мы нешта зробім у Сіўцы!

Яна не хацела, адмаўлялася, але Зелянюк усё роўна павёў яе дахаты.

— Мне гэтую ноч наканавана так прашлындаць. Мне дык весела, я здаволен, што так у нас сёння выйшла. А ты як, Тацяна, га?

Тацяна замест адказу моцна прыціснула да сябе яго руку.

Млын усе туркатаў, неўгамонны, але, здавалася, цішэй ужо і лагодней. Ці не сагрэўся-ткі троху стары, тупаючы на месцы?

На Сіўцы ўжо ў іншых хатах блішчалі агеньчыкі. Спявалі немаведама каторыя пеўні.

— Авой, гэта ж ранне ўжо. Цалюткую ноч прабадзяліся. І спаць

жа не хочацца, ані-ні...

І Тацяна ў дзяцінай радасці засмяялася. Яны падышлі да маленькае крывенькае Тацянінае хаты.

— Ну, дабранач, Тацяна. Заўтра ўбачымся.

Ён адной рукой сціснуў яе халодную жорсткую далоню, а другой ціха абняў, прытуліў да сябе.

Як ён пайшоў, Тацяна з хвіліну стаяла на месцы і глядзела яму ўслед — збянтэжаная і радасная.

11

І вось разгойдвалася ды разгойдвалася жыццёвае мора, бушавала новаю бурай, гудзела новымі вятрамі — жорсткімі і жыватворнымі. Мізэрнымі аскепкамі мітусіліся па моры напаўразбітыя шалюпкі старога гнілога дабрабыту. Расхіналіся прорвы бяздоннае глыбіні, адкрывалі цёмныя, захаваныя ў людзях супярэчнасці, і ўзмываліся шалёнаю пенай на грэбні хваль апантаныя людскія пачуцці.

Па разгойданым бурлівым моры ішоў горды ў смелым поступе сваім карабель, трымаючы курс на далёкае яснае сонца. Яго сустракалі радаснымі прывітальнымі крыкамі і імкнуліся разам з ім наперад, напружваючы сілы ў цяжкім напорным руху. Яго сустракалі енкамі дзікага жаху, стогнамі непазбыўнае роспачы і кідаліся ад яго безвач, каб, ратуючыся, згінуць у чорным прадонні мора.

Гэта ішла сваім трыумфальным паходам непераможная рэвалюцыя. Гора таму, хто станавіўся перад ёй у марных патугах суняць ці затрымаць яе рух!

Гора таму, хто, зняверань, пакідаў яе, спадзеючыся на шчаслівы супакой у мяккіх абнімках невядомага штылю!

Гора таму, хто, трапіўшы ў бурнапеністы след яе, хмялеў ад вірлівага шуму, ад разгоннага мітушэння і траціў прытомнасць! Бо рэвалюцыя заўсёды жорсткая і няўмольная ў сваёй гістарычнай вялікай справядлівасці...

* * *

Гэта — агульны, троху напышаны, але ў грунце правільны вобраз той пары, што апісваецца ў нашым апавяданні. А ў паасобных скалках жыцця адбівалася яно так: раз'юшаныя са страху і роспачы кулакі ўшчарэпіліся былі аберуч у свой паскудны, складзены з адабраных у суседзяў кавалкаў, дабрабыт і, ашчэрыўшы зубы, гырчалі, гатовыя ўсцервіцца ў кожнага, хто паткнецца да іхняга дабра. А такі і патыкаліся, смеючыся з іхняе лютасці, і ёмкімі ўдарамі

збівалі іхнія атрутныя іклы. Гледзячы на кулакоў, трымаліся часам і няшчасныя галадранцы за свае драныя бэбахі ды крычалі, асалапелыя, пакуль паказвалі катораму, за што ён, дурань, трымаецца і каму ўтуруе сваім прарэзлівым крыкам.

І, мінаючы перашкоды, ішла пэўным крокам грандыёзная, нябачаная ў свеце перабудова вёскі.

Траплялася, што і станавіліся на дарозе. Траплялася, што адыходзілі, зняверанья, слабыя духам. Траплялася, што і шалелі, ахмеленыя бурнапеністаю завірухаю.

Рэвалюцыя была жорсткая і няўмольная.

Так было ўва ўсіх рэспубліках, ува ўсіх акругах, ува ўсіх раёнах, ува ўсіх сельсаветах.

Так было і ў Сіўцы, дзе за старшыню сельсавета быў тады даўгі, як вочап, і калматы, як памяло, Пацяроб, а за сакратара партыйнай ячэйкі загадчык сямігодкі Сымон Карызна.

Пацяроб быў наскрозь чалавек адміністрацыйны і не любіў малімоніцца. Першая ягоная акцыя, чым ён адгукнуўся на шырокі рух рэканструкцыі, была тая, што ён на раменьчыку цераз левае плячо начапіў на сябе наган. Хадзіў ён скрозь з адчайна зморшчанаю аж да плаксівасці мінаю, якая азначала разам і пагарду да людзей, што яго абкружалі, і горкую муку за іхнюю безнадзейную нягегласць. Глядзеў ён на кожнага так, нібы хацеў сказаць яму:

— Ну, што ты, братачка, за чалавек? Попел ты, а не чалавек. Шкада мне цябе, братачка, а то б узяў ды расцёр цябе нагой, як чорнага жука.

Гэтага ён, вядомая рэч, не гаварыў, а мо і не думаў, але аблічча ягонае ткі папраўдзе насіла на сабе жывыя абрысы падобнай сентэнцыі.

Пацяроб адчуваў сябе ніякава: яму не давалі разысціся. Ён адразу засвоіў сабе цалкам закончаны і надзвычай просты погляд на сітуацыю: ён лічыў, што вярнуўся дзевятнаццаты год, і адно дзіваваўся, як гэта іншыя яшчэ да гэтага не даўмеліся. Праўда, начальства пра гэта адкрыта не кажа, на тое ж яна і палітыка, але ж з усяго відаць, што сама цяпер і разгарнуцца, каб аж затрашчала ўсё навакол. Ну, але хай пацацкаюцца!

Ён быў пэўны, што так ці іначай, а давядзецца ўсё-ткі яму ўзяцца за гэтую справу, што яна ад яго не ўцячэ, і пакуль што з пагардлівай цярплівасцю назіраў за карпатлівай працаю Зеленюка, да якога з першых дзён адчуваў моцную непрыязнасць. У грунце гэтае непрыязнасці ляжала пачуццё зайздрасці. Ён не мог пагадзіцца з тым, што гэты падшывалец нібы як з'яўляецца ў іх, у Сіўцы,

манапольным прадстаўніком гарадскога пралетарыяту, тым часам як яго, Пацяроба, хоць ён мо не менш за гэтага блазнюка працаваў у свой час на фабрыцы, ніхто і не лічыць за рабочага.

Ну, але там будзе відаць, хто з іх лепш патрапіць загнуць пралетарскую лінію!

І Пацяроб чакаў да пары, пацяшаючы сябе ўспамінамі аб калішніх сваіх баявых аперацыях ды пераносячы яскравыя карціны іх у блізкую будучыню. Цікава, што ў вочы да Зеленюка ён ставіўся з такой страшэннай далікатнасцю, ветласцю і нават паслужнасцю, што таму аж смешна рабілася. Так спрытна ўмеў хаваць ён свае сапраўдныя пачуцці да людзей!

Адзін, каму выказваў Пацяроб свае настроі, на каго цалкам звяраўся, быў Сымон Карызна. Часамі, як аставаліся яны сам-насам, Пацяроб падыходзіў да яго, моршчыўся яшчэ больш, чым звычайна, гатовы, здаецца, заплакаць, панура ківаў галавой, а тады раптам усміхаўся, сплятаючы гэтую сваю бязмежна пагардлівую ўсмешку з ранейшаю плаксіваю мінаю ў нешта дэманічнае і дужа смешнае:

— Смаркачы! Я вам за тры дні ўвесь сельсавет у калгас увапхну. Прасіцца будуць, маліцца, каб прынялі... А не то што... Слізнюкі, а не людзі... Цьфу!

Карызна з іранічнаю ўсмешкаю сунімаў яго:

— Не плюй, Пацяроб. І без таго ведаем, што ты — ваяка. Але тут не наваюеш. Тут так няможна — бахцерабах, і гатова...

Пацяроб аставаўся велічна-непарушны ў сваіх пераконаннях.

А тым часам у сельсавсце справа калектывізацыі мала што не стаяла на мёртвым пункце. Вёскі пазіралі на Сівец, чакалі ад яго першага прыкладу, а Сівец усё ваўтузіўся на месцы, усё бушаваў сам у сабе, як добра рашчыненае цеста.

Карызна пачынаў трывожыцца і з большай увагай прыслухоўвацца да Пацяробавых філіпік. А тут падаспелі яму раптоўныя ўзрушэнні, якія яшчэ больш здэтанавалі яго, моцна ўскаланулі яго душэўную раўнавагу

Ездзіў па калектывізацыі ў сама дальшую вёску іхняга сельсавета, якая, аднак, першая ўзялася як след за новую справу. Там ён праводзіў сход — не пачатковы сход, з лямантам, спрэчкамі, з раз'юшанымі выступленнямі кулацкіх паплечнікаў, з бабскім віскам ды плачам, а сход арганізацыйны, дзе ўжо ў спакойнай разважлівай дзелавітасці абмяркоўваліся першыя крокі нованароджанага калектыву.

Карызна спачыў душой на гэтым сходзе. Тут ён убачыў, што цяжка толькі зрабіць першы зрух, цяжка спіхнуць з месца неўвароткую камлыгу закаржэлае сялянскае псіхікі, а далей яна

возьме сама патрэбны ход і пакажа тое, чаго нават трудна было чакаць. На месца тупой зацятай упартасці з'явіцца лёгкая гнуткая ініцыятыва, на месца дзікага кансерватызму — здаровая гаспадарчая кемкасць, абачлівасць. Яшчэ тыдзень таму нязрушная інертная маса людзей раптам робіцца свядомым творцаю свайго новага жыцця.

На тым сходзе было развязана і найдалікатнейшае, найбальнейшае селяніну пытанне — абагуленне жывёлы. На дзіва Карызну, прайшло яно проста, без спрэчак — адно спахмурнелі троху калгаснікі, пацішэлі ў тлумнай сваёй гаварні. Не ўцяміў адразу Карызна, што даўно ўжо, яшчэ тады, як у самым гарце першапачатковых спрэчак, у блытаніне сумненняў пачалі былі завязвацца першыя вузельчыкі калектыўнае лучнасці, ужо тады хто падыходзіў да стала і нязграбна крэмзаў на пратаколе сваё прозвішча, быў развязаў у сабе гэта пытанне. Бо ж і ўсе тыя спрэчкі і ўсе сумненні, чаго б яны ні датыкаліся, куды б ні былі яны накіраваны — усё роўна ў выходным пункце сваім, у сваім корані мелі таго самага коніка, тую самую кароўку. Троху пазней зразумеў гэта Карызна, і яго не здзівіла больш лёгкасць, з якою ўхвалілі калгаснікі пастанову пра абагуленне жывёлы. І не толькі гэта ён зразумеў, а шмат чаго адкрылася тады яму, чаго ён раней не бачыў ці на што не звяртаў быў увагі. І тады акурат зачалося ягонае мітушэнне.

Было гэта той самай начы. Сымон Карызна — было позна — дык заначаваў у той далёкай вёсцы, у чыстай хаце аднаго серадняка-селяніна, цяперашняга калгасніка.

Яны разам з ім ішлі са сходу. Гэта быў даўгі маўклівы мужык з апатычным выразам беднага на расліннасць твару. Як дастаўлялі яму нанач Карызну, ён не паказаў ні радасці, ні нездаволення, адразу падышоў да яго і запытаў высокім глухаватым голасам:

— Пойдзем ужо ці яшчэ пагамоніце троху?

Усю дарогу ішлі моўчкі. Карызна бушаваў новымі ўражаннямі, і яму карцела загаварыць, але сунімаў яго пануры выгляд спадарожніка. Той сігаў поплеч, плаўна махаючыся на хаду, як вялізны бусел.

Ля форткі аднаго двара стаяла жанчына. Карызна хацеў абмінуць яе, але пачуў знаёмы голас:

— Сюды, да нас, дзядзька Карызна.

Гзта была гаспадарова дачка, зусім маладзенькая яшчэ дзяўчына. На сходзе яна нешта была гаварыла і прыцягнула да сябе Карызнаву ўвагу сваёй смеласцю, быстрым позіркам маленькіх чорненькіх вочак і звонкім, яшчэ дзяціным голасам.

Карызну аддалі чыстую палавіну хаты, дзе стаяў караткаваты ды без меры шырокі ложак з вялізнаю гарою падушак — доччыным

пасагам. Гэта і ложак быў доччын, але, як Карызна выказаў быў свой непакой з прычыны таго, што высялялі яе, яна з поўнай шчырасцю яму растлумачыла, што спіць на ім вельмі рэдка, толькі ў якое вялікае свята.

Ва ўсёй гэтай палавіне была застыўшы халодная чысціня, пазбаўленая цёплага людскага бязладдзя, што цалкам пацвярджала дзяўчыніны словы.

Пакуль дачка парадкавала ў святліцы, ладзіла Карызну ложак, пакуль давалі вячэраць, гаспадар скрозь сядзеў на парозе, што з аднае хаты ў другую, смактаў піпку і маўчаў. Карызна быў-ткі паспрабаваў завесці з ім гаворку, дык ён адказаў нешта каротка і, як здалося Карызну, знехаця. Больш яго Карызна не турбаваў. Затое з дачкой яны праз цэлы вечар вялі вясёлую гутарку, якая Карызну давала вялікае здаволенне, узмацоўваючы той добры настрой, у якім ён выйшаў са сходу.

Дзяўчына ўся жыла новымі, нязвыклымі для яе інтарэсамі. Карыстаючыся тым, што Карызна з відочнаю ахвотаю ўдаваўся ў гутарку, яна рабіла яму безліч самых разнастайных, часамі дужа дзівосных і смешных запытанняў. Карызна ледзьве ўпраўляўся тлумачыць ёй, як будуць працаваць у калгасе, хто будзе загадваць, хто будзе плаціць, як будуць плаціць, ці будуць святочныя дні, ці будуць адпачынкі, ці праўда, што калі каторая жанчына раджаць будзе, дык ёй аж на чатыры месяцы дадуць звальненне. Гэтае запытанне яна дала, цудоўна ўсміхаючыся сарамліваю ўсмешкаю, і, як сказаў Карызна, што ў добра арганізаваным калгасе так і будзе, яна крыкнула з мілай бесцырымоннасцю:

— Авой! Гэта ж у нас усе бабы тады захочуць раджаць!

Карызна цешыўся з гэтае маладзенькае жвавае дзяўчыны, з яе наіўнага захаплення, якое, магчыма, у вялікай меры тлумачылася чыста дзяцінаю яшчэ цікавасцю да ўсяго новага, яскравага, шумнага. Як Карызна запытаў быў яе, ці здаволена яна наогул, што бацькі пайшлі ў калгас, яна адказала з раптоўнаю сталасцю:

— Нам, маладым, пэўна, што лепей. Ніякага клопату. Пайшоў, адпрацаваў свае гадзіны ды і гуляй. Як у горадзе.

Гэтае «як у горадзе» было для дзяўчыны апошнім краем яе летуценняў пра лепшае жыццё.

Пакладіся спаць позна. Дый усё роўна Карызна доўга не спаў — бясконца варочаўся на сваім вельмі пышным і вельмі нявыгадным ложы і ніяк не мог пазбыцца нервовага напружання, якое бязлітасна вырывала яго з утульных лоняў жаданага сну.

На той палавіне, чуваць было, не спаў гаспадар. Ён, мусіць, і не

клаўся зусім, бо раз-пораз разлягаліся па хаце яго цяжкія і да непрыемнасці марудныя крокі. Як ступіць раз, дык чакаеш не дачакаешся, калі ён нарэшце перанясе і паставіць сваю другую нагу. Здавалася, што перастаўляе ён свае ногі не проста, а падымаючы іх па чарзе рукамі. І ўсё ён соп нешта, крактаў, цмокаў бесперастання піпкаю.

Карызну чамусьці страшэнна назаляла гаспадарова шарпаніна. Чулася ў ёй нешта не выказанае чалавекам і балюча захраслае ў яго нутры. Мучыць яно яго, варочаецца рагаватым ражном усярэдзіне, шчэміць сэрца. І не можа чалавек знайсці сабе месца.

Карызна спрабуе адагнаць, адштурхнуць ад сябе дакучныя гукі, але рады не дасць: паўзуць, падцікаюцца, лезуць, як жывыя істоты, і ўядаюцца ў нутро, пераносячы з сабою тую невядомую, але цяжкую турбаніну маўклівага чалавека. Так і задрамаў быў Карызна ў змаганні з едкімі назойлівымі гукамі.

Разбудзіў яго асцярожны бразгат дзвярэй: нехта — пэўна, гаспадар — выйшаў з хаты на двор. Прачнуўся Карызна ў нейкай дзіўнай насцярожанасці і адразу пачаў пільна прыслухоўвацца да вакольнай цішы, якая здавалася яму асабліва напружанай і жывой. Ён ніяк не мог уцяміць, ці гэта ён толькі вось задрамаў, ці мо праспаў ужо палавіну начы.

Раптам, здалося яму, пад самым ягоным акном зарыпеў снег. Пачуліся асцярожныя і страшэнна марудныя крокі. Карызна, надзіва самому сабе, працінаўся трывогай. Нейкі час ён сціскаў у сабе гэтае пачуццё, адылі не саўладаў з ім і, паціху ўстаўшы з ложка, падышоў да акна.

Ноч была досыць відная, каб можна было згледзець, што дзеецца на двары, і Карызна адразу ўбачыў вялізную, фантастычна распасцёртую ў цёмна-шызым змроку фігуру гаспадара. Ён стаяў якраз пасярэдзіне двара, нерухома застылы на месцы, як статуй. Не відаць было, ці ён куды гэтак пільна ўзіраецца, ці проста закамянеў у дзіўным аслупяненні. Так стаяў ён мо хвілін з пяць. І Карызна не мог адарваць ад яго вачэй, прыкуты да яго пачуццём вострай цікавасці, перамяшанай з незразумелай трывогай. Потым гаспадар крануўся з месца і паплыў па двары хісткім расплыўчастым ценем. Падышоў да варот, памацаў нечага завалу, мо паправіў яе, падышоў да форткі і, прыгнуўшыся, паглядзеў у шчэлку над ёй, хоць наўдачу, каб мог ён што згледзець у густым змроку. А тады больш пэўным і шыбчэйшым крокам падаўся пад хлеў і там зноў з хвіліну стаяў ля варот нерухома і не то прызіраўся наўкола сябе, не то прыслухоўваўся да нечага. Пастаяўшы так ціхенька, нібы спадкрадня, прачыніў вароты і, яшчэ

раз азірнуўшыся, схаваўся ў хляве. Адтуль пачулася радаснае, бадзёрае ірзанне.

— Пайшоў прыгледзець скаціну.

І Карызна, заспакоены, хацеў быў ужо пакласціся спаць, аж раптам, як маланкай, працяло яму галаву:

— Заўтра абагуленне жывёлы.

У ім з'явілася няяснае, але настойнае падазрэнне. Ён ведаў пра выпадкі, калі некаторыя зламысныя калгаснікі, у душы зацятыя ворагі калектывізацыі, рабілі ўсялякія штукі, абы не здаваць у калгас свае жывёлы. Ён спалучыў гэта з таемнымі сцеражлівымі рухамі гаспадара і амаль не сумняваўся, што тут пахне нейкім злачынствам.

Тады з ліхаманкавай паспешнасцю ўзапнуў на ногі боты, напрануў паліто і цмыгнуў да дзвярэй. Дзверы, на шчасце, адчыніліся бадай без ніякага гуку. Карызна цішком перабег цераз двор і спыніўся перад варотамі хлява, пільна прыслухоўваючыся да таго, што дзеецца там, усярэдзіне.

Ён пачуў голас. Маўклівы гаспадар вёў з некім досыць жвавую гутарку. Карызна напяў як мага свой слых і пачаў разбіраць кожнае слова. Гаспадар размаўляў з сваім канём.

— Касютка... Касютка... мой... мой касютка... Добры мой коська... Я ж цябе выгадаваў, я ж цябе вырасціў. Ты ж быў маленькае зусім жарабятка, я цябе насіў на руках... Ты ж бегаў за мной, як сабачка, прасіў у мяне хлебца кавалак. Матка ў цябе была добрая, прыгожая кабыла, але старая. Адслужыла яна мне свой век, адпакутавала разам са мной. Слабая ўжо стала была, прыставала. А ты ж добры, крэпкі канёк. Ты стараешся, шчыра працуеш, не натурышся, любіш свайго гаспадара. Касютка мой... коська... Ты ўжо будзеш не мой. Паедуць на табе чужыя людзі, не дагледзяць цябе, не накормяць цябе, не напояць. Будуць біць цябе, пасякуць тваю гладкую скуру. Не будзеш ты ўжо падбрыкваць, як у мяне... Аддам я цябе, свайго коську... Аддам, касютка, аддам... Не будзе ў мяне майго касюткі... Не будзе...

Гаспадар раптам сціх, і ў адказ яму зарзаў ласкава, нібы з шчырай удзячнасцю, конь. Потым колькі секунд стаяла поўная цішыня, і раптам пачуў Карызна новыя дзіўныя гукі, нібы квактала там курыца, склікаючы да сябе сваіх пісклянят. Карызна не адразу зразумеў, што гэта дзіка, нязвыкла, мо ўпершыню ад далёкіх дзіцячых год плача даўгі маўклівы мужчына.

Дзіўнае, незразумелае пачуццё, падобнае да страху, апанавала тады Карызну, і ён кумільгам кінуўся цераз двор у хату, з сутаргавай паспешнасцю скінуў боты, паліто і схаваўся пад коўдру.

Так, ээта быў-ткі сапраўдны страх. Гэта страх быў самога сябе, сваіх пачуццяў, бо Карызна пачуў быў там, ля варот, што гатоў сам заплакаць разам з дурным сентыментальным гаспадаром.

Спаць... Трэба спаць... Сон развее гэтую праклятую мару, а заўтра ён адно будзе смяяцца з дурнога свайго ўтрапення.

Але ж які там сон? Сон і блізка не ідзе да яго. Ён тужыцца з усіх сіл, каб скупчыць думкі на якім-небудзь староннім прадмеце, стараецца заняць якім-небуцзь староннім вобразам сваё ўяўленне, а ў гэтым уяўленні замест усяго з'яўляецца вясёленькі палавенькі канёк, якога ён помніць з даўніх дзён свайго дзяцінства. Гэта быў цудоўны канёк. У яго спіна была кругленькая, як жбанок, і праз яе праходзіў уздоўж роўненькі аксамітны шнурочак. На ім было мякка і небяспечна ездзіць. Кожнага разу, ведучы пасвіць, Сымон валіўся з яго — ён спрытна ўмеў скідаць з сябе, гэты канёк! — але ніколі не наракаў Сымон на свайго ўлюбёнца, бо той заўсёды спыняўся, як чуў на сабе пустое месца, варочаўся да нешчаслівага ездуна і, стаўшы над ім, ірзаў у вясёлым спачуванні. І пакорна згінаў сваю шыю, каб па ёй маленькі гаспадар мог узглабацца на яго круглую, як жбанок, спіну.

Карызна помніць, як прадаваў бацька гэтага канька. Колькі наплакаўся тады маленькі Сымон, колькі нагараваўся, колькі начэй не паспаў, усё думаючы аб сваім таварышу...

І ў гэты момант Сымон Карызна, сакратар партыйнае ячэйкі, ловіць сябе на тым самым мяккім жаласлівым пачуцці, якое калісьці было ў дзяцінстве. Толькі трудна азначыць, ці яго нарадзіў успамін пра тое даўняе, дзяцінскае, ці мо падслуханы плач дурнога гаспадара. Але ён з страхам, з жудасцю чуе, як горла яму сціскаюць спазмы.

Карызна ўпадае ў шалёную злосць. Ён шумна варочаецца на ложку, скрыгае зубамі і шэпча, каб заглушыць самога сябе:

— Гэта — рабства. Гэта пракляты ідыятызм патрыярхальнае вёскі. Трэба знішчыць гэта, трэба смяяцца з гэтага. Так, трэба смяяцца.

Ён уяўляе сабе даўгога нязграбнага гаспадара, як стаіць ён, абняўшы маленькага калматага канька, і цалуе яго ў мяккую пысу. Так, пэўна, што ён цалаваў яго. Вядома, што цалаваў. Цалаваў... Хі-хі-хі...

Але смех не смешны зусім. Фальшывы смех. Даўгалыгая постаць гаспадара над мізэрным каньком настойна, непераможна выклікае спагаду.

Карызна ўдаецца тады ў разважанні, даводзіць самому сабе:

— Трэба ламаць сябе, трэба выкрышваць з сябе гэтыя закамянелыя нарасці дробнабуржуазнае псіхікі, якія ляжаць цішком унутры і якіх не чуеш зусім, пакуль не растопяцца яны ў цеплыні агіднае сентыментальнасці і не зальюць нутро млявым бяссіллем.

— Трэба быць жорсткім. І перш-наперш — да самога сябе.

У гэтую ноч адкрылася Сымону Карызну ўся глыбіня перабудовы вёскі, увесь нявідны нутраны бок гэтага вялікага гістарычнага працэсу. Ён зразумеў, што не толькі справа тут ідзе аб змене спосабу гаспадаравання, аб пераходзе да больш дасканалае гаспадарчае сістэмы, што тут становіцца задача найглыбейшае пераробкі самога чалавека, вызвалення яго з-пад жудаснага гнёту ўласнае рабскае псіхікі. І гэтая грандыёзная задача мусіць быць развязана не старымі аблуднымі метадамі недалужнага культуртрэгерства, а рашучым рэвалюцыйным ударам.

Прачнуўся ўранні Карызна ад звонкага дзяцінага голасу гаспадарчае дачкі. Яна нешта рабіла тут, у святліцы, і, забыўшыся, мусіць, на яго, а мо і сумысля, каб разбудзіць, голасна загаманіла з некім праз акно. Потым схапянулася, зірнула на яго сваімі быстрымі чорненькімі вочкамі, засаромелася і ўцякла.

Карызна ясна ўсміхнуўся. Устаўшы з ложка, ён перш-наперш падышоў да акна і зірнуў на двор. Там маўклівы гаспадар спакойна запрагаў у сані чыстага гладкага канька, рыхтуючыся весці яго на зборны пункт. На санках ляжала акуратна складзеная запасная збруя.

Карызну хацелася, каб тое, што перажыў ён уначы, было звычайным, троху непрыемным сном.

12

Прыехаў ён у Сівец гадзіне аб адзінаццатай. Лекцыі ягоныя былі зрання — ён спазніўся на іх. Не заходзячы ў класы, ён адразу пайшоў да сябе на кватэру.

Жонкі ў хаце не было. Гэта троху здзівіла яго і троху суцешыла.

На стале ляжаў нераспячатаны ліст. Ён падумаў адразу, што ад дачкі, але ўбачыў на канверце зусім незнаёмае непрыветна крывое пісьмо. Разадраў канверт і здрыгануўся не то ад здзіўлення, не то ад прыкрасці. Ліст быў ад бацькоў. У ім пісалася:

«Даражэнькі сынок Сымонка!

Даўно ўжо не мелі ад цябе ліста і не ведаем, ці жыў ты там, ці здароў. А цяперашнім светам ці мала што можа здарыцца з чалавекам. Бывае — каторы Богу душой не вінават, а тым часам зробяць яго на немаведама што. У нас жыццё, Сымонка, дрэннае. Жывём і самі не ведаем, да чаго дажывёмся. Ці давядзецца ўжо ўбачыцца калі з табой, наш даражэнькі сынок. Абклалі нас усім-усякім, як жывадзёраў якіх, запісалі ўжо ў кулакі і кажуць, што будуць раскулачваць, а мо і сашлюць куды на пагібель. А ты ж сам

ведаеш, Сымонка, якія мы багатыры. За вашай жа, дзеткі, дапамогаю і абжыліся сяк-так, а то ж свету божага не бачылі. І вось не ведаем самі, што тут рабіць. Прадаваць што — баімся, каб не засудзілі, а грошай няма, ты ж ведаеш, усе ў гаспадарку клалі. Як не дай Божа вышлюць, дык прыйдзецца ехаць і голым і без капейкі. Парай ты нам, даражэнькі сыночак, што рабіць, куды кінуцца. Ты ж ткі сам партыйны і добра знаешся ў гэтых справах. Матка зусім слабая, ледзь ступае па хаце, а бацька троху трывае. Лаўрэн паехаў да цесця разам з Арынаю — можа, там якую раду парадзяць. А мы адны з дзецьмі асталіся. Напішы, сынок, парай, даражэнькі, можа, яшчэ як і можна перакруціцца...»

Далей Карызна не чытаў. Склаў скоранька ліст і ўсунуў назад у канверт, а канверт паклаў пад цяжкі груд кніжак. Зусім мімаволі, інстынктыўна азірнуўся на бакі, як злодзей.

Кулакі... За вашаю, дзеткі, дапамогаю...

Ён даваў і грошы і парады. Ён пісаў, каб развіналі гаспадарку, каб не баяліся, наймалі, калі спатрэбіцца, бо гэта савецкая ўлада не забараняе. Ён раіў ім адысці на хутар ці, прынамсі, на пасёлак, бо лягчэй будзе тады паставіць на ногі гаспадарку...

Кулакі... Хто кулакі? Яны ці ён? Іх, старых, хворых, гатовы выслаць з межаў раёна, а мо акругі, а мо рэспублікі... А ён? Што мусіць рабіць ён? Як ён паглядзіць людзям у вочы? Што ён скажа сваім тут, што скажа партыі?

Гэта быў папраўдзе страшэнны ўдар. Захоплены цалкам работай, клопатамі, Карызна да гэтага часу не ўправіўся неяк падумаць пра свае асабістыя справы (а мабыць, было ў іх яшчэ ці мала чаго не зусім чыстага?), ён забыўся на асабістае.

Сама што і забыцца тады на асабістае, калі яно не зусім чыстае! Самаадданасць, ха-ха!

Ну, вось і ўсё. Падышло немінучае. Ён — кулак. Не яны, а ён кулак, бо ж ён зрабіў іх і сябе — так-так, і сябе — кулакамі, свядома зрабіў, прынцыпова, так, як рабіў і шмат каго іншых. О, было і гэта! Некалькі вёсак выключна за яго дапамогаю пайшлі на пасёлкі. Гэта было, праўда, не тут, гэта было там, дзе працаваў ён перад гэтым.

А цяпер ён крычыць пра бязлітаснае змаганне з кулакамі, пра ліквідацыю кулацтва як класа! Ён крычыць пра знішчэнне дробнаўласніцкае гаспадаркі, якую сам пашыраў!

Сымон Карызна! Супроць каго ты змагаешся?

Ён раптам успомніў мінулую ноч і заскрыгаў зубамі ў зларадасці.

— А... Пашкадаваў... Слязу пусціў... Няшчасны мужычок! Трэба каня ў калгас аддаваць яму, небараку. Уласнага каня! Сам

выгадаваў!..

Кулак... Гэта гаварыла ў ім кулацкая псіхалогія... Яе не выкінеш, яе не задушыш...

Сымон Карызна, сам таго не заўважаючы, бегаў, як апантаны, па хаце, сціскаючы кулакі ў нястрыманай злосці. Перш злосць была толькі да самога сябе — ён бязлітасна лаяў сябе і гатоў быў уцапіцца сам сабе ў валасы, а потым зачаў лаяць і пагражаць некаму іншаму.

— Я вам пакажу! Я пакажу вам яшчэ! Пачакайце!..

Каб хто тады спытаў у Сымона Карызны, каму гэта ён меўся «паказаць», ён бы, напэўна, не патрапіў адказаць. Проста — шукала злосць яго нейкага ўбочнага выйсця.

Раптам ляпнулі дзверы, і Карызна, спалоханы, замітусіўся па хаце, як злоўлены злодзей.

Увайшла жонка. Ён напружыў усе сілы, каб быць спакойнаму, і безуважна яе запытаў:

— Дзе ты была, Марына?

Жонка чамусьці замяшалася, адвярнулася, каб не стрэцца з ім поглядам.

— Я... хадзіла да Таццяны...

Карызна настаражыўся. Чаго яна сумелася? Чаму не глядзіць яму ў вочы? Ага, яна ўжо ведае! Мо без яго тут распячатала ліст? Мо шукала якога сакрэту ў ім?

Ён упяў у жонку цупкі, дапытлівы погляд, поўны нядобрага падазрэння. Яна адчула яго і яшчэ больш замяшалася.

— Я хадзіла... прасіла, каб прыйшла памагла мне падлогу мыць.

Ніколі не была яна такая чужая, такая нялюбая Карызну, як цяпер. Ён не мог цярпець яе прысутнасці, ён пачынаў баяцца яе — дрэнным, агідным страхам злачынцы, што баіцца, каб яго не выкрылі. Марына Паўлаўна, нібы зразумеўшы яго, моўчкі завярнулася і паспешна выйшла з пакоя. Карызна вольна ўздыхнуў.

Што ж рабіць цяпер?

Ён сеў на канапу і пачаў разважаць. Першае ашаламленне мінулася, і ён ужо мог сяк-так прыбраць да ладу свае змітушоныя думкі.

Ці ведае тут хто-небудзь пра яго сямейныя справы?

Ён паволі, з метадычнаю дакладнасцю перабраў у памяці людзей, што яго атачалі, і з прыемнасцю пераканаўся, што бадай ніхто нават не ведае дасканала, адкуль ён родам. Таксама ніхто, мабыць, не ведае і пра яго ранейшую працу, апрача...

Карызна раптам успомніў Рачкоўскага, старшыню райвыканкома, і спакойна ўсміхнуўся. Яны разам там працавалі і разам рабілі ўсё, што цяпер турбуе Карызну. Але не тое спацешыла Карызну, што

знайшоў ён супольніка, знайшоў, з кім падзяліць сваю застарэлую віну, не проста паўстала ўваччу ў яго крэпкая камлюватая постаць гэтага чалавека, заўсёды пэўнага ў сабе, рашучага, энергічнага, і тхнула на Карызну свежаю бадзёрасцю.

Ён раптам развязаў сваё цяжкае неўразуменне.

— Трэба працаваць! Трэба працаваць з падвойнаю энергіяй, з падвойным запалам. Трэба давесці сваёй самаадданай працаю, што ўсё гэта было выпадковае, што ён быў і ёсць праўдзівы, сумленны сябра свае партыі.

Трэба ўзмацніць тэмпы, рашуча штурхнуць з месца работу. Кожная хвіліна забаўкі пакажа ягоны апартунізм і ўдзесяцярыць адказнасць яго за старыя грахі.

Ён мусіць першы ў раёне скончыць суцэльную калектывізацыю свайго сельсавета.

І гэтак будзе!

Сымон Карызна ўстае, апранаецца і выходзіць з хаты, гатовы да нейкіх пільных, яшчэ невядомых самому захадаў.

Ён ідзе ў сельсавет. Уваходзячы, ён адчувае ўсё-ткі трывожнае замяшанне (а мо якім-небудзь чынам тут ужо ведаюць усё?), але першая ж хвіліна дае яму поўнае заспакаенне.

У сельсавеце ўсё ідзе звыклым парадкам. Пацяроб, раскапусціўшыся за сталом і выцягнуўшы амаль не на сярэдзіну пакоя свае бясконцыя ногі, ушчувае нейкага серадначка. Не разабраць, ці ён лаецца, ці ў роспачы жалкуе з ягонае някемкасці. За другім сталом сядзіць маленькі дзядок у старых, ужо на нітачцы, акулярах, чалавек выразна пісьменнага выгляду. Гэта — сакратар сельсавета і непераможны шашачнік, чэмпіён Сіўца і ваколіц — Цівунчык. Пры тэлефоне безнадзейна надсаджваецца, мардуючы і тэлефон і сябе, сівецкі кааператыўшчык. А ля акна ў гуртку моладзі — Зелянюк з Віктарам.

Усе заняты сваёю справаю, і ніхто не зварачае на яго, на Карызну, асабліва, звыш тае, што належыць, увагі. Значыць — усё добра. Ён падыходзіць да Зеленюка.

— Дзень добры, хлопцы! Як маецеся? Што новага ў вас?

Яго сустракаюць з вясёлай прыветнасцю. Зелянюк роўна глядзіць на яго і ўсміхаецца загадкаваю сваёю ўсмешкаю. Яна адразу коле Карызну тонкай голачкай трывогі, адылі гэта ўраз мінаецца: ён ужо прывык да Зеленюковай усмешкі, і яна цяпер так не турбуе яго, як у першыя дні іхняга знаёмства. Мо гэта проста ў яго з юнацкай амбіцыі? Мо ён хоча паказаць ёй, усмешкай, нейкую сваю перавагу над ім?

Карызна нават не глядзіць на Зеленюка. Ён звяртаецца да ўсяе

кампаніі і агалашае з наўмыснай гучнасцю:

— Гэтымі днямі, хлопцы, склікаем агульны сход у Сіўцы. Канчаткова і рашуча ставім пытанне пра калектыў. Трэба нарэшце рабіць тут нейкі лад.

Хлопцы згаджаюцца, што ўжо пара. Ад старшынскага стала чуваць жаласны і пагардліва-цягучы голас Пацяроба:

— Даўно ўжо трэба было рабіць, мае даражэнькія. Менш слоў, а больш дзела. Па-бальшавіцку трэба, а не па-бабску. Працаўнікі...

У плаксівым Пацяробавым тоне гучалі стрыманыя ноткі трыумфу. Ці не пачуў ён, што набліжаецца кірмаш на ягоную вуліцу?

Зелянюк спакойна зазначыў:

— У нас яшчэ не арганізавана як належыць бедната. Мы не здолеем выступіць адзіным фронтам.

У гэтай спакойнай заўвазе, мабыць, было залішне цвердасці і катэгарычнасці, бо пільна настарожанаму да яго Карызну нібы нешта кальнула. Але не ўправіўся ён што адказаць, як шумна ўстаў ад стала і грамозна насунуўся на іх Пацяроб.

— А мой жа ты залаценькі! Гэта ж ты будзеш да налецця тут арганізоўвацца. Ну дадушы ж, да налецця... Любачка мая! Ці ведаеш ты, што гэта — селянін? Што больш ты марудзіш з ім, то ты менш чаго зробіш. Раз-два, і ў дамкі. Ці праўда, Цівунчык?

Дзядок, пэўна, звыклы да гэтых раптоўных зваротаў начальства, спакойна паківаў галавой, не адрываючы погляду ад паперы, і ўжо потым ускінуў паверх акуляраў здзіўленыя вочы, каб паглядзець, аб чым там справа.

Зелянюк неяк пуста зірнуў на Пацяроба і нічога яму не адказаў. Ён стаў сур'ёзны і заклапочаны. На вялікае дзіва Карызны, ён звярнуўся да яго раптам з простай таварыскай шчырасцю:

— Мы, Карызна, яшчэ ўправімся сёе-тое зрабіць з беднатой. Усёткі актыў у нас ёсць, і добры актыў. Ты канчаткова наважыў рабіць гэтымі днямі сход?

Карызна памеркаваў.

— Зробім давай у нядзелю. Праз два дні... Добра?

У гэты момант Пацяроб закрычаў, як апантаны:

— А бабачкі, а любачкі! Не пускайце марозу да нас! Родненькія, акалеем!...

У сельсавеце ўзняўся амбарас — увайшла цэлая гурма баб на чале з Тацянаю і Верай Засуліч. Усе былі ружовыя з марозу, свежыя, вясёлыя крэпкай, здаровай весялосцю. Вера Засуліч — меншая сярод усіх і зграбнейшая — проста ззяла ўся маладой несутрымнай радасцю. Яна адразу знайшла вачмі Сымона Карызну і паслала яму такую

слаўную ўсмешку, што ў яго зайшлося сэрца ад прыемнасці.

Таццяна, хукаючы ў прыгаршчы, падышла да Зеленюка і пачала дакладваць:

— Вось мы ўжо і сход свой сёння зрабілі. Каб ты толькі бачыў, што гэта быў за сход — пацеха адна. Сышліся бабы ды давай сварыцца, лаяць адна адну. Чысты смех! Больш і не было нічога, ніякіх пытанняў. Палаяліся ды разышліся. Папраўдзе...

Зелянюк глядзеў на яе з ласкай і захапленнем.

— Маладзец, Тацяна! Як ты добра ўмееш рабіць! Ты ўдалы сход арганізавала.

— Дык ты ж чуеш... (Яна з выглядам змоўніцы кранула яго за рукаў.) Прыйшлі вось прасіць, каб спецыяльна ім, бабам, хто-небудзь расказаў пра калектывы... А пайшлі ўсе з нашага сходу ў лагодзе, вясёлыя... Дадушы...

Зелянюк неўзаметку пацiснуў яе халодную руку, і яна расцвіла сарамліваю чырваннем.

— Ты да нас прыйдзеш, добра? Ты ўмееш лаяцца з бабамі?

Зелянюк засмяяўся.

— Я ўмею і лаяцца і мірыцца... Не ведаю, каго вылучыць ячэйка. У нядзелю, Тацяна, сход будзе. Глядзі, каб твае бабы менш гвалтавалі.

— Хай гвалтуюць. Бабе трэба выкрычацца. Калі будуць маўчаць, дык горш будзе. Папраўдзе...

Тацяну гукнулі, і яна замяшалася ў бабскую грамаду. У сельсавеце гармідар стаяў, як на кірмашы.

13

Спакой і ўпэўненасць не пакідалі Сымона Карызну акурат датуль, пакуль не пераступіў ён парог свае кватэры. На кухні аб нечым гаманілі Марына Паўлаўна з Галілеем. Як увайшоў Карызна, адразу сціхлі, і жонка зноў, як тады, замяшалася, глядзела ўбок, у заснежанае акно. Галілей зарупіўся ісці, але Карызна затрымаў яго, гукнуўшы з дрэнна схаваным раздражненнем:

— Чаго ж вы ўцякаеце, дзядзька Ахрэм? Нешта ці толькі я ў хату, дык вы і ходу. Чакайце, пагамонім хаця...

Гапілей закруціўся, як падскваранаы.

— Кхе... кхе. Не ўмею я гаманіць... ага... Зусім не ўмею...

— Але ж гаманілі вы з жонкаю?

— Кхе... кхе... Тлумачыў я... пра печку, пра цыркулярную...

— Ну дык растлумачце мне пра цыркулярную печку, дзядзька Ахрэм!

Галілей, прыпёрты да сцяны, з момант не ведаў, што яму рабіць, разгублена трос сваёю барадзёнкаю, адылі цмыгнуў у дзверы і знік, нібы і не было яго тут.

— Дзівак!

І канцом раззлаваны Карызна рэзка абярнуўся да жонкі, нібы патрабуючы ад яе тлумачэння. Марына Паўлаўна стаяла нерухома і ўсё глядзела ў акно пустымі невідушчымі вачамі. На твары ў яе, паранейшаму замкнёным у сухой безуважнасці, аднак калола вочы Карызну нешта назойліва новае, зацята схаванае ад яго. Ён злаваўся і баяўся.

Нічога не сказаўшы жонцы, ён рвучка завярнуўся і пайшоў у пакой, грукнуўшы дзвярмі. І яму здалося, нібы пачуў ён, як вольна ўздыхнула ўслед яму Марына Паўлаўна.

Да самага вечара кідаўся Сымон Карызна ў сумятні раструшаных пачуццяў. Бязлітасна мардавалі яго крутыя пераходы ад ціхага заспакаення да раптоўнага страху і роспачы. То яму здавалася, што ўсё гэта — глупства, што ўсе турботы яго дарэмныя. Усё абыдзецца добра, ніхто ні аб чым не даведаецца, ён будзе працаваць шчыра, не шкадуючы сіл. Ён стане вышэй за ўсякіх падазрэнняў, вышэй за ўсякіх судоў. І ён, уціхаміраны, строіў планы бліжэйшай работы, і ўсё выходзіла ў яго надзіва зладна, проста, дасягальна. А то раптам сляпучай маланкай бліскала перад ім агнявая здань небяспекі, і ў балюча-яскравым святле ў пачварнай яснасці выступалі яго даўнейшыя ўчынкі. Усё тады ўраз пераварочвалася, набывала новыя фарбы, новыя вобразы. Ён бачыў сябе абкружанага з усіх бакоў атрутнымі падазрэннямі, недаверлівасцю, ён успамінаў кожны незразумелы жэст, кожную не разгаданую ім усмешку, усё роўна, у каго б ён яе ні заўважыў, і ўсяму надаваў асаблівыя, страшныя для яго тлумачэнні. Яго ахапляла чорная немарасць, усё наперадзе затулялася таемнай падступнай цемрай.

Пад вечар з усяго гэтага тлуму пачуццяў вылучылася адна няясная, дакучная турбота. Ён інстынктыўна чуў, што нешта павінен зрабіць дужа пільнае, неабходнае, і ніяк не мог уздумаць, што гэта такое. Перабіраў усе свае абавязкі па школе, па ячэйцы, успамінаў, якія каму даваў абяцанні, нават праверыў свае вельмі абмежаваныя сямейныя абавязкі — і нідзе не знаходзіў таго, што гняло яго няясным напамінкам аб няспраўленым абавязку. Нарэшце выпадкова погляд яго спыніўся на пісьмовым стале, на цяжкім грудзе кніг, пад якім схаваў ён нешчаслівы ліст ад бацькоў. Тады ўспомніў: трэба нешта адказаць старым.

І раптам працяла яго новая цудоўная думка. Яшчэ ж не позна,

яшчэ можна што-небудзь зрабіць там, неяк рэабілітаваць бацькоў і разам з тым самога сябе. Як гэта дасюль не натрапіў ён на такую простую і такую трапную думку!

Сымон Карызна ў нервовым парыванні кідаецца да стала, сутаргава хапае паперу, чарніла і піша шпарка, не думаючы, абы каб схапіць і зафіксаваць хутчэй на паперы самае патрэбнае.

«Дарагія бацькі!

Ліст Ваш атрымаў, і ён даў мне многа прыкрасці. Не тым, што вам пагражаюць адабраць маёмасць, а тым, што вы дайшлі да гэтага праклятага ганебнага стану, зрабіліся кулакамі. Вы пытаецеся мае рады? Мая рада такая. Кідайце ўсё. Прадавайце, аддавайце, проста выкідайце вон, аставайцеся голыя, але без гэтае ганебнае пячаткі. Неяк пражывём. Запісвайцеся, калі прымуць, у калгас і працуйце шчыра, старанна, як працавалі на сваёй гаспадарцы. Калі што-якое, дык дапамогу ад мяне заўсёды дастанеце...»

Ён на момант суняўся, раздумляючы, што яшчэ дапісаць. Але першы запал ужо выліўся, і дальшыя словы не ішлі на пяро. Ён устаў, прайшоўся па пакоі. Потым падышоў, перачытаў уважна напісанае (яно ўспрымалася цяпер суха і нова, нібы чужое) і раптам зарагатаў дзікім зларадасным смехам:

— Ха-ха-ха!.. Во гэта так!.. Гэта зусім лагічна, таварыш кулак! Што ж ты мог параіць яшчэ бацькам як не самараскулачванне? Ратуйце, пакуль не позна, сваю і маю скуру! Ха-ха-ха!..

Ён схапіў паперку і падраў яе на дробныя мэтлухі. Перакуліў са стала груд кніг, схапіў бацькоўскі ліст і зрабіў з ім тое самае. Потым з хвіліну пастаяў нерухома, паволі падышоў да канапы і сеў на яе, вялы, знясілены, прыгбаны глыбокай дэпрэсіяй.

Яму стала сумна-сумна. Адляцелі раптам усе турботы, уся душэўная сумятня, пакінуўшы шчымлівы жаль і глыбокае пачуццё адзіноты. Усе супроць яго, усе — жорсткія, бязлітасныя. Нават родная жонка і тая носіць у сабе нейкую таемную да яго варожасць. Ён адзін, зусім адзін. Няма каму сказаць шчырага слова, няма з кім парадзіцца...

Пакой залівауся цяжкім каламутным змрокам. Усё паплыло ў таемна-расплыўчастай плыні, усё набракла нейкім мёртвым закамянелым рухам, які закалыхваў, акунаў усяго ў салодкае аслупяненне.

Карызна доўга не паліў святла. Ён сядзеў цішком, стуліўшыся на канапе, і старанна раструйваў свой смутак, маючы з гэтага дзівосную асалоду.

У кватэры ціха-ціха, як у магіле. Перш чуваць было, як нечага поркалася на кухні жонка, а цяпер сціхла і там. Некуды, мабыць,

пайшла. Што ёй да яго? Хіба яна яму спагадае?

І ён гатоў быў крыўдзіцца на сваю жонку, якую сам адштурхнуў ад сябе, адвучыў адусякага выяўлення сваяцкай блізкасці. Ён ужо гатоў быў наракаць на яе за яе сухую замкнёнасць. Ці дзіва! Ён жа не ведаў таго, што яна цеперся стаіць за дзвярмі,

закамянеўшы ў невымоўным болі, і сочыць праз маленькую шчэлачку за незразумелым ёй, але, мабыць, страшэнна цяжкім мітушэннем свайго мужа.

Увечары пайшоў Карызна да Веры Засуліч. Яшчэ тады, адразу як агарнуў яго цяжкі смутак, залунаў быў уваччу ў яго бліскучы маладосцю і радасцю твар з любай прыветнай усмешкай і вабіў да сябе, абяцаючы цудоўную слодыч спацяшэння. Але ён перш і гэты вобраз адштурхваў, каб не разбаўляць ім так патрэбнага яму ў тую часіну болю. Таму і не ішоў так доўга да яе, хоць і ведаў пэўна, што ўсё роўна пойдзе... Смешны часам бывае чалавек з сваімі недарэчнымі перажываннямі.

Веры ў хаце не было: сказалі, што пайшла ў нардом на рэпетыцыю. Карызна пайшоў туды.

Зала нардома панура грамаздзілася ссунутымі змрокам кутамі, была нудная, старая і чорная, як царква. А на сцэне мітусіліся людзі ў вясёлай нязграбнай сумятні, як звычайна на аматарскіх рэпетыцыях. Карызна нейкі час стаяў у змроку, нікім не заўважаны, і дзіваваўся з аптэкара Плакса. Тут ,быў фактычна нейкі другі Плакс — не педантычны аптэкар і не флегматык-філосаф, а энергічны, рухавы чалавек, з плаўнай быстрынёй у руках і ўладнаю цвёрдасцю ў голасе. Што найдзіўней, дык ён гаварыў тут выключна тое, што было патрэбна, і акторы лавілі кожнае слова яго з такой увагаю, з якой ніколі ніхто ў жыцці не слухаў ягоных філасофскіх сентэнцый.

Аптэкар Плакс быў цудоўны кіраўнік драмгуртка, хоць рабіў сваю справу выключна па інтуіцыі, бо сам на сцэне ніколі не іграў, ды і мала дзе бачыў ігру сапраўдных артыстаў. Праз гэта ён яшчэ больш цаніў сваю работу і лічыў, што драматычны нюх, як і нахіл да філасофіі, ёсць яго ўраджоныя, але зацёртыя недамысным жыццём таленты.

Вера Засуліч надзвычай міла адзвінела нешта звонкім галаском з свае ролі і адышлася ўбок. Тады Карызна падышоў бліжэй у сферу святла. Усе заўважылі яго, і ўсе зрабіліся больш старанныя і крыклівыя, адзін Плакс адзначыў ягоны прыход велічнаю безуважнасцю: мастацтва — вышэй за ўсё.

Вера ціхенька нырнула за кулісы і зараз жа з'явілася ў зале, падбегла да Карызны.

— Добрая драма трапілася. А Плаксік перш казаў, што дрэнь. Пра калектывізацыю. Ведаеш, Карызна, мы можам нават у нядзелю на сходзе паставіць яе. Яна бадай што гатова...

Карызна ўсміхнуўся:

— У нядзелю, Вера, без вашае драмы будзе драматызму больш, як трэба.

— Ну дык не трэба.

Яна ўраз перайшла на інтымны тон і запытала скорагаворкаю:

— Ты да мяне заходзіў?

— Заходзіў.

— Я зараз кончу сваю ролю. Ну, можа, якіх сама больш дзесяць хвілін. Тады пойдзем разам. Добра?

— Не, я потым прыйду. Мне яшчэ трэба схадзіць у адно месца.

— Ну, добра.

Яна ўжо памкнулася бегчы, але ён затрымаў яе за руку, нібы хацеў нешта сказаць. Яна нахілілася да яго, слухаючы, але ён не ўправіўся нічога прыдумаць і толькі зірнуў на яе ў раптоўным, да болю глыбокім і палкім захапленні. Яна шчасліва засмяялася і пабегла.

Карызна выйшаў на вуліцу. Яму, вядома, нікуды не трэба было ісці, ён проста не хацеў чакаць у нардоме. Без мэты, абы змарнаваць час, ён пацягнуўся па простай і даўгой сівецкай вуліцы.

Было золка. Азызлы вечар хутаўся ў скрыдлы густога золкага ветру, але не мог сагрэцца і дрыжаў, абцякаючы халодным потам дробнае парасі. У мілай пакорнасці плакалі абапал вуліцы ціхія аганькі ў сялянскіх хатах, выстаўленыя на халодную варту гаспадарскага спакою. Мінаючы іх, Карызна пераносіўся ўяўленнем туды, за невялічкія падслепаватыя вокны, і бачыў скрозь адно:

Цьмяныя, закураныя дымам і часам сцены з вялізнымі шчэлкамі ў іх. Над сталом у куце, на цудоўна несіметрычнай высакосці, вісіць лямпа, прыбраная ў дробныя махры выразанай паперы, пажоўклай, замушанай. Над ёй недалужна ківаецца пакарабачаная талерачка, аброслая копатам, — не падабаецца ёй вечнае падкурванне, і яна круціцца, нездаволеная, але рады не дасць, бо навязана на дроціку. Каб адчапіць, пэўна б, пырхнула і паляцела, як мятлік.

На лаўцы пры стале сядзіць, панурыўшыся, гаспадар. Ён нічога не робіць і нічога не гаворыць; ён глыбока маўкліва адпачывае. Так можа адпачываць адно чалавек, які страшэнна многа працуе, якому пасядзець у тупой бяздзейнасці — асалода. На прыпечку змардаваная гаспадыня, вуркаючы верацяном, цягне бясконцую, як жыццёвая нягода, нітку. Побач з ёй — суседка ў такой самай паставе і такая самая, як яна, бо роўная доля ці, праўдзівей, роўная нядоля зрабіла іх

без меры падобнымі адна да аднае. Ціхім, эпічна-спакойным цурочкам цячэ ў іх бясконцая, як і прадзіва іхняе, гутарка, А яшчэ далей за імі, у самым куточку, заўзята слюмачыць пальцы падлетак-дзяўчынка. Божа мой, гэта ж вы не бачыце — яна ж зусім вялікая дзеўка, яна ўжо мала не спраўляецца з маткай! Прыгледзьцеся-тку, як цягне яна кудзелю, як ходзіць у яе ў меру адстаўлены локаць, як брынчыць верацяно. А як зважна слюмачыць яна свае маленькія пальчыкі. А як, паслюмачыўшы, замамыльвае яна сваю сур'ёзную пысачку! Дарма што ёй толькі дванаццаць год, — яна ўжо зусім вялікая дзеўка. Яна ўжо ў пару з маткай сядзіць за верацяном праз цэлыя зімовыя вечары — і нішто. Толькі ломіць трохі сярэдзіну потым ды пальцы нейкія смешныя робяцца, як нежывыя. Але ж гэта глупства.

А на печы ў цёплым таварыстве кошкі і тараканаў ваўтузяцца і шэпчуць малыя. Чаго ў іх толькі няма там! І вялізныя будынкі-камяніцы, як у горадзе, і каўзель, і ліха ведае колькі зайцоў, лісіц, і школа, і піянерскі атрад, і дзядзькава скрыпка, і нават калгас. У іх там такая раскоша, што мімаволі прыслухваецца да іх з таемнай зайздрасцю шчырая дванаццацігадовая папрадуха. Адылі гэта яе не цікавіць, ані не цікавіць, бо яна ж вялікая ўжо.

І дрэмле ў хацёнцы спрадвечная, горам прыгбаная ціхасць.

Дзе гэта бачыў Карызна такую карціну? Ба, ён не так пытаецца, — дзе ён не бачыў гэтае карціны?

Гэта — вобраз яго дзяцінства. Такі ўрос ён у ягоную памяць, такі ён цешыць часам нутро балюча-салодкімі ўспамінамі. Далёкія, шчаслівыя гады! Іх трэба праклясці, іх трэба вырваць з сэрца, іх трэба згнесці, растаптаць у пух і прах. Любіць іх — значыць любіць сваё гора, сваё няшчасце, сваё беспрасветнае рабства. Супроць іх жа ён змагаецца цяпер разам з сваёй партыяй, супроць іх ён гартуе сваю вялікую нянавісць. І дармо што аплятаюць яны яму ногі ліпучым багавіннем гнілых пачуццяў, — ён парве гэтыя путы, будзе вольным.

Раптам ён, нібы падштурхнуты кім, азірнуўся. Ён ішоў паўз вялікі Гвардыянаў дом. У вокнах чыстае палавіны мігцела няроўнае брудна-чырвонае святло. Не іначай гарыць там адна лямпадка. Ці гэта з кулацкае скнарасці, ці з набожнасці.

Карызну працінае вострая зларадасць.

— Ага! Молішся? Чуеш небяспеку? Дажыўся нарэшце? Чакай, яшчэ будзе табе. Яшчэ ў кроў абернецца табе людскі пот, з якога ты спажываў! Кулак праклятьі...

Ён сціснуў зубы і вышукваў як найлюцейшую, як найбальнейшую лаянку. Адылі і сам добра цяміў, што лае не толькі Гвардыяна, а і самога сябе.

Ужо ішло да яго трывожна-назойлівае, як бразгат у вокны, душэўнае мітушэнне.

Неўзаметку ён выйшаў аж у самы канец Сіўца. Тут разняволены вецер ужо на ўсю сваю сілу, на ўвесь разгон махаў чорнымі волкімі скрыдламі, і махрастыя канцы іх сцёбалі па твары едкім макроццем. Была доўгая адлега, і млын у лагчыне паміж Сіўцом ды Сівалапамі шумеў з трыумфальным задорам, юрліва захлынаючыся ў збытку вады. Мабыць, укляпаўся стары, падумаў, што прыйшла да яго вясёлая гарачая маладзіца-вясна, дык шалеў у старэчым пале сваім. Але да вясны было яшчэ далёка.

Карызна стаяў у жорсткім абвеве ветру, і вецер, здавалася, разганяў яго цяжкія думкі. Было легка стаяць пад яго ўдарамі, акунуўшыся ў пустую бяздумнасць.

Раптам з ветрам уляцеў у самае вуха яму знаёмы голас:

— Карызна! Што ты тут робіш?

За плячамі ў яго стаяў Зелянюк. Карызна не бачыў твару ягонага, але адчуваў, што на ім трымціць ужо тая загадкавая, а цяпер яшчэ, пэўна, і здаволеная ўсмешка. Злавіў на месцы злачынства.

Карызна адказаў безуважным тонам:

— Проста прайшоўся вось па вуліцы. Нешта галава троху баліць, дык выйшаў праветрыцца. Мокра стала на дварэ. Адлега.

— А я быў у нардоме: глядзеў на рэпетыцыю новае п'есы. Нішто п'еска, акурат пад пару. Добра грае гэта настаўніца, Вера Засуліч. Мы ішлі разам з ёй, я праводзіў яе дахаты. Слаўная дзяўчына!..

«Ну ён жа смяецца, ён жа відочна кпіць з яго, гэты блазнюк! Што яму такое сказаць, каб назаўсёды адбіць ахвоту ад гэтых кпінаў?»

Але не ўпраўляецца ён прыдумаць што-небудзь, як Зелянюк, кінуўшы свой падчэплівы тон, прыхіляецца да яго і таемна шэпча, не стрымліваючы свайго гарачага, чыста юнацкага захаплення:

— Ці ведаеш, Карызна, што робіцца цяпер у нашым ціхім, сонным Сіўцы? Га? Не ведаеш? Дык вось... Няма тае хаты, дзе б не бушавала цяпер, як у катле. Мяркуюць, спрачаюцца, даводзяць адзін аднаму, лаюцца. Ужо ўсе ведаюць, што ў нядзелю будзе сход, што сход будзе рашучы, канчатковы, і ўсе рыхтуюцца да яго. Прайсці так па вуліцы — усё здаецца спакойна, ціха, як і ўчора, заўчора, як і год таму... Праўда? А тым часам, наўдачу, каб перажываў калі стары Сівец гэткае ўзрушэнне...

Карызна недаверліва маўчыць. Адкуль ён ведае? Не іначай вымудрае ўсё гэта яго маладая жвавая фантазія. І Зелянюк, нібы чуючы яго сумненні, тлумачыць яму:

— Сёння ад поўдня ўсе нашыя камсамольцы, усе актывісты працуюць па хатах. Пайшлі да дзядзек, да цётак, да суседзяў, да знаёмых. І скрозь баламуцяць... Ха-ха-ха... Тым і не ў галаве, што іхні, каторага пляменнік, ці брат, ці сват, спраўляе ў яго ў хаце планавае заданне. Як, здорава, га?

Карызна згодзен, што гэта «здорава», а тым часам у нутры ў яго точыцца едкае нездаволенне. Усё робяць без яго, нават не парадзіўшыся з ім, нібы ён не адказвае за ўсю тут работу. І зноў, пэўна, угадаўшы ягоны настрой, Зелянюк тлумачыць яму, нібы просіць прабачэння:

— Гэта неяк само па сабе з'явілася ў нас. Як ішлі тады з сельсавета... Віктар прыдумаў і загадаў па сваёй камсамольскай лініі. Ну і наш актыў далучыўся. Як ты ўважаеш, добра зрабілі?

Карызна халаднавата пацвердзіў:

— Чаму ж не. Гэта значна дапаможа нам. Ну, я пайшоў. Бывай здароў... Заўтра падыдзі — пагамонім.

Зелянюк пайшоў пад Сівалапы, высвістваючы вясёлую песеньку.

Карызна сігаў паспешна і злосна. Яго турбаваў той першы Зеленюкоў сказ. Ён гаварыў так, нібы ведаў, што Карызна быў там, у нардоме, што ён мае пайсці да Веры. Нават паведаміў, што яна дома. Што гэта, тонкі закід? Дакор? У той час як яны ўсе працуюць, стараюцца, ён, сакратар ячэйкі, кіраўнік іхні, улагоджвае свае сардэчныя справы?

Глупства! Ці ў гэтым сэнс? Адно аднаму не шкодзіць... Ды і нічога не ведае ён. Адкуль ён можа ведаць?

А мо яна сама сказала? Мо пахвалілася, што прыходзіў у нардом, шукаў яе сакратар ячэйкі Сымон Карызна, але яна была занятая, дык сказала, каб прыйшоў пасля, як скончыць яна сваю ролю?

Крокі Карызнавы робяцца яшчэ шыбчэйшыя і яшчэ зласнейшыя.

Вось і школа. У знаёмым акне гарыць прыветны агеньчык. Карызна спыняецца перад ім і з хвіліну стаіць, жыва ўяўляючы прытульны куточак, сагрэты ціхім недасяжна-чыстым хараством Веры Засуліч. Яму робіцца шкода сябе. Ён ступае некалькі крокаў у кірунку да ганка, потым ураз, па-вайсковаму, заварочваецца і ідзе — не ідзе, а бяжыць назад, сашчаміўшы зубы, каб не заплакаць.

Што яму трэба ад яго, гэтаму падшывальцу?

У той вечар шчырая, слаўная Вера Засупіч, доўга і марна прачакаўшы Карызну, паклалася спаць вельмі здзіўленая і засмучоная.

14

На сход склікалі старадаўным звычаем — пастуховай трубой. Выходзіў за Сівец стары спрадвечны пастух Аніська, станавіўся на ўзгорку ў гордай рыцарскай паставе і накіроўваў на Сівалапы сваю даўгую берасцяную трубу. Было нешта пагардлівае ў гэтым гучным выкліку да цёмных маўклівых Сівалапаў. Нібы выкрыквала труба задзірліва, ганарыста:

— Гэй, вы, дурні сівалапыя! Выпаўзайце ўжо, ліха на вас... Мо не варта было б і пускаць вас сюды, галадранцаў, у чыстую кампанію, але ўжо маеце нашу ласку. Ну-ну, выпаўзайце, задрыпы! Ну-ну!.. Гэй-гэй!..

Дзіўна, неабыкла гучала звонка-пявучая пастухова труба ў халодным зімовым змроку. У глухую снегавую немарач упляталася ясная ружовая летняя раніца. Рабілася весела, святочна.

Народ сыходзіўся тлумнымі гаварлівымі купкамі. Мабыць, сыходзіліся так калісьці на звон старадаўнага веча нашыя дзікія продкі.

...Сымон Карызна выйшаў наперад, на самы край сцяны. Зала была добра асветлена, і Карызну відаць была ўся грамоздная, цяжка збітая гушча сялян. Спераду ў суцэльны рухлівы клубок спляліся жанчыны — гэта было новае, не бачанае на даўнейшых сялянскіх сходах. Самыя верхаводы стаялі ззаду — панурыя ў маўклівым сваім чаканні, поўныя адчування ўласнае годнасці. У вольных прахонах — паміж ног, над галовамі — шныпарылі падшывальцы. 1х старанна адусюль праганялі.

Гаварылася лёгка. Падахвочвала напружаная, цвёрдая, нібы камённая, увага ўсяе паўнюткае залы. Здавалася, што такая ўвага гарантуе найвялікшы поспех. Гаворачы, Карызна разглядаў публіку і, неўзаметку для самога сябе, выбраў з усяе залы некалькі апорных пунктаў, да якіх зварачаўся ў адпаведных момантах свайго даклада. Гэтыя пункты давалі яму пэўную маральную даламогу. Калі ён удаваўся ў спакойныя лагічныя развaжанні, дык упінаў погляд у высока вытыркнуты над публікай твар даўгога нейкага селяніна, на якім тырчаў застылы, мабыць, ураджоны, выраз здзіўлення, і Карызну здавалася, што даўгі селянін дзівіцца з сталёвае непарушнасці ягоных довадаў. Калі яму трэба было ўцяць у сэрца, разварушыць пачуцці, ён зварачаўся да маленькае бабулькі, што незнарок выперлася на самы перад, склала лагодненька на грудзях рукі, плаксіва замамыліла твар і ўсёківала галавой у ціхім жалі. Калі запаляўся ён бадзёрым энтузіязмам і хацеў як найглыбей перадаць яго ў масу, ён узнімаў

погляд на высокага зграбнага хлопца, што нейкім незразумелым спосабам узнёсся над публікай усёй сваёй масіўнай фігурай (можа, на стол там стаў на які?) і закамянеў у гордым адчуванні свае высокасці. Калі ж кідаў ён гучныя праклёны ворагам рэвалюцыі, ён махаў рукамі ў дальні кут, дзе, на яго думку, скупчыўшыся была галоўная кулацкая небяспека. І нарэшце, калі ўдавалася яму асабліва спрытнае дасціпнае слоўца, ён дазваляў сабе зачапіць крайком вока мілы, быццам здзіўлены троху погляд не то цёмна-карых, не то зусім чорных вачэй Веры Засуліч.

А быў адзін пункт у залы, якога Сымон Карызна старанна ўнікаў праз цэлы час свайго даклада, хоць меў ён там, мабыць, найжывейшае і найшчырэйшае спачуванне: гэта была яго ўласная жонка. Ён заўважыў быў яе нечакана, ён не думаў, што яна прыйдзе на сход. Яна сядзела недалёка ад Веры, і выйшла так, што, стрэўшыся з ясным поглядам Веры, ён перанёс мяккую цеплыню яе погляду на сухі невыразны жончын твар, і на гэтым твары адразу занялося тое незразумелае замяшанне, якое ён заўважыў быў у яе ў хаце. Ён здрыгануўся, нібы акунуўшыся ў ледзяную ваду. Стала прыкра і трывожна. І ўжо далей ён стараўся зусім не глядзець у тое месца, дзе сядзела жонка.

Пра што гаварыў у сваім дакладзе Сымон Карызна?

Даклад быў бясспрэчна добры і поўны — у ім было ўсе, што трэба было, каб зрабіць яснай, як дзень, і няўхільнай справу калектывізацыі. Ён гаварыў пра анархічную неарганізаванасць, няздатнасць дробнай гаспадаркі, пра жорсткую кулацкую эксплуатацыю, пра тупы ідыятызм дзікага вясковага бытавання, пра спрадвечную нядолю бедняка-селяніна. Ён разгортваў маляўнічую карціну жыцця ў калгасе, паказваў усе перавагі яго над дробнаю індывідуальнаю гаспадаркаю, даводзіў гэта жывымі прыкладамі, цікавымі вылічэннямі. Ён перадаваў заклік партыі і ўлады да перабудовы жыцця, да знішчэння кулацкае эксплуатацыі, да дружнага калектыўнага руху наперад, у яснае царства сацыялізма. Пад канец прамовы ён распаліўся, упаў у энтузіязм і скончыў гарачымі гучнымі лозунгамі.

Гэтыя гучныя лозунгі недалужна захраслі ў ледзяным маўчанні.

Карызна здэтанаваўся. Ён не чакаў гэтага. У яго было адчуванне, дужа падобнае да таго, якое часам бывае ўва сне, калі трэба крыкнуць чаго-небудзь, і крычыш, напружыўшы ўсе свае сілы, а тым часам з жудасцю чуеш наўкола адну мёртвую цішыню. У Карызны адзін кароценькі момант было нават дзівоснае сумненне, ці сапраўды ён сказаў свае апошнія словы, ці мо толькі хацеў іх сказаць, мо толькі падумаў.

Якуб Лакота, які быў за старшыню, некалькі раз звярнуўся да сходу, выклікаючы на прамовы ці запытанні, — зала адказвала цяжкім нерашучым маўчаннем. Гэта пачынала здавацца ненатуральным. Ці не змова тут якая?

Карызна ўсё гэта браў на сябе, на сваю няўдачу, страшэнна хваляваўся і злаваў. Чаму не пачне хто з сваіх? Многа ж хто меўся выступаць. Чаго яны маўчаць? Гэта ж немаведама што, гэта ж злачынства!

Але раптам настрой разарваўся самым неспадзяваным чынам. На ўсю залу, закамянелую ў цішыні, балесна ўздыхнула тая маленькая бабулька, якую старанна расчульваў падчас прамовы Карызна.

Нехта пырснуў, нехта перадражніў яе, і раптам завіхраваў у натоўпе рэзкі нервовы смех.

Атмасфера разрадзілася.

Цяпер пайшло другое: усе чыста разам, як па камандзе, закрычалі бабы. Аб чым яна каторая крычала, чаго дамагалася, гэта было вядома толькі ёй самой, бо нават адна адну яны не ўпраўляліся слухаць. Угаворы з прэзідыума толькі падгарачвалі іх, падлівалі масла ў агонь. Іншыя пераходзілі ў істэрычны крык, іншыя спрабавалі плакаць.

Карызна кінуў нецярплівы погляд на прэзідыум. Няўжо яны не могуць суняць гэты гармідар? У вочы яму адразу кінуўся Зелянюк: ён сядзеў на краі лаўкі, падаўшыся наперад усім тулавам, шчыра смяяўся, падміргваў і нешта паказваў на мігі ў бабскую гурму. Карызна паглядзеў следам за ягоным позіркам і ўбачыў Тацяну. Яна стаяла сярод баб распаленая, вясёлая, прыгожая і ўсміхалася Зеленюку цямкай усмешкай. Потым выйшла неяк троху дзіўна. Яна пачала нешта гаварыць яму, Зеленюку. Карызна добра бачыў гэта — адылі голас яе, перш задушаны бабскім лямантам, набіраў што далей большую і большую сілу, стаў гучаць упэўнена, уладна, падбіраючы пад сябе расцярушаныя галасы бабскага бязладнага хору. Яшчэ хвіліна — і ўжо добра чуваць было, што яна гаворыць сваім густым, нізкаватым, цёпла расцягнутым голасам.

— ...Самі не ведаюць, чаго і што... Ці ж мала ты каторая пагаравала, пабедавала? Ці ж у цябе было калі шчасце ў жыцці, ці ты калі свету яснага забачыла? Або! Каб мне столькі радасці, колькі кожная слёз папаліла за свой век. Дурныя, і больш нічога. Замест таго каб падумаць, памеркаваць, можа, нейкую прасветласць знайсці ў жыцці, дык яны — немаведама што. Як была быдлам у свайго мужыка, так і будзеш давеку. А тут што — не ягонай гэта злосцю крычыш, не ён гэта нацкаваў цябе каторую? Вунь яны стаяць,

маўчаць, ях вады набраўшы. Хай дурныя бабы крычаць, хай апастыляюцца, а мы, разумненькія, памаўчым, пачакаем, паглядзім, як яно куды... Што, няпраўда? Га? Мо няпраўду кажу? Свінні вы, а не людзі...

У мужчынах штучна і рэдзенька засмяяліся. А бабы — мабыць, за іх ужо, за мужыкоў, — дружна накінуліся на Тацяну, закрычалі яшчэ горш, чым дасюль...

— А твой дзе? Куды ён цябе вучыць?

— Сама скруцілася ад свайго, дык ужо вычварае.

— Распусніца!

— Табе толькі калгас і трэба. Там многа будзе...

Тацяна стаяла моўчкі, глядзела на раз'юшаных баб не то здзіўлена, не то пагардліва. Кінула неўзаметку погляд на Зеленюка, і толькі адзін ён пабачыў праз гэты погляд цяжкую, блізкую да роспачы крыўду, якую яна старалася схаваць пад знадворнаю безуважнасцю. І разам з крыўдай выліўся на яго з гэтых добрых чыстых вачэй ціхі, несвядомы дакор ці мо маўклівая просьба аб дапамозе.

Зелянюк парыўчата ўстаў, выйшаў на край сцэны і падняў руку, што хоча гаварыць. Яго, як свежага чалавека, паслухалі — прыціхлі ў падазронай цікавасці, гатовыя, калі што не ў лад, даць добрага гасу і яму — дармо што з горада прыехаў. Ён загаварыў спакойна, але тонкія вусны ў яго дробна дрыжалі ды левае вока стала зусім косае і зрабіла твар пустым, адчужаным.

— Хто з вас, цётачкі, хоча сказаць што дрэннае пра Тацяну? Хто яе ведае добра... Ну, кажы першая... Хто? Ты?

Ён наўгад тыркнуў у нейкую бабу і гэтым ёмка адбіў магчымасць новага агульнага выбуху. Баба спалохана адшаснулася. Зелянюк пратрымаў усіх у нясцерпна доўгай жорсткай паўзе і закончыў:

— Нашто дарма языком малоць. Крыкам ніякага сэнсу не дойдзеш... Будзем гаварыць спакойна. Хто хоча гаварыць — прасі слова ў старшыні сходу.

І, махнуўшы рукой на прэзідыум, пайшоў памалу, сеў на месца, і толькі потым ужо, як пераcталі глядзець на яго, ён з палёгкаю ўздыхнуў, нібы зрабіўшы цяжкую работу, і здаволена ўсміхнуўся.

Сход пайшоў добрым ладам. Узяў слова Андрэй Шыбянкоў, Тацянін брат. Ён выйшаў да сцэны зважна, упэўнена і, перш чым гаварыць, з лёгенькай усмешачкай на прыгожым чарнявым твары азірнуў спакваля ўсю залу. З гзтага зразумелі, што праз немалыя гады бадзяння свайго па свеце ён не раз выходзіў з прамовамі, ды і не з

абы-якімі. Можа, нават быў дзе за камісара? Хто яго ведае? Многа ляжыць цёмнага на яго смуглым, як у мурына, аблічча.

І праўда, Шыбянкоў загаварыў гучна, размашыста, гонка кідаючы перад сабой выразныя цвёрдыя словы. Гэтыя словы білі і сваім зместам і сваёй металавай паверхняй. Гаварыў ён пра тое, як кулакі — гэтыя найлюцейшыя, найгрубейшыя эксплуататары, пілі кроў з сялянскае беднаты, як яны абдзіралі яе, не спыняючыся перад астатняй сарочкай, як даводзілі да жудаснага ўбоства, мала не да галоднае смерці. Ён гаварыў аб помсце, аб расплаце за здзек, за пакуту, ён пагражаў блізкай распраўай.

Усё, што гаварыў Андрэй Шыбянкоў, сяляне ўжо чулі ці адзін раз, нічога не было тут новага, нават словы былі абыклыя, многа раз чутыя, але самае страшнае было ў тым, што Шыбянкоў — усе гэта ведалі і адчувалі — мае на ўвазе пэўнага, усім вядомага чалавека. І калі ён, злосна бліскаючы вачмі, пагражаў кулакамі ў задні куток, дзе сярод блізкіх сваіх прыхільнікаў сядзеў Цімафей Міронавіч Гвардыян, усім рабілася троху жудасна, бо зусім жа блізка, усутыч, падступала яго справядлівая нянавісць. Здавалася, што во зараз, во тут і пачнецца тая невядомая страшная расправа.

Адылі ўсё абышлося спакойна. Шыбянкоў адкрычаўся і сеў на месца. Лакота запытаў сваім ціхім няроўным голасам:

— Хто яшчэ хоча слова?

Адразу нехта азваўся едка, віскліва, нібы не чалавек гэта гаварыў, а ўся, з цэлага мястэчка сабраная, злосць:

— Што там слова? Якое там слова? Каму тут трэба канечна гаварыць? Што я буду табе гаварыць, га? Што я буду гаварыць?..

І местачковая злосць аж захлынулася.

Гэта пачаў гаварыць чарнявы і злы Прахор, селянін маламожны, увесь сатканы з дзіўнае ўсеагульнае крыўды. Наўдачу, каб гаварыў ён свядома з кулацкае думкі, каб яны загадзя падгаварылі яго. Яго цяжка было нацкаваць — ён быў не толькі злы, а і ўпарты. Проста быў у яго ўжо такі абычай — выступаць заўсёды і ўсюды супроць.

— ...Ці прыйшлі яны паглядзець, як я пні карчаваў на лядзе, як сваімі крывавымі пальцамі раскалупваў кожны во гэткі кавалачак, каб пасеяць каліва збожжа? Ці прыйшлі, яны, га? Ці памаглі яны мне? Дабрадзеі вялікія! За чужым каркам усе разумненькія! Ого!..

Гэта была іскра ў бочку пораху. Цяпер ужо грымнулі з задніх куткоў мужчыны, загарлалі не горш за баб бязладным тлумным хорам:

— Нам добра і так!

— Хай свае аддаюць гаспадаркі!

— Жылі без калгасаў і будзем жыць!

І вось выступіў наперад Цімафей Міронавіч Гвардыян. Падняў руку, папрасіў слова. І айшоў наперад, як Шыбянкоў, да самае сцэны. На голым пергамінавым твары сваім нёс дзелавітую заклапочанасць, нават пакутна зморшчыў гузаваты лоб, што мела азначаць прыблізна такое: «Ну ці ж гэта мне дужа трэба было ісці гаварыць, турбавацца, каб не такое ліха. А то ж — крычаць, галёкаюць, як шалёныя... Трэба ж даць нейкае рады...»

І ён завёў станавіта, мудрона, як такі і належыць сур'ёзнаму разважліваму чалавеку:

— Яжэлі ўсё натуральна і нефкасніцельна прааналізіраваць, дык яно, будучы, няма чаго, мужчынкі, крычаць. Таварышы, каторыя зноў жа з горада (далікатны зірк у бок Зеленюка) і каторыя, будучы, таксама нашы, свае, месныя працаўнікі (поўны пашаны жэст да Карызны), яны ж не так сабе гэта, як яно выражаецца, цапу-лапу. Кожны, будучы, з свайго розуму аб'ясняецца. І нам здаецца, што крычаць не трэба зусім, а трэба, будучы, паслухаць усе іхнія прадлажэнні, пракрасна абдумаць іх і, будучы, абмеркаваць. А можа, хто і пойдзе ў гэты калгас, што вы думаеце? Можа, і будуць ахвотнікі... Ты ж людзям не закажаш — калі ён, будучы, хоча пайсці, дык ён і пойдзе. Мы, канечна, не нафпроціў калгаса, але ж трэба паслухаць людзей, раз яны спецыяльна на гэта прыстаўлены...

Ён яшчэ пагаварыў троху ў гэткім самым тоне і спакваля пасунуўся на месца, з ног да галавы напханы здаволеннем ад свае «будучы, пракраснае» прамовы.

Ніхто не слухаў з такой увагай яго, на першы погляд, смяхотную і пустую гаварню, як Зелянюк. Ён упершыню ўбачыў гэтага славутага зубра і пёраканаўся, што звер ён люты і хітры. Цішыня і насмешлівая стрыманасць, якую выклікалі ягоныя словы, наяўна сведчылі, што яго пакуль што слухаюць і разумеюць.

Зелянюк страпянуўся. На бледным твары ў яго заіграла задорная самаўпэўненая ўсмешка. Ён быў страшэнна здаволены сходам. Усё ішло як мае быць. Аўдыторыя акурат дайшла да такога пункта, калі сама раз выводзіць свае сілы. Ён быстрым вокам азірнуў залу. З усіх бакоў з гушчы натоўпу на яго глядзелі знаёмыя твары, усміхаліся хітра і ўпэўнена, чакаючы сігналу. Яшчэ хвіліна, і загаворыць іначай сход, інакшымі, новымі словамі, і не пазнаць будзе гэтага збітага ў тупой упартасці натоўпу. Ха-ха! Ці не памылішся ты, Цімафей Міронавіч Гвардыян?

Тацяна настойна, мала не сілком злавіла Зеленюкоў погляд і, радая, весела яму падміргнула. Яна яшчэ будзе сёння ў прыгодзе, хай ён будзе спакойны аб ёй, яна яшчэ пакажа сваё!

Першы павінен пачаць Віктар. Так было ўмоўлена. Ягонае выступленне будзе ўсім за сігнал. Дзе ж Віктар? Дзе той Віктар? Трэба яму знак даць, каб выступаў.

Але выйшла зусім не так, як меркаваў Зелянюк. Пакуль ён шукаў вачмі Віктара, панура ўзняўся са свайго месца даўгі калматы Пацяроб, прыдыбаў да Карызны і, бачком схіліўшы да яго галаву, жаласна запытаў:

— Сымонка! Лупсянуць?

— Смалі, браток, толькі не надта.

Пацяроб зрабіў адпаведны жэст, які азначаў, што «мы разумеем усё дасканала», і адразу, з месца, нават не папрасіўшы слова ў старшыні сходу, загаласіў:

— Любачкі мае! Залаценькія! Што гэта вы сабе думаеце?..

Ён зрабіў мнагазначную паўзу, падчас якой дакорліва ківаў галавой, упяўшы погляд пад ногі сабе, усё ў тую няшчасную бабульку. Потым ураз узняў вочы і зірнуў цераз усіх у дальні кут.

— Гвардыян! Ты нас за дурняў маеш, ці што? (Паўза.) За дурняў маеш, кажу, га? (Гэтае «га» гучала зусім ужо грозна.) Ты няфпроціф (ён вельмі трапна перадражніў Гвардыяна) калгаса? Можа, хто і пойдзе? Га? Дазваляеш?..

Ён зноў мнагазначна памаўчаў і раптам завёў тонка, пранізліва, падчэпліва:

— Ты, любачка, ведаеш, хто гэта праводзіць калектывізацыю? Ты ведаеш, супроць каго ты ідзеш? Калектывізацыю праводзіць партыя і савецкая ўлада. Улада!..

Ён нахіліўся наперад і ціхенька, нават ласкава неяк, запытаў:

— Ты супроць савецкай улады?

Гвардыян нешта азваўся ў сваім кутку, пратэстуючы, але Пацяроб не слухаў яго. Ён рашуча сігануў на два крокі ўбок, нібы мяняючы ўстаноўку сваёй прамовы, і звярнуўся ўжо да ўсіх:

— Таварышы! Ці ж мы не сумленныя грамадзяне? Ці ж мы не лілі кроў за нашу родную савецкую ўладу? Няўжо мы пойдзем супроць таго, што праводзіць улада, каб нам жа, цёмным, дурным мужыкам, было лепей? Хто адважыцца — я пытаю, хто адважыцца з нас пайсці насупроць гэтага мерапрыемства, га? Хто пойдзе насупроць, я пытаю?

У мёртвай цішыні пачуўся самотны голас:

— Дык навошта нас на сходы цягаюць? Вывесілі б загад, ды і па тым.

Пацяробa ўцяло ў жывое.

— А!.. Нашто на сходы? Табе сходаў не трэба, ты супроць

сходаў? Таварышы, гэта гаворыць класавы вораг, гэта — контррэвалюцыянер! Я ведаю цябе, залаценькі, я патраплю даць табе рады! Не бойся, любачка, не бойся!

З публікі пачулася ўжо некалькі пратэстанцкіх галасоў, якія яшчэ горш раздражнілі Пацяроба.

— Прашу мяне не перапыняць! Я не дазволю зрываць сходу! Я вас ведаю, кулацкія падпявалы! Ворагі класавыя — во хто вы!

З публікі зноў прагучаў выразны голас:

— Як ворагі, дык нашто ж з намі гаманіць!

І цяпер ужо гэты голас акунуўся ў суцэльны гуд нездаволеных галасоў. Пацяроб канцом разлютаваўся. Ён крычаў, махаў рукамі, лаяўся, пагражаў. Яму адказвалі ўсё смялейшым і мацнейшым гоманам, які гатоў быў перайсці ў аднадушны крах абурэння.

Карызна з трывогай сачыў за тым, што дзеецца на сходзе. Ён бачыў, што Пацяроб лішне загнуў, што ягоныя крыкі, пагрозы толькі адштурхаюць людзей, узнімаюць агульнае нездаволенне. Але разам з тым ён мімаволі спачуваў яму, працінаўся тымі самымі пачуццямі, у якіх кідаўся Пацяроб. Ён пачынаў дрыжаць у нястрымнай злосці, пачынаў ненавідзець увесь гэты тупы раз'юшаны натоўп, і кожнае вострае Пацяробава слова, кожная яго грубая лаянка давала яму нейкую звярыную асалоду. Ён разумеў, што трэба суняць Пацяроба, што ён праваліць усю справу, і разам з тым хацеў яшчэ больш паддаць духу яму, каб яшчэ смялей, яшчэ крапчэй лупіў ён упартую гурму.

Нехта моцна таўхануў яго ў плячо. Ён азірнуўся і ўбачыў над сабой бледны касавокі твар Зеленюка.

— Трэба спыніць яго — ён разгоніць сход.

У Зеленюковым голасе была рашучая ўладная цвёрдасць. Карызну дзерганула гэта. Ён, блазнюк, бярэ да яго мала не начальніцкі тон. І Карызна, хоць чуў поўную рацыю ў словах Зеленюка, хоць і сам разумеў немінучую патрэбу спыніць Пацяроба, але замест гэтага рэзка, зачэпліва адказаў:

— Я сам ведаю, што мне рабіць.

Пацяробу скончыць не далі. У зале ўзняўся страшэнны гармідар, які скарыстоўвалі кулацкія паплечнікі, даючы яму патрэбны для іх кірунак. З агульнага тлуму вылучаліся асобныя галасы, у якіх чуваць былі свядома варожыя злосныя заклікі.

Карызна схапіўся з месца. Ён мусіў неяк супакоіць сход, ён чуў адказнасць сваю за гэта, бо фактычна ж сам ён і спрычыніўся ўсяму гармідару — ён благаславіў Пацяроба на выступленне.

Яму нялёгка далося ўціхамірыць залу, каб можна было сказаць колькі слоў. Але такі нарэшце пацішэлі, і ён напружыў усе свае сілы,

каб быць спакойнаму, каб сказаць нешта роўнае, праканалае і лагоднае. У вочы яму кінулася некалькі чырвоных распараных твараў, на якіх тлуста блішчала на момант зацятая, але праз тое яшчэ больш агідная злараднасць. Яны глядзелі на яго з варожасцю, яны чакалі толькі першых ягоных слоў, каб наладзіць яму такую ж абструкцыю, як Пацяробу.

Тады Карызну прарвала. Уся яго развага, абачлівасць, уся сіла волі разляцеліся ў прах, асталася адна ўсеўладная дзікая злосць, якая выходзіла далёка за межы гэтага тут непаразумення, у якую выліліся ўсе яго ўструшэнні астатняга часу. Ён ненавідзеў гэтыя чырвоныя бліскучыя твары за ўсё: за няўдачы з калектывізацыяй, за свае страхі, сумненні, за свае старыя грахі, за бацькоў сваіх, за свае пачуцці, якія ён мусіў бязлітасна ламаць у сабе, якія яго так жорстка мучылі, за жонку, за Зеленюка, за ўсё, што давала яму непрыемнасць, што атручвала яму жыццё.

Ён стаў крычаць. Ён стаў лаяцца. Ён стаў пагражаць. Ён не помніў сам, не заўважаў сваіх слоў, бо яны выляталі ў яго самахоць, выпхнутыя з нутра несуладным звярыным шалам. Ён разышоўся яшчэ горш за самаго Пацяроба.

І вось выйшла неспадзяванае: заднія рады публікі пачалі відочна радзець — абураны народ, пэўна, не без удзелу тут кулацкае зграі, стаў дэманстратыўна пакідаць сход. Карызна і не заўважыў бы гэтага, каб раптам не кінуўся з усіх капытоў туды Пацяроб, зароўшы на ўсё сваё неслабенькае горла:

— Куды гэта, га?.. Уцякаць? Уцякаць? Не пушчу! Хто пойдзе са сходу — той вораг савецкай улады! Контррэвалюцыянеры!..

Ён пачаў ваяваць ля дзвярэй, затрымліваючы сялян, тлум узняўся яшчэ мацнейшы, і Карызна кінуў гаварыць, пайшоў на сваё месца змораны, пусты, бяздумны.

Сход ішоў далей. Тыя, што асталіся, сядзелі спакойна і слухалі ўважна. Выступалі яшчэ і Віктар, і Якуб Лакота, і іншыя актывісты. Гаварыла яшчэ Тацяна, Вера Засуліч сказала некалькі слоў, ледзь стрымліваючы сваё ўзрушэнне ад нядаўняга скандалу, сказала без запалу, без энергіі, так дзеля-гадзіся. Прагаласавалі рэзалюцыю — рэзалюцыю ўхвалілі, хоць рукі падымалі мала і неахвотна. Адкрылі тут жа запіс у калгас, і запісалася дваццаць адзін чалавек — акурат столькі, колькі налічваў Зелянюк у сваім актыве.

Па сходзе, як народ ужо лынуў у дзверы, раптам ажывіўшыся, загаманіўшы, Зелянюк падышоў да Карызны і цвёрда сказаў яму:

— Ну вось... Ты сарваў сход. Ты праваліў калектывізацыю... Разумееш?

Карызна сабраў рэштку сваіх сіл і, грозна бліснуўшы вачмі на брыгадзіра, адчыкрыжыў:

— Не твой клопат! За свае ўчынкі я буду адказваць сам!

Зелянюк усміхнуўся.

15

Пацяроб, нязграбна боўтаючыся пад бокам, нахіляўся да яго і шаптаў яму ў самае вуха:

— Ты не бойся, Сымонка! Усё будзе як найлепей. Родненькі мой, я ж іх ведаю навылёт. Не папужаўшы іх, нічога не выйдзе. Вось памянеш маё слова — усе як адзін запішуцца. Я за іх вазьмуся яшчэ! А гэты хлюсцік думае, што яно так сабе... угаворчыкамі... Не туды ён трапіў, галубок! Мы яго навучым тут, як весці лінію... Гэта мы да часу глядзелі, — што з цябе выйдзе... Ха-ха!..

У гэты момант з другога боку ў Карызны нехта азваўся:

— Добрага гасу далі... Такога сходу, мусіць, як Сівец стаіць, не было...

Карызна ўздрыгануўся і прыгледзеўся ў цемру. Гэта ішоў побач з ім Андрэй Шыбянкоў. Упэўніўшыся, што Карызна пачуў яго, ён дадаў ужо смялей і выразней:

— Раскулачыць яшчэ з пяток, дык будуць прасіцца, каб узялі ў калгас.

Карызну зрабілася прыкра. Гэтыя спачуванні не толькі не суцяшалі яго, а яшчэ ясней падкрэслівалі дзікую недарэчнасць яго сённяшніх паводзін. Ясная рэч, ён зрабіў памылку, якая мо адаб'ецца на ўсім далейшым ходзе падзей. Але ж гэты Зелянюк, падшывалец гэты! Што ён мае да яго? Чаго ён скрозь патыкаецца ў яго на дарозе? Што ён права мае нейкае над ім, ці што?

І жаль аб неразумным учынку сваім Карызна пералівае ў злосць на Зеленюка, і яму робіцца значна лягчэй. Але Пацяроб з Андрэем, налазячы з абодвух бакоў з сваімі спацяшэннямі, зноў аднаўляюць у поўнай гаркаце прыкрыя згрызоты.

Карызна адчуў глыбокае палягчэнне, як нарэшце разлучыўся з сваімі спадарожнікамі.

Ён падышоў да хаты. Вялізная камяніца сямігодкі паўстала з цемры чорная, непрытульна-халодная, як астрог. У адным акне — там, дзе яго кватэра, — выбліснуў агеньчык: прыйшла дахаты жонка. Як яна стрэне яго? Як яна паставілася да гэтага непаразумення на сходзе?

Карызна ведае: будуць яны сёння маўчаць, сцерагчыся адно

аднаго, як ворагі. Яна будзе хадзіць каля яго чорным ценем — чужая, замкнёная, і прысутнасць яе будзе балець яму, як старая незагойная рана.

А потым — доўгая пакутная ноч. Ён не засне сёння, мабыць, да рання, бо будуць мучыць нявыказаныя, збітыя ў мулкую камлыгу пачуцці. І найгорш, што не будзе спаць і яна. Абое будуць прыкідвацца, што спяць, і з затоенай увагай прыслухвацца адно да аднаго, ловячы кожны шолах. Гэта будзе нясцерпная мука!

Карызна суняўся перад форткаю. Яму здавалася, што досыць адчыніць яе, пераступіць на двор — і адразу пачнецца тое цяжкое, жудаснае.

Не, ён не пойдзе. Ён баіцца ісці, ён здрыгаецца ад аднае думкі пра гэтую ноч.

Каб хоць з кім пагаманіць, хоць колькі слоў сказаць — пра сённяшняе. І пачуць што-небудзь простае, шчырае. Хоць лаянку, усё роўна...

У яго з'явілася думка — пайсці да каго-небудзь. Хай сабе позна ўжо, ноч. Ён разбудзіць, знойдзе якую прычыну, абы пачуць голас жывога чалавека. Каб пайсці цяпер да Веры. Яна была на сходзе, яна пэўна яшчэ не клалася спаць. Выдумаць што-небудзь, зайсці на хвілінку. Сказаць, што затрымаўся па сходзе і ўбачыў, ідучы міма, святло. Успомніў, што пільна трэба... Што-небудзь трэба — ён прыдумае.

І ўжо апошнія меркаванні ён рабіў на хаду, паспешна сігаючы пад пачатковую школу.

Святло ў Верыным акне абудзіла ў ім палкую радасць.

Каб хоць не пагасла раптам. Хутчэй!

І ён угрунь дабег да школы, але на ганак узышоў спакваля, нібы раздумляючы. Паляпаў. Заныла цягучая ціша за дзвярмі, прыкра сціснула сэрца. Потым — лёгкія крокі, ціхі ўстрывожаны голас:

— Хто гэта тут?

— Адчыні, Вера! Гэта я — на хвіліначку. Невялічкую справу маю.

— Карызна?

Гэтае слова яна крыкнула звонка, здзіўленая і ўзрадаваная.

— Я табе адчыню, але ты адразу не ідзі, а хвілінку счакай, бо ведаеш... Адным словам, праз хвілінку ўваходзь да мяне.

У пакоі Верыным патхнула на Карызну чыстай ласкавай цеплынёй дзявочага прытулку, і яму стала невымоўна добра тут, спакойна, унутры ўзнялася добра знаёмая яму, не адзін раз зазнаная хваля цудоўнай пяшчотнасці, спаласнула нутро салодкай гарачынёй і заліла ўсе турботы, прыкрасці. Ён з шчаснай палёгкай уздыхнуў і

адкрыта, горача зірнуў на Веру, не хаваючы свайго захаплення. Яна, прыемна сагрэтая гэтым поглядам, усміхнулася яму, чароўна прыжмурыўшы свае вялікія — не то цёмна-карыя, не то зусім чорныя — вочы.

— Я ўжо клалася спаць, але ўсё роўна не спала б доўга. Ты добра зрабіў, што зайшоў да мяне.

Яна гаварыла зусім шчыра, і Карызна адчуў да яе глыбокую ўдзячнасць. Ён прызнаўся:

— У мяне, Вера, няма ніякае справы, я проста так зайшоў.

— Я ведаю.

І яна кінула на яго хітраваты гарэзлівы погляд.

— Мне было цяжка аднаму... Пасля гэтага... Я быў сёння вялікі дурань... вялікі дурань...

Вера шырока расплюшчыла вочы, нібы перажываючы нанова свой ранейшы спалох.

— Які ты страшны быў, Карызна! Пачырванеў, вочы гараць, вусны калоцяцца. Я так спалохалася была, папраўдзе...

Карызна нейкі час сядзеў моўчкі, у задуменні. Думалася цяпер зусім лёгка, не балела нутро ад думак, і ўсё паказвалася проста, ясна. Ён стаў аналізаваць свой настрой.

— Ведаеш, Вера, у мяне ж няма да іх злосці ці нянавісці. Я жалею іх — нядобрай гнілой жаласцю, як не трэба жалець. І мой сённяшні шал быў пратэст супроць гэтае жаласці. Цяпер я ўсё бачу як на далоні, мне ўсё ясна. Я не апавядаў табе пра адно здарэнне на вёсцы? Я выпадкова натрапіў быў на селяніна, які развітваўся з сваёй шаўлюжкай перад тым, як здаваць яе ў калгас. Ён плакаў. І я, пачуўшы плач ягоны, ледзь утрымаўся, каб не заплакаць самому. Гэта страшна...

Вера паспешна згадзілася з ім.

— Праўда. Я разумею цябе... Я добра разумею... Я...

Яна ледзь не сказала, што сама прыблізна такое адчувала да маленькае молепадобнае жанчыны, але схапянулася. Мо яшчэ рана пра гэта? Зірнула з апаскаю на Карызну, ці не заўважыў ён яе мімавольнага парывання, але той быў захоплены сваім, і яна супакоілася.

А Карызна гаварыў далей — не то ёй, не то самому сабе:

— Я вырас у сялянскай сям'і, і ўсе дробязі сялянскага бытавання застралі ў нутры ў маім, як маленькія нявідныя стрэмкі. Часам яны баляць... Не, не баляць, садніюць — шчымліва, салодка, і гэта знясільвае, адбірае волю. Я ж ведаю добра, што маё дзяцінства прайшло ў абставінах дзікіх, ганебных для чалавека, і разам з тым

успаміны аб ім цешаць маё сэрца глыбокай слодыччу... Мяне цешыць тое, супроць чаго я змагаюся, што трэба знішчыць, выкарчаваць, як дзікі, жудасны перажытак! Ты разумееш, Вера, як гэта цяжка, як гэта ломіць усяго, як трэба напружваць сябе, каб не ўдацца ў адну ці ў другую крайнасць... А можа...

Ён закусіў губу, быццам стрымаўся, каб не сказаць лішняга, і зірнуў. Яна заўважыла гэты погляд, і на твары ў яе лёгкім ценем адбілася крыўда.

Карызна ўстаў, пахадзіў па пакоі. Яму паказвалася новая няясная думка, якую ён, мабыць, яшчэ не мог ці баяўся акрэсліць у сваёй свядомасці. Ён вагаўся.

Вера была нездаволена і, каб паказаць яму гэта, сказала з падкрэслена пакорнай ласкай:

— Ты не кажы, калі табе цяжка... Ты не зважай на мяне — я не пакрыўджуся за недаверлівасць.

Ён парыўчата махнуў рукой:

— Не ў тым, Вера. Я проста сам яшчэ не разумею... Мне надумалася было, што, можа, наогул мы ўжо лішнія ў гэтай рэвалюцыі, мо гэтая новая рэвалюцыя, гэты новы этап яе пойдзе без нас... Ты разумееш, пра каго я кажу? Не? Я кажу пра тых, хто ўвайшоў у рэвалюцыю праз стыхійны мужычы бунт, каго штурхнула на рэвалюцыйны шлях спрадвечная прагнасць мужычая да зямлі, звярыны гнеў на памешчыка, свайго непасрэднага прыгнятальніка. Можа, мы сваю ролю ўжо адыгралі, га? Вера? Разумееш? Можа, мы арганічна сталі чужыя ў далейшым поступе рэвалюцыі, адсталі, вытхнуліся, страцілі свой дзейны запал?.. Можа, мы цягнемся яшчэ пакуль што з інерцыі да першага моцнага ўстрасення, калі адляцім, як лішнія атрафаваныя прыросткі... У мяне, Вера, толькі цяпер вось мільгнула гэтая думка. Мабыць, глупства гэта.

Вера троху ў штучнай бадзёрасці засмяялася:

— Ну, пэўна, што глупства. Тады ж ладная частка ўсяе партыі, хто выйшаў з сялянства, усе ўжо стануць гэтымі лішнімі? Гэта смешна, Карызна. Гэта ў цябе проста з нервовага ўзрушэння.

— Магчыма. Але што ты кажаш — усе, дык гэта... Ведаеш, Вера, у партыі могуць быць чыноўнікі, якія будуць рабіць тое, што ім загадаюць, хоць душой, нутром і не успрымаюць гэтага...

Ён зрабіў паўзу, і ў яго поглядзе Вера зноў заўважыла тую крыўдную для яе сцеражлівасць, недаверлівасць. Але ён пераадолеў сябе і, падышоўшы блізка да яе, загаварыў ціха, асцярожна, з нейкай дзіўнай марудлівасцю ў голасе:

— Ведаеш, Вера... Тады, на першым этапе, было проста і ясна.

Мы бачылі перад сабой адкрытага ворага, ненавідзелі яго непасрэднай, арганічнай нянавісцю, якую ўзгадавалі ў сабе з малых дзён. Я ж памятаю, як я ставіўся да нашага пана, да ўсяго пышнага бляску яго, да раскошы жыцця. Я захапляўся, зайздросціў і ненавідзеў. Усё: кожная дробязь, кожны прадмет ягонага абыходу, кожная прыгожая аздоба — усё мне было чужое, ненавіснае. Я захапляўся харaством гэтага ўсяго і летуцеў аб тым, каб як дапасці ды ўсё гэта падрузгатаць, каб і духу-паху не асталося. А цяпер не тое... Я ведаю, я ні на хвіліну не сумняваюся, што кулак зласнейшы эксплуататар, чымся вялікі пан, што эксплуатацыя яго самая дзікая, нялюдская, але...

Карызна яшчэ бліжэй нахіліўся да Веры, з незразумелым благаннем зазірнуў ёй у вочы.

— Вера... Цяпер мой вораг — ведаеш хто? Мой родны бацька...

І раптам зацяўся ў наўмыснай безуважнасці і з цалкам спакойным выглядам зманіў:

— Майго бацьку раскулачылі і выслалі як злоснага кулака. Ты спалохалася, Вера? Баішся? Пра гэта яшчэ ніхто не ведае тут... Я не хочу, каб ведалі... Ты не скажаш?.. Праўда, Вера, не скажаш?..

Вера сапраўды збялела і глядзела на яго шырокімі няўцямнымі вачмі. Яна, небарака, не ўяўляла сабе нічога страшнейшага як сацыяльнае паходжанне, бо гэта ў яе было самае балючае месца. Але яна ўбачыла, якой мукай адбіваўся на ім яе інстынктыўны спалох, і ў нясцерпным сораме затуліла далонямі твар.

— Я — не... Я так сабе... Я не баюся...

І, канчаткова заблытаўшыся, ускочыла з месца, але зараз жа села зноў, потым у раптоўным парыванні схапіла яго за руку і крыкнула ў роспачы, са слязьмі на вачах:

— Карызна! Не злуйся... Проста ты сказаў неяк раптам, такім голасам... Я не баюся... Чаго мне баяцца?..

І дадала наіўна тонам:

— Я нікому не скажу пра гэта... Не трэба, каб ведалі тут...

Карызна моўчкі глядзеў на яе, усміхаючыся ўдзячнай і разам з тым разгубленай, няпэўнай усмешкай. На яго сышла цяпер глыбокая ціхасць, у якой суняліся ўсе адчуванні яго, сунялося ўсё жыццё, распусцілася ў мяккім пявучым трымценні нерваў. Нічога не турбуе, няма куды спяшацца, бо ў гэтай ціхасці нешта спакойна-застылае, непазбыўнае.

Дзе зазнаў ён раней такі салодкі настрой?

Ён напружвае знясіленую памяць, але ніяк не можа перамкнуцца туды — у блізка-знаёмае ды забытае. Яно лунае зусім вось тут, ля самага краю свядомасці, звінуўшыся ў адзін няясны хімерны вобраз

— у вобраз нейкага аднастайнага бязмежна-цягучага гуку. Ён выразна чуе гэты гук — ён звініць увушшу тонкаю пчалінаю песняй.

Ага! Гэта ж пяе верацяно ў худых карабатых матчыных пальцах.

Цьмяная закураная хата... Лямпа, увабраная ў пажоўклую выразаную паперу... Аброслая копатам талерачка... Пануры бацька ў сваім глыбокім маўклівым адпачынку... Цёплая прытульная печка... кошка... тараканы...

І вечнае, неадступнае, ціха пявучае верацяно...

Карызна зморшчыўся ад унутранага болю.

— Я не магу іх ненавідзець, Вера, чуеш? Я не магу іх ненавідзець...

Яго працяў пякучы жаль, на вочы накаціліся слёзы. Каб схаваць іх, ён узлёгся локцямі на стол, паклаў галаву на далоні.

Вера ціха дакранулася рукой да яго валасоў і смешна, па-дзяцінаму суцяшала:

— Не трэба так... Гэта ў кожнага бывае. Ведаеш, я ж таксама шкадавала... Да мяне прыходзіла Гвардыяніха— такая простая няшчасная жанчына. Яны ж дык — ого, якія злосныя кулакі, а мне ўсё роўна шкада было яе... Папраўдзе... А ў цябе бацькі... Бацькоў заўсёды шкода бывае...

І яна дзелавіта ўздыхнула.

Карызна ўзняў галаву, зірнуў на Веру бліскучымі вачмі. Яна стаяла над ім — дужа сур'ёзная, заклапочаная. Сашчэмленыя вусны міла, па-дзяцінаму выпнуты наперад, лоб зморшчаны да немагчымасці, аксамітныя броўкі спаўзліся ўместа, затуліўшы вялікія не то цёмна-карыя, не то зусім чорныя вочы. І ўся яна празрыста-чыстая, светлая, як крынічка.

Карызна ўзяў яе маленькую руку і нязграбна, у прагавітай паспешнасці прыціснуў да сваіх вуснаў. Яе прыгожыя аксамітныя броўкі ўзняліся ў ціхім здзіўленні. Рукі яна не адбірала, а ўважна, з дзіўнай цікавасцю глядзела, як цалуе яе Карызна. Потым на твары ў яе засвяцілася сарамлівая давольнасць і ласка — яна абшчапіла яго вольнай рукой за шыю і пяшчотна прытуліла да сваіх грудзей.

...Карызна ўсю тую ноч перабыў у Веры Засуліч і з прыемнасцю пераканаўся, што ў гэтае разумнае палітычна свядомае, бадай што першае на ўвесь Сівец актывісткі не менш, а можа, і больш цёплае, простае жаноцкае ласкі, чымся ў іншае звычайнае жанчыны. А таксама ўбачыў ён і тое, што вочы ў Веры Засуліч зусім не цёмна-карыя і не чорныя, а цёмна-цёмна-сінія, цудоўна-прыгожага, якога ён ніколі не бачыў у жыцці, колеру.

...І праз усю тую ноч стаяла, укленчыўшы на канапе, перад

акном Марына Паўлаўна і глядзела ў чорную бязлітасную цемру.

ЧАСТКА ДРУГАЯ

1

Хоць брыгадзір Зелянюк і паказваецца ў гэтым апавяданні як цалкам станоўчы, мала не ідэальны герой сучаснасці, але і ён, як кожны жывы чалавек, меў свае слабасці. Так, напрыклад, ён кахаў дзяўчыну. Кахаў пягчотна, горача, прагавіта, як ткі і кожны хлопец гадоў у дваццаць ці троху болей, што не ўправіўся яшчэ марна растрэсці жыватворчы агонь свайго маладога сэрца.

Дзяўчына Зеленюкова жыла ў горадзе і да падзей, што тут апісваюцца, мела толькі ўкосныя адносіны, але, дзеля паўнейшае характарыстыкі самога Зеленюка, не шкодзіць сказаць колькі слоў і пра яго любую.

Зеленюку яна заўсёды ўспамінаецца такая, як ён яе ўпершыню ўбачыў на заводзе сярод дакучлівае гурмы экскурсантаў.

Яна стаяла над ім трошку смешная ў сваім наіўным захапленні. Яна нібы брала сама ўдзел у рабоце, памагала яму. Ці толькі прыкладаў ён да дрэва разец, і з-пад яго празрыстым мярэжыстым каснікам выпаўзала свежая стружка, — яна са шчырай турботай сачыла за пакручастым рухам гэтай стружкі. Яе тонкія бровы ўсё падымаліся і падымаліся, лоб старанна збіраўся ў густую сетку маршчынак, а напаўраскрытыя ружовыя губкі пацешна рухаліся ў такт варштата. Як прымаў ён разец, напружанне ўраз злятала з яе твару і яна аж уздыхала, небарака, у раптоўным палягчэнні. Потым — зноў.

Яна ўпэўнена была, што ён, заняты работай, не бачыць яе, і не мела патрэбы сачыць за сабой, за выразам свайго твару, — яна памагала яму з поўным самазабыццём. Але ён упраўляўся ўсё-ткі кідаць у яе бок непрыметныя погляды і ледзь стрымліваў усмешку.

Скрозь высокія з дробнымі шыбкамі вокны ў цэх зазірала рэдкае зімовае сонца і гуляла па стружках залатымі жвавымі зайчанятамі. Адзін зайчык скрозь трапятаўся ў яе на твары і надаваў яму дзіўную кволую празрыстасць. Калі ж ён, гарэза, ускочыў быў раптам у яе старанна раскрыты ружовы раток, Зелянюк не вытрымаў і, адхіснуўшыся ад варштата, голасна засмяяўся. Яна здзіўлена паглядзела на яго.

— Чаго ты смяешся?

Ён не ведаў, што адказаць, бо не хацеў пакрыўдзіць яе. Тады, каб парушыць непрыемнае маўчанне, яна запытала:

— Ты тут працуеш, у мадэльным?

— Не, я ў ліцейным.

— А што ты тут робіш?

Ён трошку падумаў, мяркуючы, мабыць, ці варта з ёй удавацца ў падрабязную гутарку, але зірнуў на яе шчыры, поўны сур'ёзнае ўвагі твар і здаўся.

— Бачыш, я выхадны сёння. А варштат гэты вольны. Я папрасіў дазволу папрацаваць на ім. Так, для сябе.

— А што ты робіш?

Ён трошку засаромеўся.

— Я раблю мадэль аднае машыны... новае машыны...

Дзяўчына працягнула з адкрытым здзіўленнем і павагай:

— Ты вынаходца?

Ён скрывіў твар у пагардлівую грымасу (ат, якое там вынаходства!), і яна, падбадзёраная гэтай грымасай, па-свойску ўсміхнулася і, жвава падміргнуўшы яму, папрасіла:

— Дай мне паспрабаваць... Я асцярожна...

Ён адгарадзіў яе рукой ад варштата:

— Няможна. Папсуеш.

— А можа, і не папсую?

— У нас на «а можа» не робіцца.

Дзяўчына нездаволена скрывіла губкі. Яна, пэўна, і пайшла б ад яго пасля гэтага, але, мабыць, не хацела пакідаць па сабе няёмкае ўражанне і таму, пільна паглядзеўшы на Зеленюка, запытала:

— Ты камсамолец?

— І партыец.

— О!..

Яна змоўчыла троху. Потым пахвалілася:

— Я таксама камсамолка. Ты ведаеш, што наша тэхнікумаўская ячэйка будзе з вашаю ў сутаварыстве? Будзем памагаць вам, а вы нам...

— Ведаю... А што?

— Нічога. Не дасі пакруціць?

— Не дам.

Яна дакорліва паківала галавой і строга паглядзела на Зеленюка Хацела яшчэ нешта сказаць, але яе гукнулі ад дзвярэй:

— Стася! Мы пайшлі далей!

Яна крутка завярнулася і пайшла ад яго шпаркай цвёрдай хадою. Ён глядзеў ёй услед з спакойнай усмешкай, а як дайшла яна да дзвярэй, ён раптам чамусьці занепакоіўся і, нібы ўздумаўшы нешта, гукнуў яе:

— Стася!

Яна перш сунялася, не азіраючыся — разважала, ці варта адгукнуцца, ці мо лепей не звярнуць увагі. Але ён ужо дагнаў яе, і яны пайшлі поплеч.

— Я пайду з табой па заводу, буду тлумачыць табе. Добра?

— А мадэль?

— Дармо. Гэта не пільнае.

...І вось ад таго часу мінуў цэлы год. Год гэты быў незвычайны ў Зеленюковым жыцці, бо ішоў ён паводле асаблівага дзівоснага календара, дзе было безліч чырвоных дат, якія, каб дакладна расшыфраваць іх, далі б надзвычайна стракатую наменклатуру: супольны сход сутаварыскіх ячэек, сустрэча на вечары ў клубе Карла Маркса, першы пацалунак, экскурсія ў тэхнікум, другі пацалунак, кіно, супольная паездка ў падшэфную вёску (і многа пацалункаў), даклад у тэхнікуме (ён дакладчык), вечар тэхнікума на заводзе і выпадковая сварка (усё кончана! усё! усё!), доўгі і палкі вечар прымірэння, брыгада па ўзаемным азнаямленні з бытам, гарадскі сад, чаромхавая ноч і прыкрае непаразуменне з тэхнікумаўскімі варотамі (выдумалі замыкаць), супольны палітгурток (яны, вядома, самыя спраўныя сябры), супольны спектакль (абое раптам — артысты) і г. д. Ды і наогул, хто можа прасачыць за гэтым дзівачным камсамольскім каханнем, якое ўплятае чаромху ў тэзісы аб сацспаборніцтве, а ў слодыч першых пацалункаў улівае гаркавы прысмак тэорыі дадатковае вартасці!

І вось сядзіць Зелянюк у глухіх Сівалапах, у хаце селяніна-серадняка Малаха Загароўскага і, апанаваны лютай пяшчотнасцю, піша гарачы бязладны ліст да свае каханае:

«Любая, мілая, слаўная, злосная, дрэнная Стаська!»

Пасля клічніка ён становіць яшчэ адзін клічнік і, здаволены, уяўляе, як «слаўная, дрэнная Стаська» ўзніме здзіўлена бровы, прачытаўшы гэты ўступ, і раздумліва паківае галавой: «О!..»

«Ты думаеш, што я цябе, свайго дарагога зайчыка, не ўспамінаю кожную хвіліну, кожную секунду, кожную... (не ведаю, ці ёсць яшчэ што меншае за секунду) ? Ты думаеш, што я не абнімаю цябе ў думках, не цалую тваіх сярдзітых губак, тваіх зялёных, як у кошкі, вочак? Ты думаеш, што калі рэдка пішу, дык я ўжо і забываюся на цябе? Ведаеш, мая...»

Але ці варта перачытваць смешную сентыментальную пісаніну маладога хлопца, які, працяты нястрыманым палам пяшчотнасці, забываецца на ўсю сваю грамадскую значнасць і станавітасць і пачынае вярзці зусім не стасоўнае глупства!

Адылі другая палавіна Зеленюковага ліста мела зусім інакшы характар, варты ўвагі нават сур'ёзнага чалавека. Зелянюк пісаў пра сівецкія справы:

«...І мяне думка цешыць, што ты, Стаська, сур'ёзна (а я думаю, што сапраўды сур'ёзна) цікавішся гэтым. Дык вось... Пахваліцца асабліва няма чым. Той сход, пра які я табе пісаў, быў нам цэлая катастрофа. Праўда, што на наш актыў ён не зрабіў уплыву — мы працуем, як і раней, і расцём. Па маіх падлічэннях, мы маем цяпер блізка пяцьдзесят гаспадароў, якія зараз жа гатовы пайсці ў калгас і будуць, аб гэтым я не сумняваюся, цвердыя калгаснікі. Але мы ўсё-ткі бяром устаноўку на агульны масавы зрух, і ў гэтым сэнсе той сход падцяў нам ногі. Ён сапсаваў перадачу. Ты ж ездзіш на веласіпедзе, дык ведаеш, што гэта значыць, калі не працуе перадача. Малое кола круціцца як след, а вялікага не рушыць. Так пакуль што і мы. Ды мала таго — яшчэ спрабуюць яго, гэтае кола, крутнуць назад, бо сход той дужа паспрыяў кулацкай зграі, даў глебу для іхняй падкалоднай працы. У некаторых вёсках, дзе ўжо зарганізаваныя калектывы, павеяла халадком: сярод калгаснікаў з'явіліся дрэнныя настроі. Але ўсяму гэтаму мы дамо рады. Энергіі ў нас досыць, мэта ў нас ясная, будзем працаваць як мага — і свайго дойдзем. Праўда, Стаська, ці не?

Найбольш засмучаюць мяне нашы стасункі з сакратаром ячэйкі. У нас яшчэ, здаецца, не дайшло да адкрытае сваркі, але сутычкі былі жорсткія. Як табе вядома, ён больш за ўсіх вінаваты ў правале таго славутага сходу, і вось я ніяк не ўцямлю, ці ўсведамляе ён гэта як след, ці падманвае сябе шкоднай бравацыяй пад дудку старшыні сельсавета, з якім ён блізка таварышуе. Наогул, мяне вельмі цікавіць гэты чалавек, і я да яго прыглядаюся, можа, троху больш, чым трэба. Здаецца,што ён прымячае гэта і злуецца. Але я маю на гэта свае асаблівыя прычыны, аб якіх ён і не дагадваецца.

Я табе, Стаська, пісаў ужо неяк пра гэтага чалавека. Ён перажывае цяпер сямейную трагедыю ці, праўдзівей, робіць яе, і гэта так шчытна ўплятаецца ўва ўсё ягонае жыццё, у тым ліку і ў грамадскую працу, што нават цяжка азначыць, што на што робіць уплыў і што чаму спрычыняецца.

Я добра ведаю яго жонку. Гэта вельмі сімпатычная жанчына, больш глыбокая, чымся гэта можа здацца з першага погляду. Ён, безумоўна, недаацэньвае глыбіні яе перажыванняў, бо, каб ведаў ён пра ўсе захаваныя мучэнні яе, ён бы, напэўна, прысьпяшыў які-небудзь канец. Яна ніколі не скардзіцца, унікае ад усякіх гутарак на гэтую далікатную тэму (прынамсі, са мной), але я часам бачу ў яе ў вачах ціхую надзею на нейкую староннюю дапамогу, на нейкі

ратунак. Можа, я дрэнна раблю, што старанна трымаюся ў баку ад іхніх сямейных непаразуменняў? Але я бачу па ім, што было б горай. Ён мае хваравіты гонар, які не дасць яму спакойна сцерпець чыйго-небудзь утыкання ў ягоныя справы. Гэта больш толькі раздражніць яго і пагоршыць справу. Адно, што мы робім, гэта ўцягваем паступова яе ў грамадскае жыццё (ёсць тут на гэта адна надзвычай сімпатычная, разумная і спрытная жанчына) і маем поспех у гэтым. Новае захапленне патроху адводзіць яе ад пастаянных згрызот.

Ну, але я табе, Стаська, цэлы ўжо рапарт выпісаў і, мабыць, добра табе надакучыў. Таму прашу прабачэння і, каб развесяліць цябе, горача цалую тысячу разоў. Не адбівайся, усё роўна рады не дасі. Тысячу разоў — не менш.

Пішы мне, любая, часцей, нават калі не атрымліваеш лістоў ад мяне. Калі я і не пішу, дык не таму, што не хачу (мне ж гэта — усё роўна што пагаманіць з табой, мне пісаць табе — шчасце), а таму, што літаральна няма на гэта паквольнай хвіліны.

Яшчэ раз моцна абнімаю і цалую бясконца любую, слаўную сваю Стаську.

Твой Зелянюк.

Пішы мне, як і раней, на райком партыі — гэта больш пэўна».

Зелянюк цвёрда становіць кропку і адрывае ад ліста летуценна-мяккі, зусім не стасоўны да яго погляд. Сапраўды, у яго адчуванне, нібы пагутарыў ён з сваёй Стаськай, і гэтая гутарка пакінула ў яго добры, малады, бадзёры настрой. Высвістваючы вясёленькі напеўчык, ён акуратна залеплівае канверт, піша адрас доўга, старанна, нібы мае з гэтага сабе асаблівае здаволенне. Потым устае ад стала і, падтупваючы ў такт вясёленькаму напеўчыку, выходзіць на гаспадарскую палавіну: яго раптам пацягнула да людзей.

У хаце адна Аўгінька. Яна стаіць і глядзіць нечага ў акно. Зелянюк падыходзіць і закрывае ёй далонямі вочы:

— Анютку, адгадай, Аўгінька, хто гэта?

Ён і голасу нават не змяніў, ды Аўгінька ж і ведае, што, апрача яго, нікога ў хаце няма, але дзе ж яна так проста скажа!

— Або... Хто ж гэта такі? Ніяк не пазнаю... З голасу, дык нібыцца дзед Піліп. Ці ўгадала?

Зелянюк пераварочвае да сябе яе твар і грозна глядзіць на яе, вытарашчыўшы вочы.

— Дык гэта я — дзед? Я — дзед, га?

Аўгінька дробна смяецца, радая сваім жартам. Зелянюк сядае каля яе на лаўку.

— А я ведаю, Аўгінька, каго ты ў акне выглядала.

Яна чырванее і зараз жа здраджвае сябе:

— Думаеце, што Віктара? А во і не, дадушы ж, не... Віктара і няма зусім...

— АдзеВіктар?

— Ён пайшоў...

Але зараз жа схапянулася і ўзяла цалкам безуважны тон:

— Адкуль жа я ведаю? Што, я сцерагу яго, ці што? Толькі таго і клопату...

Зелянюк устае і дзелавіта бурчыць сам сабе:

— Так, значыцца, і скажу яму... Не маю, значыцца, клопату, не цікавы ён мне, не гэткіх бачыла, хай ідзе к ліхой долі, валацуга...

— А во і не казала так, няпраўда... Маніце! Маніце! У, манюка!..

Зелянюк смяецца, цалкам здаволены. Ён дужа падабае і Аўгіньку (можа, таму, што, гледзячы на яе, успамінае сваю слаўную, дрэнную Стаську?) і дужа любіць дражніцца з ёй. Ён ведае, што іх з Віктарам вадой не разальеш, і такое заўзятае каханне яму вельмі імпануе.

Але ж яна, хітрунння, ведае добра, дзе цяпер Віктар, а ён патрэбен яму. І Зелянюк, лёгка змяніўшы тон, пытае:

— Скажы папраўдзе, Аўгінька, куды пайшоў Віктар — мне трэба ўбачыцца з ім.

Аўгінька яшчэ з момант глядзіць недаверліва, каб не было падкопу якога, адылі здаецца:

— Ён пайшоў у Сівец. Ён скора ўжо вернецца.

— І прыйдзе сюды?

— Пэўна, што прыйдзе.

Яе нават дзівіць гэтае пустое запытанне!

— Як прыйдзе, дык скажы яму, Аўгінька, што я ў Лакоты.

Аўгінька нездаволена крывіцца.

— І каб прыйшоў?

— Ну, дзе ж ён адразу пойдзе! Не кіне ж ён цябе раптам... Ну, пагамоніце, памілуецеся троху...

— А ідзіце вы...

2

У Якуба Лакоты госць — аграном Сініцкі. Старыя таварышы, удзельнікі аднаго партызанскага атрада. Разам, плячо ў плячо, прайшлі яны калісь праз страшныя, парытыя чорнымі калдобінамі небяспекі гоні жыцця, але выйшлі з яго няроўныя. Побач з касцяна-худым Якубавым тварам, нібы наскрозь прасвідраваным глыбокімі

ліхаманкавымі вачмі, шырокі дабрадушны твар агранома Сініцкага выдае, можа, троху і залішне рэзкім кантрастам. Ён ужо лысы, але праз лысіну сціпла зачосаны выстанкі рэдзенькіх валаскоў невыразнага колеру. У яго слаўны целепаваты нос і нечакана вастранькія, жвавыя і разумныя вочкі. Барада шырока і густа абамшэла шызаю поўсцю, але самая сярэдзіна, самы кончык голы — гладзенькім пятачком. Круглая роўная галава Сініцкага дужа нагадвае недаспелы гарбуз, на адным баку ў якога сонца выграла светлую лысіну, ды яшчэ з другога боку спаміж лісця вытыркнуўся быў на сонца і пабялеў пятачок, але ўвесь гарбуз цьмяны яшчэ, шыза-зялёны.

Якуб сустрэў Зеленюка з парыўчатай радасцю. Нязграбным ад шчырасці рухам ён схапіў яго за палу і пасадзіў пры сабе на лаўку. Ён відочна быў устурбаваны нечым і ў замяшанні шморгаўся на месцы.

— Дык вось, браточак... Глупства... Нікуды не варты ўсе мае планы... Вось Сініцкі, аграном. Вы ж не знаеце адзін аднаго? Пазнаёмцеся... Ды я і ведаў... От, так сабе забаўка. Каб спецыяльнасць, практыка...

З Якубавага тону Зелянюк адразу пачуў, што гэта ён пакуль што яшчэ так сабе, ад сарамлівасці ці мо з перасцярогі, каб загадзя падрыхтаваць лёгкі настрой на выпадак магчымай няўдачы.

Аграном Сініцкі з дзелавітай няўважнасцю прывітаўся з Зеленюком і зноў схіліў свой дабрадушны гарбуз над шырокімі Якубавымі аркушамі. Вочкі яго шныпарылі борздзенька, жвава, што мышаняткі, і ласкава-ласкава ўсміхаліся. Раз-пораз ён вымаў з бакавой кішэні «вечнае» пяро, са спакойнай метадычнасцю адкручваў яго, нешта дробненька поркаў у запісной кніжцы і зноў, старанна закруціўшы пяро, клаў яго на месца. Потым ён узняў галаву, паглядзеў на столь, нібы шукаў там нейкае згубленае лічбіны, апусціў назад галаву, аж упёрся ў грудзі спелым пятачком, і толькі тады ўжо лагодна, здаволена ўсміхнуўся. Якуб раптам сціх і зірнуў на яго з непакойным чаканнем, але ні з таго ні з сяго звярнуўся да Зеленюка:

— Цікавая гэта работа — складаць вытворчыя планы для новых калгасаў. Я ўжо рабіў іх у некалькіх калгасах. Гэта зусім не механічная работа, не простыя вырахункі. У нас ёсць ужо ўзорныя планы, але на іх пакладацца ніяк не выпадае. Гэтыя новыя гаспадаркі мы пакуль што лепім з усякае драбязы, з усякага, прабачайце, смецця. І ў кожным выпадку прыходзіцца рабіць асобныя камбінацыі, выкручваць, перакручваць. Нават нормы выпрацоўкі, нормы высеву і тыя не ўсюды даём роўныя...

Яго маленькія вочкі раптам мякка заззялі і яшчэ больш падрабнелі ад летуценнасці.

— Каб нам машыны ўсюды... Трактары... Каб нам хаця са два ці са тры трактары на першы абыход.

Зелянюк зацікавіўся.

— Хіба два ці тры трактары многа б дапамаглі? Гэта ж фактычна дробязь?

— Хо-хо... Гэта не дробязь. За нашымі ўмовамі тры трактары зробяць удзесяцера болей, чым яны могуць зрабіць...

І, здаволены сваёй няўмыснай загадкай, Сініцкі ўваткнуў зноў у грудзі пятачок і неяк дужа глыбока – жыватом толькі ды носам – засмяяўся. Зелянюк таксама ўсміхнуўся следам за ім (фактычна, цудоўны смех агранома яго насмяшыў) і, каб зрабіць прыемнасць яму, здзіўлена запытаў:

— Як гэта разумець?

Сініцкаму яго здзіўленне ўпадабалася.

— Хэ-хэ... Удзесяцера болей...

І яшчэ дзеля важнасці хэхэкнуўшы разы са два, ён растлумачыў:

— Псіхіка... Убачыўшы трактар, і конь удвая больш узарэ. Нам не то што ўсё на трактары перавесці,— нам хоць паказаць гэты трактар. Трэба, каб пачулі нешта новае, большае за таго, што кожны меў у сваёй гаспадарцы... Два кані гэта — пэўна, што не два кані, а троху болей, дзесяцера коней разам зробяць блізка таго, што паасобку зробяць пятнаццаць, але селяніну гэтага мала, ён не здзівіцца, убачыўшы ў калгасе свайго каня і свой плуг, хоць і будзе ісці ён у чарадзе з суседскім. А трактар ён паважае... ого!..

Зелянюк з настойнай цікавасцю ўзіраўся ў гарбузаваты твар агранома Сініцкага, у яго вясёлыя і разумныя вочкі. Гэты чалавек яму падабаўся: у ім многа было прастаты і здаровае крэпкае кемкасці. Зелянюк паспрабаваў уявіць яго ў рабоце і чамусьці, не ўважаючы на ягоную грубіню, целепаватасць, мог уявіць яго толькі рухавага, круткага, няўтомнага. Бадай што гэткі і быў аграном Сініцкі.

Тым часам небарака Якуб з ледзь стрыманаю нецярплівасцю чакаў свайго прысуду. Ён скрозь сачыў за Сініцкім, не зводзячы з яго гарачых вачэй, як дзіця з марудлівага бацькі, што, прыехаўшы з кірмашу, ніяк не збярэцца паказаць прывезенага гасцінна. Нарэшце не вытрымаў ён і запытаў:

— Ну, як жа гэта мая тлуманіна?

Ён як мага стараўся надаць свайму голасу і ўсмешцы сваёй спакойную бязрупатнасць, ды не выходзіла: усё роўна чуваць было яго балючае ўзрушэнне. Аграном дабрадушна засмяяўся і палэпаў яго па плячы:

— Хэ-хэ... Ты хочаш хлеб адбіць у мяне... Ды ці толькі ў мяне,—

тут і па будаўнічай лініі ці мала чаго намудравана...

Якуб глядзеў на яго, збянтэжаны яго жартаўлівым тонам. Тады Сініцкі сказаў зусім сур'ёзна:

— Во што, Якубе. Я б гэткага плана не склаў, каб мне, скажам, прапанавалі зрабіць для вас... Праўду кажу. Бо ты ж ведаеш тут кожны лапік зямлі, кожную, у каго якая ёсць, шаўлюжку, і ўсё гэта ўзяў на ўвагу, падрахаваў, сапланаваў... Маладзец, Якуб... Гэта, ведаеце, праца дык праца...

Апошнія словы Сініцкі сказаў да Зеленюка — гэтым падкрэсліў сур'ёзнасць свае ацэнкі.

Якуб Лакота гарэў ад шчасця. Значыць, праца ягоная была не марная! Значыць, ён недарма сядзеў начамі над гэтымі вялізнымі аркушамі, над гэтай цяжкой, новай, неабыклай для яго справай!

Раптам Якуб пыхнуў увесь, замітусіўся:

— Гэта ж мы з Мікітам... Мы ўдвух...

І — нібы гэта было пільна патрэбна, нібы без гэтага няможна было і абысціся — выбег з «габінета», гукнуў малога:

— Сцёпка. Бяжы зараз пакліч Мікіту Лаўрынёнка. Скажы, каб як стой быў тут. Ну, смалі!..

Прыйшоў Мікіта – дужы хлапчына з масянжовым тварам, троху сутулаваты, унурысты і маўклівы. Станавіта і нязграбна парукаўся з усімі і з паблажлівай усмешкай стаў слухаць Якубавы радасныя тлумачэнні. І — нібы згаварыліся — следам за ім упёрся ў хату камлюваты, безнадзейна заблытаны ў густой паклычанай барадзе дзядзька Тодар Малахаў, сваяк Зеленюковага гаспадара. Прыбег Віктар, бурна засопшыся ад бягні ці, можа, ад перарванае сустрэчы з Аўгінькай. За ім — яшчэ і яшчэ, і сышліся някліканыя, нечаканыя мала не ўсе сівалапаўскія актывісты, на вялікую Зеленюкову радасць і здаволенне.

Аграном Сініцкі сядзеў сярод гурмы сялян пышна-распараны, тоўсты, як самавар, і, як ад самавара, расплывалася ад яго наўкола крэпка гаспадарская цеплыня, саграваючы дзядзькоў ціхамірна-дзелавым настроем. Нічога не гаварыў ён вялікага, выдатнага — от, перабіраў усякую драбязу, распытваўся, тлумачыў. Але гэтая драбяза набірала ў яго асаблівае значнасці, трываласці і трапна ўкліньвалася ў агульную сістэму новых, прынадных для мужычага розуму меркаванняў.

Зелянюк адпачываў. Яму давала надзвычайную прыемнасць сачыць так за паступовым, але пэўным рухам калектыўнага настрою, якім з дасканалым умельствам кіраваў гэты тоўсценькі гарбузаваты чалавек. Вось працяліся ўсе спакойнай развагай — пацiхлі, утупілі хто куды летуценна застылыя вочы. Вось занялося лёгкае сумненне —

паўзнімалі галовы, настаражыліся. Гэта — добра. Гэта наўмысля ён, таўстун, дазволіў ім на нейкі час пасумнявацца — з сумнення заўсёды родзіцца мацнейшае перакананне. Адно слова, адна нязначная драбязговая заўвага — і сумненне абярнулася ва ўпэўненасць — здаволена ўсміхаюцца ўжо і пазіраюць адзін на аднаго з вясёлым здзіўленнем (бач ты, як яно, га?). А вось пайшло ўжо глыбей, ужо лёгкакрытычны настрой цалкам распускаецца ў прагнай цікавасці, перарастае ў захапленне. І ўжо дрыжыць на тварах творчая нецярплівасць, ужо карціць кожнаму паспрабаваць, рызыкнуць, распачаць нарэшце нешта новае, неабыклае.

Зелянюк і не прымеціў добра, як яно сталася, але скончылася на тым, што загарэлася раптам настойнае злоснае абурэнне на Сівец, на сівецкіх «чыстых» гаспадароў, што марудзяць толькі, не бяруцца самі і іх, сівалапаўцаў, забаўляюць.

— Што на іх глядзець? Яны раздуроныя, яны адно глядзяць, каб як лучыць на лёгкі хлеб.

— Яны так і год будуць валаводзіць, а пры іх і мы сядзім.

— Не хочуць, дык не трэба. І без іх абыдземся!

Тут, вядома, значную ролю грала даўняя ўзаемная варожасць паміж Сіўцом і Сівалапамі. Можа, з гэтага і пайшло, можа, проста жаданне казырнуць, падцерці нос фанабэрыстаму Сіўцу штурхнула іх на раптоўную рашучасць, але загудзелі раптам сівалапаўскія актывісты, каб не чакаць Сіўца, не марудзіць, а ўзяць ды арганізаваць свой асобны сівалапаўскі калектыў.

— А тады хай хто хоча ідзе да нас, запісваецца.

— Не ўсё ж нам да іх хадзіць!

Ды яшчэ паглядзім тады, каго возьмем, а каго і не!

Зелянюк раптам здзівіўся, як гэта дасюль не прыйшла яму ў галаву такая простая і трапная думка. Праўда, што многа ёсць нездаровага і няпэўнага ў гэтым патрыятычна-задзёрыстым настроі, але ў грунце сваім ідэя правільная. Настрой створаны, глеба гатова, марудзіць нельга, трэба сеяць, каб не спазніцца, каб не ахаладзеў запал і рашучасць. Будзе прыклад Сіўцу. Хай сабе і канкурэнцыя, гэта не пашкодзіць, а яшчэ паспрыяе агульнаму руху.

І Зелянюк цалкам падтрымаў замер сівалапаўскіх актывістаў. Ён нават узяў самахоць на сябе абавязак абладзіць гэту справу з фармальнага боку, каб не было ніякіх затрымак.

Пасля шумных гарачых размоў позна ўвечары разышліся з Якубавае хаты дзевятнаццаць чалавек сяброў новага сівалапаўскага калгаса, які меў ужо нават, праўда, толькі ў праекце, гучную і троху прэтэнзійную назву «Наша перамога».

Калі Зелянюк, развітаўшыся з мужчынамі, узяўся ўжо быў за клямку свае форткі, нехта нязграбна і рвучка скубануў яго за палу. Ён інстынктыўна адшаснуўся ўбок і напружыўся, гатовы даць адпор невядомаму напасніку, аж, на вялікае сваё дзіва, замест сабакі ці яшчэ якой звярыны ўбачыў каля сябе разматлашаную ў цемры фігуру чалавека. Чалавек стаяў, прыпёршыся да варот, цяжка варушыўся і мармытаў сабе нешта пад нос. Яго грамозднае, мешкаватае тулава паказвала відочную тэндэнцыю асесці на дол — ён быў без меры п'яны.

— Хто тут?

Чалавек парыўчата таргануўся і на момант адлучыўся ад варот, але зараз жа зноў узяў ранейшую паставу. Маляўнічым жэстам выставіў наперад руку і загаварыў інтымным шэптам:

— Таварыш... Я — п'яны... дадушы, п'яны... Я набраўся, як свіння...

У голасе ў яго было поўна пакорнага трагізму і разам з тым задаволення. Ён нібы каяўся, што п'яны, і разам выхваляўся гэтым.

Зелянюк пазнаў Паўлюка Гвардыяна. Ён падышоў бліжэй да яго, спагадліва запытаў:

— Дахаты, мусіць, не патрапіце, дзядзька Паўлюк?

Той махнуў рукой з горкай безнадзейнасцю:

— Што мне хата? Таваршш... быр... быр... быр...

Ён сабраў усе сілы, каб змагчы наравістае слова, і раптам выгаварыў яго скоранька і выразна:

— ...брыгадзір...

Тады сам здзівіўся сваёй удачы і паспрабаваў яшчэ раз сказаць, але нічога не выйшла. Зелянюк узяў яго пад пашку.

— Ну, пайшлі, дзядзька Паўлюк. Я завяду вас дахаты. Ну-ну, смялей... Вось так... Вось так...

За крокаў дзесяць — пятнаццаць Паўлюк пайшоў больш-менш цвёрда. Адылі раптам суняўся, з нечаканай круткасцю завярнуўся на месцы і стаў перад Зеленюком твар у твар.

— А я да цябе... да вас ішоў, таваршш... бр... я п'яны, але я сумленны чалавек...

Ён нахіліўся да Зеленюковага вуха, каб сказаць па сакрэту, і рыкнуў на ўсю вуліцу:

— Я ўсё скажу, таваршш... Мяне брат напаіў... родны брат... дабрадзей... с-сукін с-сын...

Раўнавага здрадзіла старому, і ён важка ўткнуўся тварам у Зеленюкова плячо. Зелянюк мякка, але рашуча ўзяў яго аберуч і надаў ягонаму тулаву належны кірунак.

Рушылі далей. Паўлюк жыў у канцы Сівалапаў, і дарога нібы троху ацверазіла яго. Ён колькі раз памкнуўся быў вызваліцца ад старонняе апекі і пайсці самастойна, але не меў удачы. Тады, пакорна здаўшыся на волю Зеленюка, ён дробна смяяўся дурнаватым смяшком і мармытаў:

— Бач ты... хе-хе!.. Усё роўна як п'яны... як п'яны, хе-хе-хе... Сам туды, а ногі сюды... сам сюды, а ногі туды...

Хата Паўлюкова была завалена з сярэдзіны сакрэтным завалам: гэтую прамудрасць стары мусіў зрабіць, як прапіў быў неяк няўмысля свой апошні замок. І хоць добра ведаў ён, што нідзе ў свеце не знойдзецца чалавека, які б пагаліўся на ягонае дабро, але ўсё роўна трымаў сакрэт свайго завалу ў строгай таямніцы. Нават цяпер — на што ўжо быў непрытомны — а не здрадзіў сабе. Падышоўшы да дзвярэй, ён з хвіліну стаяў перад імі, нешта сам сабе сціху мармочучы, а тады абярнуўся і бесцырымонна адпіхнуў Зеленюка ўбок.

— Прабачайце... таварыш... замок з сакрэтам... Раз-два (гэтыя «раз-два» прайшлі ў яго ў доўгай маруднай шарпаніне недзе за вушаком)... раз-два... раз-два... і — гатова!

З пышнай урачыстасцю ён расчыніў напята дзверы і сам адкінуўся ўбок, саступаючы дарогу Зеленюку.

— Калі ласка! Паж-жаласта!..

Зелянюк, стрымліваючы смех, сігануў у чорную дзірку дзвярэй. На яго латхнула волкім кіслявым пахам бруднага жылля, і ён зразумеў, што сянец у Паўлюка няма, а дзверы знадворку вядуць адразу ў жылуто хату.

Стары зачыніў дзверы і шамацеў недзе ў цемры, мабыць, шукаючы сярнічак. Зелянюк дастаў свае і запаліў. Цьмяны дрыготны агонь асвятліў досыць раскошную хату — амаль пустую і страшэнна брудную. Чамусьці з асаблівай рэзкасцю ўелася ў вочы страшная закарэлая шмотка на стале і гнілы сноп саломы ў качарэжніку, пастаўлены туды немаведама з якім прызначэннем. Шмотка была, здаецца, адзіным прадстаўніком у гэтай хаце тканых вырабаў — хата ўрачыста блішчала старою, зашмальцаванаю голлю.

Паўлюк нес аднекуль з запечча маленькую ўбогую газовачку. Зелянюк хацеў быў узяць яе, каб запаліць, але стары таемна паківаў на яго пальцам.

— Я сам... Я яе ведаю ўжо навылет... Яна ў мяне кап... карп...

Ён безнадзейна заблытаўся ў слове, скрывіўся з патугі і нездаволення, адылі знайшоў выйсце ў больш прасцейшым:

— Дрэнь... Паршывая дрэнь...

І, поркаючыся над газоўкаю, ён не спускаў з твару горкае міны,

поўнае пагарды да «паршывае дрэні».

Зелянюк сеў пры стале на калодку і ўзіраўся ў старога. Яму ўспомніўся бачаны калісь у малыя гады малюнак страшнага чараўніка, які нешта рабіў, схіліўшыся над дзівоснымначыннем. Паўлюк быў падобны да таго чараўніка. Мігатлівы, неслухмяны бляск газоўкі вырываў з цемры твар яго грубымі кавалкамі, якія ўяўленне складала ў пачварнае, нялюдскае аблічча. Рэдкая, нібы павыдзіраная барада, скрозь якую свяцілася друзлая, карабатая скура, надавала твару злы, д'ябальскі выраз. І да гэтага — крукаватыя, дрыжачыя рукі з набраклымі неўвароткімі пальцамі, панура скурчаная постаць, абвешаная жудаснымі лахманамі, што канчаткова страцілі свой першапачатковы выгляд.

Нарэшце газоўка сяк-так загарэлася, і стары скрывіўся ў здаволенай усмешцы.

— Я яе знаю... Мы ўжо з ёй век звекавалі... Хе-хе... Яна ў мяне кап... карп...

Зноў не сказалася слова, але цяпер стары безуважна махнуў на яго рукой — ліха яго бяры!

Ён сеў на лаўку і млява пахіліў галаву. Зеленюку здалося, што ён хоча драмаць, і ён устаў ужо быў, каб ісці, але Паўлюк раптам усхапіўся і затрымаў яго.

— Чакай... чакай... Ты ў мяне ў гасцях, таварыш... быр... бры... Але частаваць няма чым... прабачай... Сядайце, паж-жаласта...

І сам сеў на месца, зноў пахіліў галаву. Потым загаварыў ціха і сцеражліва, нібы адкрываў якую таямніцу:

— Я — п'яны... Я ўчора піў і сягоння піў... і заўтра... Брат паіў... Разумееш... свой брат... Цімафей Міронавіч... А я — Павал Міронавіч... Паўлюк... п'яніца... Я табе ўсё скажу. Чакай, сядзі тут...

Ён нахіліўся да Зеленюка і зашаптаў:

— А чаму ён поіць мяне, га? Не ведаеш?.. А я ведаю...

І стары хітра падміргнуў Зеленюку.

— Ён разумненькі, ого!.. Ён хоча, каб я рабіў, як яму трэба. Каб я слухаў усё ды яму пераказваў. Я — бядняк... разумееш? Мне ўсюды хады адкрыты... Я, калі хочаш, і на ячэйку пайду... І ў камуністы запішуся... Што, не возьмеце? Га? Не возьмеце?

Зелянюк супакоіў яго, і ён раптам упаў у сентыментальную ласку.

— Ты добры хлопец... дадушы, добры... Я шаную... люблю цябе... А ён не любіць, баіцца... ха-ха... Свіння ён, хоць і брат... Чуеш ты, таварыш... Ён жа мяне са свету звёў, ён мяне загубіў... дадушы, загубіў... Ты думаеш, гэта я так заўсёды? Думаеш, я не быў гаспадаром?..

Чакай, чакай... я пакажу табе зараз.

Важка баўтнуўшыся тулавам, ён рушыўся з лаўкі і патупаў па хаце. З нечаканым спрытам узлез на печ і пачаў поркацца там. Зелянюк зірнуў следам за ім, і вока яго прыемна адпачыла ад нуднае хатняе пустаты: на печы было поўна ўсякага гаспадарчага громазду. Там былі і ўбогія выстанкі калішняй адзежы, і павышчарблены гліняны посуд, і нейкая дзежачка, і нават худы рабраваты дзяркач. Відаць, там была ўласна Паўлюкова кватэра, а пустая хата служыла ёй толькі прыдзвер'ем.

Паўлюк дастаў з печы нешта завінутае ў рудую шмотачку і, паднёсшы да стала, стаў асцярожна раскручваць.

— Во што... Зірніце, таварышы... га?..

Гэта была фатаграфія дзяўчынкі гадоў з пятнаццаць, апранутай у гімназійную уніформу. Тлустыя плямы, якімі пакрыта была картка, надавалі бязмежна пакрыўджаны выгляд мініяцюрнаму жаласна-наіўнаму, як у птушаняці, тварыку.

Стары шаптаў набожна і ціха, як пры нябожчыку:

— Дачка... Родная дачка... У гімназіі вучыў... у пятым класе... Такая была... такая...

Зелянюк чакаў, што ён заплача, і гэтыя раптоўныя слёзы былі яму зразумелыя. Але дужа дзіўна, не па-звычайнаму плакаў гэты стары. Ён не хаваў твару, не закрываўся рукамі, а толькі адхінуў убок галаву, каб не запляміць слязьмі фатаграфію, і злёгку нахіліўся — пэўна, каб лацвей было слёзам сцякаць па карабатым твары. І яны цяклі спорна, дружна, весела, даганяючы адна адну, абмінаючы, то хаваючыся ў глыбокіх разлогах зморшчак, то зноў выбягаючы на грубыя, хваравіта-набраклыя ўзгоркі. А ў гэты час стары Паўлюк пацешна чмыхаў сваім вялізным бульбаватым носам, і ў гэтым чмыханні не было ніякага падабенства плачу — больш падобна было да стрыманага нервовага смеху.

Адплакаўшыся, стары стаў амаль што цвярозы. Ён спакойна закруціў у шмотку няшчасную фатаграфію, паклаў пры сабе на стол, сеў і стаў тлумачыць зусім складна, разважна:

— Памерла дачка. Даўно ўжо памерла. З гэтага і пайшло ўсё. Яна доўга хварэла, усё лячылі, думалі — палепшае. Многа грошай трэба было, а іх не надта і было. У яго браў, у брата. А ён даваў — чаму не! Ён жа дабрадзей такі. І распісачкі браў... Ну, а потым — стоп! Падрахаваліся... Ну, і выйшла, што я ўвесь чыста ў яго руках... Хату, дзякуй яму, пакінуў. Во гэту самую... А больш нічога... усё забраў... Не судзіліся мы — так, па-добраму, як браты...

— А дачцэ не далі рады?

Зелянюк зрабіў гэта запытанне проста так, дзеля размовы, але старога яно чамусьці ўзяло за жывое. Ён сутаргава схапіў Зеленюка за рукаў і, жаласна зазіраючы яму ў вочы, загаварыў з старым, ужо абыклым яму болем:

— Вылечылі б... дадушы, вылечылі б... Не хапіла... Яшчэ каб якіх з паўсотні. Харчы трэба было добрыя даць. Ад харчоў, казалі, усё будзе...

— А ён больш не даў?

Стары горка засмяяўся.

— Ха-ха... Не было больш рахубы даваць... Даваў, пакуль было пад што... Дабрадзей!..

У старых аслізлых вачах у яго з-пад алкагольнага туману, з-пад старэчае безуважнасці бліснуў нарэшце востры агеньчык нянавісці і дзівосным чынам зрабіў яго больш падобным да чалавека. Разам з нянавісцю адрадзіўся і бледны цень чалавечага гонару, калупнуў старое нутро джалам прыкрых згрызот.

— Прапашчы я чалавек, таварыш... Гарэлка губіць мяне... Як старая памерла, дык і зачаў... Утрымкі не маю... І да яго хаджу... здзекі цярплю. Ці ж ён, думаеце, мяне як чалавека прымае? Як сабаку якому, кіне костку дый патурыць вон... А яшчэ прымушае хадзіць усюды, выслухваць, што дзе пра яго гавораць, што дзе ладзяць супроць яго. Значыцца, нібы як за шпіёна ў яго служу... ха-ха...

Зелянюк халаднавата ўсміхнуўся.

— Нашто ты гаворыш мне гэта, дзядзька Паўлюк?

Стары замітушыўся.

— Вось аб гэта ж... Наўмысля кажу... Даўно ўжо хацеў сказаць... Не пускайце мяне нікуды, ганіце мяне, як сабаку... Усё роўна — прапашчы я чалавек... Свайму найгоршаму злосніку падслужваюся... Паганствам займаюся... Дык вось... ганіце мяне, як паршывага сабаку... ганіце адусюль...

Зелянюк устаў, ладзячыся ісці. Падышоў да Паўлюка, паклаў яму руку на плячо.

— Во што, дзядзька Паўлюк. Ніхто цябе ніадкуль не гнаў і гнаць не будзе. Тое, што ты там пераказваеш каму, нас ані не абыходзіць. Мы, дзядзька, не хаваемся, робім усё наадкрыта. Наша справа не патрабуе ніякіх сакрэтаў, бо яна агульная, усіхняя, яе робіць уся грамада. Разумееш? Ну, а што да цябе... Можа, яшчэ паспрабуем як узяцца за справу, га? Можа, яшчэ і не ўсё прапала? У калгас жа пойдзеш да нас? Ці мо яшчэ будзеш каля брата круціцца? Га? Дзядзька Паўлюк...

Паўлюк засмяяўся сіпучым, здушаным смехам. Яго слізкія вочы

паплылі хісткім агнём лісліваі давольнасці. Ён раптам схапіў Зеленюкову руку і гучна, мокра яе пацалаваў.

Зелянюк паспешна пайшоў з хаты, заціскаючы ў сабе мімавольнае пачупцё агіды.

3

Галілеева «цыркулярная» бяздымная печка цеперся ўжо стаіць занядбаная, кінутая сваім гаспадаром у самы рашучы момант, калі ўжо во-во гатова было канчаткова развязацца няпэўнае пытанне яе жыцця ці смерці.

Галілею не тое ў галаве. У Галілея пільнейшыя і важнейшыя клопаты: ён да гэтага часу яшчэ ніяк не можа дайсці глыбокага карэннага сэнсу падзей, што развінаюцца вакол яго з бурнай няўхільнай напорнасцю.

Якая гэта ідзе рэвалюцыя? Супроць каго яна ідзе? Хто мусіць быць яе ворагам і хто прыяцелем?

Дзіўны чалавек гэты Галілей! Яму мала таго, што чуе ён дзень у дзень на розных сходах ды мітынгах, яму мала таго, што бачыць ён сам на свае ўласныя вочы ў Сіўцы,— ён шукае яшчэ нечага агульнага і глыбокага, адзінага ў сваёй першаістотнай глыбіні. Ад людзей ен чакае не тлумачэнняў, не інструкцый, не ўгавораў — ён хоча пачуць нейкае мудронае, менавіта мудронае, усеабдымнае слова, якое б ясНай маланкай асвяціла яму затуманены кругавід. А гэтага мудронага слова, як на тое ліха, ніхто яму не хоча ці не ўмее сказаць. І мардуецца стары ў нязбыўных турботах, блудзіць па глухім гушчары сумненняў, калоціцца ад ліхога трывожнага страху.

Газет і кніжак Галілей не чытае. Кніжкі ён паважае толькі тэхнічныя, а ад усяго іншага друкаванага ўнікае з дзівачнаю палахлівасцю: баіцца, каб не атлуміцца. Адылі паспрабаваў чытаць газетку, дык уражанне асталося такое, нібы ўхапіў за сярэдзіну, а да пачатку, як ні біўся, не патрапіў дапасці. Тады кінуў. Пачаў завіхацца каля людзей, браў іх хітрыкамі, тонкай дыпламатыяй, вышукваў, вынюхваў, што хорт, і не знаходзіў таго, чаго шукаў.

І вось нарэшце адважыўся Галілей на апошнюю канчатковую акцыю: рашыў пайсці напрасцень, стаць адкрыта — твар у твар — перад людзьмі і вымагаць ад іх патрэбнага яму мудронага слова. Абмеркаваўшы дакладны план і набраўшыся духу, рушыў стары мудрагель у цудоўную сваю экспедыцыю!

Першы па чарзе быў слаўны кіраўнік драмтуртка і местачковы філосаф — аптэкар Плакс.

Галілей уступіў у аптэку з рашуча-дзелавым заклапочаным выглядам, які нават здзівіў аптэкара.

Прывітаўся ён, праўда, як зазвычай, з адменнаю далікатнасцю і назваў свайго прыяцеля «доктарам», што заўсёды ўзнімала ў аптэкаравым сэрцы мілоснае задавальненне. Але, прывітаўшыся, не стаў, як звычайна, разглядаць з набожнай павагаю таемна-бліскучыя шэрагі аптэчных прыладаў, не зрабіў ніводнага прасякнутага нясмелай цікавасцю апытання, а стаў ля парога і з відочнай нецярплівасцю чакаў, пакуль выйдуць усе наведвальнікі.

— Нешта дзядзька Галілей дужа сярдзіты сягоння? Ці не зрабіў дзядзька Галілей якога новага вынаходства?

Галілей прыцюпаў да Плаксавае кафедры і схапіў з яе карандаш.

— Вось карандаш? Ага... Карандаш?

— Безумоўна, карандаш.

— Ты ведаеш, што гэта карандаш?

— Чаму б я меў гэтага не ведаць?

— І ты спакойны?

— Няма ніякай прычыны турбавацца...

— Ага... А вось каб ты бачыў і не ведаў, што гэта... Га? Ці быў бы спакойны тады?..

Аптэкар дамысна засмяяўся.

— Хе-хе... Я разумею, Галілей, аб чым справа. У цябе ўнутры загарэліся творчыя шуканні. Ты нешта бачыш і не разумееш, і таму ты не спакойны... Пакладзі карандаш, і мы зараз з табой памяркуем... Тэма?

Галілей троху спалохаўся.

— Ага... Што гэта, доктар, тэма?

— Гэта значыць — аб чым мы маем з табой гаманіць. Што цябе непакоіць?

Галілей сабраў усе свае сілы і адпаліў:

— Не ведаю зусім, што цяпер дзеецца...

— Дзе?

— Усюды, доктар... ага, усюды... Чаго яны, людзі, замітусіліся? Куды яны пнуцца?

Аптэкар Плакс няўцямна паварушыў правым плячом.

— Кажуць, што ў сацыялізм. Але дзе ён, той сацыялізм, я не ведаю, Галілей. Гэта — не карандаш...

Галілей у раптоўнай зларадаснасці затрос барадзёнкай.

— Ага, не ведаеш? Не ведаеш, доктар?.. І я не ведаю... нічога не ведаю...

Плакс зразумеў, што троху схібіў, і, каб замацаваць свой аўтарытэт, пусціўся ў крайнюю філасофію.

— Чуеш, Галілей... Вазьмі камок зямлі і шыбні яго куды хочаш. І вось ён ляціць... І што ты думаеш, на ім, гэтым камку, не будзе жывога жыцця? Ты думаеш, не поўна там будзе ўсякага паскуднага стварэння? А можа, так і чалавек... Га, Галілей? Ляціць камок, пакуль не бразнецца аб нейкі дол, а людзі над ім капаюцца і думаюць, што гэта яны насур’ёз... ха-ха...

Адылі на Галілея Плаксава філасофія не зрабіла належнага ўражання: яна яму не ўпадабалася. Ён нахмурыўся і сказаў з сярдзітым дакорам:

— Не любіш ты, доктар, людзей, калі так гаворыш. Людзі ўсё робяць насур'ёз. І зямля — не камок... ага... не камок...

Тады ўжо Плакс не ведаў, што і казаць яшчэ гэтаму наравістаму шукальніку. Паміж старых прыяцеляў павеяў нядобры халадок. Але Плакс быў пагадлівы чалавек, і праз нейкае глупства сварыцца з Галілеем ён не хацеў. Таму, скўпіўшы ўсю сваю волю і ўвагу, ён паспрабаваў сур'ёзна ўзяцца за Галілеевы сумненні, каб паказаць такім чынам сваю павагу да іх.

— Мне здаецца, Галілей, што ўсё яно робіцца стыхійна. А ўсё, што людзі робяць стыхійна, заўсёды на добрае пойдзе, бо гэта не яны робяць, а робіць Прырода (гэтае слова ён сказаў з вялікай літары). Многа чаго яшчэ будзе разбурана, пакрышана, знішчана, але гэта будзе добра, бо гэта трэба. Перш чым сеяць, трэба падрыхтаваць глебу, трэба павыкарчоўваць старое карэнне...

Галілей ужо слухаў з напружанай увагай. Ён чуў у Плаксавых словах павеў нейкае далёкае праўды і прагавіта лавіў яго. Але гэтая цьмяная праўда не магла задаволіць ягонае глыбока практычнае істоты, і ён астаўся ў сумным расчараванні. Падтакнуўшы дзеля прылікі разоў колькі аптэкару Плаксу, ён паспешна з ім развітаўся і выбег з аптэкі, апанаваны яшчэ вастрэйшым, чым раней, непакоем.

Цяпер пацюпаў стары мудрагель у сельскі Савет — ці не ўдасца зачэрпнуць чаго з мясцовае афіцыйнае крыніцы. У сельсавеце было пуста, сядзеў пры сваім стале адзін сакратар Цівунчык — маленькі дзядок, чалавек выразна пісьменнага выгляду, шашачны чэмпіён Сіўца і ваколіц. Галілей падышоў паціху да стала і стаў чакаць, пакуль Цівунчык скончыць сваю пісаніну. Дзядок вытрымаў належную паўзу, потым адклаў пяро, прыгнуў галаву, каб лаўчэй было зірнуць паверх старых, на нітачцы, акуляраў, і дабрадушна запытаў:

— Пагуляць, дзядзька Ахрэм, ці маеце справу?

Галілей старанна адкашляўся.

— Кхе... кхе... Цікаўлюся вось на старасці... Хацеў даведацца, што гэта ў нас цяпер робіцца ўсюды? Ага... які ў ім самы сэнс, у гэтым ува ўсім?..

Дзядок перш здзіўлена вылупіў вочы, потым хацеў усміхнуцца, але абдумаўся і замест гэтага напусціў на сябе дзелавы выгляд.

— Пра гэта трэба запытаць старшыню... І рашуча ўзяўся зноў за пісаніну.

Галілей астаўся чакаць старшыню. Моўчкі стаяў і глядзеў, як з прыстаркаватай зухаватасцю бегае па паперы Цівунчыкава пяро. Па колькіх хвілінах Цівунчык, узварушаны сціплай цярплівасцю Галілея, рашыў завесці з ім гутарку і, сумніўна паківаўшы галавой, працягнуў:

— Мудроныя гэта штукі, дзядзька Ахрэм. Здаецца, паглядзеўшы, што там дужа такога ёсць, а тым часам — ого!

Галілей далікатна пацвердзіў: «Так-так...»

Хоць і не ведаў добра, якія «штукі» мае на ўвазе стары сакратар. А Цівунчыку, відаць, пайшло на гумар — ён вальготна адкінуўся на спінку крэсла і без відавочнай прычыны, але жвава, апетытна засмяяўся. Потым хітра прыжмурыўся, паманіў пальцам да сябе Галілея і паказаў яму лічыльнікі.

— Умееце лічыць на іх, га?

Галілей з далікатнасці сказаў, што не ўмее.

— Ну, усё роўна. Вось... Як на вашу думку, колькі трэба часу, каб палічыць па адным усю суму, якая месціцца на гэтых лічыльніках... га?

Галілей адказаў з робленай павагаю:

— Можа, і з месяц будзеш лічыць... ага... Пэўна, што не менш як месяц...

Дзядок расцвіў трыумфальнай усмешкай.

— Сорак лет.

Галілею гэта ўпадабалася. Нельга сказаць, каб ён сур'ёзна даў веры Цівунчыку, але самая думка аб магчымасці такой бязмежна-доўгай, маруднай і дзіка-бясплоднай работы зацікавіла яго. Ён узяў лічыльнікі і зачаў перакладаць па адной костцы на крайнім радзе, нібы браўся праверыць гэтую цікавую практыку. Цівунчык уважна сачыў за ім, не спускаючы з твару трыумфальна-здаволенае ўсмешкі. На трэцім дзесятку шумна адчыніліся дзверы і ў сельсавет урынуўся Пацяроб.

Убачыўшы страшнага — даўгога і калматага — старшыню сельсавета, Галілей падумаў быў аб тым, каб, пакуль не позна, шмаргнуць за дзверы, але яго выперадзіў Цівунчык, далажыўшы начальству пра сутнасць справы:

— Вось пытаецца таварыш пра калектывізацыю... аб'ясненне, значыць, патрабуе...

Пацяроб сплюшчыў небараку Галілея напорыстым знішчальным поглядам.

— Аб'ясненняў патрабуе? Якія ж табе, родненькі, аб'ясненні трэба? Ты што, не згодзен з чым-небудзь, га?

Галілей закруціўся як ашпараны. Адылі натужыўся ўвесь, натапырыўся і раптам крыкнуў з адчайнай смеласцю, якая напалохала яго самога:

— Згодзен з усім, з усім чыста. Але ты мне растлумач па сэнсу... ага... па сэнсу!..

Пацяроб вылупіў вочы і знізіў тон:

— Што ж табе, любачка, растлумачыць? Ты ж кажы ясна, а не то што...

Галілей ужо дробненька тупаў у сваім звычайным палахліва-непакойным расцерушэнні.

— Кхе-кхе... Таварыш старшыня... Цікаўлюся я... каб уцяміць усё гэта, значыцца... ага... што вось у жыццё цяпер праводзіцца... у нас, і ўсюды... ага... усюды...

Пацяроб узяў важны аўтарытэтны тон:

— Што праводзіцца, пытаеш? Праводзіцца калектывізацыя сельскай гаспадаркі і ліквідацыя кулацтва як класа. Разумееш? |

Галілей у паспешай гатоўнасці заківаў галавой.

— Ага... разумею, таварыш старшыня... разумею...

— А можа, не разумееш, га?

Спалоханы грознымі інтанацыямі, якія раптам з'явіліся ў старшынёвым голасе, Галілей падаўся пад дзверы, але Пацяроб суняў яго велічным рухам рукі:

— Чакай. А ці разумееш ты, мой даражэнькі, хто гэта ўсё праводзіць? Гэта праводзяць партыя і савецкая ўлада. Улада... разумееш? А хто ідзе насупроць — супроць каго ён ідзе, га? Супроць каго ён ідзе, мой даражэнькі?

Вытрымаўшы жудасную паўзу, старшыня сельсавета агаласіў:

— Ён ідзе супроць савецкае ўлады, ён — класавы вораг... праўда, Цівунчык?

Дзядок, не адрываючыся ад пісаніны, пацвярджальна кіўнуў галавой. Галілей быў ужо за дзвярыма. Няўдача ў сельсавеце троху здэтанавала яго, але ні на каліва не збіла ў ім ахвоты да далейшага працягу экспедыцыі. Наступны на чарадзе быў брыгадзір Зелянюк. Галілей, нядоўга думаўшы, патрусіў у Сівалапы. Але, дабегшы да дома Цімафея Міронавіча Гвардыяна, ён раптам абдумаўся і, сцеражліва

азірнуўшыся на бакі, цмыгнуў у Гвардыянаву фортку.

Цімафей Міронавіч стаяў на двары і напышаным камандзірскім тонам аддаваў нейкі загад парабку Панасу. Убачыўшы Галілея, ён не спыніў свае мовы, а з станавітай спакойнасцю давёў яе да канца і толькі тады ўжо ветла кіўнуў Галілею:

— Дзень добры, Ахрэм Данілавіч! Ці не воўк здох за гарой, што няўмысля, будучы, да мяне залучылі? Заходзьце ж у хату, прашу адалжэння...

Галілей троху сумеўся: непарушная Гвардыянава ўпэўненасць унесла яшчэ большую блытаніну ў нястройную сістэму ягоных меркаванняў. Ён чакаў сустрэць Гвардыяна троху ў інакшым настроі. Няўжо так спрытна прыкідваецца?

У сенцах натрапілі на невялічкую молепадобную жанчыну, і Цімафей Міронавіч тым жа камандзірскім тонам загадаў ёй:

— Матрёна! Нам з Ахрэмам Данілавічам самаварчык пастаў, трэба, будучы, троху нагрэцца з марозу.

Ад слова «самаварчык» Галілею зрабілася моташна, і ён паспешна, спуджана стаў адмаўляцца:

— Я не... Я чаю не п'ю... Я на хвіліначку забег... ага... я зараз пайду...

У Гвардыяна ў хаце ўсё было ў ранейшым парадку, усё стаяла на сваім, здаўна зазвычаеным месцы, усё паказвала на спакойную, ураўнаважаную праз доўгія гады сытую гаспадарлівасць. Гэта канцом ашаламіла Галілея, і ён нават не ўчыніў свае заўсядашняе дзівачнае дэманстрацыі — не пабег адразу на покут, а астаўся стаяць у парозе.

— Сядайце, Ахрэм Данілавіч!

— Дзякую, Цімафей Міронавіч...

Так і не сеў, хоць як упрашаў яго Гвардыян. Памуляўся, патупаў на месцы, шукаючы на Гвардыяна якога хітрага спосабу, нарэшце запытаў:

— Ці няма ў вас газеткі, Цімафей Міронавіч? Каб так пачытаць. Цікава пішуць цяпер...

Гвардыян настаражыўся, але адказаў усё-ткі з добра вытрыманаю безуважнасцю:

— Не, газеткі няма. Той месяц выпісваў, а на гэты неяк не ўправіўся. А што там, будучы, пішуць такога цікавага?

— Ды ўсё пра кулакоў. Кажуць, што загад такі выйшаў, каб усіх раскулачваць... ага, усіх да аднаго.

І, адпаліўшы сваё бесцырымоннае выдумства, Галілей чутка напяў вуха, чакаючы першага Гвардыянавага слова, а сам тым часам нібыта з глыбокай увагай разглядаў нешта ў качарэжніку.

Гвардыян раптам змоўк — не чакаў, мусіць, такога крутога ходу, і гэтае кароткае маўчанне выдала яго Галілею: стары хітрун трыумфаваў у душы — ён адным вокам ужо бачыў Гвардыянаву слабасць, якую той хаваў дасюль з адменным спрытам. Але Цімафей Міронавіч ураз авалодаў сабой і разважаў ужо з ранейшай спакойнасцю:

— Та-ак... раскулачваць... А што ж яны, будучы, у каторага возьмуць? Думаюць, даўнейшых памешчыкаў маюць, га? Што яны возьмуць?

— Знойдзецца.

— Можа, у каго і знойдзецца... Ну, а, скажам, вось хоць бы сабе і мяне, будучы, узяць. Тож у кулакі пішуць. Што ў мяне ёсць супроць таго самага серадняка? Каня маю аднаго — праўда, што добрага, няма чаго Богу грашыць...

— Жарабка...

І Галілей, няўзнак уставіўшы гэтае слова, кінуў на Гвардыяна пільны, цікуючы погляд. Той адвярнуў убок адзеравянелы раптам у тупой абыякавасці твар і загаварыў з падазронай паспешнасцю, як завучанае:

— Калі тое было? Дзе той жарабок? Яго даўно ўжо і звання няма... Навошта я буду трымаць яго? Я і з адным канём, будучы, упраўлюся на сваёй гаспадарцы...

Галілей як не падскочыў з радасці. Гвардыяна ён канчаткова ўжо меў у руках — уся знадворная яго амбіцыя разляцелася ўдрузг. Няма жарабка — значыць прадаў. Прадае, хітрунец, размантачвае, пакуль не позна. Дрыжыць, уецца, як пераціснуты гад. А з выгляду яшчэ харабруе!..

Галілей адчуваў ужо поўную перавагу над Гвардыянам. Настрой яго цалкам змяніўся, і, не чакаючы запрашэння, ён смела ператрусіўся цераз хату і сеў у пышнае крэсла на покуці.

— Кхе-кхе... А ў калгас кулакоў не прымаюць... ага... і высяляюць каторых злоснейшых, каб, значыцца, не замінalі. Як вы ўважаеце, Цімафей Міронавіч?

Цімафей Міронавіч відочна траціў спакой. Ён напружваў усе свае сілы, каб трымаць на твары сваю тупую адзервянеласць. Плоскія алавяныя вочы яго пачыналі трывожна шныпарыць па баках, нібы шукаючы нейкае апоры.

Галілей наступаў:

— А ў нас, Цімафей Міронавіч, мусіць, не будзе калгаса? Ага... Навошта ён нам? Што?

Адылі тут Гвардыян акрыяў. Надаўшы свайму пергамінаваму твару адумысловы, відаць, загадзя нарыхтаваны на падобны выпадак

выраз пакорнае дабрамыснасці, ён зважна растлумачыў:

— Калектывізацыю вядзе савецкая ўлада, супроць яе няможна ісці. Хто супроць калгаса — той вораг савецкае ўлады...

Галілей успомніў Пацяроба і ціхенька засмяяўся: добрага знайшоў сабе суровы старшыня аднадумца! А Гвардыян падумаў, што Галілей смяецца з ягонае надмернае прыхільнасці да савецкае ўлады, і троху нервова дадаў:

— Як загадае ўлада пайсці ў калгас, дык і пойдуць усе! Каму гэта, будучы, захочацца перціся на ражон!

Ага! Вось яно якое тут аднадумства!

— А як не загадае? Га, Цімафей Міронавіч? Як тады?

Гвардыян нехаця буркнуў:

— Як хто захоча... Вольнаму воля...

— А шалёнаму поле?..

І Галілей закхекаў у задушшы дзіўнага недарэчнага смеху і, не кідаючы смяяцца, схапіўся з крэсла, паспешна пабег да дзвярэй.

Цімафей Міронавіч Гвардыян, скрывіўшы твар у пачварную, шырока расцягнутую, жабіную грымасу, праводзіў яго калючым ненавісным поглядам.

Галілей, вясёлы, зухаваты, дробна трусіўся ў Сівалапы.

У брыгадзіра Зеленюка ён заспеў цэлую грамаду камсамольцаў. Яго сустрэлі з шумнай, бязладнай прыветнасцю.

— А, Галілей! Вялікі вынаходца зямлі сівецкае! Ганаровы калгаснік! Патомсцвенны камсамолец! Просім да нас, у нашу кампанію!..

Галілей строга зірнуў на іх і, абабраўшы сабе ў куточку зацішнае месца, заціўся ў глухім суровым маўчанні. Камсамольцы далі яму спакой і заняліся сваімі справамі. У іх мова ішла пра сівалапаўскі калгас, думка аб якім, зарадзіўшыся ўчора ўвечары ў хаце былога партызана і чырвонагвардзейца Якуба Лакоты, сёння ўжо буяла пышнаю руняю, захапляючы ўсё большыя ды большыя колы сівалапаўскае грамадскасці. З напорнай юнацкай парыўчатасцю хлопцы перасігнулі ўжо цераз парог першапачатковых арганізацыйных захадаў і лёталі быстрымі думкамі ў ружовых, але туманных яшчэ перспектывах будучага росквіту. Яны ўжо мелі добра наладжаную гаспадарку, узнятую на нябачаную вышыню дасягненнямі агранамічнай навукі, спрэс абагуленая жывёла стаяла ўжо ў іх у новых, крэпкіх, як звон, стадолах, у спецыяльна пабудаваным гаражы блішчалі няўкорнай чысцінёй і спраўнасцю сельскагаспадарчыя машыны. А з паўвярсты ад Сівалапаў, на прыгожым вясёлым узгорку, над саменькай рэчкай Сіўцом, яны будавалі ўжо трох-, а можа, нават і чатырохпавярховы дом пад агульнае памяшканне для калгаснікаў...

...Дзе ты калі затрымаеш шклівую маладосць у вузкім, сурова абмежаваным і часам нудна-шэрым коле надзённае неабходнасці! Вырвецца ўсё роўна і паляціць на лёгкіх, хоць і няпэўных яшчэ крыллях-лятунках, каб адразу, спопрыску ўрынуцца ў самую яснату шчаснае будучыні!..

Галілей слухаў-слухаў ды неўзаметку і пацюпаў дробненькім трухам за маладымі імклівымі крыллямі ды — дармо што стары! — а троху-патроху і перагнаў іх, і набудаваў у сваім зацішным куточку такіх дзівосаў, што, пэўна б, сам памёр ад здзіўлення і страху, каб раптам убачыў гэта ў сапраўднасці. І ўжо не чуў нічога, не бачыў навокал сябе, ужо не было яго тут, непакойнага Галілея,— блукаў недзе сярод дзівосных сваіх пабудоў.

Такі ўжо смешны характар у гэтага чалавека, зусім не стасоўны да старых яго год!

— Дзядзька Ахрэм! Што ж вы не адказваеце нічога?

— Га? Што? Ага... разумею, разумею...

Хлопцы закаціліся дружным рогатам.

— Дзядзька Ахрэм! З Сіўца вы першы запішацеся ў наш калектыў. Будзеце ў нас ганаровым калгаснікам. Добра?..

Галілей, спалоханы, ускочыў з лаўкі.

— Я з таварышам пагаманю... ага... з таварышам Зеленюком... Трэба памеркаваць...

Ён ніяк не мог прыдумаць, што б яшчэ сказаць, як адчапіцца ад назолівых хлопцаў. Але яны ўжо разыходзіліся. Па колькі хвілінах яны асталіся самнасам з Зеленюком. Зелянюк ласкава запытаў яго:

— Пагаманіць прыйшлі, дзядзька Ахрэм? Даўно ўжо чакаю вас... папраўдзе... Мне чамусьці скрозь здавалася, што вы як-небудзь залучыце да мяне.

Галілей прапусціў гэтае шчырае і ў сутнасці прыемнае. для яго прызнанне з халоднай безуважнасцю: ён не любіў інтымнасці, баяўся яе. І ён парупіўся адразу змяніць гаворку:

— Спрытна хлопцы гэта вымудраюць... ага... пацешна... А яно можна было б і зрабіць так... Многа чаго можна зрабіць, каб гэта ахвота была ўва ўсіх... ага... Чалавеку дружнасці бракуе, во яно што...

Зелянюк ледзь прыметна ўсміхнуўся:

— Дык яно ж і будзе рабіцца, дзядзька Ахрэм! Цяпер такі асаблівы час, што самыя сур'ёзныя замеры здаюцца дзівоснымі вымудрамі, бо зусім не падобны яны да таго, што мы прызвычаіліся бачыць каля сябе. Мы ўсё гэта будзем рабіць і ўсё зробім! Пабачыце!

Галілей муркнуў у невыразным тоне:

— Кхе-кхе... Маладосць!..

А Зелянюк з радасцю ўхапіўся за гэтае слова:

— Так-так, дзядзька Ахрэм, маладосць... Вы казалі, што чалавеку бракуе дружнасці. Праўда, дзядзька Ахрэм, шчырая праўда... Дружнасці нам часам бракуе. А яшчэ — маладосць. Не ў гадах, а ў натуры, у натуры... На тую справу, што мы робім, многа, дужа многа трэба гэтае маладосці. Без яе б мы і кроку ступіць не патрапілі...

Галілею здалося, што самы зручны момант цяпер пагаманіць пра тое, за чым ён прыйшоў сюды.

— А што гэта... я вось не ўцямлю ніяк... што гэта вы робіце... ага, нашто гэта ўсё... супроць каго вы ўсе ідзіцё, га?..

Зелянюк успомніў, як калісьці гэтаксама пытала яго Тацяна:

«Там гавораць адразу ўсім, а ты так скажы, каб усё мне адной...»

Ён задуменна ўсміхнуўся. Галілей злавіў гэтую ўсмешку і спалохана замітусіўся.

— Я гэта бачу ўсё... ага... Вось Гвардыян наш, Цімафей Міронавіч... Ён сам чуе ўжо... ага... ён баіцца, ого як баіцца... Я разумею... Дык ці па гэтым усё? Ці толькі супроць яго?.. Растлумачце мне, калі ласка, таварыш...

І Галілей пастараўся зрабіць на сваім сухенькім твары далікатную ўпрасліваю ўсмешку.

Зелянюк з шчырай ахвотай узяўся тлумачыць яму сутнасць вялікай перабудовы жыцця, якая разгортвалася ў Савецкім Саюзе. Ён стараўся гаварыць найпрасцейшымі, найзразумельшымі словамі, і ў гэтым была яго памылка. Ён не ведаў, што Галілей не любіць простых слоў, што ён шукае менавіта слова мудронага, якое б захапіла яго не так яснасцю свайго значэння, як спрытнай тэхнічнай дасканаласцю, штукарскай прыточанасцю адумысловай формы да глыбокага зместу.

Галілей, відочна, быў нездаволены. Што далей гаварыў Зелянюк, то ўсё больш і больш безуважны рабіўся ягоны твар і маленькія вострыя вочкі самапасам разбягаліся на бакі, шукаючы для сябе якой-небудзь новай спажывы. І не ўправіўся Зелянюк скончыць свае тлумачэнні, як стары, наспех адвітаўшыся, выбягаў ужо з хаты, палахліва стуліўшы хударлявую постаць сваю, нібы баючыся, каб не спасцігнула яго на хаду яшчэ якое тлумачальнае слова.

Зелянюк стаяў асалалелы і, старанна перабіраючы свае, сказаныя Галілею, словы, марна дашукваўся ў іх таго, што магло б яго пакрыўдзіць. Раптам новая думка асвятліла яго, і ён рынуўся ўслед за старым.

На вуліцы, у дымных хвалях першага змроку, з лёгкай рытмічнай аднамернасцю віхалася худая Галілеева спіна, закрытая старэнькім дзіравенькім кажушком.

Зелянюк крыкнуў услед яму:

— Да Якуба схадзі! Схадзі да Якуба! Галілей! Схадзі да Лакоты!..

Худая спіна на момант нібы сунялася і зараз жа паскакала далей, затуляючыся змрокам.

А да Якуба Галілей усё-ткі зайшоў, і гэта быў апошні пункт яго дзівачнай экспедыцыі. Там сядзеў ён да позняга вечара і ішоў адтуль вясёлы, прасветлены, з новым аганьком у маленькіх востранькіх вочках.

Выходзіць, што спўціла была старога Галілея адна памылка ў плане яго меркаванняў: ён усю ўвагу сваю скупіў быў на пытанні — супроць каго? — і занядбаў другое, не менш, а можа, і больш важнае — за што? І гэта перашкаджала яму дайсці глыбокага карэннага сэнсу «новае» рэвалюцыі.

4

Вера падыходзіць да люстэрка і, гледзячыся ў яго, распускае валасы. Вусны яе ціха кратае ледзь прыметная ўсмешка. У Веры Засуліч цудоўныя пышныя валасы цёмна-каштанавага колеру. Яна ніколі не стрыгла іх і здаволена гэтым, бо ведае, што яны ў яе надзвычайна прыгожыя. Яна ведае таксама, што валасы падабаюцца Карызну, таму і распусціла іх і з лёгкім прыемным хваляваннем чакае яго моцнае смешнае ласкі.

У распушчаных валасах яна становіцца Карызну новая,— меншая і цішэйшая. Яму здаецца тады, што ён кахае яе не як жанчыну, а як дзіця. Ён рад тады ўзяць на рукі яе і насіць, закалыхваць, як калісьці закалыхваў сваю малую дачку.

Вера тады звінаецца ў клубочак і сапраўды адчувае сябе дзіцянём і абшчапляе рукамі Карызнаву шыю моцна і нязграбна, з дзяцінай непасрэднай пяшчотнасцю.

Карызна сядае на ложак і пакідае яе ў сябе на каленях. Скрозь мяккую лісцінку кофтачкі рука яго адчувае яе тонкую спіну з цёплым равочкам пасярэдзіне, і гэтая кволая дзяціная спіна абуджае ў ім дзіўную, даўнюю, нейкую сваяцкую пяшчотнасць. Ён не можа даць веры, што калісьці, два гады таму, не кахаў яе і не знаў,— яна, здаецца, была з ім заўсёды. І разам з гэтым найглыбейшым адчуваннем яе блізкасці ў яго, як у старога падазронага скнары, з'яўляецца ні на чым не ўзгрунтаваная апаска, што нехта можа ўкрасці, адабраць гэты мнагацэнны скарб, што ён можа згубіць яго. Гэтая апаска спадарожыць кожнаму наймацнейшаму ўздыму яго пачуцця — яна дзівіць яго і турбуе.

Ён адхінае ад сябе яе твар, каб лацвей было глядзець у цёмна-сінія бяздонныя вочы, і глядзіць у іх доўга, настойна, з балючай, незразумелай самому дапытлівасцю. Ён ужо робіць гэта сёння каторы раз і абуджае ў ёй непакойную цікавасць.

— Чаго ты глядзіш так на мяне?

Ён нічога не адказвае, бо не мае чаго адказаць і, каб адцягнуць увагу, доўга па чарзе цалуе яе любыя вочы.

Сёння ў ягоным жыцці адбылася падзея, якая павінна ўсцешыць іх абаіх, бо канчаткова развязвае іхнія адносіны, і — дзіўная рэч — праз цэлы вечар ён ніяк не адважыцца ёй пра гэта сказаць: кожны раз сунімае яго мімавольная, амаль інстынктыўная сцеражлівасць.

Сёння ад яго пайшла Марына Паўлаўна.

Гэта сталася для яго зусім нечакана, бо ніколі дасюль не было ў іх аб гэтым гутаркі. Яна пайшла раптам, па кароткай размове, ціхая прастата якой моцна ўзварушыла Карызну, пакінула ў ім глыбокую ўдзячнасць да гэтай жанчыны, з якой прайшоў ён поплеч праз дзевятнаццаць год жыцця.

Яна наўмысля чакала, пакуль яму час будзе ісці на лекцыі, каб як мага скараціць непрыемную сцэну. Ужо як пачаў ён збіраць свае прылады, яна падышла да яго і сказала звычайным спакойным тонам, старанна ўнікаючы, праўда, сустрэчы з ягоным поглядам:

— Дык я пайду, Сымон. Я ўжо дамовілася,— буду пакуль што жыць у Таццяны, там хопіць месца. А далей будзе відаць.

Ён з прыкрасцю адчуў, як унутры ў яго ўсплывае брудная давольнасць. Ён ледзь стрымаў сябе ў руках, ледзь прымусіў сябе ўзяць здзіўлены заклапочаны тон:

— Што ты, Марына? Што ты надумала?

Яна горка ўсміхнулася, бо пачула фальш у яго ў голасе, і мякка растлумачыла:

— Я не толькі для цябе гэта раблю, а і для сябе. Мне будзе лягчэй...

Яна ўпершыню ад невядома якога часу зірнула проста яму ў твар, і ў вачах у яе, асветленых раптоўным ажыўленнем, Карызна ўбачыў смутную і надзіва маладую сарамлівасць. Яна ціха дадала:

— Мне ж таксама, Сымон, трэба жыць... яшчэ...

Тады Карызну стала лёгка зусім і весела. Ён зрабіў некалькі дробных запытанняў і, узяўшы партфель, рушыў да дзвярэй.

Марына Паўлаўна стаяла ў нерашучым чаканні. Карызна падумаў, што яна хоча, каб ён развітаўся з ёй, і з усмешкай крыкнуў ад парога:

— Мы ж з табой яшчэ ўбачымся, мабыць?

Але яна ўсё-ткі затрымала яго:

— Сымон! Я хацела яшчэ сказаць табе...

Ёй, відаць, трудна было знайсці адпаведны тон — яна баялася, каб не раззлаваць яго...

— Гэта не мой клопат... я ведаю... Ты не злуйся, Сымон. Я ж бачу ўсё... я разумею... Нашто ты мучыш сябе? Ты скажы ўсе... каму трэба... Табе ж нічога не будзе, ты ж не вінават...

Іншым разам гэтыя словы ўвялі б Карызну ў шалёную злосць, а цяпер яны глыбока ўзрушылі яго. Ён вярнуўся і, падышоўшы да жонкі, моцна пацінснуў яе руку.

— Добра, Марынка... Добра, што сказала... Усё будзе добра... ты не турбуйся... Я ўжо зусім спакойны...

І яму захацелася раптам сказаць ёй што-небудзь блізкае, цёплае, ад сэрца.

— Мы ж, Марына, усё роўна не будзем чужыя, праўда? У нас жа яшчэ астаецца дачка?

Марына Паўлаўна цьмяна пераказала:

— У нас астаецца дачка.

І на гэтым скончылася іхняя апошняя перад разлукай размова. Вярнуўшыся з заняткаў, Карызна ўжо не заспеў у сваёй кватэры Марыны Паўлаўны: яна пайпша, забраўшы з сабой толькі самыя неабходныя рэчы.

У кватэры хоць і ўсё, здаецца, было па-ранейшаму, аднак адчувалася раптоўная, рэзка падкрэсленая пустата. На Карызну гэтая пустата зрабіла была адразу добры ўплыў: яна ўзняла ў ім бадзёрую лёгкасць, якая зазвычай бывае па пераездзе на новае месца. З усім, што было дасюль — і з добрым, і з дрэнным,— скончана, можна смела распачынаць новае жыццё, вольнае ад усіх дакучных форм і ўмоўнасцей, у якіх уціснута яно было дагэтуль.

З такім лёгкім настроем ішоў Карызна да Веры Засуліч, рады тым, што можа сказаць ёй прыемную навіну. Яму ўсё выдавалася простым, ясным — ён быў упэўнены, што гэты вечар дасць ім поўнае, яшчэ дасюль не зазнанае адчуванне блізкасці, не расшчэпленай ніякімі сумненнямі, недагаворкамі, блізкасці законнай і непарушнай.

І вось ён пазірае раз-пораз з трывожнай дапытлівасцю ў яе цёмна-сінія вочы, нібы даследуючы чароўную іхнюю глыбіню, і ніяк не адважыцца сказаць ёй пра тое, што павінна ўсцешыць іх абаіх. А яна бязрупатна песціцца ў яго абнімках, забаўляецца, як чыстае, бязвіннае дзіця, якому невядомы ніякія прыкрасці людскіх стасункаў.

Карызна, вядомая рэч, зусім не ведаў таго, што гэтае «чыстае, бязвіннае дзіця» колькі дзён таму мела сур'ёзную гутарку з Марынай

Паўлаўнай і што фактычна гэтая гутарка спрычынілася канчатковай пастанове Марыны Паўлаўны пра свой адыход. Трэба адразу сказаць, што тут не было нічога падобнага да традыцыйнага, спарахнелага ў старых раманах самазрачэння, велікадушнае ўступкі, самаахвярнасці. Проста Марына Паўлаўна пераканалася, што ўсякае змаганне будзе марнае, бо... ёй самой упадабалася Вера Засуліч.

Яны вымушаны былі сустрэцца ў сумятні грамадскае працы, у якую самотная Марына Паўлаўна ўдавалася з парыўчатай імклівасцю, аддаючы ёй увесь свой нязбыты запал і энергію. Праз ладны час яны спрытна хаваліся адна ад аднае ў бабскім гармідары, адна адну не прымячалі. Пачуцці, якія мелі яны наўзаём, станавілі паміж іх непрабітны мур: у Марыны Паўлаўны цяжкім пластом ляжала на сэрцы глухая інстынктыўная варожасць да разлучніцы, а Вера скрозь адчувала дакучны непазбыўны сорам і вінаватасць. Было ў іх некалькі выпадковых сутычак, якіх не абмінуць за супольнаю справай, і ў іх заўсёды Вера старалася паказаць як найбольшую далікатнасць і пашану да Марыны Паўлаўны: раз нешта яна падала ёй скінуты карандаш, другі раз дала ёй адну пільна патрэбную кніжку, аднойчы, як збіраліся ў яе школе, прынесла ёй вады. Гэтыя дробныя паслугі адно раздражнялі Марыну Паўлаўну, узмацнялі яе варожасць: яна бачыла ў іх дрэнную, ліхую падлыжнасць.

Але выпала так, што даручылі ім дзвюм скласці нейкую заяву ці рэзалюцыю, і яны мусілі сысціся вока на вока. Яны ўмовіліся сустрэцца ў яе ў школе. Вядома, што ў класе, бо не магло быць і мовы аб тым, каб Марына Паўлаўна пайшла на кватэру да свае злосніцы.

Абедзве прачувалі, што гэтая сустрэча не абыдзецца так, падзелавому, што яна ўзніме нарэшце паміж іх інтымнае і, напэўна, дужа цяжкое, балючае. І таму прыйшлі яны абедзве сцеражліва-напружаныя, зацятыя ў трывожным чаканні. Марына Паўлаўна, ці толькі ўвайшла, адразу, з ненатуральнай паспешнасцю прапанавала, не гледзячы ў той бок, дзе стаяла Вера Засуліч:

— Ну, будзем пачынаць!

Яны селі за стол — адна супроць аднае — і заціхлі ў поўнай разгубленасці, не ведаючы, як пачаць, як сказаць першае слова. Нарэшце Вера адважылася, і Марына Паўлаўна раптам — зусім неспадзявана — пачула ціхі пакорны голас:

— Вы мяне ненавідзіце?

Яна быстра, амаль спалохана зірнула на Веру, убачыла яе глыбокія, няўкорна-чыстыя вочы і страсянулася ўся ў злосным абурэнні. Яна пачула, што сапраўды ненавідзіць гэту маленькую прыгожую гадзіну з аблудна-чыстымі атрутнымі вачмі. Бо яна ж ані не сумнява-

лася, што Вера Засуліч толькі прыкідваецца, толькі грае з ёй подлую камедыю. І яна адказала з неўласцівай ёй грубасцю:

— Вам гэта ўсё роўна.

У Веры на вочы набеглі слёзы, і Марына Паўлаўна гэтыя слёзы заўважыла.

Вера ўзяла карандаш.

— Як будзем пісаць?

Марына Паўлаўна адказала нешта невыразнае, наўдачу, каб дужа стасоўнае да справы, і Вера схілілася над паперай — ціхая, смутная і старанная. Вялікі, панура загрузлы ў цьмяным святле пакой атачыў іх шчытнай суровай цішай, якую страшна было парушыць нават лёгкім дыханнем.

Марына Паўлаўна, карыстаючыся з таго, што Вера ўдалася ў пісанне, з прагавітай увагай разглядала яе схілены над папераю твар. Вера нібы зусім ужо забылася на нядаўнюю абразу і цалкам захапілася працаю. Увесь прыгожы твар яе працяўся глыбокаю заклапочанасцю, і вусны сціха шавяліліся ў такт пісанню смешнымі зварушліва-наіўнымі рухамі, надаючы ёй без меры мілы выраз.

Раптам Вера ўздыхнула. Уздыхнула парыўчата, глыбока-балесным усхліплівым уздыханнем, як уздыхаюць пакрыўджаныя дзеці па доўгім плачы.

У Марыны Паўлаўны сціснулася сэрца ад раптоўнага болю. Гэта простае дзяцінае ўздыханне прыгняло яе нязносным цяжарам беспрасветнае роспачы: яна зразумела, што памылялася, што падманвала сябе марнымі ілюзіямі. Яна ўважала дасюль гэтую жанчыну за нікчэмную інтрыганку, якая рознымі паскуднымі хітрыкамі прывабіла да сябе ашалелага пад старасць мужчыну. Яе скрозь не пакідала надзея, што досыць мінуцца першаму чаду і Сымон агледзіцца, зразумее сваю памылку, вернецца да сям'і. Цяпер яна бачыла зусім іншае. Чыстыя, як крышталь, вочы не манілі, яна не грала камедыі. Яна не можа маніць, гэтая ціхая мілая дзяўчынка!

Значыць — не тое. Значыць — глыбейшае тут, мацнейшае.

Значыць — канец. Астаецца адно — сысці з дарогі, не замінаць, не траціць сіл на бясплодную барацьбу.

І — дзіўная рэч — разам з гэтымі цяжкімі балючымі думкамі, якія затулялі ў чорнае беспрасвецце ўсю яе будучыню, Марына Паўлаўна чула, як растае ў яе сэрцы ўсякая нянавісць да шчаслівае супраціўніцы. Яна нібы сама старалася абязвініць яе, з увагі на чыстату яе і шчырасць. У яе нават з'яўляўся добры матчынскі жаль да Веры — яна пачынала каяцца, што адштурхнула яе сваёй нястрыманай грубасцю. І цяпер ужо Марына Паўлаўна сама жадала працягу зача-

тае Верай гутаркі — яе цягнула да гэтага роджанае роспаччу хваравітае прагненне да душэўнага болю, да самакатавання. Скарыстаўшы момант, калі Вера адарвалася на момант ад свае работы, яна запытала яе:

— Чаму вы падумалі, што я ненавіджу вас?

У Веры твар ахінуўся жорсткім ценем самаасуджэння.

— Вы павінны мяне ненавідзець... я сама ведаю... Я дрэнна раблю, я не маю права гэтак рабіць...

У Марыны Паўлаўны занялася кволая невыразная надзея. Ціхім дрыжачым голасам, які паказваў яе хваляванне, яна запытала:

— Што вы думаеце рабіць далей?

Вера скрывіла твар у цяжкім балесным неўразуменні.

— Я не ведаю... Я не магу... Я сама не магу нічога зрабіць... Усё ад яго залежыць... Я не магу...

— Мы звязаны з ім... у нас ёсць дачка...

І як гаварыла Марына Паўлаўна гэтыя жаласныя недарэчныя словы, чула сама сваё ўбогае прыніжэнне, але гаварыла, бо ў сэрцы гарэла яшчэ зманлівая надзея.

Вера пыхнула раптам ясным гарачым захапленнем.

— Я знаю вашу дачку! Мы з ёй улетку хадзілі ў лес, купаліся разам. Яна такая добрая, слаўная, вясёлая... Мы з ёй умаўляліся нават перапісвацца, сапраўды, але неяк не выйшла... Яна такая прыгожая, такая разумная!..

У Марыны Паўлаўны апусціліся рукі. Яна з ціхім болем глядзела на Веру і чула, што не можа злаваць на яе, не можа яе ненавідзець. Вера Засуліч падабалася ёй, як можа падабацца пекны, мастацкай работы штылет, выняты з глыбокае балючае раны.

Марына Паўлаўна ціха, сама сабе, шаптала:

— Што ж... Я дам спакой... Я не буду стаяць на дарозе... Мне больш няма чаго рабіць...

Вера пачула яе словы і крыкнула ў шчырым парыванні:

— Марына Паўлаўна! Не трэба... не кажыце так... Я не хочу... Я не хочу...

І залілася раптам горкімі нястрымнымі слязьмі.

Тады Марына Паўлаўна заклапочана перахілілася цераз стол і ціхенька пагладзіла яе цудоўныя цёмна-каштанавыя валасы.

Потым яны — прымiраныя, блізкія — з дружнай энергіяй узяліся за сваю супольную работу.

Вера Засуліч ад тае гутаркі ведала ўжо, што Марына Паўлаўна гэтак і зробіць, што яна сама развяжа рукі свайму мужыку: яна загадзя адчувала да яе спакойную цёплую ўдзячнасць. Але яна не

спадзявалася, каб гэта здарылася так скора, і таму навіна, якую нарэшце наважыўся паведаміць ёй Карызна, адразу ашаламіла яе. Яна не ўправілася схаваць свае раптоўнае радасці, і гэта ўвяло яе ў палкі сорам. Каб не паказаць яго, яна парыўчата схавала свой твар на грудзях у Карызны.

Карызна пяшчотна лашчыў яе і чакаў наплыву тае поўнае, нічым не парушанае блізкасці, на якую ўвесь час спадзяваўся.

Але блізкасці не было: на тым месцы, адкуль разам з жончыным адыходам адышоў цэлы комплекс перажыванняў, што глыбока ўскладнялі іхнія стасункі з Верай Засуліч, на тым месцы асталася глухая, непраходная пустата.

5

Сымон Карызна хлусіў, як казаў жонцы, што ён ужо зусім спакойны. З кожным днём усё глыбей і глыбей угрузаў ён у невылазную немарач блытаных, у значнай меры самім жа ім створаных супярэчнасцей, нібы аперазӑў яго нехта шчытным непарыўным вязьмом і з бязлітаснай павольнасцю зацягвае яго, пакідаючы яму з кожным днём усё менш ды менш вольнае прасторы. Ён трапечацца, напінаецца ў адчайных патугах, і яму часам нібы ўдаецца на момант расхінуць праклятае вязьмо, але з тым большаю сілай звінаецца яно ў наступную хвіліну.

Над усім складаным комплексам яго ўзбушаваных пачуццяў дамінуе страх — прыкры, неадчэпны страх перад невядомай яму і нават дрэнна ўяўленай небяспекай. Кожная няўдача, памылка, кожная нават зусім нязначная затрымка ў рабоце нагадвае яму пра грозныя, навіслыя над ім грахі мінулага, пра цёмныя справы з сям’ёй і кідае яго ў ліхаманкавую гарачку. Тады з хваравітым імпэтам хапаецца ён за працу, гоніць яе, не разважаючы, не выбіраючы сродкаў, і з трывогай заўважае, што робіць новыя, яшчэ большыя памылкі і яшчэ большыя мае няўдачы.

Загнаны напорнай раз'юшанай зграяй жыццёвых нягод, Сымон Карызна з прагнай настойнасцю шукаў сабе прытулку ў чым-небудзь блізкім спагадлівым сэрцы, бо жорсткая самота падвяла цяжар яго мітушэнняў, сціскаючы іх у цесным катуху чорнае душнае абмежаванасці, і ён прывык знаходзіць гэты прытулак у чулым сэрцы Веры Засуліч.

Вера Засуліч дрэнная была спацяшальніца, бо, выслухаўшы цяжкія прызнанні Карызны, яна заўсёды страшэнна палохалася і яшчэ больш палохала яго самога. Адылі і баяцца ўдваіх было значна лягчэй.

Вера Засуліч — мілая, шчырая дзяўчына — шаптала яму, клапатліва зморшчыўшы лоб і звёўшы свае цудоўныя аксамітныя броўкі:

— Трэба старацца, трэба дужа старацца... каб усё было добра, усё чысценька, каб ніхто ні да чога не мог прычапіцца... Праўда... Тады і спакойны будзеш, зусім спакойны...

І яна ў такт сваіх слоў з навучальнай важнасцю ківала слаўнай прыгожай галоўкай.

Карызну чамусьці здавалася, што ў Верыных словах ёсць глыбокая жыццёвая мудрасць, і ён бясконца захапляўся як самай гэтай мудрасцю, так і цудоўнай формай, у якой яна вылівалася. І што далей, то ўсё глыбей і глыбей адкрываў ён Веры ўсе таямніцы свайго ўнутранога жыцця, і што далей, то ўсё з большай увагай прыслухоўваўся да яе шчырых, прасякнутых слушным практыцызмам парад.

Вера Засуліч была разумная дзяўчына. Разам з сваёй мілай дзяцінай наіўнасцю яна мела вострую, мабыць, цалкам інтуіцыйную праніклівасць, злучаную з дасканалай здольнасцю дапасавацца да ўсякіх, нават самых нечаканых варункаў. І выходзіла так, што зусім неўзаметку, паступова, але станоўча яна ўваходзіла ў самае сэрца сівецкіх падзей і, пэўна, рабіла ўплыў на іх значна большы, чым гэта прыметна было на першы погляд. У яе ціхім, прытульным пакойчыку памалу звіўся дружны цэнтр, які яднаў пэўную, досыць значную і ўплывовую частку сівецкай грамадскасці. Апрача Карызны, частымі гасцямі ў яе былі старшыня сельсавета Пацяроб, чорны і прыгожы Андрэй Шыбянкоў — Гвардыянаў фатальны вораг — яшчэ са два менш відныя партыйцы і аптэкар Плакс. Гэты, праўда, заўсёды займаў сваю асобную філасофскую пазіцыю і ў вузкапалітычныя справы не блытаўся. Яшчэ забягаў часам стары Галілей, але выпадкова і недарэчы. Ён з'яўляўся і знікаў неўзаметку, нікога не чапаючы, нікому не замінаючы, ведучы ў жыцці нейкую сваю, аднаму яму вядомую лінію.

Усіх гэтых людзей, апрача агульнае справы, звязвала яшчэ аднадушная сімпатыя да Веры Засуліч, якая, аднак, у кожнага мела сваё асобнае адменнае выяўленне.

Даўгі, нязграбны Пацяроб, верны сабе ўва ўсім, з класічнай нязграбнасцю выяўляў і сваё гарачае замілаванне да Веры. Хоць ён і называў яе зварушліва-пяшчотным імем «п'явачка», але скрозь адно цэліў зрабіць ёй якую-небудзь грубаватую і не зусім прыстойную прыемнасць: ушчыпнуць там, пацiснуць ці яшчэ што-якое. Веру страшэнна мучылі гэтыя «прыемнасці», але яна пакорна зносіла іх з павагі да мясцовае ўлады.

Андрэй Шыбянкоў кахаў моўчкі і здалёку, інтрыгуючы сваім да

лютасці палкім поглядам і рамантычным ценем глыбокае таямніцы на чорным прыгожым твары. Апрача таго, ён дужа лоўка іграў на гітары.

Аптэкар Плакс, даўні прыхільнік Веры Засуліч, кахаў яе шчыра, па-рыцарску— таемным, глыбока затуленым у нутры і нікому не вядомым каханнем.

Сама ж Вера Засуліч ставілася да ўсіх з абсалютна роўнай ласкай і ветлівасцю, злёгку, асцярожна какетавала з усімі, але трымала сябе на сталым, шчасліва абраным пункце, які гарантаваў ёй не толькі ўсіхнюю сімпатыю, а і ўсіхнюю павагу. Праўда, у глыбіні душы ёй, безумоўна, найбольш імпанаваў Андрэй Шыбянкоў, але яна ні ў чым гэтага не выяўляла.

Такі быў склаўся шчыльны дружны гурток, засяроджаны ў прытульным пакойчыку Веры Засуліч, знітаваны яе цёплай, чароўнай ветлівасцю, і ў гэтым гуртку часам — неўзаметку, паміж іншага — абгаворваліся і вырашаліся справы Сівецкага сельсавета.

А справы гэтыя мелі наступны выгляд...

Па доўгіх, у большасці бясплодных патугах удалося нарэшце правесці калектывізацыю блізка ў палавіне ўсіх вёсак сельсавета. Але гэтая перамога была няпэўная — прынамсі, Сымона Карызну мала яна спацяшала, бо ён добра ведаў, што збітыя на скоры поспех усякімі, часам не зусім здаровымі спосабамі калгасы ў кожную хвіліну могуць рассыпацца, — і развал першага з іх пацягне за сабой агульнае разбурэнне ўсяе справы. Але ён не мог, не меў часу павесці станоўчую, глыбокую працу, бо ён мусіў спяшацца, ён мусіў першы ў раёне скончыць калектывізацыю свайго сельсавета. Кожная хвіліна забаўкі пакажа ягоны апартунізм і ўдзесяцярыць адказнасць яго за старыя грахі.

Ва ўсім сельсавеце перад вядзе ўсё-ткі Сівец. А Сівец стаіць да гэтага часу цвёрдаю, нязрушнаю цытадэллю, за якою заселі ўсе цёмныя сілы — свядомыя і несвядомыя,— якія даюць апошні адпор пераможнаму наступу сацыялізма. У кожнай вёсцы, дзе толькі даводзілася Карызну праводзіць работу, яму з першага слова паказвалі на Сівец, і за гэтаю адгаворкай, як за спадзейнай сцяной, смела хаваліся ўсе злосныя ворагі калектывізацыі.

— Сівец у вас пад рукамі. Чаму ж ён дагэтуль яшчэ не пайшоў у калгас? А чаму гэта канечна мы першыя мусім ісці?

У самім жа ў Сіўцы пасля таго славутага сходу ўжо ці мала разоў збіраліся, гаманілі, угаворвалі, пагражалі і ўсё роўна не маглі даць ніякае рады. Зацятыя ў злоснай упартасці сівецкія грамадзяне мелі таксама сваю адгаворку, якую пераказвалі з тупой, непрабітнай настойнасцю:

— Як загадаюць, дык пойдзем усе як адзін. Раз савецкая ўлада робіць гэтую самую калектывізацыю, дык хай дасць загад, каб, значыцца, ясна было...

Карызна добра ведаў, што гэта подлая правакацыя кулакоў. Кулацкая хеўра часу не марнавала — яна выкарыстоўвала кожны момант, кожны зручны выпадак, каб умацаваць свае пазіцыі, глыбей акапацца ў сваёй утульнай бярлозе. Але гэтая чорная работа вялася такім хітрымі няўлоўна-таемнымі спосабамі, што раскрыць яе, паказаць навочна ўсе яе шкодніцкія махінацыі атлумленаму сівецкаму грамадству не было ніякай магчымасці. Толькі па асобных дробных прыметах можна было меркаваць, што галоўны пункт, з якога ідуць усе яе брудныя ніці, знаходзіцца ў вялікім чыстым доме Цімафея Міронавіча Гвардыяна.

Ва ўсіх гэтых няўдачах Карызна бачыў ясныя сляды першага няўдалага наступу, але аблудны гонар не даваў яму адкрыта прызнацца ў гэтым і крута змяніць далейшую тактыку. Ён перш нясмела, паціху, а тады ўсё смялей ды галасней стаў вінаваціць ува ўсім Зеленюка, яго марудлівае порканне ў Сівалапах, яго слабыя тэмпы, хвасцізм. А сам тым часам усё больш і больш пакладаўся на Паняроба, на яго хоць і грубыя, жорсткія, але энергічныя і пэўна што больш радыкальныя метады. І толькі прысутнасць Зеленюка стрымлівала яго ад таго, каб на ўсю шырыню і размах разгарнуць у Сіўцы рашучую пацяробаўшчыну.

Зелянюк звязваў яму рукі.

Пасля таго як сівалапаўскія актывісты, сышоўшыся выпадкова ў Якуба Лакоты, пастанавілі арганізаваць свой асобны калгас, назаўтра ўвечары Карызна сустрэўся з Зеленюком у сельсавеце. Зелянюк у шумнай кампаніі хлопцаў урынуўся ў сельсавет і, убачыўшы Карызну, яшчэ з парога крыкнуў звонкім радасна-ўзрушаным голасам:

— Карызна! Можаш нас павіншаваць. У нас арганізуецца свой калектыў.

Карызна зірнуў на яго з халодным здзіўленнем.

— Дзе гэта «ў нас»? Які калектыў?

— У Сівалапах. Ты падумай толькі, якая гэта шчаслівая ідэя! Разумееш? Асобны сівалапаўскі калгас, складзены з выключна дружных перакананых энергічных сяброў. Мы зробім так, што гэта будзе ўзорны калгас на цэлы раён. А галоўнае — падгонім Сівец. Гэта будзе выклік Сіўцу, разумееш? Тут можа разгарнуцца цэлае спаборніцтва...

Карызна перапыніў яго гарачыя тлумачэнні, адчыкрыжыўшы рэзкім нервова-напружаным голасам:

— Я гэтага не дапушчу. Гэта — партызаншчына.

Зелянюк на момант асалапеў, але зараз жа ўзяў сябе ў рукі. Ад яго жвавага юнацкага ўзрушэння не асталося і следу — ён быў ужо спакойны, стрыманы, і на бледным, рэзка акрэсленым твары яго трымцела ўжо звычайная ўсмешка. З нечаканай для ўсіх лагоднасцю ён згадзіўся:

— Ты, Карызна, маеш рацыю. Гэта — партызаншчына. Я зрабіў вялікую памылку, што прыстаў на гэта, не памеркаваўшыся з ячэйкаю. Я цалкам прызнаю сваю памылку і бяру на сябе поўную за яе адказнасць.

Ён на момант суняўся і казаў далей ужо троху цвярдзейшым тонам:

— Але ж я думаю, што мая асабістая памылка не павінна адбіцца на агульнай справе. Арганізацыя ў Сівалапах свайго калгаса бясспрэчна правільная, карысная справа. Наш актыў, ды ці толькі актыў — усе Сівалапы прыгатаваны да гэтага і чакаюць гэтага. Не пайсці ім насустрэчу — значыць загубіць усё. Разумееш, Карызна?

Спакойны цвёрды Зеленюкоў тон яшчэ больш раздражніў Карызну. Ён яшчэ раз з той жа рэзкасцю пераказаў:

— Я гэтага не дапушчу. Гэта зрыў усяе нашае працы.

Зелянюк спакойна глядзеў на яго і ўсміхаўся.

— Ты, Карызна, гаворыш не таму, што ўпэўнены ў гэтым. Цябе кіруе пустая амбіцыя.

Гэтыя словы канцом разлютавалі Карызну. З момант ён стаяў моўчкі, бо няздольны быў вымавіць слова ад хвалявання, толькі блішчаў на Зеленюка шалена распаленымі вачмі. Адылі напружанаю патугаю волі здушыў свой шал і цяжка, ледзь стрымліваючы ціхасць у голасе, праказаў:

— Я таксама адказваю і за свае словы, і за свае ўчынкі. Я сваю думку сказаў.

У Зеленюка збегла з твару ўсмешка, і тонкія вусны яго задрыжалі.

— Але ж твая думка гэта яшчэ не думка ўсяе арганізацыі?

— Мы паставім гэта пытанне на ячэйцы.

І Карызна дэманстрацыйна адвярнуўся ў другі бок, паказваючы, што на гэтым гутарка скончана.

Гэта быў першы выпадак адкрытай сутычкі Карызны з Зеленюком, і ўсе, хто быў тут, зразумелі, што гэта толькі пачатак.

Як Зелянюк з сваімі хлопцамі пайшоў з сельсавета, Пацяроб зайшоўся ад смеху.

— Як ты яго, Сымоне... а-ха-ха... Во маладзец!.. Во гэта так... ха-

ха-ха-ха!..

Ягоны смех, у якім ён віртуозна злучаў тонкі беспарадны віск з адчайным басовым грукатам, заражаў ужо адной сваёй дзівоснай музыкай, і Карызна мімаволі ўсміхнуўся. Нібы выпраўдваючы сябе, ён прабурчаў:

— Яго не стрымаўшы, дык немаведама чаго тут наробіць. Занадта незалежна адчувае сябе.

Пацяроб зморшчыў твар у безнадзейна горкую міну.

— Што яму адыходзіць! Ён адбыў тут сваё, дый пырх, паляцеў, а мне з табой, любачка, сядзі ды кукуй. Ведама, блазнюк, што ты ад яго хочаш...

Гэты інцыдэнт пакінуў быў у Карызны бадзёрае ўзрушэнне. Ён ані не каяўся ў сваім учынку — ён нават здаволены быў, што мае магчымасць даць адкрыты бой Зеленюку, да якога здаўна ўжо адчуваў глухую варожасць. І прадчуванне гэтага бою ўзнімала ўнутры ў яго вострую нецярплівасць, узбурала ўсе яго сілы непакойнай энергіяй. Ён быў загадзя пэўны ў сваёй перамозе і таму бадай зусім не ўглыбляўся ў сэнс справы, якую развязаў такім паспешным, чыста эфектыўным спосабам. Як гэта ні дзіўна, але ў гэты момант самая справа менш за ўсё займала ягоную ўвагу.

Гэта было перад тым днём, як пайшла ад Карызны Марына Паўлаўна. Назаўтра, цалкам захоплены нечаканым паваротам у сямейных справах, ён зусім забыўся быў на ўчарашняе здарэнне, як забыўся быў і на ўсе іншыя клопаты. І толькі тады, як, прыйшоўшы ад Веры, апынуўся ён раптам у бяздонным правале халоднай і варожай, зусім не падобнай да хатняе цішыні — адзін, безнадзейна адзін! — тады апанавала яго ўсё разам: і старыя трывогі, і стары непазбыўны страх, і гэтае новае ўзрушэнне, якое яшчэ больш ускладняла і так балюча заблытанае кола яго перажыванняў. Тады тое, што ўчора здавалася простым, лёгкім і патрэбным, агарнулася раптам чорнаю сеткай сумненняў.

Ці мае ён рацыю ў гэтай сваёй спрэчцы з Зеленюком, якая, безумоўна, адыграе вялікую, можа, вырашальную ролю ў далейшым цягу падзей?

І, зрабіўшы сабе гэтае запытанне, Карызна адразу зразумеў, што адказ на яго не будзе мець ніякага значэння, што ён не зробіць ніякага ўплыву на далейшае яго паводжанне. Адступлення не можа быць, ды ён і не хоча яго, і не дапусціць хоць бы нават убачыў поўную сваю несправядлівасць.

Зелянюк звязвае яму рукі.

Гэта быў першы выпадак, калі Сымон Карызна цалкам свядома

і ўпэўнена ішоў на ўчынак, які, можа, са шкодаю для агульнае справы, здавальняў выключна яго асабістыя, ды і не надта чыстыя імкненні. І раптам ён сам зразумеў гэта і скалануўся ад страху, як злоўлены на месцы злачынства. Ён чуў, што гэта новае ў ім, бо дасюль, нягледзячы на памылкі свае і няўдачы, ён у адносінах да сучаснасці меў абсалютна чыстае сумленне і нават сваім шчырым безынтарасоўным парываннем да працы ў значнай меры выкупляў грахі мінулага. Цяпер жа было зусім іншае — нядобрае, брыдкае, зладзейскае. Цяпер ён стаяў перад зрывам у прорву бруднага палітыканства, з адчайнаю рашучасцю самагубцы памыкаючыся на чыстату ўласнага сумлення, на дзейны злад свой з сучаснасцю, абы дайсці задавальнення ўражанаму гонару.

Але ж гэта яшчэ не сталася? Яшчэ не позна абмінуць, унікнуць гэтага? Сустрэцца заўтра з Зеленюком, весела, дабрадушна ўсміхнуцца, па-сяброўску лэпнуць яго па плячы і сказаць:

— А ты, братка, усё-ткі маеш рацыю... Я добра абмеркаваў гэтую справу і, ведаеш, цалкам з табой згодзен. Гэта я тады проста так, з дрэннага настрою... Смалі, браток, разварочвай...

Зелянюк зірне на яго добрым, удзячным поглядам, з якога выразна будзе свяціцца шчырае захапленне.

«Во, гэта па-бальшавіцку!»

А можа, ён, трыумфуючы сваю перамогу, адно ўсміхнецца на ягоныя словы сваёй паганай хітрай усмешкай?

І з гэтай думкай урываецца ў нутро ў Карызнава бурная, пякучая злосць, у якую пераліваюцца ўсе зазнаныя ім за астатні час прыкрасці, усё яго балючае мітушэнне. І ён ужо цалкам пэўны, што да ўсіх гэтых прыкрасцей, да ўсяго мітушэння спрычыніўся не іначай як ён — гэты паскудны ўедлівы блазнюк. Каб не ён, зусім па-інакшаму пайшла б у яго праца і, пэўна, зусім інакшыя, куды большыя былі б удачы. Ён, безумоўна ён, кладзе яму палкі ў кола!

Ага! Значыць жа, ён, Карызна, не толькі з сваіх асабістых пабудак выступае супраць Зеленюка? Раз Зелянюк шкодзіць працы, значыць, інтарэсы працы патрабуюць, каб ушчуць яго як мае быць? Значыць, Карызна робіць правільна, так, як трэба для справы, і ўся гэта хвілінная няўпэўненасць — проста вынік яго расцярушаных нерваў.

Каб канчаткова замацавацца на гэтым хісткім, няпэўным шляху самаапраўдання, Карызна з ліхаманкавай паспешнасцю бярэцца за абмеркаванне самае сутнасці справы, якая мае стаяць на ячэйцы. Ясная рэч, што ўсё ў ёй паказвае не на Зеленюкову карысць. Пустыя дзяціныя вымудры, якія нічога, апрача шкоды, не дадуць. Злосная і беспрынцыпная партызаншчына!

І Карызна з шчаслівай упэўненасцю канстатуе, што і ў гэтай канкрэтнай справе ён мае цверды грунт да барацьбы з назоллівым брыгадзірам. Цалкам заспакоены сваімі слушнымі высновамі, ён бярэ лямпу і пераходзіць у спальню, поўны салодкага прачування блізкага адпачынку.

У спальні на яго злосна вышчарыўся голымі чорнымі рэбрамі пусты жончын ложак. Ён стараецца не глядзець у той бок, і праз гэта яшчэ мацней — з нейкай нуднай, шчымлівай настойнасцю — прыцягвае змрочны куток ягоную ўвагу. Так у пусты халодны прахон адчыненых з хаты дзвярэй цягне цёплае паветра, пакідаючы ў хаце непрытульную стыласць.

Карызна паспешна раздзяецца і гасіць лямпу. Кладучыся, ён заўважае на сваім ложку свежую, чыстую бялізну: апошняя сямейная паслуга Марыны Паўлаўны.

Ён старанна ўкручваецца ў коўдру, каб як найхутчэй сагрэцца і заснуць. Ён рад, што хаця ў цемры не відаць таго жудасна-пустога ложка, які мулкім ражном застраў у яго ўваччу. Але ўсё роўна, хоць не бачыць, дык ён чуе яго. Ад таго боку, дзе стаіць ён — настарожана-пільны ў сваёй імсцівай злосці за Марыну Паўлаўну,— адтуль скрозь патыхае ледзяны холад, пранікае ў самае нутро Карызну і не дае яму сагрэцца.

Нашто яна пакінула яго тут?

Яму здаецца, што ўся справа ў ложку, што каб не было яго, дык і не было б на сэрцы такога прыкрага адчування навакольнае пустаты.

Ён уяўляе, як і дзе цяпер спіць,— не спіць, пэўна, а мардуецца так, як і ён, Марына Паўлаўна, і яму ўся гэтая гісторыя раптам падаецца ў ненатуральна-штучным дзівачным святле.

Няўжо гэта так і будзе? Гэта ж проста нейкая недарэчная містыфікацыя. Напэўна, заўтра, прачнуўшыся, ён, як звычайна, пачуе мерныя, спакойна-руплівыя крокі ў сталоўцы, песню ранняга самавара і сціплы дзелавіты трэскат у запаленай грубцы. Як звычайна, гэтыя гукі адродзяць у ім учорашняе, і заўтрашняе, і леташняе, і залеташняе пачуццё дакучна-нязменнае аднастайнасці, у якім, выходзіць, ёсць нешта нязбыўна-патрэбнае чалавеку, калі з такой цеплынёй успамінаецца яно цяпер Карызну.

А ложак наступае, заядла, неадчэпна, як ліхі сабака. Здаецца, што ён ужо не ў кутку, што ён зрушыўся з свайго даўняга абыклага месца і падышоў да самае Карызнавае пасцелі. Вось зараз нахіліцца над ім, таўхане яго сваім худым шкілетным плячом.

— Гэй, глядзі — я ж пусты, я ж зусім пусты.

І Карызна не бачыць, але чуе, востра чуе, што ён пусты, і гэта

мёртвая пустата гняце яго нязносным цяжарам. У нервовых, сутаргавых патугах варочаецца ён на ложку, напінае ўсю сваю волю, каб пазбыцца ўедліва-турботнага пачуцця, але нязмога.

Тады ён кладзецца на спіну, шырока расплюшчвае вочы і ў цвёрдай, акамянелай цемры стараецца ўлавіць пекны збавіцельны вобраз.

Яна прыходзіць да яго з пяшчотным, міла заклапочаным тварам, з распушчанымі валасамі — і пакой раптам напаўняепца салодкай цеплынёй. Яна схіляецца над ім, і ягоны твар акунаецца ў пышныя араматныя хвалі яе валасоў. Яна горача шэпча яму ў самае вуха:

— Трэба, каб усё было добра... усё чысценька...

Карызна ў цудоўным, радасным парыванні туліць яе да сваіх грудзей, бярэ яе, чароўна-падатную, слухмяную, да сябе ў ложак. Палкім спакуслівым шэптам шумацяць мяккія карункі яе бялізны. Скрозь бялізну рука яго адчувае тонкую дзіцячую спіну з цёплым равочкам пасярэдзіне.

Пусты ложак моўчкі стаіць, убіўшыся ў глухі куток — недалужны, асаромлены,— і шкілетныя рэбры яго прыхінуліся да сцяны звычайнымі кавалкамі старога жалеза.

6

Выйшаўшы з сельсавета, Зелянюк пайшоў быў разам з хлопцамі пад Сівалапы, але на краі мястэчка спыніўся і развітаўся з усімі.

— Мне трэба забегчы яшчэ ў адно месца.

Звонку па Зеленюку зусім і не відаць было, каб на яго асабліва моцны ўплыў зрабіла сутычка з Карызнам у сельсавеце. А тым часам яна ўзрушыла яго бадай не менш, як самога Карызну. І, як кожнаму чалавеку, Зеленюку захацелася, каб да гэтае яго новае і глыбокае непрыемнасці цёплым дотыкам дакранулася мяккая, ласкавая рука.

...Тацяна была дома. Быў дома і Андрэй — ён стаяў апрануты, у шапцы перад сталом і пахмура грыз сухую скарынку. Зелянюк прывітаўся з ім далікатна, але без асаблівае дружнасці запытаў:

— Як маешся, Андрэй? Што парабляеш?

Андрэй адказаў не то жартам, не то сур'ёзна:

— Бабы апанавалі. Не дадуць ні з'есці па-людску, ні адпачыць. Хоць ты з хаты ўцякай, дадушы.

— Тацяна навяла?

— Няўжо ж. Ды каб хоць што людскае, а то — старыя качэргі...

Тацяна, седзячы на прыпечку, пакрыўджана ўступілася за сваю чараду:

— А во і маніш... Ці мала ёсць і маладых і харошых... Можа, задзела, што ніякай увагі на цябе не маюць?

Андрэй не слухаў яе.

— Скажы ты мне на ласку, таварыш Зелянюк, чаму гэта бабы, калі ўжо завядзецца ў яе нейкі там асаблівы інтарэс, калі ўжо возьмуцца цацкацца з ёй, дык яна тады стане зусім не падобная да бабы. Напрыклад, возьмем нашу Тацяну. Ужо мала таго, што ў хаце ніколі не мецена, абед не згатаваны,— ну, хай сабе, скажам так, раўнапраўнасць, але ж і не пагуляе, як даўней. Хоць бы якога задрыпанага кавалера падчапіла, ці што, а то — ані-ні. Проста крыўда бярэ...

Тацяна ўразілася чамусьці не за нямеценую хату і не за абед, а за кавалераў.

— Брэшаш ты, Андрэй, дадушы, брэшаш. Як гуляла, так і гуляю, толькі што ўпотай, каб не кпіў тады, не высмейваў.

Андрэй безнадзейна махнуў рукой і, не чакаючы адказу на сваё запытанне, пайшоў з хаты. Зеленюка гэта бадай што ўзрадвала. Не толькі затым, што хацеў пабыць сам-насам з Тацянай, а і наогул была ў іх з Андрэем нейкая беспрычынная халаднаватасць.

Тацяна, як пайшоў Андрэй, паспешна загладзіла свае апошнія словы:

— Смяецца, што не гуляю. Якая тут гульня? Ці тое ў галаве? На іншае часу бракуе...

І, гаворачы гэта, яна сарамліва заблішчала вачмі, нібы за сваімі звычайнымі словамі хавала нешта іншае, таемнае, пра што нават сама не важылася падумаць. Але Зелянюк гэтага не заўважыў — ён, цалкам углыблёны ў сябе, хадзіў па хаце шпаркімі, зусім не хатнімі крокамі.

Тацяна спыніла яго:

— Заморышся. Хадзі сядзь, пагрэйся.

Ён сеў поплеч з ёй на прыпечку і сапраўды прыемна сагрэўся — не так, мабыць, ад печкі, як ад не менш гарачае Тацянінае блізкасці. І толькі цяпер, як развеялася яго напружаная самаўглыблёнасць, ён раптам заўважыў змену ў Тацянінай хаце. Адзін куток яе, старанна прыбраны, быў адвешаны палінялай, а калісьці, пэўна, квяцістай, стракатай завесай. У гэтым невялічкім чыстым прытулку стаяў ложак, а ля ложка — маленькі столік, і на ім — плюгавенькі кавалачак пабітага люстэрка. Над ложкам у складзенай з чырвонай паперы асадцы вісеў партрэт правадыра.

Зелянюк пахваліў Тацяну:

— Ого, які прытульны куточак сабе зрабіла. Гэта — добра.

Яна засмяялася:

— Гэта ж не сабе. Заўтра прыйдзе да мяне кватарантка, Карызнава жонка. Кідае ўжо мужыка. Назусім.

Зелянюк яшчэ нічога не ведаў пра гэта, і навіна зрабіла на яго надзіва моцнае ўражанне. Ён доўга распытваў яе, даходзіў кожнай драбніцы і нарэшце запытаў з незразумелай трывогай у голасе:

— Скажы, Тацяна, іншага выйсця няма? Можа, каб хто з ім пагаварыў, расказаў яму пра яе настрой... Ён жа, пэўна, не ведае, што яна так глыбока ўсё бярэ да нутра?

Тацяна спакойна паківала галавой.

— Не трэба гэтага. Хай пойдзе. Яна ж не ў Амерыку едзе. Калі абдумаецца ён, дык заўсёды не позна сысціся. Абы яна тады захацела...

Зелянюк доўга і напружана думаў аб нечым, потым, нібы прачнуўшыся, быстра зірнуў на Тацяну і сказаў у ненатуральнай троху паспешнасці:

— Я пасварыўся сёння з Карызнам... вось нядаўна, у сельсавеце. Добра паспрачаліся, на ячэйцы будзем разбіраць, хто мае рацыю.

Тацяна ўсміхнулася, і ў вачах у яе мякка засвяцілася ласкавае захапленне.

— Маладзец...

Ён здзівіўся:

— Чаму — маладзец, Тацяна?

— Ён многа чаго робіць не так, як трэба. Папраўдзе... Я хоць мала разумею ў гэтых справах, але мне здаецца, што не ўсё ў яго правільна. Ён са злосцю ўсё робіць, дадушы, са злосцю...

Зелянюк расказаў ёй падрабязна пра сваю гутарку з Карызнам. Ён і так быў цалкам упэўнены ў сваёй справядлівасці, у мэтазгоднасці таго, за што ён стаяў, але Тацяніна шчырая ўхвала прыемна замацавала ў ім гэтую ўпэўненасць. Тацяна была ў захапленні.

— Як будзе ў вас калектыў, ды калі яшчэ будзе працаваць як след, дык тады ж сорам ужо будзе нам, сівецкім, не мець свайго. Нашто там што, гэта ж мы тады першыя з вашага прыкладу зробім свой калгас.

— Хто гэта — мы?

— Бабы!

І, убачыўшы лёгкую ўсмешку на вуснах у Зеленюка, яна з запалам накінулася на яго:

— Ты не смейся, я тут сур'ёзна кажу. Ты думаеш, у нас не выйдзе? Мы ж не адны бабы пойдзем... Кожная свайго забярэ... Гэтулькі гаспадароў набярэцца, ого! Папраўдзе... Ты не ведаеш нашых

баб — яны раз захочуць, дык усё зробяць па-свойму, мужыкі толькі крактаць будуць ды чухаць патыліцу. У нас усе такія бабы сабраліся, што кожная свайго пад запяткам трымае...

Яна нарэшце і сама засмяялася з сваіх апошніх слоў і, троху саромячыся бурнага свайго выбуху, дадала ўжо больш ціхамірна, але з няменшай праканаласцю:

— Я праўду кажу, Зелянюк. У гаспадарцы найчасцей баба перад вядзе, хоць з выгляду здаецца, усім гаспадар кіруе. Яна — так, неўпрыметку, збоку, але скрозь на сваім пастановіць. Можа, каб разумнейшыя былі, дык з баб і зачынаць трэба было ўсю гэту развaруху...

Зелянюк шчыра смяяўся вясёлым, але не крыўдным для Тацяны смехам.

— Ты ўжо, Тацяна, гатова цэлы тут бабскі пераварот зрабіць у Сіўцы?

— А што ж ты думаў...

І Тацяна, распаленая сваім няўёмным бабскім задорам, раптам схапіла Зеленюка за валасы і раскудлычыла іх жорсткай, але разам з тым пяшчотнай рукой. У адказ на гэтую ласку Зелянюк жартам ды шчыра на ўсю сілу сціснуў вышэй за локця яе поўную, крамяную руку, і яна, пачуўшы яго мужчынскую сілу, абвяла і звінулася ў клубочак — пакорная і здаволеная.

Зелянюк устаў і зноў пачаў хадзіць па хаце. Тацяна сачыла за ім ціхімі і чамусьці сумнымі вачмі. Пахадзіўшы так колькі хвілін у маўклівым задуменні, ён зноў падышоў да яе і загаварыў з ёй сур'ёзным даверлівым тонам:

— Ведаеш, Тацяна, што я надумаў... Я, папраўдзе, вялікую памылку зрабіў, што ўсю ўвагу аддаў сівалапаўскай беднаце. А тут, у Сіўцы, яна і да гэтага часу не арганізаваная... Праўда? Вось... Трэба, значыцца, узяцца тут за яе, пакуль не позна. А пачаць я думаю з таго, што перайду сюды жыць. У Сівалапах абыдуцца і без мяне. Ці так, Тацяна? Як ты думаеш?

Тацяна радасна ажывілася — ёй надзвычайна прыемна было, што Зелянюк ставіцца да яе з шчырай даверлівасцю і нават радзіцца з ёй. Яна гэтую думку яго ўхваліла і тут жа дадала з зычлівай гатоўнасцю:

— Каб Марына Паўлаўна не пераходзіла, дык бы ў нас мог і закватараваўца.

Зелянюк скоса зірнуў на яе і ўсміхнуўся. Ад гэтае ўсмешкі яна густа пачырванела.

— Ты мне во што скажы, Тацяна, дзе, у каго тут найлепш мне

асяліцца? Ты ж ведаеш усіх... Добра, каб быў асобны пакой... як там, у Малаха...

Яна хітравата ўсміхнулася:

— У Гвардыяна?

Але зараз жа перайшла на сур'ёзнае і пачала пералічаць сівецкія пяцісценкі. Як памянула Прахора, Зелянюк суняў яе:

— Гэта той, што злы?

— Во-во, той самы...

— Я ў яго спынюся. Дзе ён жыве? Ведаеш што, Тацяначка? Давай мы сходзім да яго. Зараз... Добра? Ты мне пакажаш, дзе ён жыве...

Яна рада была пайсці з ім, але ўдавала, што лянуецца.

— Ой, прыйдзецца падымаць старыя косці...

І цяжка, па-старэчаму ўстаючы з прыпечка, яна кінула на Зеленюка малады гарэзлівы погляд. Тады ён схапіў яе аберуч і адным махам перанёс на падлогу. Яна на момант з млявай падатнасцю затрымалася ў яго ў абнімках і, зазіраючы ў твар яму гарачымі прамяністымі вачмі, прашаптала:

— У, які дужы! Дармо што гарадскі...

І абое весела засмяяліся.

Знадворку Прахорава хата сапраўды мела цалкам прыстойны выгляд і нават сярод іншых вызначалася сваёй велічынёй і свежасцю. Але досыць было пераступіць цераз парог, каб адразу знікла гэтае ўражанне, бо ўсярэдзіне хата нагадвала даўнейшую курніцу: чорная земляная падлога, брудны і таксама чорны на ўсю хату пол, на якім упокат спала ўжо немалая Прахорава сям'я, пад палом — парасяты, пад печкай — куры.

Ступіўшы ў хату, Зелянюк з несхаваным неўразуменнем зірнуў на Тацяну, думаючы, ці не састроіла яна над ім нейкі жарт, але яна заспакойліва кіўнула яму галавой.

— Добры вечар, дзядзька Прахор!

Прахор сядзеў на калодцы ля пола і пры святле ўбогай газовачкі, якую зазвычай завуць «смаркачыкам», падплятаў атопак. Як убачыў чужых людзей, а злашча гарадскога брыгадзіра, ён шыбчэй завінуўся каля атопка, і белыя хваравітыя вусны яго ледзь прыкметна задрыжалі.

— Добры вечар, добры вечар... Заходзьце, калі ласка...

Ён вітаў такім тонам, за якім чуваць было прыблізна такое:

— А, ну-ну, пабачым, чаго вас прынесла... Нас не абдурыце дужа, мы самі сёе-тое кумекаем...

Зелянюк прайшоў наперад і сеў ля стала на лаўку, а Тацяна

асталася стаяць ля парога. Зелянюк пачаў:

— Што ж гэта вы, дзядзька Прахор, лапаць падплятаеце, ды яшчэ атопак. Трэба боты насіць...

Прахору толькі гэтага і трэба было. Яго твар хваравіта скрывіўся, і вусны расцягнуліся ў едкую грымасу, паказаўшы белыя злосна-бліскучыя зубы.

— А хто ж мне даў тыя боты, скажыце вы мне? Я ўжо даўно, ужо пяты дзесятак гадоў чакаю, каб гэта хто прыйшоў вось, як вы, ды і сказаў: «Дзядзька Прахор, ты цэлы век свій працуеш, корміш і сябе і другіх, а не бачыш у жыцці ніякай прасветласці. На табе, братачка, за гэта гамбурскія боты з шчыгрэневымі халявамі. На лепшае прабачай, дзядзька Прахор, іншым разам...»

Ён на момант суняўся і запішчаў потым працятым дзікаю злосцю рэзкім, скігатлівым голасам:

— Не ідуць, ліха на іх! Не прыносяць! Праўда, што прыходзяць часам, але па іншае...

І, скончыўшы мнагазначнай паўзай, ён з прагавітай лютасцю хапіўся за няшчасны атопак.

Зелянюк з пільнай увагай глядзеў на яго і тонка ўсміхаўся:

— А ці спрабавалі вы, дзядзька Прахор, самі хадзіць па гэтыя боты?

— Хадзіў... Чаму не хадзіў? Пяць год хадзіў, пяць гадочкаў... І з царом хадзіў і на цара... Далі... во сюды, во...

І ён у сутаргавым парыванні торкаў сябе кулаком у бок, паказваючы, пэўна, на месца атрыманае калісьці раны.

— Слухайце, дзядзька Прахор, а Гвардыян ці ў ботах ходзіць?

— Гвардыян? Што Гвардыян? Гвардыян усіх не набуе.

— А Кандрацёнак?

— І Кандрацёнак.

— А Сахацкі?

— І Сахацкі...

Тацяна, стоячы ля ларога, уставіла паціху, з удаванай безуважнасцю:

— Сахацкі пэўна што не набуе. Але дзядзька Прахор Сахацкага дый бадай што набуў у добрыя боты? Ці мала некалі папарабіў на яго...

Гэты напамінак уцяў Прахора ў самае балючае месца, і ён, кінуўшы ўсякую палітыку, закрычаў раптам, як ашпараны:

— Што вы мне торкаеце іх? Што вы мне іх прыкладаеце? Яны мо палавіну жыцця ў мяне адабралі... Яны кроў маю пілі... Яны ў маіх ботах ходзяць... Яны ўсе ў маіх ботах ходзяць! Што яны? Гэта —

зладзеі! Разбойнікі!

— Так іх, так, дзядзька Прахор!

І распацешаны Зелянюк не мог стрымаць мімавольнага смеху. У яго ўжо склалася наконт Прахора пэўная думка:

«Трэба будзе як след узяцца за яго. Трэба закілзаць гэтую яго універсальную злосць, адкрыць ёй правільны шлях, і яна, як раз'юшаныя ў бязладным імпэце рачныя парогі, можа абярнуцца ў здаровую дзейную сілу».

Ён перамяніў гамонку, падышоў бліжэй да справы.

— Што ў вас там, дзядзька Прахор, у той палавіне?

Прахор зноў настаражыўся.

— Як — што? Хата!

— Ці вы не жывіцё ў ен?

Прахор скрывіўся ў горкай грымасе агіднага рабскага самазгнібення.

— Дзе ўжо нам раскашавацца! Не прывыкшы мы да чыстага жыцця. Мужыкі былі, мужыкі ёсць, мужыкі і будзем... Мужык — што свіння, яму ў гразі здаравей.

— Нашто ж вы яе будавалі?

Ён паспрабаваў выкруціцца:

— Гэта ж не я будаваў. Майстры будавалі.

— Але ж па вашым плане?

Прахор троху памуляўся і злосна агрызнуўся:

— А ці мне ўжо, апошняму чалавеку, дык нічога і зрабіць палюдску няможна?

Зелянюк яшчэ раз уважна азірнуў чорную Прахораву хату, і па спіне ў яго прабегла ледзяная дрыготка. Ён цяпер толькі ўгледзеў, што ў хаце дужа многа дзяцей, але яны так замяшаліся ў агульным брудзе, што іх зусім не відаць было, як тараканаў у чорных шчылінах сцяны. Адно гарэлі жвавым агнём цікавыя палахлівыя вочы.

— Дзецям тут нядобра, дзядзька Прахор. Дзецям больш прасторы трэба, больш чыстаты...

Прахор дзіка зарагатаў:

— О-го-го!.. Аб гэтым жывы будуць, ліха не возьме. Раздуры іх, дык яшчэ, чаго добрага, пазахочуць у ботах хадзіць!

З гэтых слоў павеяла на Зелянюка едкай, задушлівай тхлінай сялянскае псіхікі, атручанае гангрэнознаю гніллю старога ладу, і ў яго сціснулася сэрца з жалю і агіды.

На запытанне, ці пусціць да сябе на кватэру, Прахор адказаў з сцеражлівай стрыманасцю:

— Чаму ж не... Што мне, шкода, ці што?

Але зараз жа дадаў, каб загладзіць сваю мімавольную стрыманасць:

— Можа, не ўпадабаецца вам? Ведама, мужыцкая хата. Трэба перш паглядзець, а тады ўжо — ці тое, ці сёе.

Зеленюку здалося, нібы ў гэтых апошніх словах Прахоравых прагучалі ноткі самадавольнай упэўненасці, дзіўна нестасоўныя да яго характару. Гэта Зеленюка зацікавіла.

Тым часам Прахор запаліў большую лямпу і асцярожна, з набожнай пашанай адчыніў дзверы ў другую палавіну хаты.

— Ну, глядзіце сабе, як вам — упадабаецца ці не ўпадабаецца.

Зелянюк пераступіў цераз парог і шырока расплюшчыў вочы ад здзіўлення. Тут была абсалютна чыстая, старанна прыбраная святліца — рэзкі кантраст з чорнаю палавінаю хаты. Тут стаялі шафа, вялікі куфар, засланы белым абрусам стол і нават некалькі крэслаў. У кутку грамоздна асеў велізарны, нязграбны ложак з грудам падушак, пэўна нечапаны акурат з таго часу, як яго тут паставілі. Сцены і падлога блішчалі няўкорнай чыстатой, на вокнах віселі з выразанай паперы фіранкі.

Гэта было не багацце, гэта было проста, як казаў сам Прахор, «па-людску». І ў гэты час ён сам з усёй сям'ёй, з усім незлічоным дзяцьвішчам туліўся ў бруднай яміне, разам з курмі, з парасятамі, без святла, без вольнага паветра!

Што гэта: псіхоз, вар’яцтва ці самая простая, самая звычайная «традыцыйная» мужычая дурнота?

Прахор бачыў ягонае здзіўленне і, каб падмацаваць яго, гаварыў з фальшывай падлыжнай сціпласцю, хаваючы за ёй сваё здаволенне:

— Ведама, мужыцкая хата. Вы там прывыклі іначай, па-гарадскому...

Зелянюк сказаў, што хата яму цалком падабаецца і што ён пяройдзе ў яе. На гэтым і скончылі яны сваю гутарку.

Выйшаўшы на вуліцу, Зелянюк вольна ўздыхнуў, нібы вырваўся з праклятае пасткі.

Тацяна троху насмешліва запытала:

— Ну як?

Але ён не адказаў, бо не чуў яе запытання — быў глыбока захоплены сваімі думкамі. Прайшоўшы так моўчкі крокаў з пятнаццаць, ён раптам суняўся, схапіў Тацяну за руку і, блізка нахіліўшыся да яе, загаварыў з гарачкавай парыўчатасцю:

— Ну скажы ты мне, Тацяна, няўжо ты не чуеш, не пачула тут, у гэтай яміне, што трэба перавярнуць гэта ўсё, перапрэсці так, каб пад самае неба ўзняліся хмары чорнага атрутнага пылу? Каб скаланулася

ўсё да самага грунту, во!..

І ён, сутаргава сціснуўшы кулакі, выставіў іх наперад, нібы хацеў ужо зараз, доўга не чакаючы, скалануць гэтае «ўсё». Але ўраз стрымаў сябе і гаварыў далей больш спакойна:

— Тацяна, так жа не можа быць, разумееш ты гэта ці не? Гэта ж дзікі жах, гэта — абраза людскасці. Мы ж трапілі былі з табой зараз — ведаеш куды? — у глыбіню цэлых стагоддзяў, у жудасную глуш сярэднявечча. Так жа людзі жылі трыста год таму, калі не больш...

Тацяна мякка перапыніла яго:

— Так жыве ў нас мо больш як палавіна гаспадароў... Але ж ён сам не хоча — мае гэткую добрую хату, а таўчэцца ў гразі...

Зелянюк зноў распаліўся:

— Дык жа аб гэтым і справа, Тацяначка, што не хоча! Не ўмее хацець, адвучылі яго хацець... За тое ж і ваюем мы, і б'ёмся за тое, каб ён захацеў лепшага жыцця і пайшоў да яго. І дарогу яму паказваем, і вядзём яго...

— А ён упінаецца?

— Часам упінаецца, а часам трымаюць яго... А яшчэ трапляюцца і такія няўдалыя правадыры, што замест — паказаць дарогу, штурхаюць у каршэнь... Гэта немінуча, Тацяна, без перашкод не абыдземся. Бо ідзём жа мы ўцэла, першы след кладзём. Але дойдзем, усё роўна дойдзем! Сілы нам не пазыча́ць, і сілы, і энергіі — гэтага хопіць! Праўда, Тацяна? Адно трэба ведаць цвёрда, што дарогу ўзялі пэўную...

Тацяна з смяшлівым націскам пераказала яго калішнія словы:

— Нашто верыць, калі можна знаць...

Зелянюк гучна, на ўсю вуліцу зарагатаў:

— Ах ты, шальмінка! Ты помніш? Дык жа хай будзе так: і тое, і другое. Каб верыць — трэба знаць, а каб знаць — трэба верыць. Папраўдзе... Гэта нібы як жарт, а тым часам у жыцці скрозь так бывае...

Яны падыходзілі ўжо пад Тацяніну хату. Зелянюк узяў яе падпашку і, пахіліўшыся да самага яе вуха, з лёгкім смяшком запрыгаў:

— Дык ты помніш, Тацяна, той вечар?

— Чаму ж не помню... Добра помню...

І ў яе цягучым задуменным голасе Зелянюк пачуў ноткі незразумелага смутку.

— А помніш, як ты прасіла табе растлумачыць?

Яна, можа, і помніла добра, але хацелася ёй пачуць гэта з вуснаў Зеленюка, і таму яна запытала:

— Як?

— «Там гавораць усім, а ты так скажы, каб усё мне адной...»

Тацяна засмяялася ціхім шчаслівым смехам. Потым уздыхнула і прашаптала з балеснай, чыста жаночай турботай:

— Каб толькі ўсё на добрае пайшло...

І ў гэтых яе простых, нямудрых словах чуваць была поўная вера ў тое, пра што гаварыў ёй Зелянюк і за чым пайшла яна рашуча, беспаваротна.

На развітанне ён так, як тады, у той вечар, цёпла, па-сяброўску абняў яе, і, як тады, яна з хвіліну стаяла на месцы і глядзела яму ўслед — збянтэжаная і радасная.

Як ужо не чуваць стала яго размашыстых крокаў, Тацяна крыкнула ў цемру:

— Да Прахора не пойдзеш?

І з цемры прыляцеў вясёлы ўпэўнены голас:

— Абавязкова пайду!

7

Галілей пяе.

Дзіўна, незвычайна пяе Галілей. Ён пяе зусім не так, як пяюць за працай усе добрыя людзі: муркаюць сабе пад нос невыразна, лагодна, доўга. Галілей, калі раптам з'яўляецца ў яго патрэба запець, кідае сваю работу, становіцца нерухома і роўна, як на варце, летуценна ўзіраецца ў якую-небудзь кропку і старанна выводзіць тоненькім птушыным галаском адзін — заўсёды толькі адзін куплет. Потым, радасна страпянуўшыся, бярэцца з новай энергіяй за працу.

Галілей пяе, як певень. І, як у пеўня, заўсёды адзін у яго музыкальны матыў — аднастайны і дзікі, мабыць, падобны да прымітыўнага спеву першабытнага чалавека. Затое словы заўсёды розныя. Словы ў Галілея свае — складныя і страшныя: інакшых ён не пяе. Яны рэзка дысануюць з ціхамірным слабенькім яго галаском і, мабыць, якраз гэтым смелым сваім дысанансам пацяшаюць Галілея, кампенсуючы заўсёдашнюю жыццёвую ціхасць яго і палахлівасць.

Галілей пяе надзвычайна рэдка, толькі ў хвіліны найяснейшых вышуканняў свайго дапытлівага розуму, у хвіліны, калі цалкам бывае сабою задаволены. У такія хвіліны Босы ўстрывожана вылазіць з свайго механізаванага логава, задуменна ўзіраецца ў гаспадара і з сумным здзіўленнем слухае, як выспеўвае той недарэчныя, нават для яго сабачага вуха неабыклыя словы:

...Мёртвых цел ляжаць пракосы.
Кроўю краскі зацвілі...

Завыць Босы не ўпраўляецца, бо гаспадар заўсёды

абмяжоўваецца адным кароткім куплетам.

Галілей пяе таму, што ніхто не чуе яго: гэта ваяўнічы гімн яго творчае самоты. І каб ён раптам даведаўся, што хто-небудзь падслухаў яго, пэўна, зрабіў бы, як у тысяча дзевяцьсот адзінаццатым годзе, мажджэру, набіў бы яе поўную порахам і распарашыў ба сябе на ўсе чатыры бакі, як калісьці свае два няшчасныя пальцы.

Не перажыў бы стары гэткага сораму...

Галілей пяе цяпер таму, што робіць важную і цікавую рэч, якую трымае ў найвялікшай таямніцы, пра якую не ведае ніводзін чалавек у свеце, нават Марына Паўлаўна. Каб які дападлівы выведнік і зазірнуў нават у яго мізэрную хацёнку, дык і то б нічога не ўцяміў. Адно б зразумеў, што замыслена тут нешта грандыёзнае, бо ўся хата старога майстра завалена была розным начыннем і матэрыяламі: тут было і дрэва, і гліна, і жалеза, і пясок, і салома — адным словам, усё, што толькі можна было знайсці на нялішне збытнай у натуральных багаццях сівецкай тэрыторыі.

«Цыркулярная» бяздымная печка стаяла занядбаная, загрузлая ў нетрах сумненняў аб лёсе свайго жыцця ці смерці.

Захоплены новаю працай, Галілей праз цэлыя дні не вылазіў з свае хацёнкі. Сваю ўбогую страву гатаваў ён на адумыславым апараце, які выяўляў з сябе надзвычай складаны механізм і мог апальвацца ўсімі гатункамі апалу, пачынаючы ад газы і канчаючы саломай.

Працэс гатававня яды быў укладзены ў строгую сістэму і па магчымасці механізаваны.

Так, напрыклад, у яго былі асобныя, досыць мудроныя прылады мыць крупы, лупіць бульбу, крышыць буракі ды інш. На дробныя паслугі — што-небудзь падаць, патрымаць, вынесці смецце на двор — ён карыстаў Босага. Босы наогул з усіх заняткаў гаспадаровых найбольш паважаў гатаванне абеду, і, ці толькі бразне Галілей сваім дзіўным апаратам, спраўны кухцік ураз станавіўся на месца, з глыбакадумным выразам морды сачыў ён за кожным рухам гаспадара і чакаў першага даручэння, каб справіць яго з узорнай стараннасцю і акуратнасцю. Праўда, цяжка сказаць, што яго больш цікавіла: ці працэс гатавання яды, ці яго вынікі.

А былі такія выпадкі, калі Босы праз цэлы дзень не чуў жаданага бразгату жыццядаўчай машыны, і тады ён з затуманенымі пакорным жалем вачмі доўга і ўпарта грыз сухую скарынку, пацяшаючы сябе тым, што і гаспадар дзеліць з ім яго няшчасную долю.

Часамі апаноўваў усё-ткі Галілея раптам магутны нястрымны поцяг да людзей. Тады ён кідаў работу, бег у аптэку і праз колькі хвілін вёў з аптэкарам Плаксам паспешную, надзвычай бязладную

гутарку. Збоку паглядзеўшы, можна было падумаць, што ў іх мова ідзе сама менш дык пра цяжкую чыю хваробу, якая патрабуе найпільнейшае неадкладнае дапамогі. А папраўдзе, тэмы іхніх размоў былі абстрактныя і абсалютна няпільныя. Прыбяжыць уструшаны Галілей, наспех прывітаецца ад парога і — не ўправіўся яшчэ дабегчы да Плаксавай кафедры — ужо з углыблёным заклапочаным выразам кідае свайму прыяцелю запытанне:

— Ну вось... ага... глядзець на прыроду... А што гэта, доктар, прырода?

Аптэкар Плакс ані не дзівіцца Галілеевам раптоўнаму нападу. Спакойным, нават у значнай меры флегматычным тонам ён тлумачыць яму:

— Прырода — гзта ўсё, што па-за чалавекам. Прырода — гэта аб'ект. Гэта вялікая магутная стыхія, з якой вылузнулася паганенькая казяўка — чалавек — і ў якую яна хаця-нехаця вернецца.

Галілей гарачыцца.

— Ага... Значыць, трэба — як прырода? Значыць, трэба, як ваўкі, га?..

Плакс усміхаецца глыбакадумна і пагардліва:

— Што там ваўкі? Ат, Галілей, Галілей... Няўжо ты — разумны чалавек — не бачыш, што людзі ўсё роўна жывуць ваўчынымі законамі? Яны толькі прыкідваюцца, што лепшыя ад ваўкоў. Яны хочуць пераступіць цераз прыроду, а яна трымае іх за полы...

Галілей задумляецца і па хвіліне запытвае троху палахлівым тонам:

— Ну, а тэхніка?..

— Ну, а ваўкі? Яны ж таксама прымудраюцца неяк, каб лацвей злавіць авечку? Ну, а ваўчыная тэхніка? Га? Што ты скажаш, Галілей?

Але на тэхніцы ўжо Галілей не здасца. Ён цвёрда верыць, што тэхніка зможа ўсё: і прыроду, і ваўкоў, і ваўчыныя законы. Праўда, ён не ўмее давесці гэтага, у яго слоў такіх

выразных няма, і таму ён на Плаксавы блюзнерскія выказы толькі сумна ўздыхае і з дакорам ківае сваёй барадзёнкай:

— Не любіш ты, доктар, чалавека... Зусім не любіш...

І так жа раптоўна, як з'явіўся, кідае размову і знікае з аптэкі. Беручыся зноў за перапыненую работу, ён увесь гарыць неспакойным агнём энергіі, ён захлынаецца проста ў прагным імкненні давесці неяк, паказаць увачавідкі, што тэхніка зможа Прыроду.

Вечарамі Галілей не робіць: ужо цеперся стаіць ціхае, як у вусе, надвор'е, і слаўны ветрачок яго ўпарта не хоча даваць новых запасаў электрычнае энергіі (газы на асвятленне Галілей, з пашаны да тэхнікі,

не ўжывае прынцыпова).

Вечарамі Галілей адбывае свае звычайныя лятучыя рэйды. Паляжаўшы з якіх паўгадзіны на печы ці на сваіх механізаваных палацях і, мабыць, склаўшы за гэты час прыблізны план сваіх налётаў, ён раптам, нібы спіхнуты якой нявіднай, але цалкам бесцырымоннай рукой, скочваецца далоў і, гукнуўшы перапалоханага Босага, бяжыць на мястэчка. Як лёгкі непрыметны цень, з'яўляецца ён у розных канцах мястэчка (апошнім часам і Сівалапаў) — няпрошаны, нечаканы — муляецца нейкі час у парозе, тупае, кхэкае, зрэдку ўстаўляе якое дзіўнае, амаль нікому не зразумелае слова і паспешна, каб не спазніцца, бяжыць у другое месца. Чаго ён шукае, чаго вынюхвае скрозь сваім дробненькім рухавым носікам, пра гэта ніхто ве ведае і гэтым ніхто не цікавіцца. Сустракаюць яго без здзіўлення і без асаблівае радасці, але ўсюды ветла запрашаюць сесці, добра ведаючы, што ён усё роўна не сядзе.

Апрача гэткіх маланкавых налётаў, Галілей вечарамі наведваў сходы, да якіх у яго была прагная, амаль хваравітая цікавасць. Яму ўсё роўна было, які там сход, па якіх пытаннях, хто збірае яго, каго на яго запрашаюць. Ён любіў усякі сход, любіў наогул, дзе многа людзей, бо ў людской масе ён умеў бачыць свайго ўлюбёнага «чалавека» з яго сілай і слабасцю, з яго добрымі і дрэннымі бакамі і, самае галоўнае, з яго своеасаблівай, як той Плакс кажа, «ваўчынай» жыццёвай тэхнікай. Седзячы дзе-небудзь у непрыметным куточку, ён арудаваў сваім «чалавекам», як толькі хацеў, бо меў яго цалкам і поўнасцю ў сваім распараджэнні. Ён разбіраў яго да найменшага шрубчыка, разглядаў уважна, чым любаваўся здаволена, а чым засмучаўся, потым спрабаваў складваць яго на ўсе лады — па-новаму, па-свойму — і з творчай цікавасцю глядзеў, што з гэтага выйдзе. Адылі ніколі нічога ў яго не выходзіла путнага, і ён хоць і злаваў, але зусім слушна тлумачыў гэта бракам патрэбнага дасвядчэння і не траціў надзеі, што некалі ён усё-ткі што-якое прымудрыць і ў гэтым кірунку.

Унадзіўся яшчэ стары Галілей хадзіць на бабскія сходы, ды і так, што — хай там хоць якая пільная справа — кіне ўсе, а сходу бабскага не праміне. Зазвычай ён з усяе публікі быў там адзін, хоць і стары, а ўсё-ткі мужчына, і вясёлыя бабы бязлітасна скарыстоўвалі яго для сваіх, часам досыць фрывольных, жартаў. Ён не адбрэхваўся, не смяяўся, але і не саромеўся — глядзеў на іх з дзелавітаю строгасцю і некаторых, не лішне смелых, гэтай строгасцю нават адпужваў.

Смешны стары Галілей! Што яму трэба было на гэтых бабскіх сходах? Што ён меў там здабыць у тлумных, бязладных крыках жанчын, асалапелых ад раптоўнага, яшчэ для саміх іх няўцямнага

выйсця ў грамадскасць, разлютаваных позна ўсвядомленымі нягодамі марна страчанага жыцця?

Казаў аднойчы Галілей у інтымнай гутарцы сваёй з аптэкарам Плаксам:

— Калі хочаш ведаць, што думае мужчына, дык пагамані з бабай.

Але наўдачу, каб кіраваўся ён гэтай хоць і слушнай, але зняважлівай для жанчыны ісцінай. Мабыць, больш прыцягвала яго бабская грамада з боку загадкавае жыццёвае «тэхнікі», бо ўбачыў ён тут нешта такое, што без меры здзівіла яго і да чаго доўгі час прызіраўся ён з падазронаю неймавернасцю. Ён убачыў, што жанчыны ў справе перабудовы жыцця, якая цеперся ўжо стукае ў глухія дзверы абымшэлага сівецкага быту, куды пераганалі мужчын — перш няўёмна-злосным сваім абурэннем, а тады і здаровай разважлівасцю ды актыўнасцю.

Сапраўды, невялічкі жаночы гурток, які з Зеленюковае прапазіцыі сяк-так збіла была Тацяна і ў які перш увайшлі былі адно «нікчэмныя» з погляду пануючай сівецкай апініі жанчыны, з цягам часу акрыяў, разросся і ад пустога бабскага ляманту перайшоў да stationоўчае сістэматычнае працы. І ў той час, як большасць сівецкіх гаспадароў з тупой упартасцю чакала праклямаванага кулацкай хеўрай «загаду», у жаночым гуртку абмяркоўваліся канкрэтныя пытанні калгаснага будаўніцтва і нават вяліся сякія-такія падрыхтоўкі па жаночай лініі да вясновых работ у калгасе, хоць калгаса самога яшчэ не было.

Асяродкам усяго жаночага руху былі тры жанчыны, глыбока розныя адна ад аднае і дзівосна прыдатныя адна да аднае ў рабоце: Тацяна, Марына Паўлаўна і Вера Засуліч. Вясёлая, бязрупатная Тацяна была душой гуртка, яго настроем, яго эмацыянальнай імкнёнасцю, тым часам як Марына Паўлаўна — ціхая, стрыманая — амаль неўзаметку і несвядома праз нявідныя прахоны пералівала ў дружную бабскую грамаду свій здушаны гадамі чорнай самоты боль, паглыбляючы яшчэ няпэўнае рэчышча бабскіх імкненняў. Шчырая, спраўная і палітычна чулая Вера Засуліч заўсёды ўпару і дарэчы давала трапныя палітычныя фармулёўкі, якія акрэслівалі кірунак работы.

У прыватным жыцці Тацяна з Марынай Паўлаўнай былыя неразлучныя сяброўкі, а з Верай Засуліч не мелі нічога супольнага: Марына Паўлаўна праз доўгі час ненавідзела Веру, а Тацяна яе не любіла.

Галілей бачыў, як з кожным днём ажывала Марына Паўлаўна, і

гэта давала яму вялікую радасць. Ён чуў, што не па доўгім часе — невядома, якім чынам, але мусіць развязацца яе цяжкая жыццёвая праблема, над якой і ён калісьці марна ламаў галаву.

Цяпер ён не ўтыкаўся ў справу, а моўчкі прыглядаўся і чакаў.

Прачуванне яго спраўдзілася. Яшчэ ў той дзень, як рабіў ён сваю дзівачную экспедыцыю і, застрагшы ў Якуба Лакоты, нават спазніўся на сход жаночага гуртка, чаго з ім ніколі яшчэ не траплялася, Марына Паўлаўна па канцы сходу падышла да яго і сказала:

— Заўтра, дзядзька Ахрэм, я пайду ад Карызны. Зусім ужо... Буду жыць адна... у Тацяны.

Голас у яе быў зусім спакойны, але ў вачах стаяла дзіўнае неўразуменне, нібы яна сама яшчэ не магла даць веры таму, што гаворыць.

Галілей затупаў у радасным здаволенні, але прыгледзеўся ў вочы ў яе і сумеўся — разгублены, шукаў, каб сказаць што, ды не знаходзіў.

— Кхе-кхе... ага... трэба памеркаваць... ага...

Яна ласкава ўсміхнулася.

— Няма чаго ўжо меркаваць, дзядзька Ахрэм. Усё ўжо абдумана і перадумана. Прыйшло да канца — іначай няможна...

Яна заўважыла, што стары хоча запытаць нешта, ды не важыцца, і дагадалася:

— Ён не ведае яшчэ нічога. Гэта я сама наважыла, ён мне ні слова пра гэта не гаварыў.

Галілей усё не мог натрапіць на падходныя да гэтага моманту словы, і тады Марына Паўлаўна сама запытала яго:

— Ці добра я раблю, дзядзька Ахрэм? Вы ж ведаеце ўсё, я ж нікому, апроч вас, бадай, і не гаварыла пра гэта, пра наша...

Шчырыя чулыя ноткі ў яе голасе канчаткова збянтэжылі яго, і ён, замест — адказаць, недарэчы запытаўся:

— А калі... ага... калі вы...

— Калі пайду? Заўтра ўранні... Апошні раз выпраўлю яго на працу...

І яна зноў вярнулася да свайго:

— Я не ведаю... Здаецца, усё я абдумала, абмеркавала... Усё нібы паказвае на тое, што так трэба зрабіць... А можа, не? Можа, дрэнна так будзе?.. Я не пра сябе... Нават не пра яго... Я не ведаю, як будзе далей...

Галілей нарэшце прывёў да ладу свае спалашоныя думкі і сказаў з рэдкаю для яго цвердасцю і катэгарычнасцю:

— Так трэба... Так усім будзе лепей...

Марына Паўлаўна адразу павесялела і ўжо інакшым тонам, як звычайную цікавую навіну, паведаміла яму:

— Гэтымі днямі я гаварыла з ёй... Пра ўсё... Мне здалося, што яна добрая дзяўчына...

І толькі цяпер у гэтай шчырай і цяжкой для яе хвале вылілася ўся горкасць, уся ахвярнасць учынку Марыны Паўлаўны.

Галілей раптам страпянуўся і, узрушаны, загаварыў горача, амаль непакрыўджана:

— Яна нядобрая... ага... нядобрая яна...

Марына Паўлаўна здзіўлена паглядзела на яго:

— Чаму? Дзядзька Ахрэм... Чаму вы так кажаце?..

Але стары толькі трос барадой у дзіўным, мабыць, зусім беспрычынным абурэнні і не адказваў нічога. Марына Паўлаўна ўспомніла блізка, што гэткія самыя словы Тацяны, і зусім шчыра здзівілася: чаму яны абое не любяць Веры Засуліч?

Праз усю тую ноч Босаму не давялося і вокам звесці: не даваў спаць яго ўшчэнт разматлашаны гаспадар. Усё нечага мітусіўся — то ўзнімаецца на палацях, комчыцца там, пад столлю, крэкча, варочаецца, то раптам таргане за вяровачку, спусціцца долу, увамкне святло (тады гарэла яшчэ электрычнасць), зачне бегаць як шалёны па хаце. Пасля схопіць карандаш, піша нешта, рысуе, потым кіне — зноў бегае, зноў узнімаецца пад столь, каб праз колькі хвілін спусціцца назад. Босы пачынаў турбавацца. Праўда, яму не ўпершыню было бачыць падобную мітусяніну гаспадара — пасля яе звычайна ў яго сабачым жыцці наставалі цяжкія дні, у якія ямумдаводзілася карміцца сухой скарынкай. Але ніколі гаспадароў шал не дасягаў гэткіх страшэнных форм.

Босы меў рацыю. Але ён не ведаў таго, што ў Галілеевым нутры, у якім звычайна магло мясціцца толькі адно якое-небудзь захапленне, у гэтую ноч білася два, як два крылы розных, ды роўна непакойных птушак: сёння стары мудрагель дапяў нарэшце даўно, з упартай патугай шуканага «мудронага слова», і сёння ж даведаўся ён пра развязанне жыццёвае праблемы Марыны Паўлаўны, над якой пакутаваў ён бадай не менш за яе самую.

Назаўтрага, ці толькі Сымон Карызна выйшаў з дзвярэй свае кватэры, у іх ціхенька праслізнуў Галілей. З кухні ў пакоі дзверы былі адчынены, і Галілей адразу ўбачыў Марыну Паўлаўну: яна па свайму аблюбёнаму звычаю стаяла ўкленчыўшы на канапе і глядзела ў абмёрзлае, непранікальнае для вока акно. На хаце ляжалі нарыхтаваныя клумкі.

Галілей асцярожна кашлянуў, і Марына Паўлаўна, здрыгануў-

шыся, абярнулася да яго:

— А... гэта вы, дзядзька Ахрэм?.. Я ўжо і сабралася зусім, але вось нешта стала, задумалася.

Яна саскочыла з канапы і стала мітусіцца па хаце, збіраючы астатнія рэчы. Яна ўся была ва ўладзе тае трывожнае разгубленасці, што бывае звычайна пры выездзе ў далёкую дарогу.

Раз-пораз яна няўцямна спынялася перад якой-небудзь рэччу і беспарадна пытала ў Галілея, ці трэба яе браць, ці не. Галілей у адказ мармытаў нешта невыразнае, і Марына Паўлаўна супакойвалася, упэўненая, што Галілей сапраўды развязаў яе неўразуменне.

Напаследак спынілася яна перад пісьмовым сталом Сымона Карызны, узяла з яго доччыну фатаграфію і доўга глядзела на яе, моцна сашчаміўшы дрыжачыя вусны. У вачах яе Галілей убачыў слёзы, і гэта ўвяло яго ў страшэннае замяшанне: ён дужа баяўся людскога плачу. Адылі Марына Паўлаўна не заплакала. Жаль яе змяніўся на турботнае ваганне, ці пакінуць тут доччыну картку, ці ўзяць з сабой. Яна некалькі разоў станавіла яе на стол, брала назад, зноў станавіла. Нарэшце запытала Галілея:

— Дзядзька Ахрэм! Ці браць гэту картку? Мо лепей пакінуць яму?

Галілей першы і адзіны раз адказаў цалкам выразна і з перакананнем:

— Пакіньце... ага... пакіньце тут... хай ён глядзіць на яе...

І невядома, ці была ў гэтых апошніх Галілеевых словах злосная і мсцівая пагроза, ці спачуванне да чалавека.

— Ну, здаецца, усё...

І Марына Паўлаўна стала сярод хаты, недалужна расставіўшы рукі,— змораная, бяссільная, прыгбаная. Яна была ў гэтую хвіліну зусім старая, нібы адзін гэты дзень усклаў ёй на плечы лішні дзесятак гадоў. Яна так доўга стаяла — нязмога, відаць, была скрануцца, зрабіць першы крок за дзверы старога, гадамі ўгрэтага гнязда. Нарэшце схілілася — паволі, безуладна, як самнамбулка,— і ўзялася за першы, які трапіў пад руку, клумак.

— Ну, пойдзем, дзядзька Ахрэм?

Галілей падбег да яе і рашуча адабраў у яе клумак.

— Ды не, Марына Паўлаўна... Вы ідзіце... так... ага... Я ўсё перанясу сам... Я сам...

Яна доўга няўцямна глядзела на яго, даходзячы нейкага асаблівага, важнага для яе сэнсу ягоных слоў. Раптам зразумела і абвяла ўся, як падцятая.

Сорамна...

Яна цяпер толькі ўцяміла, што, апроч усіх іншых прыкрасцей, злучаных з іхняй разлукай і добра абмеркаваных, прадуважаных ёю ў яе самотных думах, ёсць яшчэ адна, можа, найбольшая прыкрасць, якая чамусьці прайшла дасюль па-за межамі яе свядомасці,— сорам. Хай сабе пусты, мяшчанскі, але яго не мінуць. Праз доўгі час ён будзе валачыцца за ёй паскудным задрыпаным хвастом, звязваючы ёй вольныя рухі.

Яна ўявіла сабе: шырокая местачковая вуліца, уся адкрытая, жудасна адкрытая, уся аплеценая цікавымі поглядамі людзей. І па гэтай вуліцы ідзе яна, Марына Паўлаўна, з убогімі клумкамі ў руках, ідзе ўпрочкі ад здрадніка мужа. Якая гэта радасная спажыва местачковым плеткарам і пляткаркам!

Марына Паўлаўна нервова здрыгаецца, нібы трапіла пад струмень сцюдзёнае бруднае вады. Цягучая слабасць працінае ўсё яе цела, і яна адыходзіцца ад клумкаў, сядае, знясіленая, на канапу. Устурбаваны Галілей назолліва лапоча ў яе над вухам:

— Вы ідзіце, Марына Паўлаўна, проста так... ага... Ідзіце сабе па вуліцы, не зважайце... А я ўсё перанясу... Я па загуменню... ага... па загуменню...

Марына Паўлаўна млява махае рукой.

— Ідзіце, дзядзька Ахрэм, ідзіце... Я потым прыйду...

Тады Галілей хапае клумкі і бяжыць наперад.

Тацяна ўжо чакае і, як увайшоў Галілей, адразу пытаецца:

— Ну, а дзе сама? Я ўжо ладзілася ісці па яе, ды дасюль няўпраўка была...

Галілей сутаргава хапае яе за руку, адводзіць убок, хоць у хаце няма больш ніводнага чалавека, і шэпча:

— Ідзі, Тацяначка, ідзі... Сароміцца яна... ага... Ідзі скоранька... А я тут пабуду,.. ага... Праз дзесяць хвілін шумна, шырока расчыняюцца дзверы і Тацяна разам з двума клумкамі ўносіць у хату бліскучую трыумфальную ўсмешку на сваім вечна вясёлым твары.

— Ну вось, цяпер аж дзве разводкі ў адной хаце.

Следам за ёй ціха ўваходзіць Марына Паўлаўна. Яна тож усміхаецца — троху сарамліва, але заспакоена. Асцярожна прычыніўшы за сабой дзверы, яна з цікавасцю азіраецца наўкола, нібы першы раз ступіла ў гэтую хату. Потым падыходзіць да лаўкі і сядае, не распранаючыся, і ўсё ўсміхаецца сваёй сарамлівай светлай усмешкай, усмешкай чалавека, які па доўгай, цяглай хваробе выйшаў нарэшце на свет і бачыць новых, хоць і прыязных, але чужых яму людзей.

Тацяна ўпэўненымі гаспадарчымі рухамі ўпарадкавала небагатыя клумкі Марыны Паўлаўны і ўзялася за яе самую.

— Або... ці ж гэта ты ў госці прыйшла, ці што? Тыж цяпер у сваёй хаце, поўная гаспадыня... Тут ужо малімоніцца няма чаго, гэта табе не з мужыком...

І, амаль не гвалтам распранаючы Марыну Паўлаўну, апавядала Галілею вольным бесцырымонным тонам, які троху датыкаў Марыне Паўлаўне, але разам з тым і ўводзіў яе ў душэўную раўнавагу:

— Прыходжу, а яна сядзіць, асалавеўшы, як нежывая ўсё роўна. Дык я як узяла яе на рэмус, як узяла. Якая ж ты, к ліхой долі, разводка, калі ты нос угару не задзіраеш! Наша справа такая — плюём на ўсіх, на ўсякія там плёткі-шмоткі ды жывём, як самі захочам. Ого, каб гэта я ды нейкі там сорам замела? Гэта — мой гонар, што я не захацела, як каторыя іншыя, век гаравацць, ды дала сама сабе рады. А то — сядзіць...

Марына Паўлаўна заўважыла ў кутку хаты нарыхтаваны шчырай Тацянінай рукой невялічкі, але чысты прытулак і зразумела адразу, што гэта для яе, але разглядала яго з лёгкай цікавасцю староннягa чалавека, нібы проста глядзела на якую нялішне мудроную забаўку.

Тацяна заўважыла яе погляд і засаромелася.

— Гэта пакуль што, Марынка. Мы потым іначай зробім, Мы цэлы пакой табе абсталюем тут. Вось і дзядзька Ахрэм нам паможа, ён жа ў нас майстра знатны, хоць што прымудрыць.

Галілей радасна страпянуўся:

— Ага... Трэба памеркаваць... Мы зробім... Можна нават электрычнасць... ага... ветрачок...

Гэтыя Галілеевы словы вырвалі Марыну Паўлаўну з яе млявае ацяжаранасці. Яна засмяялася:

— Кіньце вы, дзядзька Ахрэм. Якая вам тут электрычнасць!

Потым цяжка ўстала з месца, перайшла цераз хату ў нарыхтаваны для яе куточак і, зняможаная, села на ложак. Адылі змора і душэўная напружанасць узялі сваё,— яна раптам уткнулася тварам у падушку, і плечы яе сутаргава затрэсліся ад нястрыманага плачу.

Збянтэжаны Галілей тупаў каля Тацяны, смаргаў яе чамусьці за локаць і ўгаварваў:

— Гэта, Тацяначка, добрыя слёзы... ага... Хай плача, Тацяначка, хай плача... гэта добра...

Тацяна тым часам паказвала яму на мігі, каб ён пайшоў, кінуў іх адных, і ён, зразумеўшы нарэшце, аб чым тут клопат, кумільгам паляцеў да дзвярэй і выбег з хаты з такой паспешнасцю, нібы кожная секунда ягонае прысутнасці тут магла выклікаць страшэнную катастрофу.

8

Аптэкар Плакс яшчэ так гаварыў пра людзей: чалавек — што гузік. Ён тады толькі добра сябе адчувае, калі да чаго-небудзь прышыты. Гэта мудрае азначэнне сівецкага філосафа-мізантропа бадай спраўдзілася было на Марыне Паўлаўне. Адарваная ад старое, утульнае, але скрозь прадзіраўленае ўжо лахманіны сямейнага шчасця, яна пэўна б змарнела дашчэнту ў сваёй бяздзейнай і бясплоднай адзіноце, каб не «прышылася» да новае — крэпкае, здаровае справы.

У сапраўдным жыцці, а злашча ў раманах мы бачым безліч выпадкаў, калі чалавек пад уплывам сваіх асабістых перажыванняў з рэдкаю самаадданасцю ўдаецца ў агульныя інтарэсы грамадства ці, праўдзівей, пэўнае яго часткі і ў змаганні за іх робіць нават ці мала геройскіх учынкаў. Гэта бадай абярнулася ўжо ў стары зашмальцаваны трафарэт. Але, мне здаецца, ані не страцілі і ніколі не страцяць свае глыбокае цікавасці тыя таемныя, кожны раз новыя, своеасаблівыя шляхі, па якіх ідзе чалавек ад вузка асабістых сваіх разломаў да поўнага расчынення сябе ў калектыве.

Марына Паўлаўна, пэўная рэч, ніякіх геройскіх учынкаў не рабіла — яна выконвала маленькую, нязначную ролю стараннае карпатлівае мурашкі, якая праз усё жыццё сваё, можа, тым толькі і пакажа сябе, што прыцягне ў мурашнік мізэрную жменьку іглiцы. Але гэту сваю мурашкавую працу рабіла Марына Паўлаўна з бясспрэчнаю самаадданасцю і ўвайшла ў яе менавіта праз доўгія цяжкія свае цярпенні.

Марына Паўлаўна пайшла ў грамаду ад свае самоты: у тлумным бабскім гармідары яна прагла развеяць здушаную атмасферу сваіх перажыванняў. І калі яна сапраўды знайшла сабе там нейкае хоць спачатку і слабенькае зусім спацяшэнне, яна палюбіла гэты гармідар, прывязалася да яго, пачала жыць яго агульнымі інтарэсамі, што ўжо памалу ляпіліся з прынесеных кожнай дробыых цаглінак спрадвечнае бабскае крыўды. Што далей, то ўсё глыбей урастала яна ў свой новы калектыў, бо ўсё больш залежнай ад яго рабілася яе душэўная раўнавага, і нарэшце, перарваўшы апошнія спарахнелыя ніткі шлюбнае сувязі, цалкам перанесла ў калектыў і сваё шчасце, і свае клопаты. Перш гэта, вядомая рэч, была простая дружба пакрыўджаных доляй жанчын, звязаных амаль аднакавымі жыццёвымі сітуацыямі, але адсюль ужо быў адзін крок да ўшчаплення ва ўсю сістэму новай грамадскасці, у якой – гэта выяўна чула Марына Паўлаўна – была нейкая яшчэ няясная ёй, але спадзейная гарантыя ўсіхнага шчасця.

Справу калектывізацыі Марына Паўлаўна прыняла была як

нешта законнае, патрэбнае, немінучае яшчэ тады, як жыла ў Карызны. У гэтым, мабыць, у астатні раз выявілася была яе пакорная безапеляцыйная даверлівасць да мужа, яе поўная адданасць жыццёвым мужавым інтарэсам. Бо яна ж прыняла так была калектывізацыю не таму, што ўвайшла ў яе глыбокую сутнасць, а выключна таму, што гэтым жыў яе муж, што так глядзеў ён на гэта. І толькі тады, як насмелілася яна ступіць самастойным крокам у жыццёвую цаліну, калі палахліва, вагаючыся, збочыла нарэшце з жыццёвае пуціны Сымона Карызны, тады пачала яна напаўняць жывым цялесным зместам узятую ад мужа гатовую формулу. І ў гэтую формулу ўлілося тады ўсё перажытае ёй, передуманае, перацерпленае, насыціла яе жывою гарачаю кроўю.

У Марыны Паўлаўны вырасла, такім чынам, цвердая, непарушаная ўпэўненасць, што тая цудоўная вялікая змена жыцця, якую нясе калектывізацыя, зменіць на лепшае і няшчасную жаночую долю.

Жыццё навучыла яе быць напружана-пільнай і чулай – яна з дзіўнай празарлівасцю адгадвала ў сваіх таварышак самы трагічны, самы таемны боль, пяшчотна, але рашуча даставала яго напаверх і праз гэты боль давала пачуць гаючае святло новае будучыні.

Гэта была найлепшая, найглыбейшая прапаганда.

Так працавалі яны плячо ў плячо з разводкай Тацянай — тая вясёлым жартам, смелым бадзёрым настроем, а Марына Паўлаўна пяшчотным дотыкам да балючых незагоеных ран — і памалу, але станоўча збівалі навокал сябе дружны жаночы актыў, насычаны троху бязладнай яшчэ, але дзейнай энергіяй. Ім памагала нязменна шчырая, спраўная і старанная Вера Засуліч, а таксама не спускаў іх ніколі з вока і Зелянюк, заўсёды гатовы даць патрэбную дапамогу.

За якіх колькі дзён па асяленні Марыны Паўлаўны ў Тацянінай хаце ад яе смутнага няпэўнага настрою не засталося і следу.

Скрозь акружаная ветлай увагай усіх, хто блізка стыкаўся з ёй цяпер у жыцці, яна адразу асвойталася з сваім новым станам, а безупынная беганіна, вечныя клопаты па бабскіх справах не давалі часу на доўгія развагі ці ўспаміны. І самае галоўнае — навучылася Марына Паўлаўна ад Тацяны адчуваць смелы гонар свайго незалежнага стану, і на ўсе залішне цікавыя погляды, усмешкі, на ўсе паскудныя шэпты і плёткі яна вышэй падымала галаву і праходзіла паўз іх з пагардлівай безуважнасцю.

Так увайшла Марына Паўлаўна ў новае жыццё, у праўдзівае жыццё, пра якое даўно ўжо развучылася была і летуцець. Калі цяпер часам сярод работы траплялася ёй кінуць вокам на апошнія дні свайго замужжа, усе гэтыя цяжкія, нешчаслівыя дні выдаваліся ёй

адным чорным правалам, з якога патыхаў жорстка-ледзяны холад, абдаючы сэрца прыкраю золлю. І толькі чамусьці з усіх гэтых— злітых у чорнае, дзён пачварна-яскравымі фантастычнымі фарбамі вылучаўся вечар, калі яна ўпершыню гутарыла з Верай Засуліч, і страшныя, нясцерпна-пакутныя гадзіны пасля тае гутаркі, якія прывялі яе да апошняе рашучае пастановы.

Яна выйшла тады ад Веры Засуліч трагічна-прымiраная і амаль спакойная — бясцветным спакоем чалавека, у якога раптам адкрылася ўнутры сухая нерухомая пустата.

Яшчэ не выйшаўшы са двара, яна сустрэла Сымона Карызну. Ён ішоў туды, да Веры,— ішоў шпаркай, паспешнай хадою нецярплівага палюбоўніка. Яны стыкнуліся твар у твар, і Карызна спыніўся ў чыста інстынктыўным замяшанні. Можа, у першую хвіліну, глыбока захоплены сваімі адчуваннямі, ён нават і не ўсвядоміў быў добра, хто гэта з'явіўся перад ім, бо з момант глядзеў на Марыну Паўлаўну здзіўлена і няўцямна.

Стала і Марына Паўлаўна. Сэрца ў яе зайшлося пякучым болем. Нібы ўся тая бясцветная пустата, якую вынесла яна ад Веры Засуліч і якая падманвала ілюзіяй жаданага спакою, толькі на тое была і адкрылася ў ёй, каб даць больш месца бурнай навале цяжкіх пачуццяў, што апанавалі яе пры раптоўнай сустрэчы з мужам.

Дзіўная рэч! Штодня ішоў ён ад яе да Веры, штодня варочаўся назад позна ўначы — яна добра ведала, куды ён ідзе і адкуль прыходзіць,— і ніколі не рабіла гэта на яе такога страшнага ўражання, як цяпер. Быў адзін момант, калі яна хацела кінуцца да яго, схапіць яго, павіснуць у яго на шыі і не пускаць, нізашто не пускаць да яе.

Яна ледзь стрымалася, каб не крыкнуць яму ў дзікай роспачы:

— Не ідзі... Вярніся... Не ідзі хоць сягоння... адзін толькі раз...

Але акурат у гэты момант ён азваўся спакойным, абыдзеным і да жудасці чужым голасам:

— Ты ў школе была? Там які сход быў, ці што?

І яна не толькі не крыкнула яму сваіх поўных адчайнага малення слоў, а не сабрала нават сілы, каб адказаць на яго простае запытанне.

Тады ён моўчкі абмінуў яе і пайшоў сваёй дарогай. Яна праводзіла яго тупым, адзервянелым поглядам і ціха, пахіліўшы галаву, выйшла на вуліцу.

Прыйшоўшы дахаты, яна доўга і марна шукала сярнічак, каб запаліць святло, шукала не там, дзе яны зазвычай ляжаць, і штохвіліны забывалася зусім, чаго ёй уласна трэба. Калі ж сярнічкі самі трапілі ёй пад руку, яна ўзяла іх і доўга без сэнсу бразгала імі, пакуль іхні гук, дайшоўшы, нарэшце, да свядомасці, не ўзбудзіў у ёй

цьмянага разумення, што цяпер трэба запаліць лямпу. Тады, узяўшы лямпу, з метадычнай павольнасцю чысціла шкло, папраўляла кнот і, запаліўшы, бясконца ўкручвала і падкручвала, рэгулюючы агонь. Потым пайшла да канапы і ўкленчыла на ёй перад цёмным, шчытна прыслоненым да ночы акном.

За акном тузаўся бяздомны вецер і ў злоснай забаве разгойдваў пустую клетку; клетка сіратліва цыгала нейкай невядомай зімовай птушкай, выліваючы ў сваю дзіўную песню ўсю чорную беспрытульнасць сцюдзёнай начы.

Марыне Паўлаўне здавалася, што гэта цыгае яе азнібелае сэрца і што сама яна, падхопленая бяздомным ветрам, круціцца недзе ў снегавой завірусе, як сцятая з дрэва галінка, адна ў пустым бяскрайнім полі. Яна напружвала свой нутраны зрок, каб хаця ўявіць сабе знаёмыя абрысы блізкіх людзей, каб змякчыць нязноснае адчуванне сваёй глыбокай пакінутасці. Хто ў яе цяпер блізкія людзі? Хто паспагадае ёй у яе няшчасці?

Блізкія людзі мітусяцца здалёку няпэўнымі віхлястымі плямамі — яны таксама нібы круцяцца ў снегавой завірусе, і што больш яна хоча паблізіць іх да сябе, прыгледзецца да іхніх твараў, каб пазнаць на іх цёплае сабе спачуванне, то ўсё далей адлятаюць яны, затуляючыся туманным радном завірухі.

Трасецца недзе далёка-далёка Галілеева разматлашаная барадзёнка — нібы заўзята скача ён дзівосны танец і, захоплены ім, не звяртае ўвагі ні на завіруху, ні на адзінотную, пакінутую ўсімі Марыну Паўлаўну.

Выглядае бокам, адной палавінай, як месяц з-за хмар, усмешлівы твар Тацяны — таксама далёка, унікліва, і толькі ўдаецца згледзець Марыне Паўлаўне, што ўсмешка ў яе халодная і безуважная, нібы застылая на марозе.

Нават дачка — родная дарагая дачушка! — і яна мігціць толькі здалёку — маленькая зусім, як гадоў дзесяць таму, недалужная і так непрыемна падобная да іншых дзяцей, нібы падмененая. Беднае, пакрыўджанае дзіця!..

Выблісквае раптам у нечаканай яснасці прыгожы твар з чыстымі, поўнымі слёз вачмі. Марына Паўлаўна напружана, жорстка ўзіраецца ў яго і з злосным здаволеннем бачыць, што слёз няма ўжо, яны сцяклі з вачэй брыднымі ручаямі, і забруджаны імі твар хваравіта крывіцца, робіцца непрыгожы, агідны.

О, як ненавідзіць яна гэтую мілую шчырую дзяўчыну, якую цяпер, вось у гэту хвіліну, мабыць, цалуе Карызна, захоплены яе светлым хараством і анёльскай бязвіннасцю!

Скаланутая бурным прылівам нянавісці, Марына Паўлаўна варочаецца да прытомнасці і, усвядоміўшы праўдзівы агідны сэнс свайго новага пачуцця, з усіх сіл стараецца здушыць яго ў сабе.

— Гэта — зайздрасць. Паскудная, дзікая зайздрасць. Яна ж добрая, яна не вінавата...

Але гэтыя ўгаворы падліваюць масла ў агонь — нянавісць разгараецца, ахапляе ўсю істоту, затуляе вочы чорным сляпучым дымам, у якім пачварна крывіцца, скача ненавісны твар, даючы хваравітую асалоду сваімі агіднымі мардаваннямі.

— Гэта — зайздрасць. Сорамна... Дзіка... Паганае, брыдкае пачуццё...

Нянавісць расце, шырэе, запаўняе ўсё нутро, выліваецца праз берагі і залівае пакой, усё, усё чыста, увесь свет. Побач з расшкуматаным вобразам Веры курчыцца ў недалужных грымасах твар Сымона Карызны — яна ненавідзіць яго не менш, як яе,— здрадніка, ашуканца, згубніка,— яна іх абаіх рада б звесці са свету.

Марына Паўлаўна, апанаваная непераможным пачуццём, зрываецца з канапы і пачынае гарачкава кідацца па пакоі, не знаходзячы сабе месца. У яе з'яўляецца цёмная, невыразная, але страшэнна настойная думка пра помсту. Гэтая думка краем чапляецца за другую — за думку пра самагубства, пра традыцыйную помсту пакінутай жанчыны.

— Атруціць ім жыццё... Запляміць давеку іхняе звярынае сумленне.

І яна ўжо азіраецца па хаце, шукаючы якога спосабу, каб зараз жа спраўдзіць свой вар'яцкі замер, кідаецца да стала, дзе часам ляжыць Карызнаў рэвальвер, і, натрапіўшы на фатаграфію дачкі, валіцца перад ёй на калені і агалашае пакой голасным, прарэзлівым плачам.

Гэта быў у Марыны Паўлаўны першы выбух салраўднае жаночае зайздрасці, які даў ёй больш душэўнай мукі, чымся ўсе яе доўгія ціхія цярпенні.

Гэта быў і апошні выбух.

І зноў — цягучая слабасць, шчымлівая журба, непазбыўная крыўда пакінутае ў жорсткай самоце істоты.

Хоць бы адзін чалавек! Хоць бы сказаць каму некалькі слоў, усяго некалькі слоў! Так жа хочацца выліць каму-небудзь свой нязносны боль, паказаць яго каму-небудзь!

Яна сядае за стол, нервова хапае кавалак паперы, асадку і паспешна, хапаючыся, піша ліст:

«Дарагая мая дачушка!

Я маўчала дасюль, не казала табе ні слова, бо не хацела цябе турбаваць, баялася, каб не зрабіць табе непрыемнасці. Але далей не магу цярпець, няма маіх сіл. Дачушка мая, дзіцятачка маё роднае! Нікога няма ў мяне, апроч цябе, нікогачка, ніводнага чалавека. Няма з кім падзяліцца горам сваім, сваім няшчасцем. Дык ведай, родная, што няма ў нас бацькі, здрадзіў ён нам, кінуў нас, знайшоў сабе другую сям'ю. Я ўжо пайду ад яго, бо нязмога мая больш так цягнуць. Я ўсё думала, што, можа, пройдзе гэта, мінецца, усё спадзявалася на лепшае. Аж не, не тое гэта, што я думала. Бачыла я яе самую і гаварыла з ёй — ведаю, што не на жарт у іх завязалася. Дык чаго ж я буду мучыць сябе і ім свет завязваць? Хай жывуць, хай пацяшаюцца. А я знайду сабе нейкае месца. Каб не ты, маё дзетухна, дык бы дала сабе рады іначай, але не хачу кідаць цябе сіратою. Бацькі няма, дык няхай будзе хоць матка — хай сабе і дрэнная, але ўсё ж матка. Дачушка мая родная, сонейка маё яснае! Не злуйся ты на мяне, не праклінай сваю няшчасную матку за тое, што яна гэтак робіць, бо, каб сама ты бачыла, зразумела б, што іначай няможна. Я вось сяджу цяпер адна сярод начы, а ён там, у яе, і немаведама, калі адтуль прыйдзе. І так кожны дзень, кожную ноч. Ужо цеперся, як не скажа мне добрага слова, не паглядзіць ласкава на мяне. Дык хай ужо будзе што будзе, а далей так жыць — толькі мучыць і яго і сябе. Пайду, паспрабую жыць адна. Дык даруй мне, дзіцятачка, і не злуйся на мяне...»

На гэтым месцы Марына Паўлаўна сунялася і доўга думала аб нечым, а тады глыбока ўздыхнула і, узяўшы зноў пяро, прыпісала:

«...І на яго, дачушка, не злуйся. Ці ж гэта ён робіць з добрае волі? Азяліўся на старасці, хапіла за сэрца. І на яе таксама не злуйся. Гэта — Вера Засуліч, наша настаўніца. Яна казала, што ведае цябе, што вы ўлетку хадзілі разам у лес, і дужа цябе хваліла. Дык бывай, мая родная, і яшчэ раз даруй сваёй няшчаснай матцы».

Скончыўшы ліст, Марына Паўлаўна ўздыхнула ўжо зусім заспакоена, і, патрымаўшы ліст у руцэ, уважна разглядзеўшы яго з усіх бакоў, яна падышла да камоды, дастала адтуль чарапашкавую шкатулачку, у якой складзены былі розныя яе — патрэбныя і непатрэбныя — паперкі, і, акуратненька склаўшы напісаны ліст, паклала яго ў шкатулачку, бо добра ведала, што паслаць яго ў яе ўсё-ткі не хопіць сілы.

Потым ціха, спакойна хадзіла па хаце і, як даўней, з лёгкай турботнасцю чакала Карызну, нібы не пайшоў ён да свае каханкі, а забавіўся недзе на працы. Перайшла ў спальню, пачала рыхтаваць пасцелю. Карызну слала пасцель доўга, старанна і панура, як

нябожчыку.

У тую ноч Карызна зусім не прыйшоў быў дахаты, і гэта была апошняя кропка ў канчатковай пастанове Марыны Паўлаўны.

...Кінуўшы мужа, Марына Паўлаўна як мага старалася ўнікаць з ім сустрэчы — яна чамусьці баялася з ім сустракацца. Але варункі жыцця і працы прымушалі іх часам сыходзіцца ў адным месцы — тады яны сцеражліва пазіралі адно на аднаго і абое, нібы з маўклівае змовы, стараліся трымацца на магчыма дальшай адлегласці. Марыну Паўлаўну троху пацяшала гэта і нават развейвала рэшту яе смутных думак. Яна навучылася глядзець на Карызну, як здаўна, ад дзявоцкіх дзён, не глядзела — збоку, чужымі вачмі, а часам, седзячы дзе на сходзе і цішком пазіраючы на яго, рабіла нават сабе смешнае дзівачнае запытанне: ці падабаецца ён ёй як мужчына? Адылі на гэтае запытанне пэўнага адказу не знаходзілася.

У Марыны Паўлаўны асталіся былі грошы, якія даў ён на розныя гаспадарчыя патрэбы. У той жа дзень, як перайшла Да Тацяны, яна паслала іх яму. Ён грошы зараз жа прыслаў назад і пры іх лаканічную пісульку:

«Калі ласка, Марына, не крыўдзі мяне».

Прачытаўшы пісульку, Марына Паўлаўна ўсміхнулася прыблізна так, як усміхалася, калі яшчэ дзяўчынаю атрымлівала яго смешныя мілосныя запіскі. Грошы яна падзяліла на дзве роўныя часткі і адну пакінула сабе, а другую паслала дачцэ.

9

Бадай кожны дзень прыносіў Сымону Карызну ўсё новыя ды новыя прыкрасці.

Вязьмо.зацісказася. Разлука з Марынай Паўлаўнай дала зусім неспадзяваныя вынікі: уся сівецкая грамадскасць сурова асудзіла яго і, самае галоўнае, гэта сваё аднадушнае асуджэнне перанесла на ўсё яго жыццё, на ўсю яго працу, што глыбока адбілася на ягоным аўтарытэце сярод насельніцтва. Ён адчуваў гэта на кожным кроку — гэта відаць было і ў недаверліва-настарожанай маўклівасці сходаў падчас яго выступленняў, і ў нахабным бляску вачэй, і ў няўлоўных іранічна-зларадачных усмешках, якія ён адгадваў у сябе за спіной. Ён перш смяяўся з гэтага заядлага наступу мяшчанскай маралі, потым ён стаў яму дадзяваць і нарэшце даводзіць да шалёнае злосці.

Найгорш было тое, што гэты чыста асабісты, аднаго яго датычны факт адразу запісалі ў свой актыў варожыя элементы мястэчка.

— Во, бачыце, як яны робяць?

І пад сцягам фальшывага езуіцкага спачування Марынае Паўлаўне яны спрытна мабілізоўвалі новых абаронцаў старых «чэсных» звычаяў, асабліва сярод жаночае часткі жыхарства.

Карызна ведаў гэта і яшчэ люцейшаю працінаўся злосцю. Гэтая злосць усё больш і больш брала агульны беспрадметны характар і адзначалася на ўсёй яго працы, накладаючы на яе пячатку хваравітай нервовасці.

І ў гэту пару прыйшоў нарэшце ліст ад бацькоў, якога чакаў Карызна з таемным, старанна хаваным нават ад самога сябе страхам. Толькі цяпер, атрымаўшы ліст, ён цалкам здаў сабе справу з таго, як цяжка давіў яго гэты немінучы, штохвіліны чаканы ліст, якую меў ён над ім нявідную бязлітасна-жорсткую ўладу.

У лісце пісалі бацькі, што іх раскулачылі, што адабралі ўсё чыста, не пакінуўшы нават з чаго жыць, і асцярожна, нясмела прасілі, каб прыслаў грошай.

Сымон Карызна, як і тады, падраў ліст на дробныя кавалачкі і, як тады, перажыў у самоце жудасныя хвіліны балючага мітушэння. Звярыны страх мяшаўся з шчымлівым жалем да бацькоў, з прагным жаданнем дапамагчы ім, вызваліць іх з бяды, Ён цяпер яшчэ больш, як тады, адчуваў сваю поўную віну ў іхніх жыццёвых пeратрусках, і гэтае адчуванне віны даводзіла яго да страшэнных згрызот, да душэўнага самакатавання.

Пытанне аб дапамозе бацькам агарнула яго трывожным неўразуменнем.

Ці мае права ён дапамагчы ім цяпер, калі яны фактычна дзякуючы яму алынуліся ў такім беспарадным стане? Мо гэта будзе зварот да старых грахоў, працяг ранейшае лініі? Мо гэта будзе новая сувязь з той класай, супроць якой змагаецца яго партыя, якую яна ліквідуе?

Пэўна, што так. Гэта будзе — здрада, не іначай.

Але як жа яно выходзіць? Ён даваў ім грошы, ён даваў ім парады, ён штурхнуў іх на гэты паскудны шлях кулацкага абжывання, а цяпер, ратуючы сваю шкуру, адвернецца ад іх, кіне іх — старых, нядужых — на волю невядомага лёсу? А ці ж гэта таксама не будзе подлая, агідная здрада?..

Як пагадзіць гэтую дзікую супярэчнасць? Няўжо яму няма ўжо выйсця? Няўжо яму астаецца адно — ісці далей па лініі бруднага ашуканства, падманваць партпо, хаваць ад яе свае новыя злачынствы, як хаваў дасюль старыя грахі?

Ці, можа, лепей ашукаць бацькоў? Можна, напрыклад, ім напісаць, што яго пасылаюць на працу куды-небудзь у іншы раён

Савецкага Саюза, што ён не ведае яшчэ свайго новага адраса і г. д. Абы пазбавіцца ад страшных гэтых лістоў, якія, безумоўна, будуць і далей сыпацца на яго раптоўнымі ўдарамі, трымаючы яго скрозь пад лютай няўхільнай пагрозай. А хоць напісаць, што «я з вамі, кулакамі, не маю нічога супольнага, не лічыце мяне больш за сына, таксама як я не лічу вас за бацькоў...».

Карызна здрыгаецца ад аднае думкі пра гэта.

Не, ён яшчэ не дайшоў да гэтага, у яго не хопіць адвагі на такую подласць, бо на подласць, як і на геройства, трэба таксама адвага.

Так і не знайшоў быў Сымон Карызна ніякага выйсця з цяжкога свайго неўразумення, адно заблытаўся яшчэ больш у чорнай немарачы глухіх супярэчнасцей.

З гэткім настроем прыждаў Карызна таго «гістарычнага» ў сівецкім маштабе партыйнага сходу, на якім абмяркоўвалася пытанне іхняе спрэчкі з Зеленюком.

Карызна скрозь удаваў, што ён не надае асаблівае значнасці гэтаму пытанню, нават не дазволіў склікаць дзеля яго спецыяльнага пазачарговага сходу ячэйкі, і, такім чынам, ад іхняе гутаркі з Зеленюком да партыйнага сходу прайшло блізка тыдня. Праз гэты тыдзень ён, сам таго не ўсведамляючы, збіраў у сабе ўсю сваю злосць, усе свае прыкрасці, чым бы яны ні выклікаліся; стаўпляў іх унутры, каб потым пераліць усё гэта — мо несвядома, мо супроць волі — у варожае пачуццё да аднаго чалавека.

У практыцы партыйнае работы ў Сіўцы не было яшчэ выпадку, каб сход ячэйкі сабраў быў навокал сябе такую пільную напружаную ўвагу ўсяго жыхарства. Гэтага сходу чакалі ўсе: і партыйныя, і беспартыйныя, і прыяцелі партыі, і ворагі, і сур'ёзныя людзі, і скалазубы. Адны чакалі з шчырай турботай аб справе, другія — з пустым мяшчанскім цікаўствам, трэція — з варожай злараднасцю. За выключэннем апошніх, якіх больш радаваў сам факт спрэчкі сярод камуністаў, чымся яго вынікі, усе іншыя спачувалі Зеленюку, цягнулі яго руку, хоць часам і не ведалі самае сутнасці справы. Гэта была дэманстрацыя таго нездаволення, якое паволі, але неадступна ўзнімалася супроць Сымона Карызны.

Ён сам ведаў пра гэта і, сціскаючы кулакі, пагражаў:

— Чакайце, даражэнькія. Яшчэ пабачым, хто чаго варты!

Напярэдадні сходу да Карызны прыходзіў Якуб Лакота. Ён доўга гаварыў сваім ціхім разбітым голасам, тлумачыў, чаму яны наважылі зрабіць свой калектыў, якая з гэтага будзе карысць. Як і Зелянюк тады, ён перасцерагаў, што не дазволіць гэтага,— значыць, загубіць усю справу. Ён намякнуў і на тое, што, як відаць па ўсім, уся гэтая

звадка не пойдзе на карысць партыі, што яна дэзарыентуе ячэйку.

З пашаны да былога партызана і чырвонагвардзейца Карызна спакойна выслухаў яго да канца, але зразумеў так, што гэта яго падаслаў Зелянюк, не іначай, і закіпеў яшчэ горшаю злосцю. Якубу ж адказаў далікатна, але вельмі суха, што ягоныя меркаванні возьме на ўвагу.

Быў яшчэ адзін чалавек, які ледзь стрымліваў у сабе настойнае жаданне пайсці да яго і ў гарачай шчырай размове адкрыць яму вочы, паказаць яму тое, чаго ён не бачыць ці не хоча бачыць, затрымаць яго на краі прорвы, куды ён ідзе з адчайнай рашучасцю самагубцы.

Але чалавек гэты быў адцяты ад яго і не мог да яго пайсці, бо гэта была Марына Паўлаўна.

Сход быў закрыты: адны партыйцы ды камсамольцы. З беспартыйных прыскочыў быў Галілей, дык камсамолец Віктар адвёў яго ўбок і далікатненька растлумачыў, што яму тут быць няможна. Стары — праўда, што неахвотна,— але без лішняе гамонкі пацюпаў дахаты.

Настрой ува ўсіх быў стрыманы і троху ўрачысты. Бадай не было зусім звычайных — шумных, вясёлых перадсходавых гутарак — усе маўкліва чакалі пачатку.

Карызна прачытаў парадак дня, і ўсіх непрыемна здзівіў неспадзяваны зварот справы. У парадку дня стаялі зусім іншыя, не датычныя асноўнае справы пытанні, а «асноўная» справа стаяла сціпла ў рубрыцы «Рознае» і называлася так:

«Аб праявах партызаншчыны ў працы брыгадзіра т. Зеленюка».

Усе дамысна перазірнуліся, а «брыгадзір т. Зелянюк» непрыметна ўсміхнуўся — троху пагардліва, а троху балюча.

У панурым маўчанні слухалі даклады па пытаннях, вызначаных у парадку дня. Спрэчак было мала, і гэта не дзівіла нікога — усе адчувалі, што гэтыя даклады лішнія сёння, што яны пастаўлены выключна на тое, каб надаць справе Зеленюка адумыслова дробны асабісты характар,— ўсе чакалі «Рознага». І, як яно падышло, усе застылі ў пільнай увазе.

Карызна зрабіў кароткую інфармацыю. «Брыгадзір Зелянюк цалкам самастойна, без пагоджання з партыйнаю ячэйкаю вырашыў пытанне аб арганізацыі ў Сівалапах асобнага калгаса і — зноў жа без ведама ячэйкі — абвясціў пра гэта жыхарству і нават правёў папярэдні запіс. Зелянюк мусіў ведаць, што гэта цалкам супярэчыць плану калектывізацыі сельсавета, які быў зацверджаны ячэйкаю, і, такім чынам, зусім свядома парушыў партыйную дысцыпліну, што

асабліва злачынна ва ўмовах абвостранае класавае барацьбы і напружанае працы па рэканструкцыі сельскае гаспадаркі. Што да самае справы арганізацыі ў Сівалапах асобнага калгаса, дык яна ні разу не абмяркоўвалася ў партыйных арганізацыях і не мае актуальнага значэння, бо цяпер вядзецца ўзмоцненымі тэмпамі работа па арганізацыі аднаго вялікага калгаса на ўвесь Сівец».

— Хто хоча слова па гэтым пытанні?

Усе мімаволі павялі вокам на Зеленюка, і ён устаў са свайго месца.

— Слова мае Зелянюк.

Хто сядзеў блізка да Зеленюка, той, пэўна, заўважыў, як страшна скасілася ў Зеленюка левае вока і як задрыжалі яго тонкія рэзкія вусны. Загаварыў ён ціха, з глыбокай, што мімаволі даходзіла да нутра, шчырасцю і праканаласцю:

— Таварышы! Я цалкам згодзен з усім, што сказаў у сваёй кароткай інфармацыі т. Карызна, і кажу гэта не для фігуравання, не для гульні ў прызнанне памылак, а з праўдзівым адчуваннем адказнасці за свае цяперашнія словы і за ўчынкі, якія сёння тут абмяркоўваюцца. Я зрабіў вялікую злачынную памылку. Думка пра арганізацыю калектыву ў Сівалапах вынікла была цалкам выпадкова, стыхійна, на неафіцыйнай сходцы ці, правільней, гутарцы. І замест таго каб скарыстаць гэты стыхійны зрух, каб, узгадніўшы справу з ячэйкай, даць яму належны кірунак, я сам паддаўся гэтай стыхійнасці і, захоплены раптоўным праектам, санкцыянаваў яго і нават запэўніў, што сам зраблю ўсе неабходныя для гэтага фармальнасці... Я мушу з поўнай шчырасцю сказаць тут і пра іншую сваю памылку, якая арганічна звязана з гэтай. Гэтая памылка ў тым, што я ў сваёй працы бадай усю ўвагу аддаў Сівалапам як асноўнай базе сівецкае беднаты, а ў самім Сіўцы да гэтага часу бедната як след не апрацавана і ў значнай частцы знаходзіцца пад кулацкімі ўплывамі. Я нядаўна толькі ў гэтым пераканаўся і раблю ўжо захады, каб як найхутчэй выправіць гэты свой — дый наогул наш усіхні — недагляд... Зноў кажу, таварышы, што я цалкам усведамляю ўсю глыбіню сваіх памылак, асабліва беручы на ўвагу тыя выключныя абставіны нашай сучаснай работы, пра якія гаварыў т. Карызна, і гатоў панесці заслужаную кару...

Ён зрабіў кароценькую паўзу, і гэтая паўза яшчэ больш напружыла жорсткую ўвагу сходу.

— Але, таварышы, я буцу прасіць, я буду вымагаць таго, каб зараз жа, на сённяшнім сходзе, пасля таго як вы абмяркуеце маю справу, паставіць пытанне пра сівалапаўскі калектыў і наогул пра

справу калектывізацыі Сіўца. Я з поўнай адказнасцю за свае словы заяўляю, што пытанне гэта, насупар думцы т. Карызны, актуальнае, больш таго, яно неадкладнае, ад яго пільнага вырашэння залежыць — быць ці не быць Сіўцу ў калектыве. Я заяўляю, што некаторыя таварышы — свядома ці несвядома — бяруць у гэтай справе няправільную, шкодную лінію, што, калі так пакінуць далей, мы можам на доўгі час скампраметаваць у нашым сельсавеце ідэю калектывізацыі. Я маю наўвазе т. Карызну і некаторых іншых. Калі будзе пастаўлена пытанне, я выкажу больш стала свой погляд, а цяпер прашу толькі аднаго — не падумайце, што гэта гаворыць ува мне голас нейкае асабістае варожасці да Карызны ў сувязі з маёй справаю. Я супроць Карызны нічога не маю і нават удзячны яму, што ён з бальшавіцкай рэзкасцю ўшчуў мяне за мае памылкі. Я спадзяюся, што і сам т. Карызна падтрымае маю прапазіцыю, бо лепш мець поўную яснасць у справе, чымся даваць прычыну да розных сумненняў, якія, я гэта ведаю добра, ёсць не толькі ў аднаго мяне...

Як ён скончыў, глухое маўчанне сходу набыло злавесную напружанасць. Зеленюку ўсё роўна не далі веры, не ўважаючы на ўсю яго шчырасць і праканаласць — усё роўна чакалі ўсе злоснага бою паміж ім і Карызнам, і адны панура хмурыліся ў нездаволенні, а іншыя дрыжалі ў дрэннай цікавасці, у прадчуванні гучнага эксцэсу.

Маўчанне раптам – з аднаго маху – перарваў тонкі, узняты на недасяжную вышыню голас Пацяроба. Усе ведалі, што калі Пацяроб зачынае тонка, з вышыні ды калі яшчэ ўвалье ў свой голас саладжава-мілоснага тону, значыць, скажа ўжо нешта рэзкае, нахабнае, пацяробаўскае.

— Даражэнькі мой, любачка мая, які ты разумны... У цябе ж так яно ўсё выходзіць добра, складна, што ніякі табе камар не то што носа, а і паўноса не падточыць... Ну пэўна, што няправільная лінія ў нас... Якая ж гэта лінія? Мы ж толькі камп... камп... прымітуем...

Ён не выгаварыў гэтага слова, безумоўна, наўмысля, з дэмагагічнай мэтай, каб здабыць прыхільнасць сваёй мужыкаватай прастатой і абсмяшыць Зеленюкову гарадскую «мудронасць». І праўда — дзе-хто засмяяўся з вясёлым спачуваннем.

— А скажы ты мне, золатка, папросту, па-нашаму: што ты гэта сабе думаеш? Чаго ты гэта тут завінуўся? Ці ты думаеш, што з горада прыехаў, дык ты адзін толькі разумны тут, а мы ўсе набітыя дурні? Ну ты ж падумай, родненькі мой, даражэнькі, гэта ж ты ўсю ячэйку занівошта становіш... Бо мы ж усе тут разам робім, уся ячэйка, а не Карызна там, Пацяроб ці яшчэ хто... Праўда, што ты палітычна свядомы чалавек, рабочы, скажам так, пралетар. Але ж, можа, хто

яшчэ больш за цябе працаваў на фабрыцы — ты яшчэ пешай брыгадай пад стол тады лазіў — дык ужо ён не рабочы? Ён ужо цёмны чалавек, дурань?..

На гэтым ён скончыў сваё сяброўскае мілоснае ўшчуванне Зеленюка і шырокім жэстам размахнуўся да ўсяе аўдыторыі.

— Ну вы ж падумайце толькі, людцы добрыя... Набраў там дзесятак гаспадароў дый думае, што ён ужо, барані божа, увесь свет калектывізаваў. Гатова ўжо, маеце цэлы калгас... А каго ён яшчэ набраў, я б таксама запытаўся.

Тут ён паспрабаваў усміхнуцца таямніча і хітра, але неслухмяныя фальбоны ягонага твару ўсе роўна склаліся ў звычайную яго безнадзейна-горкую міну. І голас замест падазрона-дамыснага тону набыў тон іранічнай плаксівасці.

— Можа, палавіну з тваіх калгаснікаў параскулачваць трэба, га? Ты, любачка, пра гэта, мусіць, не думаў? Не было часу падумаць? Трэба было глядзець, як робіць Карызна з

Пацяробам...

І нястрыманы Пацяроб з кожным словам усё больш і больш удаваўся ў грубы адкрыта дэмагагічны тон, аздоблены нязграбнымі, як сам ён, жартамі. А скончыў ён патэтычным заклікам да ячэйкі, каб яна не здавалася ні на якія шкадлівыя падходы выпадковых людзей (гэта азначала — Зеленюка) і захоўвала, як і дасюль, поўную згоду, дружнасць і аднадушнасць. Гэтыя словы, ёмка цэленыя ў мясцовы патрыятызм ячэйкі ды яшчэ насычаныя такім гарачым імкненнем да дружнае згоды, зрабілі належны ўплыў. Нават шмат хто з тых, каго абурала дзікая пацяробаўская дэмагогія, нібы забыліся ў гэтую хвіліну на яе і гатовы былі прыстаць на тое, каб сапраўды не ўзнімаць лішняга галасу. Ну, памыліўся хлопец, даць вымову яму ці на від паставіць, ды і па тым.

Карызна чуў гэты настрой і ўжо загадзя трыумфаваў. Як скончыў Пацяроб і, апетытна бразнуўшы аб бок наганам, сеў на сваё месца, Карызна (ён сам вёў гэты сход) рэзюмаваў:

— Такім чынам, таварышы, справа ідзе аб тое, ці станавіць нам сёння на парадак дня пытанне аб пераглядзе плана калектывізацыі, ці не. Я думаю, што патрабаванне Зеленюка — хоць яно і сапраўды, як ён кажа, не звязана з ягонаю справаю, але ўсё роўна не мае рацыі. Ды і часу на гэта пойдзе немаведама колькі, а сёння ўжо позна. На наступным сходзе будзе справаздача бюро, і тады сама па сабе ўсплыве напаверх і ўся гэтая справа. Адылі, каб не было непаразумення, я прагаласую...

Ён неўзаметку кінуў погляд на Зеленюка, каб пабачыць, якое

ўражанне зрабіў на яго такі зварот справы, але выбраў на гэта не зусім удалы момант, бо адразу натыркнуўся на востра ўпятыя ў яго калючыя Зеленюковы вочы і мімаволі пачырванеў ад незразумелага замяшання.

Няўжо яму сорамна стала перад гэтым блазнюком? Няўжо ён прызнаўся перад ім у сваёй несправядлівасці?

Зелянюк усміхнуўся сваёй тонкай загадкавай усмешкай.

Невялічкая паўза, якую Карызна вымушаны быў зрабіць, сустрэўшыся раптам з Зеленюковым поглядам, перайначыла ўвесь ход падзей. Яго хвілінная ледзь прыметная няўпэўненасць, як іскра кароткага замыкання, разрадзіла агульны памысны для яго настрой, і, пакуль ён стараўся авалодаць сабой, каб пачаць галасаванне, яго перасцігнуў смелы, выразны голас камсамольца Віктара:

— Галасаванне тут не паможа... Прагаласаваць хіба, каб замазаць справу? Таварышы...

І ён, каб надаць больш вагі сваім словам, устаў з месца і нават ступіў два крокі наперад, як-ткі і належыць кожнаму сталаму прамоўцу:

— Ўжо адно тое, што ўзнялася тут на сходзе спрэчка паміж таварышамі, і спрэчка досыць заўзятая, калі меркаваць па выступленню Пацяроба, гаворыць за тое, што ў ячэйцы не ўсё добра, што ў ёй ёсць нейкая нутраная хвароба, па меншай меры нейкая недагаворанасць, Дык ці гэта рахуба, калі мы возьмем ды загонім яшчэ глыбей гэтую хваробу, не даўшы ёй рады? Што — позна? Часу мала? Смешна было б і казаць пра гэта. А калі мы і цэлую ноч праседзім, каб развязаць пільную справу? Ці такі час цяпер, каб на гэта зважаць? Я, таварышы, у працэсе камсамольскай работы штодня стыкаюся з усімі тымі справамі, аб якіх тут ідзе гамонка, І я павінен сказаць, што цалкам згодзен з усім тым, што казаў Зелянюк, і падтрымліваю ягоную прапазіцыю...

Віктар — дармо што малады,— а ўмеў сказаць з вялікім сэнсам, і кароценькая, але трапная прамова яго зрабіла ўражанне. Дружным хорам падтрымалі яго вясковыя камсамольцы, наракаючы на тое, што затрымка з калектывізацыяй Сіўца звязвае ім рукі ў іхняй працы па вёсках. Камсамольцаў падтрымалі вясковыя партыйцы, і троху-патроху ўвесь сход прыстаў на тое, што трэба канечна зараз і як найглыбей разабраць сівецкія справы, што пакідаць іх у гэткім стане, як цяпер,— злачынства супроць партыі.

Карызна чуў, як усё нутро ў яго гарыць у пякучым агні шалёнае злосці. Ён быў упэўнены, што ўсё гэта ён, Зелянюк, падстроіў, і то ўжо загадзя было ў іх умоўлена — нездарма ж усміхаўся ён сваёй

нялюбай самаўпэўненай усмешкай.

Дык жа ты гэтак? Ты яшчэ трапечашся? Ты яшчэ біцца лезеш? Думаеш, падгаварыў хлопцаў, навухрыў іх, дык ужо і твая сіла? Чакай жа, мой даражэнькі, не так яно будзе, як ты думаеш!..

Зларадасная ўпэўненасць у немінучым правале Зеленюка дае Карызну сілу стрымаць да пары сваё абурэнне, і толькі едкая ўсмешка, мімаволі расцягваючы вусны, троху здраджае яго. Ён зварочваецца да Зеленюка з адменнай далікатнасцю:

— Калі ласка! Слова даецца т. Зеленюку...

Але Зелянюк ад слова адмаўляецца, і ён гаворыць, пгго ўсе матэрыялы, датычныя сівалапаўскага калгаса, мае пры сабе Якуб Лакота, дык яму і лацвей гаварыць пра гэта.

— Слова мае т. Лакота.

І Карызна моўчкі сціскае зубы. Гэты Зелянюк хітрэйшы, чымся ён думаў. Ведае, што Якуба Лакоту ўсе шануюць, што ён мае ў ячэйцы бясспрэчны аўтарытэт, дык наўмысля выставіў яго на гэтую справу. Добра, пабачым, што будзе далей...

Якуб Лакота выйшаў да стала, бо трэба было дзе раскласці паперы, асцярожна — відаць, што балела,— адкашляўся і ціха ўсміхнуўся сваей мілай, па-дзяцінаму нясмелай, нібы беспараднай усмешкай. На худых, запалых шчоках у яго зацвіла ліхаманкавая чырвань, а вочы заблішчалі ясным чыстым агнём.

— Я перш-наперш павінен выказаць шчырае здзіўленне з таго, што ў нашай сівалапаўскай справе чамусьці вінавацяць аднаго Зеленюка, а пра мяне, напрыклад, не сказалі ніводнага слова. А я, можа, нават раней за яго згадзіўся на арганізацыю асобнага калгаса і таксама без ведама ячэйкі. Віна мая роўная з Зеленюковай, і я, як і ён, цалкам прызнаю яе і патрабую сабе гэткага самага, як і яму, пакарання... А цяпер пра самы наш калгас... Я раскажу пра тое, што ў нас ёсць, з чым мы ўзяліся за яго арганізацыю.

І ён спакойна, дзелавіта пералічыў, колькі ўжо запісалася на папярэднім запісе, колькі яшчэ напэўна запішацца, дакладна азначыў сацыяльны стан будучых калгаснікаў, прычым настойліва запытаў у Пацяроба, каго ён мае на ўвазе з іх раскулачыць, і ўвеў таго ў досыць прыкрае замяшанне. Апісаў яскравымі фарбамі, які быў настрой у сівалалаўцаў, калі паўстала пытанне пра асобны калгас, і як нядобра адбілася на гэтым настроі раптоўная затрымка. І ў заключэнні даў простыя, ясныя довады таго, што ўтварэнне сівалапаўскага калгаса зрушыць з месца ўсю справу калектывізацыі не толькі ў Сіўцы, а і ўва ўсім сельсавеце.

Карызна сачыў за сходам і бачыў, як Якубавы спакойныя,

разважныя словы клаліся на застылыя ў глыбокай увазе твары партыйцаў праблiскам новага яснага пераконання. Ён чуў, што вельмі цяжка, бадай немагчыма будзе разбіць гэтае пераконанне, што яно паўстае супроць яго нязрушнай і непрабітнай сцяной, гатовае затуліць ненавіснага Зеленюка ад усіх яго ўдараў.

І ў Карызны да злосці і нянавісці памалу далучалася няясная трывога, а следам за ёй ледзяным цурочкам тачыўся ўжо ў сэрца яго неразлучны спадарожнік апошніх дзён – грозны няўхільны страх. Ён разумеў, што Зеленюкова перамога – гэта моцны ўдар па ім, па ягоным аўтарытэце, што яна немінуча выкрые яго драбязговыя асабістыя інтарэсы ў гэтай справе або, што ані лепей, пакажа поўнае яго неразуменне справы, яго тупое запярэчанне відочна правільнаму карыснаму мерапрыемству.

Адылі ён яшчэ не думаў здавацца. Галава яго ліхаманкава працавала над адшуканнем якога-небудзь новага спосабу, якога-небудзь новага ўдару — з таго боку, адкуль яго ніяк не чакаюць. Ён ведаў ужо, што звычайнымі спрэчкамі, звычайнымі довадамі не ймеш, што ратаваць яго можа толькі спрытны,. шпаркі ход, які б, зваліўшыся знячэўку на галовы яго супрацiўнікаў, перавярнуў адразу ўсю справу дагары нагамі. І тут у яго з'явілася смелая, адчайная думка, якая зараз жа абярнулася ў цвёрды замер.

Ледзь дачакаўшыся, пакуль скончыць сваю прамову Лакота, Сымон Карызна ўстаў і заявіў дрыжачым ад узрушэння голасам, які адразу даў усім зразумець, што мова ідзе пра нешта надзвычай важнае, экстраардынарнае, чаго, можа, ніколі не чула яшчэ сівецкая партыйная ячэйка. Усе замерлі ў чаканні.

— Таварышы! Перш чым весці далейшае абмеркаванне гэтае справы, я як сакратар ячэйкі павінен зрабіць адну вельмі важную заяву. Сённяшні сход, а таксама і шмат іншых выпадкаў, з якімі мне давялося стыкнуцца за апошні час, пераканаў мяне, што ў нашай ячэйцы ёсць сакрэтная групоўка, якая злачыннымі метадамі фракцыйнай работы праводзіць сваю асобную лінію. На сённяшнім сходзе мы мелі арганізаванае выступленне гэтае групоўкі, накіраванае на тое, каб скампраметаваць бюро ячэйкі і яго лінію ў рабоце, а значыць, і лінію ўсяе ячэйкі, а таксама сарваць план калектывізацыі сельсавета, які ўхвалены ячэйкаю і ўзмоцненымі тэмпамі праводзіцца ў жыццё. На чале гэтае групоўкі стаіць Зелянюк. Не трэба асаблівае пільнасці, каб заўважыць, што ўся сённяшняя атака вядзецца па загадзя абмеркаванаму плану, выпрацаванаму на спецыяльным фракцыйным сходзе, на якім таксама размеркаваны паасобныя ролі. Як сакратар ячэйкі, я катэгарычна вымагаю таго, каб зараз жа

спыніць далейшы разгляд справы і даручыць бюро або спсцыяльнай камісіі ў найпільнейшым парадку даследаваць пытанне аб фракцыйнай рабоце Зеленюка і іншых, каб ужыць адпаведныя арганізацыйныя захады.

Сенсацыйная заява Сымона Карызны зрабіла ўражанне раптоўнага аглушлівага выбуху. З хвіліну ўсе разгублена маўчалі, ашаломленыя неспадзеўкаю, ніхто не важыўся першы парушыць гэтае прыкрае цяжкое маўчанне. І калі раптам яго прарэзаў працяглы адумыслова-выразлівы свіст, амаль усе здрыгануліся і спалохана азірнуліся, шукаючы крыніцы дзікага, цалкам нестасоўнага да моманту гуку.

Гэта свіснуў, вядомая рэч, Пацяроб. І зараз жа, следам за свістам, грымнуў яго бесцырымонны голас, разарваўшы ў мэтлухі ўсю тую змрочную трывожную цішыню:

— Дык вось яно што? А-га-га-га!.. Галубочкі мае, родненькія... Дык вы ўжо фракцыі рабіць панаўчыліся? Як той, не тут кажучы, Троцкі? Я гляджу, што ўсё гэта ў іх як па нотах. Аж бачыш ты іх! Груповачкі, фракцыйкі... Ого-го-го!.. Здорава, любачкі! Малайцы, красачкі! Даражэнькія мае!..

Ён быў страшэнна рад, гэты дзівак Пацяроб, і не мог схаваць свае нядобрае злоснае радасці. Ягоная радасць зрабіла на сход дрэннае ўражанне, і нават нехта нялішне далікатна суняў яго раз'юшаны лямант:

— Сціхні ты ўжо! Чаго галёкаеш, як у лесе!

Але дзе ты яго, Пацяроба, угамуеш, як раскрычыцца! Такі ўжо бязладны, разгойданы чалавек...

Сход ажывіўся. Троху-патроху ўзнялася жвавая гамонка, якая нарэшце перайшла ў тлумны гармідар. Слова ніхто не прасіў,— мабыць, ніхто не важыўся першы выступіць у гэтай надзвычай далікатнай і палітычнай справе — усе гаварылі разам, адзін аднаму ці ўсім адразу, а не, дык проста самому сабе, і нельга было разабраць, у які бок фактычна схіляецца агульная думка сходу. Карызна тлуму не сунімаў, не заклікаў да парадку — ён чуў, што гэты тлум яму на карысць.

Тады ўстаў са свайго месца бледны, зацяты ў цвёрдай, як крэмень, сур'ёзнасці Зелянюк. І ці толькі ўзняўся ён над усім тым бязладным гармідарам — стрыманы, роўны,— ураз апала шумнае ажыўленне і занялося зноў цяжка, балюча напятае маўчанне.

— Я думаю, што ўсе зразумелі, якое глыбокае абвінавачанне ўзняў супроць мяне сакратар ячэйкі т. Карызна. Я не буду цяпер ні выпраўдвацца, ні ў сваю чаргу абвінавачваць т. Карызну. Я цалкам

далучаюся да ягонае прапазіцыі — у найпільнейшым парадку даследаваць гэтую справу. Але я катэгарычна пратэстую супроць другой яго прапазіцыі, каб спыніць далейшы разгляд пытання пра сівалапаўскі калгас і калектывізацыю Сіўца. Я ўпэўнены, што ў гэтым падтрымаюць мяне і іншыя таварышы, бо пытанне гэта вынікае не толькі з мае нібыта фракцыйнае работы, а з агульнага стану калектывізацыі ў сельсавеце. Мне здаецца, што і сам т. Карызна не будзе дужа супярэчыць, бо іначай ён ясна пакажа, што ўсю гэтую гісторыю з фракцыйнасцю ён узняў выключна затым, каб затрымаць абмеркаванне таго пытання, якое ён з нейкіх невядомых прычын упарта не хацеў паставіць у парадак дня... Я прапаную весці далейшае абгаварэнне распачатае справы...

Зеленюкову прапазіцыю ўхвалілі аднагодна, і на сходзе зноў запанаваў спакойны, дзелавы настрой.

Карызна і сапраўды не супярэчыў — Зелянюк спрытнай заўвагай звязаў яму рукі. Падчас далейшых спрэчак ён сядзеў хмуры, злосна затулены ў сабе і нават мала слухаў таго, што гаварылі прамоўцы. Яго агарнула цяжкая апатыя — яму хацелася аднаго: скончыць як найхутчэй гэты няўдалы сход і адпачыць. Ён зусім аўтаматычна даваў слова прамоўцам, ставіў на галасаванне прапазіцыі, заклікаў, як трэба было, да парадку.

Па доўгіх жвавых спрэчках у пратаколе сходу ячэйкі запісалі:

1. Паставіць на від т.т. Зеленюку і Лакоту іхнюю недысцыплінаванасць, якая выявілася ў тым, што яны без ведама ячэйкі развязалі пытанне пра арганізацыю ў Сівалапах асобнага калгаса.

2. Самы факт арганізацыі ў Сівалапах самастойнага калектыву ўважыць за мэтазгодны і калектыў арганізаваць з тым, аднак, каб пасля ўтварэння калгасаў у Сіўцы гэтыя два калгасы злучыць у адзін.

3. Звярнуць асаблівую ўвагу на работу сярод сівецкае беднаты — пашырыць яе і ўглыбіць, выкарыстаўшы дзеля гэтага ў грунце сваім правільную практыку работы з беднатой у Сівалапах.

4. Прыняць да ведама заяву сакратара ячэйкі т. Карызны пра тое, што ў ячэйцы існуе сакрэтная групоўка на чале з т. Зеленюком. Даручыць бюро ячэйкі дакладна высветліць гэтую справу і ўсе матэрыялы падаць на наступны агульны сход ячэйкі.

Па зачыненні сходу, калі Карызна — хмуры і разгублены — варочаўся дахаты, яго дагнаў неадменны Пацяроб і, нахіліўшыся да самага Карызнава вуха, прасіпеў з поўнай бадзёрасцю:

— Не бойся, Сымонка! Плюнь ды яшчэ і разатры... Не тое бачылі... Цьфу!..

10

Назаўтра з самага рання Сымон Карызна паехаў у раён. Раён знаходзіўся вёрст за пятнаццаць ад Сіўца ў ладным мястэчку, якое мясцовыя жыхары зусім сур'ёзна звалі горадам.

Дык гэты самы горад у пару, якая апісваецца ў нашым апавяданні, меў на сабе хоць з выгляду, можа, і малапрыметны, але глыбокі, востраадчувальны адбітак бурнай эпохі. Усё было звычайнае, даўнейшае, але над усім лунаў дух агульнай напружанасці, трывожнага чакання.

На шырокім рынкавым пляцы, акурат пасярод мястэчка, было паўнютка сялянскіх вазоў, але прадавалася чаго дужа мала. Прыязджалі паслухаць навін, пагаманіць, улавіць настрой новага дня, каб распастрыць яго нявідныя кволыя ніці па ўсёй тэрыторыі раёна. Сыходзіліся сям-там невялічкімі расплыўчастымі купкамі сцеражлівыя, цікавыя і хціва лавілі адзін у аднаго новыя словы. Купкі раставалі, збіраліся зноў, зноў раставалі, аж пакуль не ўліваліся жвавай энергічнай патокай у ветлыя дзверы піўніцы. Там новыя словы перакладаліся на грамоздкую, распараную алкаголем мужыцкую мову.

Дзе-нідзе ліпелі яшчэ дробныя прыватныя крамкі, але гандляры, як не было купцоў, не сядзелі ў шчаснай летуценнасці за непахіснаю стойкай, а выходзілі і стаялі перад дзвярмі — маркотныя і палахлівыя. Дамысны цырульнік вывесіў на дзвярах свежую, нязграбнай рукой намаляваную табліцу — «Калектыў цырульнікаў Грынберг» — і, мабыць, адчуваў сябе за ёй у поўнай забяспецы.

Апрача піўніцы, людзі збіраліся яшчэ каля кааперацыйнай сталоўкі і каля дзяржаўных устаноў. Установы абярнуліся ў людскія зборні, куды разам з бруднымі лужынамі снегавой вады наносілі мужыкі цэлае мора сваіх пільных і няпільных, вялікіх і малых, цяжкіх і лёгкіх клопатаў. Многа хто заходзіў так сабе — паслухаць, пагрэцца, паглядзець, як злуюць на назолівых наведнікаў, а злашча на пустых разявак запараныя супрацоўнікі. А іншыя прыходзілі з важным, жыццёвым, балючым — тыя або істэрычна крычалі, дамагаючыся свайго, або беспарадна вадзілі наўкола ціхімі вачмі, поўнымі пакорнага неўразумення.

У тую пару раённым працаўнікам не было ані хвілінкі адхлану.

Сымон Карызна часта наязджаў у раен — ён любіў туды ездзіць, бо кожнага разу там узнімала яго лёгкі настрой тое добрае, бадзёрае ўзрушэнне, якое загарэлася было ў ім — ды ці толькі ў ім? — на гістарычным пленуме райкома, што паклаў быў пачатак шырокай разгорнутай працы па сацыялістычнай перабудове раёна.

Тут, у сэрцы раёна, усё тое, чым жыла вёска, уся яе новая, творчая сумятня нібы абстрагавалася, вылузвалася са шкарлупы канкрэтнае дакучнае абыдзёншчыны і набывала свежую рамантычную прывабнасць. Таму Карызна, пераехаўшы цераз гнілаваты, складзены з дзіўна-рухавага бярвення масток і мінуўшы шэрую порхаўку — кузню, першы слаўны будынак слаўнага горада, заўсёды з асалодаю адчуваў, што ўсе яго трывогі, страх, уся яго мітусяніна мякка затуляецца завесай цудоўнай далечыні (нібы ад'ехаў за тысячу вёрст) і ўнутры бурна ўзмываецца разгонная, задорная імклівасць.

Карызна жыва, усім нутром адчуваў тады вялікі змест лаканічных слоў, што пераможна ззялі на старонках тагачасных газет: «Рэспубліка на паходзе!»

Уступіўшы на парог РВК, Карызна адразу пачуў зычны, раскацісты голас старшыні Рачкоўскага, які смелай камандай разлягаўся на ўсе чатыры пакоі райвыканкома, працінаючы ўсіх супрацоўнікаў, усіх наведнікаў і, здавалася, усю, якая была тут, убогую, зашмальцаваную мэблю, усе замлелыя ў тлустай неўвароткасці груды папер — працінаючы ўсё гэта імпэтнай напорнай паспешнасцю. І здавалася, што ўсё тут — і жывое і нежывое — гаварыла без слоў — выразам твараў, рухамі, паставамі — адзін кароткі, адцяты сказ: «Нам некалі!»

Знаёмы прыемны голас Рачкоўскага яшчэ больш узбіў унутры ў Сымона Карызны бадзёрае ўзрушэнне — ён наскрозь прасякнуўся тым агульным, што панаваў тут, імпэтам, той нястрымнай паспешнасцю і раптам пачуў, што і яму таксама страшэнна некалі, і хацеў таксама спяшацца, хацеў крычаць зычным раскацістым голасам — не крычаць, а камандаваць.

Ён увайшоў у кабінет нечаканым для самога сябе цвёрдым, адрыўчастым крокам вайсковага чалавека.

У кабінеце было, як у ліўніцы: людна, тлумна, накурана. Сярод рухавага натоўпу, у якім Карызна знайшоў, як і кожнага разу, ці мала новых, зусім незнаёмых твараў, крэпкім спружыністым камлюком круціўся Рачкоўскі і, здавалася, крычаў адразу, прынамсі, пяцём чалавекам — аднаго пытаючы, другому адказваючы, трэцяга некуды пасылаючы, чацвёртага проста лаючы моцнымі, але чамусьці зусім някрыўднымі словамі. Як убачыў Карызну, ён адразу кінуў усіх і праз усіхнія галовы агаласіў:

— Прэзідэнту сівецкай рэспублікі шанаванне! Што ж ты, сукін сын, не прыехаў на нараду, а прыслаў гэтага свайго Расцяроба! Даражэнькі мой, тут партыйная нарада, і нам трэба сакратар ячэйкі, а не Падцяроб. Гайдук, давай нагонку па сваёй лініі...

Побач з Рачкоўскім пры стале сядзеў спакойны, глыбакастры-

маны сакратар райкома. Карызну кінулася ў вочы, што ён — і так мізэрны, чэзлы — цяпер яшчэ больш змізарнеў і ягоны хоць і вялікі, але не надта паважны нос завастрыўся да немагчымасці.

Ціха і трошку хваравіта ўсміхаючыся, Гайдук замест прывітання запытаў такім тонам, нібы яны толькі вось перапынілі былі сваю гутарку:

— Дык пяцьдзесят працантаў? Глядзі, каб гэта стала, бо ў Мікуліне палавіна разбеглася. Як Сівец?

— Яшчэ не зрушыўся, браце. Але гэтымі днямі нешта будзе. За тыдзень, спадзяюся, будуць у калектыве.

І — дзіўная рэч! — Сымон Карызна быў цалкам упэўнены, што ён гаворыць шчырую праўду, што ў яго сапраўды ўсё нарыхтавана, усё напагатове. Яшчэ колькі дзён — і ўсё станецца так, як лепш і не трэба.

— Зелянюк памагае?

Карызна скрывіўся і ўнікліва махнуў рукой:

— Потым пагамонім...

Гэтым адразу даў зразумець, што ён Зеленюком нездаволен.

Рачкоўскі выбраў зручны момант і неўзаметку ад усіх шапарнуў яму:

— У мяне будзеш абедаць... я сёння вольны... больш-менш... Разумееш?

Карызна зразумеў і здаволена ўсміхнуўся: у сямейных абставінах, за невялічкай дружнай чаркай найлепей будзе пагаварыць аб усіх справах.

Карызна прыехаў з пэўным рашучым замерам: ён наважыўся нарэшце пагаварыць начыста з Рачкоўскім, адкрыць яму ўсе свае сумненні, увесці яго ў заблытанае кола сваіх згрызот і мітусэнняў. Пасля ўчарашняга сходу ён зразумеў, што далей так цягнуцца не можа, што яму няўзмогу ўжо жыць так і працаваць, скрозь адчуваючы над сабой дамоклаў меч небяспекі.

Хай будзе што будзе, а ён адкрые ўсё да апошняга каліва — перш яму, Рачкоўскаму, а тады, калі трэба, і ўсім.

Каму гэта «ўсім», Карызна пакуль што яшчэ як мае быць не ўяўляў — ён чакаў, што гэта само па сабе высветліцца ў гутарцы з Рачкоўскім.

...Пакуль гаспадыня завіхалася каля стала, рыхтуючы полудзень, Рачкоўскі і Карызна сноўдаліся па пакоі, абодва працятыя нецярплівасцю: Рачкоўскі — каб хутчэй дапасці да яды, а Карызна — каб хутчэй зачаць сваю шчырую споведзь. Але ткі Карызна не сцéрпеў — пахваліўся звонку нібыта спакойна, безуважна, але з прытоеным

унутры трапятаннем:

— Ты ведаеш, што я з жонкаю разышоўся?

Рачкоўскі запытаў без жаднага здзіўлення:

— Ужо?

І, весела падміргнуўшы Карызну, засмяяўся нізкім юрлівым смехам:

— Верачку падчапіў? Ну і зух! Смак маеш, няма чаго казаць... Бач ты, падла старая... га?..

Потым ён праказаў нібыта сур'езна і наўмысля гучным голасам, каб пачула жонка:

— Думаю кінуць і я сваю. Надакучыла ўжо, абрыдзела... Хачу пашукаць дзе маладзейшую, харашэйшую.

Жонка, маладзенькая, свежая і пульхненькая, як перапечка, увайшла ў пакой з троху сарамлівай, але поўнай адчування свае жаноцкае сілы ўсмешкай і, праходзячы паўз мужа, нібы несумысля зачапіла яго сваім крутым пышным клубам. Ён з грубаватай бесцырымоннасцю лэпнуў яе па неасцярожнаму месцу і здаволена зарагатаў смехам упэўненага ў сабе самца.

Гэта была ў Рачкоўскага не то трэцяя, не то чацвёртая жонка, і ён, як відаць, перажываў яшчэ з ёй пару́ першага ўзаемнага захаплення — не абсыпанага, праўда, лішне барвістымі праскамі зманлівае рамантыкі, затое здаровага і шчаслівага. У яго да жанчын быў надзіва лёгкі, незамутнёна-спакойны характар, і ягонага шчасця ані не парушала тое, што чарада папярэдніц свежае пульхненькае жанчыны часам у досыць катэгарычнай форме напамінала пра існаванне не толькі сваё, а і цэлае плоймы малых Рачкоўскіх. Ён улагоджваў свае сямейныя справы з такім дыпламатычным спрытам, што — канцы з канцамі — усе зацікаўленыя бакі былі хоць матэрыяльна і не зусім задаволеныя, але маральна цалкам уціхаміраныя. Досыць сказаць, што да судоў у яго справа яшчэ не даходзіла ні разу.

Легкі, вясёлы падыход Рачкоўскага да сямейнай трагедыі Карызны перш непрыемна ўкалоў яго, але боль ад гэтага трываў адну караценькую хвілінку. Потым стала і самому лёгка ды весела, нібы Рачкоўскага грубыя словы, а злашча ягоныя ўласныя стасункі да жанчын нейкім чынам абязвіньвалі ці, прынамсі, меншылі віну яго перад Марынай Паўлаўнай.

Адным словам, Сымон Карызна сеў за стол у добрым гуморы.

Перакуліўшы першую чарку і з цудоўным апетытам накінуўшыся на селядца, Рачкоўскі агаласіў:

— Ну, кажы, Сымоне, як там што...

Карызна пачаў здалёку — нібы выпадкова, няўмысля ўспомніў пра сваю і Рачкоўскага працу ў ранейшым раёне, пра лінію, якую яны там вялі. Гэта была ў яго свядомая ці мо несвядомая хітрасць, гэтым ён з першага кроку аднаўляў паміж сабой і Рачкоўскім ніці даўняе блізкасці, каб гарантаваць большую чуласць яго і спагаду да сваіх сучасных нягод.

Рачкоўскі зусім неспадзявана для Карызны павесялеў:

— А праўда, Сымоне, слаўна жылося там, га? Эх, каб цяпер туды... Ну і запішчалі б у мяне кулачкі... Расхутарызаваў бы іх так, што і не агледзеліся б...

Карызна нясмела напамянуў, не хаваючы свайго неўразумення:

— Але ж мы, браце, самі праводзілі там гэтую, на яе ліха, хутарызацыю!

— Правільна... Верна... Праводзілі...

З цвёрдага рашучага тону Рачкоўскага Карызна зразумеў, што ён ужо перадумаў і пераварыў у сабе гэтае пытанне і што ён мае ўжо нейкае пэўнае развязанне яго. Ён пільна настаражыўся, чакаючы дальшых слоў.

— Правільна... Праводзілі... Значыць, што? Рабілі памылковую справу... Так... Ну, а потым?

Ён зрабіў паўзу, каб выпіць чарговую чарку, і казаў далей, мерна выстаўляючы слова па слове:

— Дрэнны той майстар, што, зрабіўшы якую няўдалую шкодную рэч — ці ў памылцы, ці праз недасканалае ўмельства сваё,— будзе клапаціцца над ёй, будзе ахаць, охаць, енчыць, стагнаць... Добры майстар возьме і адным махам — без аніякага жалю — разаб'е ці разламае тую рэч і зробіць гэта з большай рашучасцю і нават злосцю менавіта таму, што гэта ягоная рэч, зробленая ягонаю рукою... Ты мяне зразумеў, Сымоне?

Карызна не мог здаць сабе справы з таго, што гэта ёсць: ці хітры сафізм, ці праўдзівая жыццёвая логіка? Адно чуў, што яно развязвае праблему, якая столькі часу гняла яго, і дае магутны стымул да далейшае працы, да выробу новых, ужо правільных, дасканалых рэчаў.

Рачкоўскі пагадліва палэпаў яго па плячы:

— Калі цябе гэта турбуе, Сымоне, кінь усе сумненні — справа ясная. Галоўнае, браце мой, зразумець, пераканацца, што ты сапраўды дрэнна рабіў. А раз ты ўпэўнены ў гэтым, дык сама рука падымецца, каб разбурыць тое няўдала зробленае, каб перарабіць на новае... Бі, Сымоне, варушы ўсё да грунту, пераварочвай, і канец...

Карызна не выходзіў з трывожната задумення. Рачкоўскі наліў

яму новую чарку.

— Ну, чаго нос павесіў? Пагонім яшчэ па адной, успомнім даўніну...

Карызна нясмела павёў далей:

— У мяне не толькі гэта, Рачкоўскі... У мяне — сямейныя справы...

— Жонка?

І Рачкоўскі нават здзівіўся, як гэта можна мардаваць сябе гэткай драбязой.

Карызна ў замяшанні паківаў галавой:

— Не ў тым... Я не ведаю... Як табе сказаць... Ну, бачыш, мне пішуць бацькі, што іх раскулачылі. Гэта — адно... А самая тут закаклюка, што кулакамі яны сталі ўласна за маёй дапамогаю — я ім і грошы даваў на гаспадарку, і парады адпаведныя... Ведаеш сам, які настрой быў тады...

Рачкоўскі ўстаў ад стала і звычайнай сваёй пругкай, развальнай хадою прайшоўся па хаце.

— Хм... так... заблытаўся ты, браце мой, залез у нерат... Выходзіць, што цябе раскулачылі? Ха-ха-ха...

І ён раптам зайшоўся ад гамерычнага смеху. Карызна глядзеў на яго разгублены: ён не ведаў, ці радавацца яму гэтым смехам, ці трывожыцца.

Рачкоўскі падышоў і энергічна, рэзка выцяў кулаком аб стол:

— Вось... На ўсё гэта ёсць адна толькі рада. Калі сілы хопіць — адным ударам... разумееш? адным ударам усё перацяць...

— Адмовіцца ад бацькоў?

Рачкоўскі раззлаваўся:

— Што ты мне прэш сваю дурную інтэлігеншчыну, га?.. Адмовіцца, напісаць трагічны ліст — бывайце, дарагія бацькі, мне з вамі не па дарозе... Цьфу, каб ты згарэў... Не аб гэтым справа, я табе кажу... Чуеш ты ці не?

— Аб чым жа?

— Во тут, во-во... у сабе. Тут трэба перацяць... Плюнуць трэба на ўсё, выкінуць усё к чортавай матары... Калі ты — сцерва, скажам, дык гэта яшчэ паўбяды. А калі ты сцерва ды яшчэ кожную хвіліну думаеш пра тое, што ты сцерва, смакуеш гэта, упіваешся гэтым, дык ты тады — дзве сцервы... Чуў?.. Забудзься на ўсё чыста, я табе кажу... Сам забудзься, што ты — сцерва, дык і людзі забудуцца. Працуй як след, пераварочвай жыццё, дык і сам перавернешся... Разумееш ці не?

І зноў Карызна не ведаў, ці гэта — хітры езуіцкі манеўр, ці

простая праўдзівая дарога наперад. Але зноў чуў у гэтых словах магчымасць шчаслівага выйсця з сваіх цяжкіх неўразуменняў.

Раптам ён успомніў пра апошні бацькаўскі ліст.

— Яны просяць, каб прыслаў ім грошай.

Пры слове «грошы» Рачкоўскі дасадліва пачухаў патыліцу і, з апаскай азірнуўшыся наўкола — ці няма дзе паблізу жонкі? — пракрактаў:

— Грошы... Каб на іх ліхалецце... У мяне ўсе жонкі як адна просяць грошай... былыя жонкі, вядома... Проста рады не дасі...— Ён зноў раззлаваўся і закрычаў: — Што ты — грошы? Чаго ты лезеш з грашмі? Сцерва ты, калі хочаш... Кажу — забудзься на ўсё... Адным ударам... рраз... перасячы ўсё, разумееш? Тады сам убачыпп, што рабіць з грашмі... Само пакажа тады... Во тут, во-во... тут самае галоўнае...

І ён без лішняе далікатнасці тыркануў Карызну ў грудзі. Яму, відаць, надакучыла гэтая гутарка, і ён, сеўшы зноў за стол, запытаўся:

— Ну, што ў цябе там у Сіўцы?

Тады Карызна — ужо зусім з лёгкім вальготным настроем — стаў апавядаць пра сівецкія падзеі. Ён гаварыў усё да найменшай драбніцы, не хаваючы ні сваіх удач, ні сваіх памылак. Ён стараўся асвятляць усё шчыра і па магчымасці аб'ектыўна — нават і прыкры інцыдэнт з Зеленюком, і апошні бурны сход ячэйкі, і свой ганебны правал. Але такая ўжо, мабыць, людская ўрода, што трудна бывае чалавеку ўстрымацца, каб не зрабіць сабе ў зручным выпадку некаторае — можа, і мімавольнае — пратэкцыі. Таму і выходзіла так, што Сымон Карызна, сакратар ячэйкі, усе свае сілы кладзе на тое, каб наладзіць як след работу, часам, пэўная рэч, і памыляецца, але ў грунце вядзе цалкам пэўную, правільную лінію, а Зелянюк, скажам, хоць і нядрэнны хлопец, але малады, гарачы, заядлы — дык ён усё-ткі шкодзіць у рабоце і заводзіць спрэчкі, звягі, раскладае ячэйку... Алё Сымон Карызна пераможа ўсе гэтыя перашкоды і ў сваім сельсавеце не па доўгім часе правядзе поўную стопрацэнтную калектывізацыю.

Рачкоўскі слухаў, утупіўшы нос у талерку, і пацíху муркаў сабе пад нос нешта невыразнае.

11

Палазы рыпелі з такой ціхамірнай спакойнасцю, што зусім знікала ўсякае адчуванне шпаркага руху і пачынала здавацца, нібы санкі даўно ўжо стаяць, загрузнуўшы ў цемры, недзе пасярод шырокага снегавога поля і адно пад напорам ветру млява калышуцца

на месцы і сціху пакрэктваюць ад натугі — нездаволеныя, але дабрадушшыя.

Сымону Карызну давала цудоўную асалоду гэтае адчуванне. Руху ў яго досыць было ўсярэдзіне — лёгкага, салодка-павеўнага,— і глыбокі навакольны спакой, мякка атуляючы гэты рух, не даваў разлятацца яму ў прасторы, стаўпляў яго ўнутры, абарачаючы ў пругкую сакавітую радасць.

У прыемна абвеенай хмелем галаве бясконцым плаўным калаўротам перасувалася чарада парваных і ў смешным бязладдзі прыточаных адзін да аднаго вобразаў: вобразы людзей чаргаваліся з вобразамі слоў, з вобразамі зусім абстрактных, але цяпер дзіўна-жывых, рэальных уяўленняў. За сарамлівай усмешкай свежае пульхненькае жанчыны непасрэдна ішоў раскацісты голас Рачкоўскага, з-за якога вызірала, дражліва падміргваючы, подлая грымаса хутарызацыі. Потым усё гэта адкідаў некуды ўбок хмуры ўдар кулаком аб стол і следам за ім, як па сігналу, ішло настойнае, неадступнае халодна-бліскучае — «адным ударам». І ўсё разам — і добрае і дрэннае, і прыемнае і прыкрае — было цяпер роўна ахінута тонкім барвістым туманам і роўна цешыла сэрца чароўнай цеплю.

Гэта не было звычайнае ап'яненне — гэта быў поўны бяздонны адпачынак усяе змардаванае жорсткімі нягодамі жыцця істоты, якая нарэшце знайшла сабе жаданы супакой. Гэта была поўная безумоўная пагоджанасць з усім, што дасюль паўставала на жыццёвым шляху вострарожымі супярэчнасцямі.

Сапраўды, у гэтыя часіны Сымону Карызну ўсё падавалася ў ружовым святле ціхамірнае згоды: усе нядаўнія спрэчкі, калатня, уся яго дзікая злосць, усе балючыя трывогі і страх— усё гэта абуджала цяпер адну іранічна-пагадлівую ўсмешку, як пустыя дзіцячыя забаўкі, як выкліканыя імі мімалётныя лёгкія крыўды. Усё гэта расплывалася наперадзе, знікала ў ружовых яснотах яшчэ не зусім выразнае, але прывабнае будучыні.

Раз-пораз лёгкаю патугаю волі Карызна сунімаў млявую плынь цудоўна пераблытаных барвістых вобразаў, каб у скупчанай на момант свядомасці перабраць нізку думак, на якіх грунтавалася яго новае незамутнёна-чыстае самаадчуванне. Ён рабіў гэта не таму, што былі ў яго якія-небудзь сумненні, няўпэўненасць, не — ён хацеў лішні раз адчуць законную непахісную моц свайго жыццёвага апраўдання. Так упэўнены ў сваім багацці скнара раз-пораз перабірае свае поўныя скрыні, каб лішні раз адчуць сваю багатырскую сілу.

Усё, вядомая рэч, было ў належным парадку. Строгая непадкупная логіка даводзіла поўную рацыю выказаў Рачкоўскага.

Галоўнае — у самім сабе. Трэба перш-наперш адным ударам перацяць у сабе ўнутры ўсе сувязі з старым — трэба вызваліцца ад яго маральна. І тады само па сабе развяжацца ўсё. Адным ударам...

І Сымону Карызну здаецца, што ён ужо зрабіў гэты «адзін удар», што ён ужо перарваў у сабе ўсе ніці, якія вязалі яго з мінулым, тое праклятае вязьмо, што з бязлітаснай павольнасцю сціскала яго ў сваім шчытным непарыўным коле. Пэўна, што так, бо адкуль жа была б у ім гэтая ўздымная лёгкасць, гэтая свабода, гэтае даўно ўжо згубленае ім у жыцці адчуванне поўнае волі, поўнае маральнае незалежнасці?

Каб канчаткова пераканаць сябе, Карызна кідае мыслёвы погляд назад, у мінулае,— і яно выглядае з далечы туманнае, няяснае, чужое, і замест сябе ён бачыць у ім зусім іншага, малазнаёмага чалавека — дурнога і агіднага.

Тады цалкам упэўнены і заспакоены, Карызна бязрупатна кідае свае разважанні і акупаецца ў мякка-калыхлівую плынь бяздумнага сузірання.

Палазы рыпяць з глыбокай ціхамірнай спакойнасцю, і загрузлыя ў цемры санкі стаяць недзе сярод бязмежнага поля, пакрэктваючы пад напорам ветру — нездаволена, але дабрадушна. Карызна ўпінае ў мяккую цемру невідушчы застылы погляд і ўяўляе сабе — як любіў рабіць калісьці ў дзяцінстве — далёкую, бясконцую дарогу, якая вядзе яго, самотнага падарожніка, у невядомы чароўны край, у невядомае казачнае жыццё. Ён пачынае смешна, па-дзяцінаму летуцець, паволі акунаючыся ў ліпучую дрэму.

За вярсту перад Сіўцом вознік абудзіў яго гучным, звонкім ад марозу воклікам:

— А зараз ужо і Сівец!

І з гэтым воклікам скончыўся поўны, бяздонны адпачынак Сымона Карызны.

Сівец уварваўся ў нутро ў яго надзіва вясёлым, радасным уздымам. Карызна здаволена канстатаваў, што ўжо даўно не ўязджаў з такім добрым настроем у свой глухі, непрыветны Сівец.

Ён уязджаў сёння ў Сівец як пераможца. І гэта адчуванне свае перамогі (над сабой, над мінулым, над сучаснымі нягодамі) узбаламуціла яго глыбокі чысты спакой. Уваччу ў яго замігцелі яскравыя спакуслівыя карціны доўгачаканага трыумфу. Ён быў упэўнены ў сабе, ён чуў сваю сілу, і гэтая сіла патрабавала сваіх законных праў, напаміналa пра сваё законнае задавальненне.

Што бліжэй пад'язджалі да Сіўца, то ўсё гусцейшым натоўпам абкружалі Карызну вобразы сівецкай абыдзёншчыны. І цяпер ужо яны не пужалі яго, не кідалі ў чорнае беспрасветнае мітушэнне — ён

адчуваў сябе сярод іх, як гаспадар у сваёй гаспадарцы, як камандзір сярод вернага слухмянага войска. Яго дзівіла цяпер тая нерашучасць, нясмеласць, з якой ён абарачаўся дасюль у блытаным коле сівецкіх падзей, ён саромеўся свае мімавольнае мяккасці і падатнасці. І гэтай дрэннай мяккасцю пачынаў ён тлумачыць усе няўдачы, што апошнім часам спасцігалі яго на кожным кроку ягонай работы.

— Трэба ўсё павярнуць на інакшы лад.

І ў меру таго, як выляталі з нутра ў Карызны апошнія рэшткі яго нядаўняе пагоджанасці з вострымі супярэчнасцямі жыцця, яго ірніч-на-пагадлівага погляду на ўсе тыя спрэчкі, на ўсю калатню, на бязладдзе,— да яго пэўнай уладнай ступою варочалася яго старая, на хвіліну прыціхшая злосць, ведучы з сабой новага не менш заядлага свайго таварыша — прагнае жаданне помсты. Гэтая злосць была страшнейшая, чымся была дасюль, бо за ёй стаяла цяпер адчуванне сілы, упэўненасць у ёй.

Такі вярнуўся быў Сымон Карызна з свае паездкі ў раён.

Была ўжо, мабыць, дзесятая ці нават адзінаццатая гадзіна, як яны ўехалі ў Сівец. Праязджаючы паўз пачатковую школу, Карызна ўбачыў у знаёмым акне прыветны агоньчык і спыніў возніка:

— Чакай, я тут злезу. Едзь сабе дахаты.

Возік спыніўся з такой гатоўнасцю, нібы і сам так меркаваў, што тут трэба злезці, і

Карызну чамусьці гэта ўпадабалася.

У Веры Засуліч дзверы былі не завалены — нехта яшчэ быў у яе. З кухні пачуў Карызна гамзатае брынканне гітары і скрывіўся ў лёгкім нездаволенні. Ён скінуў на кухні сваё вялікае ездавое футра і паляпаў у дзверы. Звонкі, чысты, як крышталь, галасок Веры Засуліч працяў нутро яго цёплай радасцю.

— Калі ласка! Заходзьце!

Адчыняючы дзверы, Карызна чамусьці ўспомніў грубыя словы Рачкоўскага: «Верачку падчапіў? Ну і зух! Смак маеш, няма чаго казаць...»

І, успомніўшы гэтыя словы, здаволена ўсміхнуўся.

У Веры быў Андрэй Шыбянкоў. Ён сядзеў ля грубкі, эфектна заклаўшы нагу за нагу, нядбайна, знехаця перабіраў струны гітары і таямніча блішчаў у куток сваімі чорнымі загадкавымі вачмі.

Здаецца, не было нічога асаблівага ў тым, што Андрэй сядзеў у Веры Засуліч, брынкаў на гітары і блішчаў вачмі, тым часам Карызна адразу адчуў мімавольную няёмкасць. Яна яшчэ больш замацавалася ў ім, як па ягоным уваходзе Андрэй — мабыць, з простае далікатнасці — адразу пайшоў, каб пакінуць іх з Верай адных. Карызну здалася

гэтая далікатнасць занадта паспешнай, падкрэсленай.

Вера пайшла зачыніць за ім дзверы і зараз жа, вярнуўшыся назад, падышла да Карызны, з дзелавітай стараннасцю прыгатаваўшы вусны да пацалунка, і з разгону павісла ў яго на шыі.

Карызна ў бурныя пяшчоты пераліваў сваё, прывезенае з раёна, узрушэнне. Яна ўважна прыгледзелася да яго, міла прыжмурыла свае цёмныя бяздонныя вочы і запытала з прыемным здзіўленнем:

— Ты вясёлы?

Яму хацелася адразу, у адным слове выліць ёй усё, што бушавала ў яго ўнутры, што рвалася з нутра нястрымана-напорным імпэтам. Але як пачаў шукаць гэтага слова, дык раптам убачыў, што ў яго фактычна няма пра што і гаварыць. Нічога ж і не было такога выдатнага, асаблівага. Наогул, нічога не было. Што ён гутарыў з Рачкоўскім? Што той супакоіў яго? Дык такое ж самае супакаенне мог ён знайсці кожны дзень і тут, не ездзіўшы нават у раён. Праўда, гэта ані не змяншае яго радаснага ўздыму, яго новае ўпэўненасці ў сабе. Але як ён растлумачыць гэта? Пра што расказаць ёй?

Каб схаваць сваё мімавольнае замяшанне, ён запытаў яе ў наўмысна вясёлым бязрупатным тоне:

— Ну, што ў вас тут было цікавага за гэты дзень?

Яна дражліва прыцмокнула языком.

— Ого... Было... Ды яшчэ якое цікавае... Сказаць ці не сказаць?

І, вытрымаўшы паўзу, каб распаліць у ім большую цікавасць, нарэшце пахвалілася:

— У нас быў сёння жаночы сход... І ведаеш, што мы пастанавілі? Арганізаваць калгас...

Карызна папраўдзе здзівіўся:

— Хто гэта «мы»?

— Ну, мы...

— Бабы?

І Карызна з кплівай грубасцю зарагатаў. Вера прыкінулася, што злуецца.

— Смяецца... А мы напраўду. І не адны бабы, а ў нас і мужчыны будуць. Ужо больш як дваццаць гаспадароў згодны пайсці разам з сваімі кабетамі... Во...

Карызна ўраз суняў свой смех.

— Я ведаю, гэта зноў Зеленюкова работа.

Вера таксама кінула сваю ўдаваную злосць і зашаптала з змоўніцкай таемнасцю:

— Яго не было там, але гэта праўда, што ён. Я ўжо ведаю... Гэта Таццяна Шыбянкова надумала, а яна ўсё чыста робіць, што ён ёй

скажа. І Андрэй казаў, што ён кожнага дня ходзіць да яе — усё згаварваюцца аб нечым. І наогул яны...

Але тут яна засаромелася і, кінуўшы на Карызну быстры выразлівы погляд, надзвычай міла пачырванела. Карызна цвёрдымі рашучымі крокамі хадзіў па пакоі.

— Гэтага ўжо больш не будзе. Досыць...

Вера з хвіліну глядзела на яго поўнымі нясмелай павагі вачмі, а тады раптам насупіла броўкі, сабрала вусны ў нездаволеную грымасу і загаварыла пакрыўджаным голасам:

— Праўда што... Робіць усё, што хоча, нібы ён тут начальнік нейкі... Раз ён прысланы пад твой загад, ён павінен усё рабіць так, як ты яму скажаш...

Карызну зноў закарцела выліць ёй свой новы настрой, растлумачыць ёй, што цяпер ужо будзе іначай, што ён зусім не так, як дасюль, паставіць сябе, што ён цяпер пэўны і смелы, што ён не баіцца нікога. І зноў не было адпаведных слоў, зноў не мог знайсці нічога канкрэтнага, рэальнага, з чаго можна было павесці гаворку.

Ён адчуваў, што Вера не ўпэўнена ў ягонай рашучасці, сумняваецца ў ёй. І ён чуў таксама, што ёй гэта непрыемна, крыўдна, што яна хоча, каб ён быў інакшы — смелы, рашучы, мужны, каб ён быў хоць трошку герой.

Яму стала страшна. А што, калі ён сапраўды не такі, якога яна хоча, калі ён не можа, не здольны зрабіцца такім? Ці будзе яна кахаць яго, слабога, нерашучага, палахлівага? Ці будзе яна кахаць яго, зломленага, пераможанага жыццём?

І тут упершыню паўстала перад ім ува ўсёй сваёй жорсткай няўхільнай прастаце пытанне: ці кахае яна яго наогул? Ён толькі цяпер уздумаў, што яны дасюль яшчэ не сказалі адно аднаму гэтага традыцыйнага, задрыпанага і ўсё-ткі такога патрэбнага, неабходнага слова — «кахаю».

Чамусьці ўсплыў уваччу прыгожы, таямніча-загадкавы і надзіва самаўпэўнены твар Андрэя Шыбянкова, і яму здалося, што на гэтым твары акурат ляжыць пячатка таго геройства, якога шукае Вера і якога няма ды і, пэўна, не будзе ў яго самога.

Унутры ў Карызны займалася хмара новага, дасюль нязнанага непакою.

Вера Засуліч з шчырай трывогай сачыла за ягоным настроем. Яе чулы жаночы інстынкт падказаў ёй найзручнейшы момант, калі прыйсці на дапамогу яму з сваё'й мілай, салодкай ласкай. І якраз тады, як занялося ў ім гэтае новае прыкрае пачуцце, яна кінулася да яго, моцна, па-дзяцінаму абшчапіла рукамі і, прытуліўшыся да яго

ўсім сваім маленькім стройным целам, прашаптала:

— Не трэба! Не сумуй!..

Ён узяў у абедзве рукі яе галаву і, адхіліўшы ад сябе, глядзеў ёй у твар настойным пранікльм поглядам:

— Ты кахаеш ці не?.. Ты папраўдзе кахаеш?.. Скажы, кахаеш?..

Яна ўпершыню бачыла яго такога моцнага, трагічна-жорсткага, і ён ёй упадабаўся. Таму яна зусім шчыра, з чыстым сумленнем адказала яму:

— Ну, кахаю ж, вядома, кахаю... Ці ты не бачыш сам?

І, вырваўшы з ягоных рук сваю галаву, яна парыўчата схавала на грудзях у яго апалены раптоўнай чырванню твар.

Цяжка сказаць, ці знайшоў Карызна сабе жаданае заспакаенне ў гэтым Верыным прызнанні. Праз увесь той вечар ён з нейкай надрыўнай прагнасцю шукаў яе ласкі, быў дзіўна настойлівы, ненасытны, быццам няўпэўнены ў заўтрашнім дні, спяшаўся як мага болей зазнаць поўнага, неабмежаванага шчасця.

Галілей ткі праўду казаў некалі Марыне Паўлаўне, што стары дурней за маладога хлопца кахае...

Астаўшыся нарэшце адна, Вера Засуліч — дарма што была позняя пара,— яшчэ доўга сядзела ў глыбокай задуме. На яе прыгожым твары, яшчэ хвіліну таму насычаным гарачай пяшчотай, цяпер ляжаў выраз сухой халоднай заклапочанасці, нібы развязвала яна трудную і страшэнна дакучную задачу. Потым, пакорна ўздыхнуўшы, яна з нязменнай сваёй рупнасцю і стараннасцю ўзялася парадкаваць у хаце і доўга з цёплым замілаваннем ладзіла на ноч сваю свежую, непарушна-чыстую, як сама яна, пасцелю.

Ужо напаўраздзетая, яна падышла да люстэрка і з хвіліну разглядала сябе ўважлівым, дапытлівым вокам. Светлая ўсмешка, якая мякка кранула яе чароўныя вусны, паказала, што Вера Засуліч сабой цалкам здаволена.

12

Праз два дні пасля гэтага брыгадзір Зелянюк атрымаў з раёна паперку, у якой яму прапанавалі зараз жа пераехаць на працу ў другі сельсавет. У той самы дзень позна ўвечары, адбыўшы ўсе свае не вельмі багатыя перадвыязныя клопаты, Зелянюк зачыніўся ў сваім пакоі, у чыстай палавіне хаты сівалапаўскага селяніна-серадняка Малаха Загароўскага, і пісаў ліст у горад, да свае дзяўчыны, адкрываючы ў ім усю глыбіню свайго новага настрою.

Вось гэты ліст.

«Любая мая, дарагая Стася!

Уяві сабе стан чалавека, які разам з іншымі працуе на пабудове новага, цудоўна-прыгожага, яшчэ нідзе не бачанага дасюль будынка і якога акурат у той момант, як з шэрае масы матэрыялу пачынаюць ужо вырысоўвацца так доўга, так напружана чаканыя формы, забіраюць з гэтае работы, адрываючы ад найцікавейшага моманту яе творчага завяршэння.

Такі прыблізна стан цяпер у мяне. Але — ты ведаеш, Стася,— не ў маім характары наракаць, енчыць, выказваць нездаволенне. Я проста канстатую факт.

Мяне ў самым гарце работы, у момант яе бясспрэчнага наладжвання перакідаюць у другі сельсавет. Гэта — справа нашага сакратара ячэйкі, яго сяброўская мне паслуга...

Нашыя стасункі з гэтым чалавекам, пра якога я пішу табе бадай у кожным лісце, дайшлі да свайго крайняга пункта. У нас з ім выбухнуў адкрыты канфлікт, у выніку якога ён кінуў мне рэзкае абвінавачанне ў групоўшчыне, фракцыйнасці, пагражаючы «арганізацыйнымі вывадамі». Але, мабыць, трапіўся яму пад руку лягчэйшы і прасцейшы спосаб пазбыцца мяне — і вось яго вынік. Я, шчыра сказаўшы, чакаў такога канца, бо бачыў, што я замінаю яму, што мая прысутнасць чамусьці цяжарыць яго, нібы звязвае яму рукі. Я чакаў, што ён захоча вызваліцца ад мяне, але не думаў, што гэта будзе так раптам і так проста.

Дзіўны гэта, Стаська, чалавек, папраўдзе... Ён больш цікавіць мяне, чым абурае. Я ўпэўнены, што ў яго ёсць унутры нейкі захаваны гнёт. І гэты гнет неадступна мучыць яго, вострым ражном укліняецца ўва ўсё ягонае жыццё. Я перш думаў, што гэта — сямейная трагедыя (з жонкай ён ужо разышоўся і гэтым, я ўважаю, зрабіў ёй вялікую паслугу), потым я ўпэўніўся, што і сямейныя ягоныя справы, калі не цалкам, дык, прынамсі, у значнай меры — вынік яго захаваных згрызот.

Я наўмысля пайшоў быў сёння да яго развітацца. Ён сустрэў мяне з хмурай суровасцю, за якой не зусім умела схаваў свае замяшанне, калі не сказаць — сорам. Я паказаў яму паперку з раёна, і ён памкнуўся быў здзівіцца, але ў яго гэта не выйшла. Я мімаволі засмяяўся і страшэнна раззлаваў яго гэтым, але ён зараз жа авалодаў сабой і нават павесялеў. Мы ў шчырым сяброўскім тоне пагаварылі пра далейшы лёс тутэйшых спраў, і на развітанне ён, не хаваючы свае радасці, зычыў мне ўсяго найлепшага і прасіў не парываць сувязі з іхняй ячэйкай, хоць на твары ў яго была шчаслівая ўпэўненасць, што ён больш мяне не ўбачыць. Ён, небарака, не , ведае таго,

што, і працуючы ў другім сельсавеце, я ўсё роўна не буду спускаць яго з вока, што я маю на гэта пэўныя свае прычыны...

Чакай, Стаська, во што яшчэ... Ты магла падумаць, што я еду з такім спакойным сэрцам таму, што сапраўды адчуваю сябе вінаватым, што я ўцякаю ад пакарання. Любая Стася, калі ты гэтак падумала ўжо, дык глыбока мяне пакрыўдзіла. Я, праўда, рабіў некаторыя — і немалыя — памылкі ў рабоце, але каб я чуў хоць найменшую рацыю ў тых папраўдзе жудасных абвінавачаннях, якія ўзвёў супроць мяне сакратар ячэйкі, я б, дай веры, не паехаў адсюль да высвятлення справы. Я еду таму, што ўважаю гэта за несур'ёзнае, за вынік яго гарачага і, праўду сказаць, не зусім законнага гневу, выкліканага тым, што на партыйным сходзе прайшла не яго, а мая прапазіцыя. Я, вядомая рэч, мог бы пратэставаць, мог бы ўзняць цэлы гармідар — у мяне адзін момант і была такая думка, але потым я рашуча адкінуў яе і пастанавіў ехаць. Усё-ткі справа гэта не прынцыповая, траціць на яе энергію ў такі напружаны момант неразумна і нават злачынна. Апошні, дарэчы сказаць, надзвычайны, не па-тутэйшаму бурны сход нашае ячэйкі гарантуе правільны шлях у далейшай рабоце, а хто яе будзе весці — ці ж гэта не ўсё роўна?

Так, гэта, вядомая рэч, усё роўна, і я мушу ехаць без доўгай развагі і думаць адно пра тое, як брацца за новую, безумоўна, не менш цікавую і пладатворную, чымся тут, работу.

Так я разважыў і так пастанавіў. Заўтра я еду... Вось, напісаўшы гэтыя словы, я паспрабаваў прыслухацца да сябе, да сваіх адчуванняў, і – нашто маніць? – я пачуў, што мне цяжка, невымоўна цяжка ехаць адсюль. Я палічыў сёння дні, колькі перабыў я ў гэтым мястэчку, і надзвычайна здзівіўся, калі выйшла, што я жыву тут усяго адзін месяц. Я так шчытна ўплёўся ў тутэйшае жыццё, што мне здаецца, нібы я тут і радзіўся. А ведаеш, Стася, чаму гэта? Па-першае, таму, што наогул час цяпер поўна насычаны зместам, што дзень пераварочаецца ў месяц, а месяц у год. А па-другое – гэты месяц быў мне новым праясненнем, новай – глыбокай і напружана-дзейнай жыццёвай школай. А ты ведаеш, як прывязваецца чалавек да таго месца, да таго асяроддзя, у якім праходзяць хвіліны яго найбуйнейшага росту?

Слаўная, любая Стаська! Ты не можаш сабе ўявіць, як я рад, што мне давялося сюды паехаць, што перад маімі вачмі і з маім непасрэдным удзелам праходзіць гэты вялікі гістарычны рух, які будуць некалі мо ўспамінаць нароўні з найвыдатнейшымі старонкамі людской гісторыі, нароўні з найслаўнейшымі і наймагутнейшымі рэвалюцыйнымі штурмамі! Я рад, што ўбачыў самае нутро, самую

глыбіню гэтага цудоўнага працэсу пераробкі нашае дзікае, чорнае, бязглуздае вёскі. Я не толькі пазнаў – я адчуў тут усім нутром з агнёва-яснай выразнасцю ўсю неабходнасць гэтае пераробкі і немінучасць яе. Апрача таго – і, можа, затым – мне асабліва цяжка адсюль выязджаць: я тут спазнаўся з праўдзівымі героямі гэтае новае рэвалюцыі – з простымі, звычайнымі людзьмі, якія сваёй сціплай, непрыметнай адданасцю новай справе даводзяць яе арганічную зрosласць з бядняцкаю масаю вёскі. Я не маю цябе, Стаська, агітаваць за калектывізацыю, але мне хочацца толькі адзначыць, што насупар усякім варожым плёткам усё лепшае, прагрэсіўнае ў вёсцы, што не атручана да грунту тупымі ўласніцкімі інстынктамі ці не абдурана кулакамі, ідзе за намі. Гэтыя людзі не ходзяць з чырвонымі сцягамі і не крычыць: «Даёш суцэльную калектывізацыю!» – іншы, пагаварыўшы з ім, дык зусім пакажа нібыта поўную безуважнасць ці недаверлівасць. Але гэта – надворнае. Досыць разварушыць троху яго, раскатурхаць, узняць заляжалую, зацвілую ўжо, але багатую ў сваёй натуры творчую яго ініцыятыву, і ён пакажа дзівосы.

Завяліся ў мяне тут, Стаська, і асабліва блізкія прыяцелі, з якімі я, пэўна, і па ад'ездзе не спыню сяброўскіх стасункаў. Іх трое, і ўсе абсалютна розныя людзі. Першы – былы партызан і чырвонагвардзеец, трагічна разбіты змаганнем, хворы, але з дзіўна свежым пачуццём і чыстым імклівым розумам. Другі – камсамолец, мілы хлапчук, па-юнацкаму непасрэдны, просты і шчыры. І нарэшце трэці... адна жанчына...

Каб ты, хітрая, дрэнная Стаська, хоць трошачку менш была ўпэўнена ў маім каханні, ты магла б зайздросціць да гэтай жанчыны. Я яе «выкапаў» выпадкова і магу з законным гонарам пахваліцца, што з маіх рук яна стала свядомым грамадскім чалавекам.

Яна досыць прыгожая, па-жаноцку прыемная, вабная, але, апрача таго, разумная і надзвычай чулая. Тое, да чаго мне даводзіцца прыходзіць праз цэлы гушчар лагічных разважанняў, яна бярэ сваім вострым інстынктам і рэдка калі памыляецца. Яна глыбока ведае вёску ці, правільней, адчувае яе, асабліва яе жаночую палавіну. З яе будзе – ды і ўжо ёсць – добрая грамадская працаўніца.

Я не ведаю, у якой меры гэта можна, як кажуць, запісаць у актыў майго мужчынскага гонару, але трэба сказаць, што ад'езд мой зрабіў на яе чамусьці асабліва цяжкае ўражанне. Яна — ці толькі прачула пра гэтую навіну, адразу прыбегла да мяне — здзіўленая, ашаломленая — і запытала з крыўдай у голасе: «Ты нас пакідаеш?» Я паспрабаваў неяк пажартаваць, пасмяшыць яе, але гэта не зрабіла на яе ніякага ўплыву. Яна з хмурай упэўненасцю, скрозь якую

прабіваўся балючы дакор, заявіла: «Цяпер у нас нічога не выйдзе». Я зноў смяяўся, кпіў з яе змрочнага вешчавання, з яе бязверыцы і нарэшце раззлаваў яе. Яна з едкай горкасцю ўпікнула мяне: «Табе пэўна што смешкі... Ты паехаў — і ўсё тут, а што ў нас тут будзе цяпер...» І, каб паказаць, што гэта ў яе не пустыя бабскія прадчуванні, яна аўтарытэтна дадала: «Я ўжо добра знаю сваіх людзей... Нічога не будзе... Усё скуламесіцца...» Яна супакоілася толькі тады, як мы ўмовіліся, што будзем з ёй перапісвацца і што я, як і дасюль, буду з пільнай увагай сачыць за тутэйшымі справамі.

На развітанне — злуйся ці не злуйся, Стаська,— а мы з ёй шчыра, па-сяброўску пацалаваліся.

Гэта была апошняя мая акцыя ў гэтым мястэчку. Цяпер ужо глухая позняя ноч. У мяне ўсё гатова, і праз якіх колькі гадзін пад'едзе падвода. Я наўмысля сказаў, каб прыехаў досвіта, каб не ехаць к відну — гэта мая паблажлівая ўступка сваёй слабасці.

Я не ведаю, ці патраплю хоць з гадзіну заснуць, бо ўнутры ні на момант не спадае нервовае ўзрушэнне, у якім цяжка сказаць, што пераважае: ці жаль па мінулым, ці радасць сустрэчы з новым, невдомым і цудоўна-прывабным?

Але мне і не хочацца спаць. Гэтыя апошнія ціхія, засланёныя глухой ноччу гадзіны я перабуду з табой, бо я так жыва, так горача адчуваю цябе, нібы ты і сапраўды прыйшла да мяне, мая дарагая, родная, да немагчымасці любая Стаська...»

Далей у лісце ішло ўжо рознае нестасоўнае: глупства, якое толькі можа верзці хлопец у дваццаць ці троху болей год, горача, прагавіта закаханы ў сваю дзяўчыну. Бо Зелянюк, хоць і паказваецца ў гэтым апавяданні як цалкам станоўчы, мала не ідэальны герой сучаснасці, але і ён, як кожны жывы чалавек, меў свае слабасці.

ЧАСТКА ТРЭЦЯЯ

1

Цімафей Міронавіч Гвардыян сядзіць на сваім адумысловым троне і маленькаю чарачкаю п'е нарзан. Яшчэ з найяснейшае пары свайго перабывання на пасадзе кур'ера высачайшай камісіі па такіх-та і такіх-та справах абсмакаваў Цімафей Міронавіч гэты цудоўны шляхетны трунак і ўжывае яго ў хвіліны найвялікшых уструшэнняў свае чулае далікатнае душы. Мабыць, з асаблівае пашаны свае да гэтага трунку ён заве яго не «нарзан», а больш гучнаю і рамантычнаю назваю — «тарзан» і, глыбока ўпэўнены ў яго жыватворнай моцы, п'е

яго, як гарэлку,— размашыста, зухавата — і адчувае пасля яго лёгкае прыемнае ап'яненне.

Але сёння чамусьці «тарзан» не бярэ сілы. Цімафей Міронавіч выпівае ўжо пятую ці шостую чарку і адно чуе, як цудадзейны трунак асядае ў жываце халодным нязрушным цяжарам, не даючы нутру жаданага разгарачэння. Такі зварот справы Цімафея Міронавіча нават пужае, і ён з падазронай уважлівасцю разглядае пляшку, шукаючы ў ёй прычыны дзіўнага з'явішча. Ён успамінае, што гэтая пляшка адкаркована з тыдзень таму, калі не болей, што яна магла дасюль вычхацца, і пасля доўгіх ваганняў, здаўшыся на тое, што сёння выключны па сваёй трывожнасці дзень, адважваецца на рашучы, блізкі да самаахвярнасці ўчынак: не дапіўшы пачатае пляшкі, распачаць новую.

Як зазвычай, Цімафей Міронавіч устае з свайго трона з наўмыснай млявай цяжарнасцю, якая, на яго думку, дае чалавеку асабліва станавіты выгляд, але раптам чуе, што яму і сапраўды цяжка ўстаць з крэсла. Тады ён сядае назад і ўстае ўдругае — ужо скоранька, без станавітасці. Здаецца, нішто... Троху заспакоіўшыся, ён бярэ недапітую пляшку «тарзану» і падаецца да дзвярэй у чорную палавіну хаты, але па дарозе наўмысля трапляе вокам у вялікае люстра ў кутку і, збянтэжаны, сунімаецца на паўкроку.

З люстэрка на яго глядзеў мізэрны, змардаваны і — што асабліва ўразіла яго — перапалоханы чалавечак. Голы пергамінавы твар пасінеў, завастрыўся і выцягнуўся не проста ўдаўжыню, як такі і належыць у падобных выпадках людскому твару, а наўскасяк, накшталт старой, перахіленай набок драбіны. Усё было крывое: вострая барада драпежна накіроўвала ўбок сваю дзюбку, тонкія апруцянелыя вусны разышліся туга сашчэмленымі куточкамі — адным угару, другім уніз, вока адно было куды меншае за другое, і нават касцяны гузаваты лоб і той нібыта блішчаў адным сваім гузам ясней і сіней, чым другім.

Твар быў жудасна непрыгожы і страшны.

Цімафей Міронавіч доўга ўзіраўся ў люстэрка з тупым неўразуменнем, пакуль не суняўся разбеглымі думкамі на заспакойлівым тлумачэнні.

— Ужо другую ноч вокам не звёў.

Ён паціху абмацаўрукою твар, нібы хацеў паправіць яго, надаць яму звычайную форму. Потым паспрабаваў сам сабе ўсміхнуцца, і, калі ўсмешка выйшла досыць прыстойная, ён пачуў, што сякая-такая сіла ўсё-ткі ў ім ёсць. Яму закарцела тады як-небудзь паказаць гэтую сваю сілу — зараз жа, неадкладна праверыць дзейснасць яе на якім-

небудзь аб'екце. Замест таго каб ісці па нарзан у чорную хату, ён вярнуўся назад, зважна асеў у сваё пышнае крэсла і, цішком адкашляўшыся, крыкнуў гучна і валадарна:

— Матрёна!

На яго вялікае дзіва, адказу не пачулася. Ён ведаў, што жонка ў хаце — толькі вось чуў ён яе гаспадарчую там мітусяніну,— і ен крыкнуў яшчэ больш гучна і валадарна, дадаўшы ў голас пэўную дозу законнага гневу:

— Матрёна!

Зноў ані гуку.

Цімафей Міронавіч з хвіліну сядзеў нерухома, з глыбокім здзіўленнем і трывогаю ўслухваючыся ў зманлівую цішыню.

Няўжо ён не пачуў, як яна выйшла?

Гэта не можа быць. Ён не мог не пачуць. Ён лацвей мог прапусціць міма вуха гук раптоўнага стрэлу ці незвычайны сярод зімы ўдар перуна, чымся хоць найцішэйшы бразгат дзвярэй. Бо ж ён ужо трэція суткі з нечалавечай напружанасцю чакае гэтага страшнога, фатальна-немінучага бразгату. Ён чакае яго так, як чакае асуджаны на смяротную кару злавеснага скогату ржавага турэмнага замка.

Цімафей Міронавіч яшчэ раз — ужо не так смела і ўпэўнена — паклікаў жонку і, яшчэ раз не пачуўшы адказу, парыўчата ўсхапіўся з крэсла і, працяты незразумелым страхам, кінуўся ў чорную палавіну хаты.

Маленькая молепадобная жанчына стаяла нездалёка ад качарэжніка, прыхінуўшыся худзенькім плячом да сцяны і застыўшы ў маляўніча-журботнай і таму дужа смешнай паставе. Як увайшоў муж, яна страсянулася ўсім сваім дробным целам, але на яго не азірнулася.

Цімафей Міронавіч грозна застыў на парозе.

— Матрёна! Ты чула, як я цябе гукаў, ці не?

«Матрёна» набрала духу і прапішчала з трагічнай рашучасцю:

— Чула...

— Ну?

Ён лічыў, што гэтага «ну» зусім будзе досыць, каб ачуліць жонку і вярнуць яе да ранейшай пакорнасці, аж памыліўся — маленькая молепадобная жанчына не зварухнулася з месца.

Гнеў у Цімафея Міронавіча змяшаўся з няўцямнасцю, і ён запытаў без асаблівай жорсткасці, нават з прыкметным ваганнем у голасе:

— Матрёна! Ты, будучы, чуеш, што я кажу?

Замест адказу яна зрабіла так, як рабілі ў падобных выпадках усе гераіні чытаных ёй калісьці раманаў: заламіла болесна рукі і,

утаропіўшы ў печку поўныя беспрасветнае роспачы вочы, гучна прашаптала:

— О, Божа! Калі гэта кончыцца ўсё!..

Цімафей Міронавіч асалапеў. Ён не ведаў, як далей ставіцца да жонкі, бо яшчэ не ўпэўнены быў, што яна звар'яцела. Каб не зрабіць часам непапраўнае памылкі, ён усё-ткі рашыў абыходзіцца з ёй пакуль што як з прытомнай. Ступіўшы некалькі крокаў наперад, ён сціснуўся ўвесь у цвёрдай каменнай злосці і выдушыў з сябе жудаснацiхім перажабленым голасам:

— Матрёна! Падумай, будучы, што ты робіш? — І з яшчэ большай гразой перапытаў: — Што ты робіш?

Маленькая молепадобная жанчына зноў страсянулася ўсім сваім дробненькім целам — і зноў не паддалася. Ламаючы рукі і з роспаччу гледзячы ў печ, яна войкала і стагнала:

— О, Божа! За што гэтыя мукі? За што я пагубіла жыццё сваё? За што я страціла сваю прасветлую маладосць? Што я бачыла ў гэтым жыцці? Што я мела з гэтага праклятага багацця, якое выпіла з мяне ўсю маю гарачую кроў?.. Куды я пайду цяпер? Дзе я дзенуся, няшчасная? Хто прытуліць мяне? Выпіў кроў маю, высушыў мяне, згубіў маю прасветлую маладосць! О, Божа мой, Божа!

Цімафей Міронавіч перажываў страшныя хвіліны. Ён зразумеў, што жонка не звар'яцела, і гэта спужала яго больш, чымся магло б спужаць яе праўдзівае вар'яцтва. Найцяжэй было адчуваць, што ён не мае над ёй абсалютна ніякай улады, што ён не можа нават суняць гэтых яе жорсткіх, пякучых дакораў. Увесь непахісны аўтарытэт яго, увесь страх, які яна скрозь адчувала да яго, уся яе трапятлівая пакора — усё гэта трымалася на няпэўным грунце яго пустой надманнай вялічнасці, і ўсё гэта ўраз разляцелася ці толькі калыхнулася гнілая будыніна яго дабрабыту.

Дзе ж яго сіла? Дзе ж яго воля над гэтай ціхай, вечна слухмянай жанчынай, якая дасюль не важылася зірнуць яму ў вочы, не важылася сказаць яму лішняга слова? Няўжо ён не здольны скарыць яе, вярнуць да ранейшае ціхасці?

Яму здаецца, што ад таго, ці патрапіць ён зараз даць рады сваёй узбаламучанай жонцы, залежыць лёс цэлага яго жыцця, і ён гатоў пайсці на ўсё, гатоў ужыць які хаця спосаб, абы ўціхамірыць яе, паказаць сваю сілу над ёй, сваю перавагу. І тут яго раптам асвятляе цудоўна-простая і ясная думка: ён жа – што б там ні было, а ўсё-ткі мужчына, ён фізічна дужэйшы за яе, ён можа сцерці ў порах гэтую нікчэмную, паскудную гадзіну!

І сціснутая ўнутры злосць Цімафея Міронавіча, знайшоўшы

выйсце, ураз абарачваецца ў шаленае парыванне. З тонкім нечалавечым віскам кідаецца ён у качарэжнік, хапае там нейкі ражон і замахваецца ім на жонку.

Але жонкі ў гэты момант пад рукой не знайшлося. Убачыўшы нечаканы і цалкам выразны замер свайго грознага мужа, яна пырхнула ад качарэжніка і, беспарадна махаючы рукамі, як падбітая перапёлка крыллямі, борздзенька пераляцела ў другі куток хаты. Там забілася за вялізны дубовы стол і шырока лыпала вачмі, асалапелая ад страху. Адылі ўбачыла, што Цімафей Міронавіч нерашуча суняўся, збянтэжаны, пэўна, сваёй абмашкай, і зноў вярнулася да свайго маляўнічага трагізму. Набраўшы поўныя грудзі паветра, яна з апошняю адвагаю чалавека, які ў роспачы кідаецца ў вір галавой, пляснула аб стол рукамі і, парыўчата схіліўшы на іх галаву, забілася ў істэрычным плачы.

Цімафей Міронавіч, пэўна, узяўшы на ўвагу, што ляжачага не б'юць, прайшоў паўз яе ў хмурым пагардлівым маўчанні і дэманстрацыйна ляпнуў дзвярмі ў чыстую палавіну хаты. Услед яму ляцела меладычнае рыданне асмялелае жонкі, скрозь якое прабіваліся горкія, нараканні:

— Божа мой, Божа! За што я такая няшчасная? Дзе мая доля, дзе маё шчасце? А я ж была маладая, а я ж была прыгожая... У гімназіі вучылася... Дзе маладосць мая? Дзе маё харасто? Хто згубіў мяне, хто ссушыў мяне, не даў мне ўбачыць у жыцці яснага сонца? О, Божа мілы! Калі гэта кончыцца ўсё?..

Гэта быў першы і апошні бунт маленькае молепадобнае жанчыны супроць грубой волі свайго суровага мужа. Памалу рыданні яе заціхалі, пераходзячы ў ціхае жаласнае хліпанне. Нарэшце яна ўзняла са стала галаву, шырокім жэстам прыклала да цемя руку і, прыжмурыўшы вочы, як у забыцці, прашаптала:

— Гэта — кашмар... чэснае слова...

У гэты момант з чыстае палавіны пачуўся абыклы, штодзённы, глыбока ўрослы ў нутро ў яе воклік:

— Матрёна!

І трагічная гераіня старых напаўзабытых раманаў, борздзенька абцёршы кулачком астатнія слёзы, дробна патупала да свайго мужа — бязмежна ціхая і пакорная.

Цімафей Міронавіч сядзеў на сваім троне горды, але літасцівы. У руцэ ён, як кляйноды ўлады, трымаў спопрыску ўхопленую ў качарэжніку чапялу. Ён убачыў жончыну пакору і звярнуўся да яе тонам у меру строгім, але такім, які даваў разумець, пгго ён занядбаў яе нядаўнюю дурасць і ўсё ідзе па-ранейшаму.

— Матрёна! Прынясі мне свежую бутэльку тарзану!..

«Матрёна» неўзаметку ўздыхнула, але пайшла выконваць загад ахвотна. Яна, як і яе муж, любіла нарзан, хоць ніколі не піла яго, — любіла за тое, што ён менавіта «тарзан»,а не нарзан, бо ад гэтага рамантычнага імя на яе патыхала чароўнай парой яе неверагоднае маладосці.

Шчасліва развязаны інцыдэнт з жонкаю і свежы нарзан падмацавалі троху Цімафея Міронавіча Гвардыяна, і ён вальготна адкінуўся на спінку свайго трона, глыбока ўбіраючы ў сябе чароўную слодыч збавіцельнага спакою. Ён да таго асмялеў, што адважыўся нават — хоць і з патаемным трапятаннем у сэрцы — зрабіць сабе нібыта спакойнае зусім, нібыта зусім бестурботнае запытанне: «Чаго ён, уласна, баіцца?»

Адылі зрабіўшы гэтае запытанне, ён доўга ў тупой, наўмысна нагнанай на сябе бяздумнасці стаіць перад чорнай заслонай глухога, невыразнага страху, што затуляе ад ягоных вачэй перспектыву, і доўга не важыцца адхіліць хоць маленечкі крайчык гэтае заслоны, хоць адным вокам зазірнуць за яе. Каб падрыхтаваць сябе да страшнага відовішча, ён пачынае блукаць сцеражлівымі думкамі па абходных сцежках меркаванняў, якія, аднак, пры ўсіх сваіх смелых прыпушчэннях усё роўна не даюць ані найменшага ўяўлення аб тым, што сунецца на яго за дымавой заслонай чорнага страху.

...Адбяруць каня... Кароў... Усіх ці не?

...Можа, накладуць які штраф... Колькі? Завошта?

...Няўжо і збожжа таксама возьмуць?

...Мо які вялікі непадужны падатак?

Цімафей Міронавіч сам разумее добра, што ўсе гэтыя меркаванні — прытульныя, але няпэўныя закутачкі, у якіх да пары хаваецца яго палахлівая свядомасць. Ён, праўда, ведае і тое, што большага быць не можа — прынамсі, цяпер, пакуль што — што ён нарыхтаваў сябе да найгоршага, і разам з тым чуе, што страх не ў гэтым, што страх зусім не мае нічога супольнага з гэтымі яго прыпушчэннямі — страх ідзе асобна, следам за імі, большы за іх і глыбейшы...

Чаго ж ён, уласна, баіцца?..

Нарэшце Цімафей Міронавіч Гвардыян упершыню за двое сутак свайго мардавання набіраецца адвагі, каб блізка, усутыч падысці да свайго непазбыўнага страху, смела прыгледзецца да яго, абмацаць яго рукамі. Ён нарэшце бярэцца за крайчык заклятае таемнае заслоны і сцеражліва, з апаскаю падымае яго.

За заслонаю — зіркатая насмешлівая пустата. Цімафей Міронавіч дагадваецца, што гэта проста гульня, што гэта страх строіць з іх

хітрыя свавольныя штукі. Выходзіць, што няма чаго і баяцца? Выходзіць, што ён дарма толькі мардуе сябе?

Ён добра ведае, што гэта — самаспадман, што страх яго быў недарэмны. Ого! Цімафей Міронавіч Гвардыян не будзе дарма баяцца! Але самая думка аб магчымай безгрунтоўнасці ўсяго ягонага страху дужа пацяшае яго, і ён, напружана перагнуўшыся наперад, нібы ў яго раптам закалола ў жывот, пачынае смяяцца дробным сакатлівым смехам — першым смехам за ўвесь час, як пайшла па свеце гэтая страшная згубная замятуха.

У меру насмяяўшыся, ён хоча нарэшце суняць свой смех і з жахам пераконваецца, што не можа, не мае сілы гэта зрабіць. Яго смех нібы адлучыўся ад яго, абярнуўся ў цалкам самастойную істоту, якая жыве сваім асобным жыццём, маючы на яго нейкую сваю, зусім незалежную ад Цімафея Міронавіча, падставу. Бо Цімафею Міронавічу ані не смешна — наадварот, кожны гук гэтага дзікага смеху-сакатання аблівае яго лядовай хваляй жудасці.

У Цімафея Міронавіча маланкай бліскае страшная думка, што ён звар'яцеў. Гэтая думка пераходзіць ва ўпэўненасць, калі раптам ён заўважвае, як смех яго дзіўна сплятаецца з густым гоманам нявіднага натоўпу, з цэлым хорам людскіх галасоў, што немаведама адкуль наляцелі і атачылі яго блытаным карагодам.

Адкуль гэты гоман? Адкуль гэтыя галасы?

Ага! Гэта — адтуль... Надышло ўжо... Падступіла.

Чаму ж не бразнулі клямкаю, а загаманілі там, за акном? Ён жа двое сутак, не спаўшы, не еўшы, чакаў гэтага раптоўнага, рэзкага, пякучага бразгату, ён жа так прывык да яго ў гэтым напружаным чаканні, што іначай не мог уявіць сабе першага сігнальнага гуку небяспекі.

Замест — бразнуць клямкаю, загаманілі за акном! Гэта дык ужо папраўдзе смешна, гэта можа ўвесцці і не ў гэткі рогат.

Замест клямкі — загаманілі...

І Цімафей Міронавіч аж кладзецца ад вясёлага нястрымнага смеху, які нарэшце знайшоў сабе такое поўнае, такое слушнае апраўданне.

...Як увайшлі ў чыстую палавіну, Цімафей Міронавіч Гвардыян ужо перамог свой дзікі, істэрычны смех. Ён стаяў перад люстэркам, трымаючы ў адной руцэ чарку нарзану, а ў другой — чапялу. Убачыўшы людзей, ён адышоўся да акна, асцярожна паставіў на ім чарку, потым перайшоў да свайго трона і чамусьці паставіў чапялу на самае сядзенне, а тады стаў проста перад людзьмі і ўпяў свой атупелы погляд у адну кропку, якая адразу забрала ўсю ягоную ўвагу.

За гэтую кропку быў прыгожы чарнявы твар Андрэя Шыбянкова. Усім здалося, што Цімафей Міронавіч вельмі спакойны і стрыманы, і ў іншых нават з'явілася да яго мімавольная павага — але гэта было чыстае непаразумснне: Цімафей Міронавіч проста асалапеў.

Што больш глядзеў ён у загадкава-ўсмешлівыя вочы Андрэя Шыбянкова, то ўсё шырэй і шырэй расхіналася перад ім чорная заслона ягонага страху.

За заслонай стаяла — ні больш ні менш як яго ўласнае гвардыянаўскае жыццё.

Гэта не былі згрызоты раптам ачуленага сумлення, гэта не было позняе каянне, гэта было больш страшнае і балючае: адчуванне поўнае беспаваротнае марнасці ўсіх незлічоных дзён яго нібыта добрага, сытага жыцця. Гэтыя дні грозна паўсталі на яго, парваўшы спарахнелыя ніткі аблуднага шчасця, якімі ён маніўся злучыць іх у нейкае законнае адзінства, і прыдушылі яго нязносным цяжарам свае ганебнае пустаты. Было падобна да таго, што чалавек цэлы век збіраў адусюль розны гломазд – цаглінкі, каменьчыкі, чарапкі, усё, што траплялася пад руку, што дзе няпэўна ляжала, – і ляпіў з яго пачварную, брыдкую, але мілую яго сэрцу будыніну. А ляпіў ён яе не цэментам, не вапнай, а мокрым пясочкам, які сяк-так трымаўся, покуль быў мокры. Павеяў жорсткі ядраны вецер, і ўраз расыпаўся абсушаны пясочак, і грымнуў увесь той недарэчны гломазд, заваліўшы сабой чалавека.

Урачыста скрывіўшыся і ёмка прыплюшчыўшы вока, чытаў Пацяроб пратакол. У яго цудоўна-напышаным голасе не было цяпер ні злосці, ні нянавісці, ні нават асаблівай строгасці — адно вясёлае задавальненне: ён страшэнна любіў такія важныя сенсацыйныя справы.

Цімафей Міронавіч не чуў ані слова з таго пратакола. Ён неадступна ўзіраўся ў трыумфальны твар Андрэя Шыбянкова — нават не са страхам, а з нейкай дзіўнай адзервянелай цікавасцю. Скрозь чорныя насмешлівыя Андрэевы вочы на яго глядзела насмешка бязлітаснага жыцця, што так жорстка, так балюча яго ашукала. Як скрозь шкло перавернутага бінокля, ён бачыў неспадзявана адкрыты вобраз свайго дабрабыту — пачварна маленькі, убогенькі, сабраны ў адну плаксіва-скрыўленую грымасу. І гэта ўсё было так асобна, так незалежна ад самога Андрэя, ад яго фатальнай варожасці, перад якой цеперся дрыжаў Цімафей Міронавіч, што пачынала здавацца, нібы паміж іх зусім няма ніякае злосці, нібы ўсе тыя цёмныя справы былі ў Цімафея Міронавіча з некім іншым, а Андрэй Шыбянкоў проста быў выпадковы, незацікаўлены і нават цалкам безуважны сведка. І цяпер

ён прыйшоў сюды не спаганяць сваю застарэлую крыўду, а от проста так — пацікавіцца, можа, пасмяяцца троху з яго нешчаслівай прыгоды.

Цімафею Міронавічу страшэнна хацелася, каб гэта было менавіта так, каб страшны «зладзюга» Шыбянкоў абмінуў яго сваёй помстаю, і ён з прыдуркаватай наіўнасцю асалапелага ад страху злачынца памкнуўся перад ім апраўдацца. Як кончылі чытаць пратакол і настала хвіліна вельмі цяжкага маўчання, ён раптам загаварыў да Шыбянкова, смешна ківаючы галавой і дзеля большай праканаласці трымаючы перад носам палец:

— Я не злодзей... Я не ўкраў у вас, будучы, не адабраў... Я не абрабаваў вас... не... Я — па закону...

Усе застылі ў глыбокай цікавасці, усе нецярпліва чакалі, як паставіцца да гэтага Шыбянкоў.

Андрэй раптам змяніўся ў твары. Трыумфальна самадавольная ўсмешка яго абярнулася ў драпежную, зларадасную міну, твар скрывіўся ўвесь, скуксіўся, стаў меншы і непрыгожы. Ні слова не гаворачы, ён пачаў наступаць на Гвардыяна ў грознай павольнасці, працінаючы яго вострым жудасна-бліскучым зіркам.

Цімафей Міронавіч, увесь калоцячыся, адступаў дробненькім расцярушаным крокам у глыб пакоя. Нібы загіпнатызаваны страшным поглядам Шыбянкова, ён не мог адарваць ад яго сваіх вачэй, шырока расплюшчаных, нерухомых, працятых халодным жахам.

І выйшла так, што акурат у гэты момант Пацяроб, мабыць, затым, каб перапыніць гэтую прыкрую сцэну, з усёй, на якую ён здольны быў, дабрадушнасцю лэпнуў Гвардыяна па плячы:

— Эх ты, любачка!

Раптоўна — ды і не надта слабенькі — удар даляцеў да Гвардыянавай свядомасці раней, чымся вясёлыя Пацяробавы словы, і, злучыўшыся з агульным комплексам яго перажыванняў, выклікаў маланкавабыстрае, пякучае адчуванне: «Б'юць!»

І Цімафей Міронавіч у інстынктыўным парыванні да самаабароны смешным нязграбным рухам затуліў галаву рукамі і крыкнуў дзікім фальцэтам:

— Ай-яй!

Гэта было так неспадзявана і так нестасоўна да агульнага настрою, што ўсе, хто быў у хаце, зайшліся ад вясёлага смеху.

Андрэй Шыбянкоў, цяжка аддыхваючыся, вярнуўся назад з пахмурным выглядам чалавека, якому перашкодзілі зрабіць хоць і жорсткі, але высокасправядлівы ўчынак.

Цімафей Міронавіч зразумеў сваю памылку. Яму было б, пэўна,

дужа сорамна, каб не перамагло ў ім другое, больш актуальнае пачуццё — паганенькая звярыная радасць шчаслівага ратунку ад небяспекі. І ён недалужна смяяўся разам з усімі, пазіраючы то на аднаго, то на другога поўзкім, ліслівым поглядам.

У яго так і астаўся гэты разгублена-прыбіты і саладжавы настрой. Нават калі ўгледзеў ён сярод людзей чырвоны карабаты твар свайго брата, нават калі Паўлюк, мабыць, упадабаўшы эфектнае выступленне Шыбянкова, таксама падступіў да яго і з усіх сіл пяўся зрабіць перад ім як найстрашнейшую міну (яна ніяк у яго не выходзіла, бо быў залішне п'яны), нават і тады Цімафей Міронавіч Гвардыян не вярнуўся да свае ранейшае станавітасці і не крыкнуў па-ранейшаму на брата — пагардліва, як на сабаку,— а ўсміхнуўся і яму і запытаў з зусім нечаканай ад яго дабротлівасцю:

— Ужо набраўся, га? Хе-хе... Выпіў сабе троху?..

Збянтэжаны такім абаротам, Паўлюк доўга бурчаў сабе пад нос нешта невыразнае.

Але быў яшчэ адзін момант, што Цімафей Міронавіч Гвардыян стаў зноў Цімафеем Міронавічам Гвардыянам у поўнай велічы свае грознае, жорсткае натуры.

Гэта было ўжо на двара.

Цімафей Міронавіч выйшаў з хаты з пакорнай слухмянасцю чалавека, які з мілай ахвотаю зробіць усё, што ад яго патрабуюць. Знімаючы з крўка ключы (яны спрадвеку віселі там у святой незачэпнасці, і ніхто, апроч гаспадара, не важыўся да іх дакрануцца) — знімаючы з крука ключы, ён ласкава гукнуў жонку, якая была зашыўшыся недзе ў зацішны куточак:

— Матрёша! Пойдзем!

І гэтым словам «Матрёша», сказаным, бадай, упершыню за ўсё іхняе сумеснае жыццё, ён увёў маленькую молепадобную жанчыну не ў меншае замяшанне, як і брата Паўлюка.

На двара былі яшчэ людзі, цэлы натоўп — яны, відаць, даўно ўжо сышліся тут і з нецярплівасцю чакалі пачатку цікавае працэдуры.

Цімафею Міронавічу гэта была неспадзеўка, і, стаўшы на ганку, ён з хвіліну ўзіраўся ў натоўп не то са страхам, не то з здзіўленнем, не то проста з цікавасцю. І вось тут, мабыць, у апошні раз абудзіўся ў ім сапраўдны Цімафей Міронавіч Гвардыян, суровы гаспадар і былы кур'ер высачайшай камісіі па такіх-та і такіх-та справах.

Паперадзе ўсяго натоўпу стаяў Галілей. Ён тупаў на месцы ад холаду, дробна кхекаў і, здалося Гвардыяну, падміргваў яму хітра і насмешліва.

Цімафей Міронавіч увесь страсянуўся. Невядома, ці ўжо дужа

датклівае было Галілеева падміргванне, ці, можа, проста пачуў па сваёй сіле чалавека, але ўся яго звярыная злосць, прыдушаная знадворнаю, роджанаю інстынктам самаабароны падлыжнасцю, раптам скінула з сябе вымушаную заслону і паўстала ў поўнай сваёй натуральнай сіле. Ён дзіка напружыўся, рукі ў яго сутаргава сашчаміліся ў кулакі, а твар акасцянеў у драпежнай корцы. Саступіўшы з ганка, ён паволі, так, як там, у хаце, Андрэй Шыбянкоў, пасунуўся на Галілея.

Стары дзівак падпусціў яго крокі на два да сябе і зрабіў смешнае, недарэчнае, зусім нестасоўнае да сталага чалавека: ён паказаў Цімафею Міронавічу Гвардыяну язык. І гэта было так нечпадзявана, што Гвардыян збянтэжыўся і спыніўся, не ведаючы, што яму рабіць далей. Пакуль ён ахамянуўся, там, дзе стаяў Галілей, асталося адно пустое месца.

Дружны бязлітасна-глумлівы рогат прыгбаў апошні выбух суровага гаспадара і былога кур'ера высачайшай камісіі па такіх-та і такіх-та справах, і ён, пакорна схіліўшы галаву, пайшоў адмыкаць свае адрыны і свірны.

2

У Сівалапах дагараў у шчаслівым запале новае цудоўнае працы старшыня калгаса «Наша перамога» Якуб Лакота. Ён доўга і настойна адмаўляўся ад гэтай пасады – не таму, што не хацеў, а што не ўпэўнены быў у сваіх фізічных сілах. Яго ўгаварвалі з цёплай сваяцкай ласкай, абяцалі поўную ад усіх дапамогу, і ён нарэшце згадзіўся. На сакратара калгаса з яго прапазіцыі выбралі Мікіту Лаўрынёнка, маладога кемкага гаспадара, што спрабаваў некалі вучыцца на агранома.

У Якуба Лакоты ад першага таго сходу асталося ўражанне радаснага здзіўлення, блізкага да неймавернасці. Сапраўды, цяжка было даць веры, што гарачыя, смелыя яго імкненні, якія часцяком самому яму здаваліся недасягальнымі лятункамі, сталі раптам на парозе свайго здзяйснення. І сам ён будзе не толькі браць чынны ўдзел у гэтай казачна-новай будоўлі, а нават будзе ёю кіраваць.

Для Якуба Лакоты канчаткова згінулі хвіліны спакойнага адпачынку — і дні і ночы абярнуліся яму ў безупыннае напружанае гарэнне. Трагічны разлад паміж яго маладым нязгасным запалам і ўбогімі рэшткамі глыбока пaverаджонага здароўя дасягнуў найвышэйшага пункта. Гэта, ён чуў, не вяшчуе яму нічога добрага, але не задумляўся дужа над гэтым, бо, наогул, на сваё фізічнае здароўе глядзеў з спакойнаю абыклаю безнадзейнасцю.

У маладым калгасе адразу занялося жвавае, бадзёрае жыццё. Першыя пробліскі яго, дзіўна свежыя, яскравыя, атулены былі вясельным, чыста святочным уздымам. Якуб Лакота добра разумеў, што калектыў тады толькі адчуе сваю дзейную злучнасць і сваё значэнне, калі возьмецца супольна за якую канкрэтную жывую работу, і таму з першых жа дзён зачаў шукаць такое работы.

Пастанавілі адразу пачаць падрыхтоўку да калгаснага будаўніцтва, і на першую чаргу назначылі будоўлю вялікае стадолы на ўсю, якая мела быць абагулена, жывёлу. Дасталі дазвол на вывазку лесу, і з вясёлых масавых выездаў па яго зрабілі праўдзівую дэманстрацыю свае дружнае сілы і энергіі.

Якуб Лакота здабыў аднекуль будаўнічага тэхніка, і некалькі вечароў узапар збіраліся ў яго ў «габінеце» самарослыя сівалапаўскія архітэктары, каб разам з тэхнікам абмяркоўваць план новае будоўлі. Гэта былі дзівосныя незабыўныя гадзіны, калі з непраходна-дзікіх зарасляў цёмнай мужыцкай свядомасці, аплеценых атрутным хмелем спрадвечнага чмуру, раптам завязваўся і паволі расцвітаў пышны квет калектыўнай творчай фантазіі, імклівага домыслу і ініцыятывы. Забываліся на ўсё — на позні час, на змору, на немінучыя турботы заўтрашняга дня — і ў шчыльна збітым гарачай дружнасцю гуртку ламалі галовы над найдрабнейшымі дэталямі складаных будаўнічых канструкцый.

Гэта была першая брыгада калгаса «Наша перамога». Вынікі яе працы — яшчэ хісткія, няпэўныя, праблематычныя — разыходзіліся па ўсіх Сівалапах і залучалі ў кола далейшых меркаванняў амаль усіх калгаснікаў, а часам і аднаасобных гаспадароў. Бо што ж можа з такой сілай захапіць знудзелую ў тупой абыдзёншчыне свядомасць земляроба, як не смелыя планы хоць яшчэ і неверагоднага, але канкрэтна ўяўленага ўжо дабрабыту!

Так пачынаў жыць калгас новымі супольнымі інтарэсамі, так завязвалася новая творчая сувязь паміж яго сябрамі.

Тым часам старшыня калгаса меў яшчэ свой асаблівы клопат, якому аддаваў ён пазасталыя ад штодзённых турбот часіны: ён перарабляў свае вялікія, з такой стараннасцю і з такім цяжарам складзеныя планы. Фактычна гэта была не пераробка, а скарачэнне, звужэнне да сціслых меж сівалапаўскае рэчаіснасці. І праца гэта была Якубу Лакоту, бадай, не лягчэйшая, чымся першапачатковае іх складанне. Гэта была вельмі балючая праца, бо выпадала з бязлітаснай жорсткасцю абцінаць пышныя, квяцістыя галіны таго дрэва новага жыцця, якое стварыў быў ён у сваім творчым парыванні. Яго стан быў падобны да стану мастака-разьбяра, які, стварыўшы бязмежна

прыгожы вобраз, прымушаны быў бы груба абсеч яго чароўныя формы, каб мог ён змясціцца ў прызначанай яму нішы. Але вострае адчуванне пладатворнасці свае працы, упэўненасць у блізкім здзяйсненні сваіх новых, хоць і меншых і хоць не гэткіх яскравых планаў кампенсавала яму вымушанае самаабмежаванне, і ён працаваў з даўнейшым запалам, з даўнейшай фанатычнай адданасцю справе.

Часамі траплялася, што ў сваёй заложнай рабоце сярод глухой маўклівай начы ён натыкаўся раптам на нечаканую перашкоду, на брак якіх-небудзь канкрэтных матэрыялаў пра распланаванне калгаснага поля, пра размяшчэнне тых ці іншых дзялянак, якія мог ён здабыць, толькі непасрэдна пабыўшы на месцы. Тады адкладаў ён справу да рання і да рання не зводзіў вокам, да рання кавэнчыўся на сваім мулкім ложку, пазіраючы штохвіліны, ці не сівее ўжо акно марудлівым зімовым золкам.

Нарэшце ў скрозь пракалупанай нецярплівымі вачмі цемры азначаўся хісткі квадрат акна, і Якуб Лакота зрываўся з абрыдзелага, абмуленага непакойнымі бакамі ложка. Наспех апрануўшыся, ён наўмысна млявай, размякчонай сном хадою праходзіў цераз агульную хату і, абмінаючы старую матку, якая поркалася ўжо каля печы, пазяхаў з такой заразлівай слодыччу, што той і ў думцы не было, каб гэта ён куды выбіраўся з гэткай пары на работу. Так з наіўнай дзяцінаю хітрасцю падманваў ён пяшчотную чуйнасць маткі, якая з балючай трывогай сачыла за няўхільным згасаннем свайго каханага сына.

У сенцах цішком, па-зладзейску, намацваў ён старыя лыжы — рэшткі свайго калішняга маладога раздолля — і, ухапіўшы іх пад паху, выбягаў за двор, сцеражліва азіраючыся, каб часам не злавіла яго на месцы злачынства руплівай маці.

Па полі хадзіў сінімі халоднымі хвалямі апошні перадранішні змрок. Поле драмала лядовай дрымотай — глыбока самотнае і чулае ў сваёй сіратлівай закінутасці. Працавіты шоргат лыж працінаў маркотна-застылую цішыню з жорсткай нахабнай рэзкасцю, нібы, прынёсшы з сабой смелы водгалас неспынёнага людскога жыцця, дражніўся з санлівай змярцвеласці зімовага поля.

Якуб Лакота з гоні ішоў шпарка, размашыста, успамінаючы свой калішні спрыт і падманваючы самога сябе гарачкавым выбухам свае астатняе сілы. Потым сунімаўся, зняможаны, і, хваравіта аддыхваючыся, усміхаўся пакорнай вінаватай усмешкай.

Адылі радасна было і раздольна апынуцца аднаму ў пустым заснежаным полі, дзе бяскрайняя самота давала чароўна-зманлівую магчымасць забыцца на сваю няздольнасць і пачуць у сабе былога,

поўнага нязбытых сіл чалавека. Абкружэнне здаровых людзей заўсёды падкрэслівае слабасць хворага, даючы яму відочную, неабмыльную мерку ягонае немачы, і, толькі пазбыўшыся гэтых хадзячых узбораў фізічнае дасканаласці, можа ён пацешыць сябе мімалётнымі бліскамі збавіцельнага самаспадману.

Прайшоўшы з чвэртку вярсты павольным ужо, спакойным крокам, Якуб Лакота з глыбокім здаволеннем адзначаў, што ён амаль зусім яшчэ не чуе зморы, і пачынаў старанна вымяркоўваць, колькі б ён здолеў прайсці за гадзіну, за дзве, за тры — вядомая рэч, з адпачынкамі, спакваля, не спяшаючыся, бо чаго ж яму канечна ляцець, як непрытомнаму? Выходзіла, што дужа многа, і тады на паружавелым ад хады і марозу твары ў яго грала бясконца шчаслівая, радасная ўсмешка. Яму здавалася, што ён зусім яшчэ здаровы чалавек. І, неўзаметку для самога сябе, ён зноў пераходзіў на шпаркі размашысты рух, каб, з гоні прайшоўшы, зноў спыніцца, задыхаўшыся і закашляўшыся.

Згарнуўшы з сябе астатнія косы начнога змроку, зімовае поле ў раптоўнай яснасці паказвала свае прасторы. Гонка, імкліва разбягаліся ў розныя бакі белыя прытульныя далі, хаваючыся за шызыя драцяністыя хмызнякі, за гладкія пукатыя ўзгоркі. Навокал — куды ні зірні — паўставалі ўваччу з дзяцінства знаёмыя куточкі, дзіўныя і інакшыя ў сваім зімовым убранні. Якуб Лакота бесцырымонна зрываў з іх гэтае пышнае, велічнае ўбранне і апранаў іх у лёгкія квяцістыя шаты залатога лета. І нейкую часіну жыў ён тады жыццём даўно прамінулым, светлым, прамяніста-прыгожым...

Успаміны пацешна пераблытваліся, зводзячы ўместа далёкія адзін ад аднаго і дзіўна розныя моманты жыцця.

Вось засыпанае снегам глыбокае глінішча вытыркнула абвеяны ветрам кавалак свайго стромкага звалу. У чорнай адубелай гліне відаць цэлая сістэма пячурак, што дзеля забаўкі пакапалі, пасвячы коней, сялянскія хлапчукі. Напэўна, дзе-небудзь яшчэ ахавалася такая пячурка, выкапаная калісьці даўно-даўно ягонымі рукамі. Што яна мела тады выабражаць у тых чароўных казках-гульнях сонечнага дзяцінства? Можа, якую хату, можа, печку сапраўдную, зусім такую, як у хаце, нават можна паліць яе і пячы ў ёй бульбу, можа, таемнае логва якога-небудзь дужа страшнага звера?

Якуб Лакота з усмешкай успамінае, што ягоная і ўсіхныя пячуркі выяўлялі тады, як абстрэльвалі яны з гэтага глінішча атрад белапалякаў. З гэтых пячурак слаўныя выйшлі былі байніцы!

Успамін далёкага дзяцінства шчытна сплятаецца з пякуча-яскравымі карцінамі партызаншчыны. І цяжка азначыць, што мілей

успамінаецца: тое ці тое?

А вунь далёка леваруч паўстае густая сцяна лесу. Гэты лес завуць Ганніна пушча, і пра рамантычна-таемную Ганну блукае па ўсёй акрузе ці мала страшных і прыгожых легенд, якія калісь былі і яму глыбейшай сапраўднасцю, чымся тое, што ён бачыў наўкола на свае вочы.

Якуб Лакота ўспамінае, што яму якраз і трэба да гэтае пушчы, і збочвае туды з вялікай ахвотай.

Тут зноў ружовыя карціны дзяцінства (грыбы, ягады, арэхі, лісавы норы), і праз кволую іх ружовасць гарачай чырванню выступаюць нязводныя плямы першага пачуцця — магутнага і дурнога, дзівачнага і без меры прыгожага, яснага.

Ён зварачае ў лес па вузкім, абвешаным снегавым серпанцінам праходзе, які астаўся на месцы летняй дарогі. З ціхім здзіўленнем прыглядаецца ён да знаёмых мясцінак, што пахаваліся ад яго пад белай маскай зімы, вышуквае іх, выцягвае вокам з-за снегавой заслоны. Ад яго не схаваешся, не!

Вось пад гэтым дубам — не іначай як пад гэтым — знайшоў ён некалі дваццаць баравікоў за адзін раз. Як марудна расце гэты дуб! Ён амаль астаўся такі, як тады, колькі дзесяткаў год таму. А можа, гэта змяніўся маштаб ягоных вачэй і тое, што ўдвая ці ўтрая пабольшала, яму выдае гэткім самым?

А вось тут трэба звярнуць з дарожкі і пашукаць аднаго дужа патаемнага і дужа зацішнага месца. Да яго нялёгка дапасці — тут і ўлетку цяжка прайсці, а ўзімку, на лыжах, і пагатове. Але дзе ж ён, быўшы тут, абміне той чароўны куточак, што некалі цвіў у яго сэрцы адзінымі, непаўторнымі ў чалавечым жыцці краскамі?

Пяць прысядзістых шырокіх дубоў абсталі маленечкі лапік-палянку. Папраўдзе, тут улетку павінна быць дужа прыгожа. Жывы шацёр.

Але як не падобна тут цяпер да таго, што было! Урослыя ў снег дубы паніжэлі, адрузлі, сталі старыя і непрыязныя. Замест прытульнае палянкі — крывы сумёт жорсткага снегу.

На вуснах у Якуба Лакоты стыне маркотная балючая ўсмешка. Ён няўцямна азірае палянку, потым узнімае вочы ўгору — мо там асталося што ад ранейшага харастваа? — і бачыць жудасна пакарожаныя чорныя рэбры, а на іх дзе-нідзе, як лахманы на брудным целе старога жабрака, чмарае, струхлелае лісце.

Ён зноў пераводзіць погляд на паляну і спрабуе ўявіць на ёй далёкі, напаўзабыты вобраз. Ён бачыць яе — самотную, беспарадную — яна плача і працягвае да яго свае рукі, як тады, у астатні раз. З

сэрца ў яго цяжка выціскаецца кропля даўнае, рэдкае, вадзяністае пяшчотнасці. І разам з тым, як падае з сэрца гэтая ўбогая кропля, ураз знікае і той смутны перабалелы ўнутры ў яго вобраз.

Іхняе каханне скончылася пасля таго, як дзікая белагвардзейская экзекуцыя абярнула яго ў недалужныя руіны былога чалавека. Вобраз яе смутнае, з слязьмі ў вачах, з выцягнутымі да яго рукамі — гэта апошняя сустрэча іх на гэтым вось месцы перад тым, як ішоў ён на страшную рызыкоўную справу.

Якуб Лакота ўсміхаецца ўжо без смутку і болю.

Пакуль ён праз колькі год лячыўся, збіваў сяк-так абломкі свайго разбітага цела, яна выйшла замуж. Як ён нарэшце вярнуўся ў Сівалапы і сустрэў яе, яна пастаралася была зірнуць на яго з ранейшай пяшчотнасцю і балюча абразіла яго сваім вымушаным поглядам.

Яна і цяпер жыве тут — з яе выйшла грубая, звяглівая баба. Якуб Лакота часам думае: якая была б яна, каб іначай тады, у другі бок павярнулася было іхнае жыццё?

І тады ўсміхаецца без смутку і болю...

Аддаляючыся ад знаёмага куточка і ўглыбляючыся ў нетры лесу, Якуб Лакота адначасна аддаляецца думкамі ад сацьмелых вобразаў таго чароўнага часу і ўглыбляецца ў густыя нетры далейшага свайго жыцця. Смешна і сумна: у гэтым жыцці не было ў яго больш жанчыны. Думкааб гэтым уводзіць яго ў сарамлівае здзіўленне, за якім цішком хаваецца настойлівая нязбыўная прагнасць да непазнаных уцех, якую ён зазвычай бязлітасна душыў у сабе цвердай свядомасцю свайго няўздольнага стану.

Сёння ён адчувае сябе паўнамоцным чалавекам, і сёння злачынная прагнасць бярэ ў ім сваю законную неабмежаваную сілу і абарачаецца ў шчымліва-журботнае імкненне.

Няўжо ён, не жыўшы, пражыў ужо ўсё сваё мужчынскае жыццё? Няўжо ён не можа знайсці сабе — хай не зусім поўнага, хай палавіннага, але сапраўднага чалавечага шчасця?

З раптоўнай смеласцю і задорам ён пачынае перабіраць сівецкіх жанчын, успамінае свае мімалётныя сустрэчы з імі і пераглумачвае ў пэўны кірунак іхнюю сяброўскую да яго прыязнасць і ласку. З асаблівай упартасцю думка яго сунімаецца на Тацяне Шыбянковай.

Тацяна ад таго часу, як паехаў Зелянюк і як утварыўся сівалапаўскі калгас, часта прыходзіць да яго. Яна не баіцца, не бярэ жаднай увагі на тое, што гэтыя прыходы могуць выклікаць якія-небудзь нядобрыя дзейкі, могуць набыць сабе ў грамадзе непажаданае тлумачэнне. Ці гэта добра яму, ці дрэнна? Можа, яна проста не мае яго за мужчыну і таму так спакойна ідзе да яго, часам нават позна зусім,

амаль уначы?

Яна прыходзіць і заўсёды з спакойнаю, трошачку сарамліваю ўсмешкай пытаецца:

— Я не перашкоджу табе, Якубе?

Потым сядае і пачынае распытваць пра калгас, пра ўсе драбніцы яго маладога жыцця і ў адказ на ягонае захапленне радуецца ціха і проста, з мяккай жаночай стрыманасцю. Неадменна пытаецца кожны раз пра Зеленюка, ці няма ад яго якой весткі, і заўсёды пахваліцца, калі атрымала ад яго ліст, нават троху-патроху перакажа ўвесь яго змест. Яна заўсёды глядзіць на яго, на Якуба Лакоту, з яснай, але зноў жа трошачку сарамлівай ласкай, нібы хавае ў сабе нейкае сваё бабскае замяшанне.

Можа, гэты мяккі, надзвычай прыемны погляд яе тоіць у сабе незразумелае яму салодкае абяцанне? Можа, яе прыходы — гэта выяўленне яе асаблівага да яго пачуцця?

Сэрца ў Якуба Лакоты ад гэтае думкі пачынае тукаць у хворых грудзях з недазвольнай заўзятасцю і збівае навакол сябе клубок даўкага болю, які прымушае спыніцца і аддыхацца. Разам з гэтым і спыняюцца смелыя, не ў меру гарэзныя яго думкі-лятункі, з разгону наткнуўшыся на адчуванне безнадзейнае фізічнае немачы.

Канчаецца лес, і разам з ім канчаецца кароткі экскурс Якуба Лакоты ў цьмяна-ружовы край яго пачуццёвага ранняя, і асядаюць жорсткастрыножаныя лятункі яго пра нязбытнае (а можа, ужо і непатрэбнае?) шчасце.

Адгарадзіўшыся ад свае хвіліннае слабасці сцяной бязмернай дзелавітасці, ён бярэцца за патрэбныя яму выгляданні і робіць іх перш з хмураю напружанасцю, з халоднай увагай. Адылі твар яго распагоджваецца, чыстыя вочы загараюцца светлым іскрыстым агнём, і вусны шукаюць абыклае радасна-шчаслівае ўсмешкі.

Ён зноў удаецца ў палкія нястрымныя летуценні. Гэтыя летуценні — законныя, паўнапраўныя, і ён не толькі не гоніць іх ад сябе, а старанна песціць у сваім сэрцы, бо ж у іх, у гэтых смелых і разам з тым такіх блізкіх, такіх дасягальных лятунках,— праўдзівае неад'емнае ягонае шчасце!

Пустое бязмежнае снегавае поле — ці ёсць дзе большая прастора вольным разлётам гарачай фантазіі чалавека? Тут нічога не трэба бурыць ці перайначваць, пераабражаць — на чыстым шырокім раздоллі можна смела ўзнасіць якія-хаця гмахі, можна разводзіць пышныя райскія сады, можна стварыць зусім новы свет, не звязаны формамі сучаснасці.

Ён стварыў сабе такі свет. Хто яго ведае? Можа, свет гэты зусім

аблудны, няўжытачны чалавеку, можа, ён адно смешны ў сваёй наіўнай нязграбнасці? Пра гэты свет ён нікому не гаварыў і не скажа — ён рабіў яго для сябе, каб аздобіць сваю жыццёвую дарогу ясным хараством далёкай мэты. Ён рабіў яго здаўна, складаў яго па маленькім кавалачку — і таму ў ім дзівосна памяшаліся кволыя краскі дзяцінных лятункаў з цаглінамі сталых вымеркаванняў дарослага чалавека.

Ён стаіць сярод самотнага поля і, пільна ўзіраючыся ў снегавую даль, бачыць там абрысы збудаванага ім свету. Яны — перш невыразныя, бледныя — набіраюць з кожнай хвілінай усё большае лёгкасці, яны відавочна ружавеюць і, сагрэтыя гэтай ружовасцю, яшчэ большую маюць прывабнасць.

І яшчэ больш яскравеюць фарбы, празрыстая ружовасць насычаецца новаю сілай, пыхае новым агнём — і ўжо гарыць, паланее гордая пераможная чырвань!

Гэта ўзышло нарэшце познае зімовае сонца. Яно вынырнула з пульхнае белі снягоў, як з белых пухавых падушак вясёлы тварык дзіцяці, і з шчырай цікавасцю зірнула на дзівачную будоўлю апантанага чалавека. І, глыбока расчуленае нечаканым хараством, з цёплаю ласкай пагладзіла яго сваімі мяккімі косамі.

Якуб Лакота спяшаўся дадому, да тлумных шчаслівых турбот, у якіх дагарала яго павераджонае здароўе і сіла.

3

На камсамольца Віктара ад'езд Зеленюка зрабіў глыбокае ўражанне. Праз доўгі час ён не мог быў пазбыцца дакучлівага пачуцця сіратлівай журбы, нібы спасцігнула яго ў жыцці вялікая беззваротная згуба. Ды яно так і было, бо яго шчырая дружба з Зеленюком, яго пяшчотная адданасць гэтаму чалавеку стала ддя яго адным з найглыбейшых рухаў маладой неспакушонай натуры. У ягоным жыцці сапраўды адкрылася балюча-пустое месца.

У такіх выпадках заўсёды горкасць перажывання знаходзіць сабе нейкі асобны, часам нават малазначны пункт ддя свае фіксацыі (можа, гэтым чалавек інстынктыўна хаваецца ад уяўлення ўсяе велічы страты?) — і ў Віктара за гэты пункт была дробная выпадковая акалічнасць: ён не развітаўся з Зеленюком. Увесь свой смутак пераліваўся тады ў едкую шчымлівую крыўду.

Ён ведаў, што Зелянюк паедзе ўранні, але не думаў, што гэтак рана. Яшчэ досвіта прыбег ён да Малахавае хаты і, убачыўшы, што ў чыстай палавіне гарыць святло, увайшоў здаволены, рады, што не

спазніўся, што яшчэ заспеў перад ад’ездам свайго прыяцеля. Яго крыху здзівіла, што ў гаспадаровай палавіне зусім цёмна, але ён доўга аб гэтым не разважаў і адразу падаўся да Зеленюка.

Зеленюка ўжо не было. У ягоным пакоі непрыемна кінулася ў вочы халоднае бязладдзе, якое, астаючыся па ад’ездзе чалавека, заўсёды наганяе на блізкіх смутак і нездаволенне.

Па падлозе рассыпаны былі падраныя паперы, а на стале ляжаў грудок кніг — можа, забытых, а можа, наўмысля пакінутых тут. Над кніжкамі схілілася ў глыбокай цікавасці Аўгінька. Як увайшоў Віктар, яна спужана адскочыла ад іх, адылі раззлавалася на свой наўмысны спалох і пачала спаганяць злосць на небараку Віктару:

— Ага, паехаў? Што, спазніўся? Ага?

У яе ў голасе поўна было праўдзівае, блізкае да слёз, злосці, але прычына той злосці была, безумоўна, не ў тым, што Віктар так пахабна яе патурбаваў: Аўгінька такім спосабам вылівала сваё нездаволенне ад'ездам Зеленюка, бо і яна глыбока была да яго прывязалася і прывыкла бачыць у ім свайго блізкага чалавека.

Віктар дзеля прылікі запытаў, ці даўно паехаў, і панура сеў на зэдлік, што нядбайна высунуты быў на сярэдзіну хаты.

Аўгінька дражнілася далей, толькі ўжо троху ў іншым кірунку:

— Ага, цяпер не будзеш хадзіць? То дык на дні па дваццаць разоў, а цяпер дык не тое ўжо? Ага, нахадзіўся?

Віктар скоса зірнуў на яе і зрабіў трагічнае вока.

— А ты што, дужа рада?

Тут Аўгінька злавіла сама сябе на тым, што гэта яна, можа, больш сабе дапякае, чымся яму, і заціхла ў раптоўнай смутнай сур'ёзнасці. Віктару гэта ўпадабалася, і ён як мага развіваў свой пакорна-пакрыўджаны тон:

— Табе, мусіць, абрыдла, што я хаджу сюды? Ты толькі чакала таго, каб як адчапіцца? Не ўспеў ён паехаць, як ты ўжо з хаты гоніш, ужо загадзя кажаш, каб не прыходзіў. Добра, я не прыйду... Я магу не прыходзіць, калі табе гэтага хочацца.

Яна адвярнулася, каб схаваць свае слёзы, і прашаптала з пяшчотным дакорам:

— Віця!..

Яны абое ледзь трымаліся, каб не заплакаць, і абое глыбока ўпэўнены былі, што гэта — з крыўды за ўзаемныя незаслужоныя дакоры.

Але ткі Віктар і папраўдзе падумаў, як гэта будзе яму цяпер сустракацца з Аўгінькай, ці выпадае пяпер прыходзіць да яе без дай прычыны. Яшчэ каб былі яны ў калгасе, тады б, можа, і нішто, часам можна было б залучыць. А так — ніякай грамадскай сувязі.

І ён, занядбаўшы сваю крыўду, дзелавіта пытаецца ў Аўгінькі:

— Ці пойдзе твой бацька ў калгас?

Яна добра разумее, да чаго гэта імкне, і таксама забываецца на сваю крыўду.

— Хто яго разбярэ... Маўчыць усё, нават і гаворкі пра гэта не заводзіць. Ён скрозь так — будзе маўчаць, ні слова не скажа, аж пакуль не даўміцца да чаго.

Віктар зважна ківае галавой і надмеру салідным тонам канстатуе:

— Гэта дрэнна... Няма чаго чакаць... Час ужо абдумаць усё, абмеркаваць... Час ужо... так...

Гэты Віктараў тон, а злашча яго палітыка (ён жа наўмысля так, каб не паказаць, нашто ён уласна пытаўся пра калгас) страшэнна злуе Аўгіньку, і яна рэзка перапыняе яго:

— Дык пагавары з ім сам, калі хочаш... Што ты мне гэта тлумачыш...

Ён нейкі час маўчыць, а тады пытаецца ўжо іншым тонам:

— Нічога мне не казаў?

Аўгінька разумее, што гэта не пра бацьку, а пра Зеленюка, і выкарыстоўвае зручны выпадак для помсты.

— Ані нічога... Нават і не ўспамінаў... Вясёлы быў такі, усё песні пеў сам сабе... папраўдзе...

Яна лучае вельмі трапна, бо Віктара гэта коле ў самае сэрца.

«Нават не ўспомніў. Нават не пераказаў яму ніводнага слова... Не развітаўся...»

І яго ахапляе такая моцная крыўда, што Аўгінька, заўважыўшы яе, працінаецца глыбокім да яго жалем і напружана вышуквае якога спосабу, каб паказаць яму сваю ласку. Не знайшоўшы нічога больш складанага, яна проста падыходзіць да яго і асцярожна датыкаецца да яго рукой, што мае азначаць яе пяшчотнае абыйманне.

— Дык ты, Віцька, больш не прыйдзеш да нас? Не прыйдзеш? — І яна, смешна схіліўшыся да яго твару, зазірае з настойлівай дапытлівасцю яму ў вочы.— Ты толькі да яго прыходзіў? Больш табе тут нікога не трэба?

На гэтым у іх адбываецца вельмі гарачае і досыць неасцярожнае прымірэнне, бо ў гэты час у пакой уваходзіць бацька і замалым не заспявае іх на месцы злачынства...

...Ад таго дня ў жыцці камсамольца Віктара адбылася значная змена, якая ў сутнасці рэчы пайшла яму на карысць. Ён стаў больш сур'езны, у яго з'явілася новая рыска ў характары — упэўненасць у тым, што ён робіць, адчуванне свайго пэўнага месца ў агульнай

рабоце. Адсутнасць Зеленюка, бязмежны аўтарытэт якога амаль цалкам паглынаў дасюль яго дзейную ініцыятыву, прывучыла яго да самастойнасці ў жыцці і працы, да пачуцця поўнае адказнасці за свае ўчынкі.

Як і ўсе сівалапаўскія актывісты, Віктар глыбока захапіўся працай арганізаванага нарэшце калгаса і стаў аддаваць яму больш часу і энергіі, чымся гэта дазвалялі асноўныя яго абавязкі як сакратара камсамольскай ячэйкі, і гэта прывяло яго да рэзкае сутычкі з Сымонам Карызнам. Помнячы паводзіны ў гэтых выпадках Зеленюка і цвёрда наследуючы ім, ён скарыў свой юнацкі задор і шчыра згадзіўся з справядліваю заўвагай сакратара партыйнай ячэйкі. Яму адно страшэнна не ўпадабалася, калі Карызна з зусім не дзелавой і не таварыскай злосцю крыкнуў быў на канчатак:

— Я пакажу вам гэту зеленюкоўшчыну!

І вочы ў сакратара ячэйкі гарэлі ў той момант агнём дужа дрэннай нянавісці.

Гэта было невыпадкова. З таго часу бадай штодня даводзілася Віктару зазнаць на сабе часам справядлівы, а больш несправядлівы гнеў Сымона Карызны. Ён зразумеў, што гэта Карызна перанёс на яго ўвесь комплекс пачуццяў, якія раней меў да Зеленюка. Ён стрымліваў сябе і маўчаў. Нават у сваіх лістах да Зеленюка старанна абмінаў усё, што датыкалася стасункаў яго з Карызнам, і рабіў гэта з двух меркаванняў: па-першае, баяўся, каб не падумаў Зелянюк, што ён скардзіцца, намаўляе на Карызну, а па-другое, ён наогул стараўся менш пісаць пра адмоўнае, а больш пра станоўчае, бо хацеў паказаць свайму прыяцелю, што па яго ад'ездзе з Сіўца ўсё ідзе тут добра — бадай не горш, як пры ім. Ён адчуваў перад Зеленюком нейкую асаблівую адказнасць сваю за сівецкія справы, нібы і сапраўды перайшла на яго па Зеленюку не толькі зацятая варожасць Сымона Карызны, а і ўся грамадская місія непакойнага брыгадзіра.

Трэба сказаць, што Віктарава крыўда на Зеленюка трывала была да першага ліста, які ён атрымаў праз два ці тры дні па ад'ездзе прыяцеля. У гэтым першым лісце Зелянюк выказаў шчыры жаль, што не давялося, ад'язджаючы, убачыцца з ім, і ў надзвычай цёплым ласкавым тоне напамінаў пра іхную ўмову весці надалей сваё сяброўства і перапісвацца. Віктар як не ашалеў быў з радасці і цэлую ноч пісаў неміласэрна вялікі і без меры гарачы адказ, следам за якім на бедную Зеленюкову галаву меўся пасыпацца цэлы дождж частых і не меншых за першага лістоў, на якія шчодра аддаваў палкі юнак свае кароткія, маланкава-быстрыя ночы.

Усе лісты, атрыманыя ад Зеленюка, Віктар перачытваў нема-

ведама па колькі разоў і гарліва складаў іх адзін да аднаго ў сваю запаветную хлапецкую скрынку побач з іншымі сувенірамі, накшталт абгрызеных алоўкаў, сцірак, спісаных пёрак ды інш. Але стокрадь перачытаныя і запакованыя ў запаветнай скрынцы лісты ўсё роўна не давалі спакою — яны стаўпляліся ўнутры назолліва турботным узрушэннем, і гэта ўзрушэнне балюча распінала Віктарава сэрца, настойна патрабуючы выйсця. Віктар стаў шукаць чалавека, з якім бы можна было дзяліцца сваімі перажываннямі, і больш прыдатнага да гэтае мэты чалавека, як Тацяна Шыбянкова, вядомая рэч, знайсці не мог. У іх завялося смешнае зайздрослівае спаборніцтва, кожны атрыманы каторым ліст ад Зеленюка выклікаў у атрымальніка падзяцінаму непасрэдны эгаістычны трыумф, які адпаведным чынам уводзіў другі бок у старанна хаванае, але непераможнае засмучэнне. Адылі гэтыя жорстка розныя пачуцці дзівосна перамешваліся адно з адным падчас неадменных супольных чытанняў ліста, і сінтэзам іх была слаўная дружба, якая з кожным днём усё мацней і мацней звязвала спаборнікаў. Дружба гэта не асталася ў баку ад дападлівае ўвагі сівецкай публікі і ўпляла небараку Тацяну ў чарговую зласлівую інсінуацыю, міма якой яна, як зазвычай, прайшла з горда ўзнятай галавой незалежнай жанчыны-грамадзяніна. Віктару ж гэта каштавала цэлае вельмі датклівае сцэны з Аўгінькай, якая, аднак, скончылася для яго зусім неспадзяванай радасцю.

Было гэта так…

Дзеля таго, што бацька Аўгіньчын, сівалапаўскі селянін-серадняк Малах Тодараў Загароўскі, упарта не пісаўся ў калгас і камсамолец Віктар абвясціў яму за гэта індывідуальны байкот,— небарака Аўгінька, як даўней, кожнага надвячорку — толькі-толькі сядзе за Сівец гультаяватае зімовае сонца — выбягала на вуліцу (трэба ж даведацца ў суседак, ці збіраюцца сёння ў супрадкі, а хоць газы пазычыць, а хоць малых паглядзець, каб дзе не патапіліся на каўзялі), станавілася перад форткай, схаваўшы рукі ў рукаўкі свайго чырвоненькага з чорнай смушковай аблямоўкай кажушка, і пільна ўзіралася пад Сівец, зусім у другі бок, не туды, адкуль будзе ісці пунктуальны камсамолец Віктар. І зноў, як даўней, яны ішлі разам аж да млына (гэта ж не менш як гоняў з пяцёра!), і, выйшаўшы за Сівалапы ды клапатліва азірнуўпшся наўкола, ён зноў неўзаметку, на хаду абнімаў яе адной рукой і пяшчотна туліў да сябе і нібыта чуў праз халодную паверхню кажушка мяккую цеплыню яе ўтульна схаванага цела…

І вось неяк так падыходзячы надвячоркам пад Малахаву хату, поўны лёгкай хлапечай бадзёрасці і мілоснага трапятання,

камсамолец Віктар з вялікім здзіўленнем заўважыў, што Аўгінька, стоячы ля свае форткі, не ўзіраецца, як звычайна, у процілеглы бок, а з цалкам адкрытай нецярплівасцю чакае яго і, угледзеўшы, нават ступіла крокаў са два яму насустрач. У голасе, якім звярнулася яна да яго, гучала гарачая рашучасць і настойная, нават жаласлівая троху просьба.

— Віця! У нас нікога ў хаце няма... Бацька з маткай паехалі, а малыя недзе гуляюць... Зойдзем да нас... Добра?

Віктар як мага сціснуў у сабе раптоўную радасць і прыжмурыў вочы ў страшэнна дзелавітай развазе.

— Хто яго... У мяне зараз невялічкае пасяджэнне... Пакуль збяруцца хіба?..

Аўгінька сціху, не падымаючы рукі, пацiснула яго за кончыкі пальцаў і, зазірнуўшы ў вочы яму сваім асабліва блізкім, шукальным поглядам, прашаптала:

— Пойдзем, Віця... Ну, пойдзем...

Віктар азірнуўся на бакі і рашуча сігануў у фортку — балазе сёння няма ніякага пасяджэння, і ён блізка што зусім вольны.

Аўгінька, увайшоўшы ў хату, адразу села на лаўку і насупілася. Віктар памкнуўся абняць яе — дык яна нездаволена адпіхнула яго і адвярнулася. Гэта было ўжо троху не так, як там, на дварэ, і Віктар здэтанаваўся. Ён падумаў быў, што яна жартуе, і сілком павярнуў яе да сябе, аж, на вялікае сваё дзіва, убачыў, што ў вачах у яе бліскаюць слёзы.

— Аўгінька! Ты на мяне злуешся, ці што?

Замест адказу Аўгінька, ледзь стрымліваючы слёзы, жорстка і суха загаварыла:

— Я да цябе справу маю... Прынясі мне кніжак пачытаць... вось што... Я таксама

пісьменная і не дурная якая...

Тут Віктар ужо проста асалапеў.

— Якіх табе кніжак, Аўгінька?

— Усіх... Пра ўсе гэтыя вашыя справы...

— Пра камсамол?

— І пра камсамол... А што ж...

Тут голас у Аўгінькі задрыжаў, і яна яшчэ больш адвярнулася, хаваючы слёзы. Віктар праз нейкі час ламаў галаву, шукаючы тлумачэння такому дзіўнаму яе паводжанню, але марна. Тады ён асцярожна крануў яе за плячо і папрасіў ціхім, поўным жалю і пяшчотнасці голасам:

— Аўгінька... Ты скажы проста, аб чым тут справа. За што ты

крыўдзшіся на мяне?..

Аўгінька крута абярнулася да яго і, ужо не хаваючы слёз, гаварыла ў злосным узрушэнні, якое штохвіліны гатова было сарвацца на горкую роспач:

— Я, можа, хачу так, як яны... Што я — не чалавек, ці што? Яны і ў нардом, і на сходы, і ўсюды, усюды... Дзіва што яны разумныя... А з намі, як з дурніцамі якімі... З намі і пагаварыць няможна, нам толькі маніць ды ашукваць нас... А я не хачу так... Я не хачу!

Апошнія словы яе, поўныя капрызнага гневу, выбіліся з плачу неспадзявана цвёрдымі ноткамі, у якіх гучала зусім выразная пагроза ў адрас Віктара. Але зараз жа тон яе недалужна апаў, і яна заплакала ціха і пакорна — звычайнымі дзявочымі слязьмі, якія на неспрактыкаванага ды яшчэ такога шчырага хлопца, як Віктар, рабілі атрутнае ўражанне.

Збянтэжаны Віктар разумеў, што «яны» ў Аўгінькі — гэта Тацяна Шыбянкова і што «мы» страшэнна раззлаваліся за частыя сустрэчы і дружбу яго, Віктара, з прыгожай разумнай маладзіцаю. Але гэта толькі ўскладняла сітуацыю, і Віктар яшчэ больш не ведаў, што рабіць, чым суцешыць расплаканую Аўгіньку. Не даўміўшыся ні да чога больш, ён раптам прапанаваў Аўгіньцы такім урачыстым тонам, нібы сапраўды гэта было немаведама якое шчасце:

— Я прынясу табе ўсе лісты ад Зеленюка, і мы разам перачытаем іх... Добра?

Аўгінька адным вокам, ды і то з-пад ілба зірнула на яго і, глыбока хліпнуўшы, перапытала:

— Што?

Тут Віктар ужо зусім спанталычыўся, бо і сам не ведаў, нашто ён уласна гэта прапанаваў.

— Бачыш, Аўгінька... Мы заўжды іх з Тацянай чытаем... Яна мне — свае, а я ёй — свае...

Аўгінька слухала яго з строгім пахмурным чаканнем, нібыта не разумеючы, да чаго ён гэта вядзе.

— Там і пра цябе ёсць, Аўгінька... Я табе не казаў? Добра так напісана...

Аўгінька троху ўціхамірана прашаптала:

— Маніш...

— Дадушы, не маню... Каб ты ведала, як ён прыгожа ўмее пісаць — ніякая табе кніжка таго не дакажа. Вось пабачыш...

Аўгінька схапіла яго за руку і рвучкім капрызным рухам прыцягнула бліжэй да сябе, што было знакам поўнага, канчатковага прымірэння. Яшчэ напаследак хліпнуўшы раз, яна загаварыла

аднатонна ласкавым і ўжо зусім спакойным голасам:

— Я папраўдзе, Віця, кажу... Што я — адно сяджу ў хаце ды смакчу гэту няшчасную кудзелю... Ні чалавека жывога не ўбачыш, не пагамоніш ні з кім... І ты не прыходзіш ніколі... А каб я хадзіла ўсюды ды аціралася так сярод людзей, дык мо яшчэ разумнейшая была б за яе за каторую... Во што...

Віктар нарэшце пачуў пад нагамі цвёрды дол і, з законнай смеласцю абнімаючы Аўгіньку, выгаварыў ёй дзелавіта і строга:

— А я ж табе даўно гэта казаў, Аўгінька. Колькі разоў я гукаў цябе — пойдзем. Аўгінька, у нардом пойдзем. Аўгінька, на сход ці яшчэ там куды... А ты што, пайшла хоць калі? Пайшла?

— А што б татка сказаў?!!

— Ну вось бачыш? Тут ужо і татка... А якія мае адносіны татка да палітычна-асветнай працы? Ніякіх... Вось сёння таткі няма, а ў Сіўцы жаночая сходка... Ну, гайда са мной?..

Аўгіныса балесна ўздыхнула:

— Хату неяк кінуць адну, а то б, дадушы, пайшла... Ды і малых нешта няма — гэта ж ужо цёмна зусім...

Тут пунктуапьны камсамолец Віктар мусіў успомніць, што ён забег сюды толькі «пакуль збяруцца», і хоць ніхто там сёння і не думаў збірацца, а тут надзвычай цёпла блішчалі яму пасля слёз любыя Аўгіньчыны вочы, але ні за якія вочы не мог аддаць камсамолец Віктар свайго прэстыжу сталага чалавека і грамадскага працаўніка. Таму, сціснуўшы зубы, мусіў ён пераказаць сваю мімавольную і абсалютна несвоечасовую ману:

— Ну, Аўгінька, мяне чакаюць там... Я прынясу табе заўтра кніжак, і мы аб усім

пагамонім...

Праводзячы яго, Аўгінька нібы выпадкова зусім успомніла:

— Заўтра па абедзе татка зноў паедзе да дзядзькі...

І дамысны Віктар узяў гэта, вядомая рэч, пад увагу.

Выйшаўшы з хаты, ён горда ўзняў галаву і пасігаў у Сівец размашыстым, бадзёрым крокам чалавека, якому ў жыцці адкрываюцца бязмежна шырокія і квяцістыя перспектывы.

4

Скончыўшы раскулачванне ўсіх прызначаных да гэтае мэты сівецкіх гаспадароў, Пацяроб з шляхетнай сціпласцю і лагоднасцю далажыў Сымону Карызну:

— Раскудлычыў, Сымонка... Цяпер будзем у калгас запісваць...

Паглядзеўшы на яго жаласна-скрыўленую фізіяномію, можна было падумаць, што ён не толькі не пышыцца сваімі баявымі ўдачамі, а, наадварот, цяжарыцца імі і гатоў велікадушна перакласці іх на гонар каго другога. Але гэтая знадворная сціпласць была толькі асаблівым выяўленнем яго бязмежнай амбіцыі, бо ў глыбіні душы ён перажываў цяпер часіны найяснейшага, якога даўно не знаў ён, трыумфу.

Ён коратка, але надзвычай ясна выклаў Карызну свой геніяльны план правядзення запісу ў калгас, і Карызна цалкам з ім згадзіўся.

План быў просты і радыкальны.

Назаўтра зранку Пацяроб разам з дзядком Цівунчыкам і яшчэ некалькімі добраахвотнікамі пачаў з хаты ў хату абходзіць мястэчка. Што ён рабіў, зайшоўшы ў каторую хату, якія ўжываў метады агітацыі і прапаганды, гэта аставалася на яго шчырым пацяробаўскім сумлепні, але выходзіў ён адусюль з гордым выглядам пераможцы і нядбайна кідаў свайму сакратару кароткую мнагазначную фразу:

— Станоў, Цівунчык, чарговы нумар...

У сёмай хаце не было дома гаспадара. У восьмай таксама. І тое самае ў дзевятай.

Пацяроб зразумеў, што гэта значыць. Нават не міргнуўшы вокам, ён перайшоў на другі канец мястэчка і зачаў ад першае хаты. Усё пайшло ў належным парадку.

А прыблізна ў сёмай хаце не было дома гаспадара.

Пацяроб выйшаў на вуліцу і нейкі час стаяў, глыбакадумна раскірэчыўшы ногі і абмяркоўваючы неспадзяваную сітуацыю. Па якой хвіліне ён размашыста стукнуў далонню ў лоб, што азначала ў перакладзе на старагрэцкую мову:

— Эўрыка!

І падвёў свой наступ інакшай тактыкай. Ён браў хаты не ў рад, адну па адной, а ўроскідзь, нечакана з'яўляючыся то ў тым, то ў другім канцы мястэчка. Гэта давала больш працы яго бясконца даўгім, цыбатым нагам, але гарантавала, прынамсі, пяцьдзесят працантаў удачы.

Па мястэчку пайшоў дзівосны рух. Гаспадары пераходзілі з хатыў хату, ад суседа да суседа, ад сваяка да сваяка, туляючыся, каб не трапіць на вострае вока страшнага калектывізатара.

Пацяроб быў настойны і неадступны, як цень. У адказ на хітрыя манеўры дамыснага жыхарства ён тож пачаў ужываць стратэгічныя спосабы, якія б зрабілі гонар не абы-якому камандзіру. Ён пачаў практыкаваць тонкія дыверсіі: намеціўшы пункт атакі, дэманстрацыйна абмінаў яго, падаючыся зусім у іншы бок, а тады

раптам варочаўся і, як каршун на высачаную згары ахвяру, кідаўся на няшчасную халупу. Потым ён завёў сістэму папярэдняй выведкі, скарыстаўшы на гэтую мэту пару спрытных, дэтэктыўна настроеных падшывальцаў, якія рэгулярна даносілі яму, у якой хаце былі сабраўшыяся гаспадары.

Тах выяваў адважны няўломны Пацяроб, і ўрачысты дзядок Цівунчык спраўна выстаўляў у сваім спіску трафеяў «чарговыя нумары».

Як праходзілі паўз недарэчную сядзібу старога Галілея, Пацяроб суняўся і скоса згары ўніз зірнуў на ўгрузлую ў снег халупку. Потым узняў адно вока і, як певень на воблака, паглядзеў на сціплы Галілееў ветрачок, які ў гэты час круціўся з пакорнай і цалкам дабрамыснай павольнасцю. Усміхнуўшыся троху пагардліва, а троху дабрадушна, Пацяроб збочыў на вузенькую, у адну ступню, Галілееву сцежку, прыемна адчуваючы свой годны хвалы дэмакратызм, які не грэбуе нават такімі нікчэмнымі, ні да чаго не прыдатнымі людзьмі, як Галілей.

Дзверы ў Галілеевай хацёнцы былі завалены з сярэдзіны. Пацяроб уладарна грукнуў у іх і праз хвіліну паўтарыў свой задзірыста-грозны сігнал, бо з хаты не чуваць было жаднага гуку. Тады Пацяроб паляпаў даўжэй і больш настойліва, але вынік быў той самы.

Гэта была відочная абраза яму як прадстаўніку мясцовае ўлады, бо Галілей быў, ясная рэч, у двары — нават пачуўся быў зхаты стрымана-перасцерагальны брэх ягонага сабакі. Каб канчаткова ўпэўніцца ў зламыснай дэманстрацыі старога дзівака, Пацяроб сігануў у сумёт і, схіліўшы твар да маленькага і нізкага акенца, азірнуў усё нутро Галілеевае хацёнкі. Пышнае бязладдзе, якое панавала ў хацёнцы, затрымала на сабе ягоную ўвагу і распацешыла яго. Каб ён загадаў усяму свайму сельсавету знесці ў адну хату па каліву ўсякага, якое толькі ёсць на свеце, гломазду, дык бы не выйшла таго адменнага сметніка, які быў у Галілеевай хаце. Тут было ўсё, апрача самога гаспадара.

І Пацяроб усміхнуўся з велікадушнай паблажлівасцю. Ён ужо не злаваў на Галілея, хоць, можа, той і схаваўшыся быў дзе-небудзь у прытульным куточку, бо што ты возьмеш з такога вар'ята? І каб сказаў яму хто-небудзь, што кожнае каліва з Галілеева сметніка мае сваё адмысловае прызначэнне, што ўсё гэта — матэрыял для яго новай, надзвычай важнай работы, ён бы плюнуў таму ў вочы і назваў бы яго таксама вар'ятам.

Так і застаўся стары Галілей некалектывізаваны.

А каб велічны Пацяроб у залішняй пагардлівасці не схіляўся да самага нізу і так невысокага Галілеева акна, ён, можа б, і заўважыў у

верхнім куточку верхняе шыбы клок Галілеевае барадзёнкі і правіклівае Галілеева вока, якое праз увесь час нерухома глядзела на яго без страху, без трывогі і нават без здзіўлення — з адным незамутнёна-спакойным чаканнем.

Увечары таго ж дня зморaны, але ваяўніча настроены Пацяроб прыйшоў да Сымона Карызны і, нічога не гаворачы, урачыста-шырокім жэстам паклаў перад ім пратакол пра арганізацыю ў Сіўцы калектыўнае гаспадаркі, на якім стаялі подпісы большай палавіны сівецкіх гаспадароў.

Сымон Карызна, прагледзеўшы паперы, весела зірнуў на сціпла замамыленую Пацяробаву фізіяномію і з шчырым захапленнем крыкнуў:

— І гатова ўжо, га? Пацяроб! Гатова?..

Пацяроб, учыніўшы на твары сваю жаласна-пагардлівую міну, далікатна махнуў рукой:

— Пфэ!..

І ў гэты надзвычай выразлівы гук уклаў ён увесь свой пераможна-саманадзейны настрой, сваю каменную ўпэўненасць у тым, што каб адно далі яму поўную волю, дык не то што Сівец, а ўся акруга ў яго пішчом бы палезла ў калгас.

Карызна дужа не распытваўся, якім спосабам дасягнуў Пацяроб такой бліскучай удачы, ён нават стараўся як найменш і думаць пра гэта. Ён быў шчасліва задаволены добрым вынікам, і ў гэтым задавальненні бясследна распускаліся цені сумненняў, што такі спрабавалі цішком улазіць у ягоную свядомасць.

Карызна трыумфаваў. Ён быў наіўна ўпэўнены, што гэтае дасягненне – вынік той новай цвёрдай і пэўнай лініі, якую ён павёў па Зеленюковым ад’ездзе. Ён меў поўнае права зларадавацца і кпіць у думках з сваіх праціўнікаў, якія за адсутнасцю Зеленюка ўвасабляліся цяпер у рахманай і цярплівай асобе камсамольца Віктара.

— Я пакажу вам гэту зеленюкоўшчыну!

У яго ўжо быў ясны, канкрэтны план далейшай работы.

Заўтра. ж, паводле пастановы агульнага сходу ячэйкі, распускае сівалапаўскі калгас, бо яго арганізацыя была дапушчана, як часовы захад, толькі да ўтварэння ў Сіўцы агульнага калектыву.

Ніводнага з тых баламутаў ён не дапусціць да кіраўніцтва ў новым калгасе. Досыць ужо, накіраваліся!

Каго ж толькі вызначыць за старшыню?

У Пацяроба ёсць ужо пэўная кандыдатура: Андрэй Шыбянкоў.

Напамінак пра Андрэя Шыбянкова троху зацямрае Карызнаў настрой, але гэта чыста асабістае, да справы неналежнае. Можа,

нават і лепей будзе, як возьмецца ён за сталую сур'ёзную працу.

Менш будзе брынкаць на гэтай нялюбай гамзатай гітары.

Так, кандыдатура падходная.

— Ты з ім яшчэ не гаварыў пра гэта?

— Не гаварыў, любачка... Як жа я, не ўзгадніўшы з табой, буду вырашаць такія праблемы. Ён мне памагаў троху — пайшоў цяпер, здаецца, туды, да Веры Міхайлаўны...

Карызна, сам таго не прымячаючы, пачынае раптам спяшацца.

— Я таксама меўся ісці туды. Пойдзем, можа? Там і пагамонім...

— Пойдзем сабе...

Карызна ўпэўнены, што гэта ў яго выходзіць зусім проста, натуральна, што нікому і на думку не можа ўзысці, каб там у яго затачылася ўнутры нейкае дурное едкае пачуццё. А тым часам Пацяроб, адвярнуўшыся з далікатнасці ўбок, прыплюшчыў вока не толькі дамысна, а ў значнай меры і насмешліва.

...Стары дурней за маладога хлопца кахае...

Фактычна Карызна не меў ніякай падставы да зайздрасці, бо, апрача ігры на гітары, ён не бачыў з боку Андрэя Шыбянкова ніякіх асаблівых падходаў да Веры Засуліч. Але ў гэтых выпадках мова здаровае логікі бывае надта непраканалая, і Сымон Карызна, нягледзячы на ўсе довады розуму, ніяк не мог пазбыцца інстынктыўнага пачуцця апаскі ці; нават боязі, якое абуджалі ў ім частыя візіты Андрэя Шыбянкова да Веры.

А Пацяроб, пэўна, глядзеў на ўсе гэтыя рэчы больш проста і вульгарна. Ды такі збоку яно і відней, а таму.яго кплівае прыплюшчанне вока, магчыма, і мела сякую-такую слушнасць.

Яны абодва пайшлі да Веры Засуліч.

Вера сустрэла іх з шумнай радасцю, прычым зрабіла парыўчаты і вельмі мілы рух да Сымона Карызны, адначасна абмінуўшы з лёгкай сцеражлівасцю Пацяроба, бо той ужо памкнуўся быў да яе з страшэнна мілоснай мінай на твары, якая не вешчавала нічога добрага.

— П'явачка!

Тым часам «п'явачка», кінуўшы на Андрэя Шыбянковаі змоўнавясёлы погляд, зашчабятала:

— А я ўжо ведаю ўсё, усё чысценька. Малайцы, хлопцы! Значыць, у нас у Сіўцы ўжо калгас... А мы яшчэ свой, бабскі, хацелі былі рабіць... Смех адзін толькі!..

Андрэй Шыбянкоў, як зазвычай,сядзеў, фарсіста закінуўшы нагу за нагу, і брынкаў на вечнай сваёй гітары. Ён слухаў Верына шчабятанне з паблажлівай і, як зазвычай, загадкавай усмешкай, якая

мела дзіўную, нахабна-блізкую сувязь з узнятым настроем Веры Засуліч. Так, прынамсі, здалося Карызну.

Карызна адчуваў у гэту хвіліну да Андрэя вострую варожасць, якая яму не падабалася самому і ад якой усё-такі не мог ён ніяк пазбавіцца. Каб гвалтам сціснуць яе, прыдушыць, ён у наругу сабе звярнуўся да Андрэя ў адменна-прыязным тоне:

— Ну, браток Андрэй, прыйдзецца цябе запрэгчы. Мы вось з Пацяробам наважылі зрабіць цябе ведаеш кім?

Ён зрабіў паўзу, каб пабачыць Андрэеву нецярплівасць, але той глядзеў на яго з гордай стрыманасцю, нібы гаварыў яму сваімі чорнымі ўедлівымі вачмі: «Што б ні сказаў ты, браце мой, дык усё роўна мяне не здзівіш. Не тое бачылі…»

І Карызна скончыў мову сваю значна сушэй:

— Хочам цябе паставіць за старшыню сівецкага калгаса.

Андрэй вокам не міргнуў — па-ранейшаму стрымана ўсміхаўся і глядзеў на Карызну мала не з той самай паблажлівасцю, як на Веру. Нібы не яму гэтым гонар рабілі, а, наадварот, чакалі ягонае ласкі згадзіцца на гэта.

Затое Карызнава прапазіцыя выклікала гарачае захапленне Веры Засуліч. Яна бліскучымі вачмі глядзела на Андрэя, пляскала ў ладкі і радасна, можа, нават троху празмеру радасна, шчабятала:

— Ого! Во хто будзе за старшыню… Старшыня… Старшыня… У, якое начальства…

Карызна раззлаваўся і перапыніў яе наўмысна сухім, дзелавым працягам гутаркі:

— Гэта работа вельмі адказная. Калгас будзе вялікі — адзін на ўвесь Сівец і Сівалапы. Ты добра абдумай, абмяркуй гэтую справу, а заўтра пагутарым…

Андрэй стаў на момант сур'ёзны і дзелавіта адказаў:

— Добра, я падумаю…

Гэта гутарка сапсавала Карызну настрой. Ён злаваў на Андрэя, на Веру і нават на Пацяроба — за вульгарна-дамысную ўсмешку, якую той кідаў сяды-тады то на яго, то на Веру, то на Андрэя. Ён напінаў усе свае сілы, каб не збіцца з вясёлага прыяцельскага тону, і з гарачаю нецярплівасцю чакаў, калі нарэшце даўмяцца яны пайсці і дадуць яму магчымасць як мае быць пагаманіць з Верай. Ён не ўкладаў у гэтае «як мае быць» пакуль што ніякага пэўнага зместу, але чакаў ад гутаркі з Верай нейкага асаблівага задавальнення.

Вера прыцішэла і амаль не ўтыкалася ў гутарку. Яна раз-пораз узнімала на Карызну свае чыстыя, як крышталь, вочы і ўпарта глядзела на яго не то з маўклівым запытаннем, не то з цяжкай

развагаю. Карызна чуў на сабе гэтыя погляды, і яны чамусьці яшчэ больш распалялі ягоную злосць, дадавалі да яе едкае пачуццё помсты.

Як Пацяроб з Андрэем нарэшце зладзіліся ісці, Карызна раптам адмяніў свой замер і замест таго, каб астацца пагутарыць «як мае быць», стаў, сціснуўшы зубы, развітвацца. Ён быў упэўнены, што яго раптоўны, ніякім чынам не прадуважаны іхным любоўным рэгламентам адыход зробіць ёй такі самы боль, як і яму.

Вера пайшла, каб зашчапіць за імі дзверы. У цёмных сенцах яна знайшла Карызнаву руку і сціснула яе так, што, аврача пяшчотнасці, ён пачуў у гэтым поціску і ладную, зусім нечаканую ад яе сілу. Ён крыкнуў хлопцам, што дагоніць, а сам астаўся, цалкам здаволены такім канчаткам.

Яна прывяла яго за руку назад, у свой пакой, там абшчапіла моцна за шыю і, зазірнуўшы ў твар яму бліскучымі ад слёз вачмі, запытала:

— За што злуешся?

Гэта выйшла ў яе так шчыра і так прыгожа, што ў яго ад злосці не асталося і следу. Глыбока расчулены, ён прытуліў яе да сябе і, пяшчотна гладзячы яе валасы, загаварыў у

балючым узрушэнні:

— Ты не кахаеш мяне... Ты маніш мне... Можа, і сабе маніш таксама... Ты стараешся бачыць ва мне не такога, кім я ёсць, ты не такога мяне кахаеш...

Ён зачаў быў гаварыць гэта проста, каб расчуліць яе, каб выклікаць яе на прызнанні, і раптам заўважыў, што сказаў нешта большае за таго, што меўся сказаць, нешта блізкае да страшнай немінучай праўды, якую ён інстынктыўна хаваў дасюль ад самога сябе.

Вера маўчала.

Спалоханы сваімі ўласнымі словамі, ён з сутаргавай парыўчатасцю сціскаў яе ў сваіх руках, нібы хто вырываў яе ад яго, і шаптаў гарачым бязладным шэптам:

— Што мне рабіць? Вяруська, родная мая... што мне рабіць? Я кахаю цябе бязмежна — я баюся... мне цяжка, надзвычайна цяжка... Ну, ці кахаеш ты?.. ці кахаеш?..

Яна глядзела на яго з пякучым жалем, яна ледзь не плакала, бачачы яго балеснае мітушэнне. І ён быў невымоўна рад гэтым, бо не ведаў ці, можа, забыўся ў тую хвіліну, што жаль — гэта яшчэ не зусім каханне.

...Стары дурней за маладога хлопца кахае...

5

Ізноў выходзіў за Сівец стары спрадвечны пастух Аніська і, стаўшы на ўзгорку ў гордай рыцарскай паставе, задорнай песняй свае берасцянае трубы клікаў на сход маўклівыя Сівалапы.

Сівалапаўскія калгаснікі ішлі панурай, марудлівай грамадой. Скасаванне іхнага маладога, але вельмі дружнага, заўзятага калектыву прыгняло іх неспадзяваным цяжарам і атруціла ўсім ім настрой. Дакладна пільнуючыся пастановы агульнага сходу ячэйкі, Якуб Лакота і іншыя сівалапаўскія камуністы, як станавілі пытанне пра ўваход у агульны сівецкі калектыў, доўга і ўпарта тлумачылі, чаму гэта патрэбна, даводзілі карысць такога злучэння, і калгаснікі нібыта згадзіліся. А тым часам у кожнага асталося ўнутры глухое нездаволенне, бо ўсе бачылі, як складаўся сівецкі калгас, і чулі, што такі пачатак не вяшчуе нічога добрага.

Рады былі страшэнна тыя, хто зусім не хацеў калгаса. Ворагі калектывізацыі не абмінулі гэтага выпадку, не скарыстаўшы яго для свае злоснае агітацыі. Калгаснікаў атачылі насмешкамі, кпінамі, дадзявалі ім караткавечнасцю іхнага гаспадарвання.

— Нядоўга пакалгасілі, яшчэ ў самы смак не ўвайшлі...

— Без пяці мінут камунары!

— Яшчэ, дзякуй Богу, не ўправіліся кашуль паздзяваць?

— Ці добра ў сацыялізме?

— От вам сівецкія цяпер пакажуць сацыялізм!..

З'явіўся нават настрой зусім больш не ісці ў калектыў, і некаторыя, пачуўшы зычны голас Аніськавае трубы, неўзаметку плявалі і цішком залазілі на печ, строга наказваючы сваім дамоўцам, што калі хто будзе пытаць, дык іх няма дома. Але большасць усё-ткі пайшла паспытаць шчасця ў новым калгасе.

Сход прайшоў млява, маўкліва. Наўрад каб сышлося там хоць палавіна ўсіх, хто быў запісаны ў калектыў. А і тыя, што прыйшлі, адчувалі сябе няўпэўнена і скрозь пазіралі адзін на аднаго з адным бясслоўным запытаннем у вачах:

— Што з гэтага ўсяго будзе?

Карызна адчуваў настрой сходу, яго стрыманы холад, і лёгкая бадзёрая весялосць, якую ён выяўляў з наўмыснай гучнасцю, мела ў значнай меры штучны, дэманстрацыйны характар. Гэтую весялосць уласна падтрымліваў у ім бадзёры, неўлякліві Пацяроб, праўдзівы герой гэтага дня.

Пацяроб трыумфаваў. Ён пахаджаў па сцэне нардома з такім апломбам, што нават той, чые вочы добра прызвычаіліся да яго

даўгалыгай фігуры, мог падзіваваць з яе асаблівай, фенаменальнай нязграбнасці. Ён штохвіліну злёгку торгаў рукой падвешаны на раменьчыку цераз плячо наган і з асалодай прыслухваўся да апетытнага парыпвання свежай скуранай похвы. Гэта была прымета яго добрага гумору і філасофскае самаўглыблёнасці.

Пацяроб напрасіўся, каб яму дазволілі сёння зрабіць невялічкі даклад, і чакаў адчынення сходу з гордай упэўненасцю ў грымучым эфекце свае прамовы.

Яго выступленне маўклівая зала сустрэла яшчэ большым, яшчэ халаднейшым маўчаннем, і гэта яму ўпадабалася, бо ён лічыў, што пачцівае маўчанне масы перад прамоўцам ёсць найвышэйшы пункт справядлівай, цалкам заслужанай ім пашаны. У яго была дзівосная здольнасць — гаварыць, не зважаючы на аўдыторыю, і таму прамова яго папраўдзе выйшла эфектная. Ён крычаў, жудасна жэстыкуляваў, нападаў, адбіваўся, жартаваў, нават смяяўся — усё гэта перад маўклівым, як лёд, натоўпам. На канчатак ён агаласіў цэлую чараду «хай жыве» і, зрабіўшы заключны надзвычайна велічны жэст, першы запляскаў у ладкі, напамінаючы публіцы пра элементарную далікатнасць.

Зала падтрымала яго рэдкімі вымушанымі воплескамі, і ён пайшоў да свайго месца ў прэзідыум, глыбока сабой задаволены.

Троху ажывіў быў сход Якуб Лакота. Ён гаварыў доўга і праканала, горача перажываючы кожны сказ свае прамовы, і тупа застылая ўвага натоўпу зачынала ўжо віхраваць свежымі павевамі цікавасці і ажыўлення. Як гэта ні дзіўна, але Якуб Лакота — мабыць, адзін з усіх сівалапаўскіх калгаснікаў — быў цалкам здаволены лёсам свайго калектыву. Ён неяк зусім быў забыўся падумаць пра тое, што гэты новы зварот справы кратае яго асабіста, што гэта — як ні кажы — а ўсё-ткі ладны ўдар і па ягоным гонары. Таму і не было ў ім ні каліва тае мімавольнае прыкрае няёмкасці, што звычайна звязвае працаўніка, якога чаму-небудзь адставілі ад спраўленай ім работы. Якуб Лакота быў шчыра рады тым, што распачатая імі справа выходзіць на шырэйшую прастору і разам з гэтым набліжаецца да маштабу яго першапачатковых, балюча выпешчаных ім планаў. А хто будзе праводзіць іх у жыццё, хіба не ўсё роўна яму?

Сваю гэту радасць і свой творчы запал выліваў Якуб Лакота перад панура-маўклівай, прыбітай пацяробаўскім энтузіязмам масай сялян, і маса шавялілася памаленьку, настарожвалася ў яшчэ нясмелай гатоўнасці да цяжкага зруху свае закаржавелае свядомасці, да неабыклага разварушэння сваіх зацвілых ад доўгага неўжывання думак. Яшчэ не ўправіўся скончыць ён прамовы, як з публікі плоймай

пасыпаліся да яго запытанні. Адылі ўстаў з свайго месца манументальны Пацяроб і ўладна супакоіў публіку:

— На запытанні адкажа ў заключным слове таварыш дакладчык.

Якуб Лакота зірнуў на яго сваімі чыстымі, поўнымі шчырай няўцямнасці вачмі і, троху разгублены, паспешна скончыў прамову.

Зала застыла зноў у хмурай нязрушнай маўклівасці.

Абралі на тым сходзе новую ўправу калгаса — усе галасавалі з пакорнай дружнасцю за выстаўленых кандыдатаў. Адно сівалапаўцы патрабавалі ўвесці яшчэ ў склад управы Якуба Лакоту і, насупар гвалтоўным запярэчанням Пацяроба, дамагліся таго, што яго абралі за кандыдата. З такім жа аднадушшам ухвалілі гучную велягурыстую рэзалюцыю, укладзеную новым старшынёй калгаса Андрэем Шыбянковым.

Пад канец сходу Пацяроб мнагазначна таўхануў у бок Карызну і, падміргнуўшы яму, пахваліўся:

— Ну, як, Сымонка, здорава, га?

Карызна здзіўлена зірнуў на свайго прыяцеля і, пры ўсёй прыязнасці да яго, з трывогай падумаў: «Ці ён сапраўды такі дурань, ці толькі прыкідваецца?»

Сымон Карызна добра разумеў, што ўсё гэта не так, як трэба, ён з шчымлівым болем адчуваў глыбокі фальш пацяробаўскага трыумфу, але яму ўжо няўзмогу было суняць ход падзей, надаць ім іншы кірунак, бо гэтага іншага кірунку ён ужо не бачыў і сам. Ашаломлены магутным рухам бурна разгойданага жыццёвага мора, ён, каб не захлынуцца ў грозных хвалях яго, здаўся на першую, якая трапілася яму, плынь, і гэтая лёгкая павярхоўная плынь паслужна несла яго ў цьмяную далеч, падманваючы аблудна-ружовымі надзеямі.

Гэта была астатняя стаўка Сымона Карызны.

З таго панурага сходу разышліся былі ўсе з адчуваннем глыбокага неўразумення, няпэўнасці ў перспектыве заўтрашняга дня, і толькі два чалавекі, найбольш углыбленыя ў сябе, у свой нутраны, цвёрда збудаваны імі свет, былі зусім спакойныя і бадзёрыя. Гэта былі — Пацяроб і Якуб Лакота. Лакоту, праўда, быў устурбаваў троху неўгамонны Галілей, але сваімі загадкавымі выразамі ён узняў у ім больш няўцямнасці, чымся сумнення.

Галілей з'явіўся побач з Якубам, як той выходзіў ужо з мястэчка. Якуб не здзівіўся, угледзеўшы ў цемры яго хімерна-скурчаны цень, і адразу запытаў цёплым прыяцельскім тонам:

— Вы да мяне, дзядзька Ахрэм?

Галілей замест адказу завёў адразу свае мудраванні:

— Кхе-кхе... Хто яго ведае... Можа, і няма ніякае рэвалюцыі... ага... можа, адно папужалі... Не ведаю я... ага... нічога не ведаю.

У ціхім далёкім Галілеевым голасе адчувалася напружаная, прасякнутая глыбокім смуткам развага. Ён відочна збянтэжаны быў гэтым сходам, і дзіўны непакой яго распаліўся новым трывожным агнём.

— Хто яго ведае... ага... Як рэвалюцыя, дык тлум бывае вялікі, ага... крычаць людзі... мітушацца... А вось нашы маўчаць... Ён крычыць, дык без сэнсу... Ён не так крычыць, як трэба... Няправільна!..

І ў астатніх словах старога дзівака раптам празвінеў зусім не стасоўны да яго — цвёрды, рашучы гнеў. Якуб Лакота, узварушаны Галілеевай шчырасцю, азваўся з пяшчотнай ласкай у голасе:

— Вы, дзядзька Ахрэм, усё да сэрца берыцё, дык і турбуецеся вечна...

Галілей буркнуў зусім ціха, нібы сам сабе:

— Сэрцам больш імеш, чымся розумам...— І троху смялей, выразней дадаў: — А без сэрца чалавеку няможна... ага... зусім няможна... Без сэрца розум высахне ў чалавека...

Якуб Лакота хітравата ўсміхнуўся сам сабе ў цемры.

— А рэвалюцыя, дзядзька Ахрэм, без сэрца. Яна не мае жалю, дык, значыць, не мае і сэрца...

Галілей настаўбурчыўся:

— Няпраўда! Ёсць жаль... ага... ёсць сэрца. Рэвалюцыя ад сэрца ідзе... Яна любіць людзей і шкадуе іх... ага... Б'ючы, шкадуе... вось...

Тут стары заўважыў сваё няўмыснае ўзрушэнне і, засаромеўшыся яго, стуліўся ў шкарупу звычайнай замкнёнасці.

Галілей часцяком хадзіў цяпер да Якуба Лахоты, і яны доўгія гадзіны праседжвалі ўдвух, зашчапіўшыся ў Якубавым «габінеце» і абмяркоўваючы нейкія свае, вядомыя толькі ім двум, справы. Зазвычай па гэткіх гутарках Галілей асабліва паспешна трусіўся да свае замеценае снегам хацёнкі і з нецярплівым імпэтам браўся за сваю таемную работу.

Аднак у гэты раз Галілеева візіта была вельмі кароткая. У ім, відаць, моцна засела ўзнятае сходам абурэнне і скрозь мардавала яго назоллівай непакойнай турботай, ад якой стары не ведаў сам куды дзецца. Ці толькі ўвайшлі яны ў Якубаў «габінет» і гаспадар узяўся ладзіць сваю мізэрную — пяты нумар — газовачку, Галілей падскочыў да яго і, бесцырымонна замінаючы яму, закулдыячыў:

— А вось гэта яшчэ... Жыў-быў цар... ага... цар Ляксандр... А ў яго быў супрацiўнік Гардзей... Гардзей той завязаў быў дужа мудроны вузел і ў наругу цару Ляксандру — на, кажа, развяжы, калі ты

разумней за мяне... ага... Дык цар, не патрапіўшы, ага... выняў меч і — раз... перасек той вузел... ага... перасек...

Галілеева гістарычная недакладнасць троху рассмяшыла Якуба Лакоту, але ён з далікатнасці зацяў сваю ўсмешку і ў тон старому запытаў:

— Ну і што ж, дзядзька Ахрэм, хто разумнейшы быў: цар Ляксандр ці той самы Гардзей?

Галілей гарачкава зацерушыўся на месцы і затрос барадзёнкай.

— Дурны быў цар... ага... Дурны Ляксандр... Сячы кожны патрапіць... І гэты... але... і гэты сячэ... А хай развяжа, ага... хай развяжа!

Якуб зразумеў, што стары гаворыць пра Пацяроба, і,каб яшчэ больш падвухрыць яго, спакойна зазначыў:

— Што ж, бываюць такія моманты, калі трэба дзейнічаць рашуча і смела... Ці ж не праўда, дзядзька Ахрэм?

Тут ужо стары дзівак зусім распаліўся:

— Няпраўда! Няпраўда!.. Не рашучы ён... ага... Не смелы ён... Ён — рызыкант!.. Ён бурыць... ага... ён разбурае... усё разбурае...

Якуб наўмысля трымаў далей свой жартліва-супярэчлівы тон — яму цікава было разгарнуць да самага нутра Галілеева дзівоснае ўзрушэнне.

— А ведаеш, дзядзька Ахрэм, і гэта ж таксама трэба... У жыцці скрозь працуюць дзве сілы: адна разбурае, а другая будуе... Вось ён, скажам, разбурае, а вы, дзядзька Ахрэм, сёе-тое будуеце... Можа, для таго, што вы будуеце, ён месца цярэбіць, га?..

Галілей страшэнна спалохаўся гэтага параўнання.

— Ён і маё разбурыць... ага... ён разбурыць... Ён глядзеў у акно... ён смяяўся... ага... смяяўся...

І стары раптам кінуўся да дзвярэй, нібы і папраўдзе баяўся, што там, у мізэрнай яго хацёнцы, страшны Пацяроб у гэту хвіліну бязлітасна разбурае ўсю яго таемную цудоўную пабудову.

Якуб памкнуўся суняць яго:

— Куды вы, дзядзька Ахрэм? Чакайце, пагамонім яшчэ...

Галілей на хвіліну суняўся ў дзвярах, але гэта ўжо быў звычайны штодзённы Галілей — ціхі, маўклівы, стрыманы. Бурнае ўзрушэнне яго зноў схавалася ў спадзейную шкарупу яго звычайнае замкнёнасці.

— Кхе... Кхе... позна ўжо... Спаць ужо трэба...

І, каб паказаць, што ён сапраўды хоча спаць, стары хітрун скоранька, але вельмі старанна пазяхнуў.

Якуб Лакота правёў Галілея на вуліцу і доўга з глухой няўцямнасцю слухаў, як пялёсткамі лёгкага хрусту знікалі ў цемры дробныя, паспешныя крокі старога.

«Што ён мае да гэтага Пацяроба? Не можа быць, каб ён папраўдзе баяўся яго».

І Якуб Лакота, безумоўна, меў рацыю — Галілей не баяўся Пацяроба. Галілей пагарджаў Пацяробам таксама, як Пацяроб Галілеем, і таксама не лічыў яго за вартага сур'ёзнае ўвагі чалавека. Калі і стараўся ён менш трапляць на вочы суроваму начальству, калі і ўнікаў усякага з ім дачынення, дык рабіў гэта больш з арганічнае свае антыпатыі да яго, чымся са страху. І тое, што ў акно глядзеў Пацяроб, што смяяўся з ягонага творчага гломазду, тож, кажучы шчыра, турбавала яго не больш, як леташні снег.

Але чаму ж так спяшаўся ён да свае самотнае мярлогі, нібы бег ратаваць сваё дзівачнае, нікому не патрэбнае начынне ад грознае стыхійнае навалы?

Можа, быў гэты інстынктыўны страх перад той самай сілай разбурэння, аб якой жартам казаў Якуб Лакота і якую ён, Галілей, ва ўласцівай яму хваравітай экзальтацыі мог уявіць як нешта матэрыяльнае і трывожна блізкае?

А мо проста дзівачыў стары мудрагель, ашукваючы людзей і самога сябе?

6

Бывае часам у сне такое страшнае адчуванне няпэўнасці, адчуванне вострага крутога рубяжа паміж жыццём і смерцю, якое страсае нутро чалавека магутным звярыным жахам і нават па сне пакідае ў ім след свой — дрыготны цень невыразнай трывогі. Сніш зазвычай тады, што зыходзіш на нейкую высокую строму, куды непераможна штурхае салодка п'янючае пачуццё надзвычайнага, ніколі не зазнанага ў сапраўдным жыцці ўздыму. Ідзеш на гэтую строму шпарка і легка, нібы нясе цябе нявіднае крылле. І толькі на самай гары, дзе ўжо асталося ступіць адзін яшчэ крок, каб дасягнуць жаданае высакосці, раптам апаноўвае гэтае жудаснае адчуванне няпэўнасці, і застываеш на момант у цудоўным здранцвенні, баючыся зрабіць найменшы рух, каб не пахіснуцца назад у страшную цяпер таемную прорву. Тады чалавек хваравіта, страшна чуе ўсю сваю існасць, напружана стоўпленую ў ім, як у кроплі вады, што во-во гатова капнуць, сарваўшыся з берагоў пасудзіны.

Прыблізна такі настрой — толькі не ў сне, а ў сапраўднасці — перажываў цяпер Сымон Карызна.

Уцякаючы ад сваіх непазбыўных трывог і страху, ад свайго нязноснага душэўнага мітушэння, Сымон Карызна рынма рынуўся

быў у абнімкі адчайнае пацяробаўшчыны, бо, апроч гэтага безадказна-напорнага замарачнага гону, не бачыў больш спосабу вырвацца з вязьма супярэчнасцей, што з кожным днём усё шчытней і шчытней заціскала яго.

Гэта была астатняя стаўка Сымона Карызны.

І вось лёгкае нявіднае крылле нясло яго на стромкую верхавіну раптоўных, ніколі ім не чаканых удач. Усе перашкоды, якія сустракаліся цяпер на дарозе, адляталі пустым лушпавіннем — смешныя, мізэрныя ў сваім бяссіллі. Тое, што паўставала даўней перад свядомасцю глыбокімі неразвязнымі праблемамі, цяпер абярнулася ў глупасныя непаразуменні, якія зусім проста і лёгка было абмінуць, не чапаючы іх. І з кожвай хвілінай набліжалася жаданая высакосць, да якой аставалася яшчэ ступіць усяго некалькі крокаў.

Сымон Карызна адчуваў надзвычайны, ніколі дасюль не зазнаны ўздым.

Сапраўды, усё ішло як мае быць. Калектывізацыя Сіўца, праведзеная слаўным Пацяробам з маланкавай, дзіву вартай быстрынёй і рашучасцю, хоць і выклікала была з першай пары глухое нездаволенне жыхарства, але ашаломленыя раптоўнасцю падзей дабрамысныя сівецкія грамадзяне нават не ўправіліся былі і выявіць гэтага свайго нездаволення і, агледзеўшыся, маўкліва згадзіліся з тым ад іх незалежным фактам, што яны з гаспадароў-аднаасобнікаў абярнуліся ў найзаконнейшых сяброў калгаса «Гром рэвалюцыі». Следам за Сіўцом пайшла ў калгасы і большасць вёсак Сівецкага сельсавета, у якіх верныя паплечнікі Пацяроба, якіх раптам аказалася больш нават, чым трэба, строга і няўхільна гнулі лінію правадыра.

Сівецкі сельсавет ішоў сямімільнымі крокамі да суцэльнае калектывізацыі, поўнае завяршэнне якой было ўжо справаю бадай што некалькіх дзён.

І вось тут акурат, як астаўся адзін толькі крок да канчатковага дасягнення пастаўленае мэты, як ужо зачынаў узнімацца першымі хвалямі хмельны прыліў блізкага трыумфу,— тут апанавала Сымона Карызну жудаснае адчуванне няпэўнасці, і тут ён суняўся, баючыся ступіць яшчэ апошні рашучы крок, каб не пахіснуцца назад, не рынуць у страшную таемную прорву.

Увесь сэнс гэтага новага настойна-турботнага пачуцця азначаўся ў Карызнавай свядомасці адным катэгарычным запытаннем:

— Што будзе далей?

Гэта не была цвярозая дзелавая рупата працаўніка аб праўленай ім рабоце — Сымон Карызна ў сваіх сутаргавых кіданнях неўзаметку страціў увесь свой арганічны зрост з агульным магутна-

дзейным поступам эпохі — гэта быў звярыны жах чалавека, што напружана адчуў свой востры фатальна-немінучы рубеж.

Сымон Карызна не быў гэткі дурны, каб скрозь п'яны чмур пацяробаўшчыы не заўважыў нарэшце злачыннай тандэтнасці ўсяго, што яны з маху нагарадзілі ў Сіўцы і ў Сівецкім сельсавеце. Няўмольныя факты жыцця злосна разрывалі ўтульную пялёнку самаспадману, якой ён здолеў быў да часу адгарадзіць сябе ад пробліскаў уласнай свядомасці, і ён мусіў убачыць тое, чаго мо не хацеў ці чаго баяўся бачыць.

Праца новаўтворанага сівецкага калектыву з нязграбна-гучнаю, у пацяробаўскім смаку, назваю «Гром рэвалюцыі» пачалася ды і скончылася на тым, што, згодна загаду старшыні калгаса Андрэя Шыбянкова, былі перавезены з Сівалапаў і чамусьці складзены ля будынка сямігодкі, мала не пад вокнамі Карызнавае кватэры, тыя бярвенні, што ўправіліся былі панавозіць сівалапаўскія калгаснікі за кароткі час існавання свайго дружнага калектыву. Калі Карызна запытаў быў у Шыбянкова, навошта ён гэта зрабіў, той самадаволна ўсміхнуўся і растлумачыў:

— Хай ведаюць, што гэта не хаханькі...

Такім глыбока вычарпальным тлумачэннем Карызна мусіў задаволіцца, бо па выразу прыгожага старшынёвага твару відаць было, што далейшыя роспыты выклікаюць з ягонага боку адно пагардлівае здзіўленне.

Карызна бачыў, што той энергічны і ў значнай меры бесцырымонны штуршок, які далі яны соннаму, неўвароткаму Сіўцу, павіс у паветры. Сівец не крануўся з месца, а яшчэ больш зацяўся ў сваёй нязрушнай упартасці, гатовы ў першы зручны момант, паддаўшыся злоснаму ўплыву варожых сіл, выбухнуць рэзкім пратэстам, які ўраз зруйнуе ўсё дасягнутае да гэтага часу. Адсутнасць хоць якіх-небудзь відочных праяў новага зруху, новае дзейнасці працінала Карызну страхам і роспаччу, а няшчаснае тое бярвенне сваім недарэчным выглядам даводзіла яго да шалу. Канцом раз'юшаны, клікаў ён да сябе Андрэя Шыбянкова, каб спагнаць на ім сваё абурэнне і хоць троху разварушыць яго, узбудзіць у ім сякую-такую актыўнасць.

Андрэй прыходзіў і ўсміхаўся сваёй загадкавай сама-ўпэўненай усмешкай (Карызна ненавідзеў яе, бо ведаў, што яна падабаецца Веры Засуліч), потым, убачыўшы Карызнава абурэнне, рабіўся сур'езны і дзелавіты, чым канчаткова адгароджваўся ад усякіх далейшых прэтэнзій з боку сакратара ячэйкі. Каб паказаць, што ён працуе не менш за самога Карызну, ён садзіўся дзе-небудзь паблізу і,

летуценна слюмачачы карандаш, нешта поркаў у сваіх бясконцых «вучотах».

Карызна скрыгаў зубамі ў бяссільнай злосці і, удостач налаяўшыся ў думках, рэзюмаваў: «Табе гітару ў рукі, а не калгас...»

Ён з кожнай хвілінай усё больш і больш пераконваўся ў поўнай непрыдатнасці гэтага загадкава-таемнага, а ў сутнасці зусім пустога чалавека. Зацятая нянавісць да Гвардыяна і настойнае жаданне помсты натхнялі яго вострай непакойнай энергіяй, але гэта было толькі датуль, пакуль не задаволіў ён свае нянавісці, беручы ўдзел у раскулачванні Гвардыяна. Разам з задаволенай нянавісцю згасла і энергія — Андрэй Шыбянкоў ураз вытхаўся, як адкаркаваная пляшка эфіру, і астаўся ад яго нікчэмны гультай, ушчэнт раздуроны бязладна-вальготным жыццём валацугі.

Галілей трапна калісьці азначыў быў, што ў ім не чалавек кіруе злосць сваю, а злосць кіруе яго.

Троху большае спацяшэнне даваў Карызну непахісны, цудоўна ўпэўнены ў сабе Пацяроб. На Карызнавы сумненні ён адно пагардліва жмурыўся, выстаўляў пад самы нос Карызну сваю вялікую растапыраную пяцярню і, наравіста ўгнуўшы магутную валовую шыю, спяваў:

— Сымонка, маўчы... Любачка, сціхні... Усё пойдзе па плану... Пазапішаш усіх, тады возьмемся жыўнасць абагульваць. Адразу ж няможна, золатка, усё табе як перуном высмаліць. На тое ж разумныя людзі планы пішуць. План мой, даражэнькі, гэта — сацыялізм...

І калі бачыў, што Карызна ад яго разважанняў троху весялее, Пацяроб таемна нахіляўся да яго і дадаваў ужо інтымным пабрацімскім тонам, старанна складаючы несуладны твар свой у як найпрыемнейшую ўсмешку:

— Абцярэбім усё на першы нумар. Не бойся, Сымонка!.. За мной — як за каменнай сцяной... Пхэ!..

І сапраўды, на нейкі час да Сымона Карызны варочалася шчаслівае пачуццё спакою, якое, аднак, трывала нядоўга, бо неўзабаве, жорстка ўскаламучанае новым напорам жыццёвых фактаў, зноў уступала месца сутаргавым мітушэнням, а хоць цяжкой беспрасветнай дэпрэсіі. У такія чорныя хвіліны спрабаваў яшчэ Сымон Карызна, як за астатні сродак ратунку, хапацца за ўспамін аб Рачкоўскім, аб нядаўняй гутарцы з ім, спрабаваў надмернай патугаю волі вярнуць роджанае той гутаркай цвёрдае адчуванне сілы, свае поўнае вызваленасці ад гнёту мінулага. Адылі патугі яго былі марныя. Тое, што ў той час выдавала бясконца простым, лагічна ўгрунтаваным, цяпер было пустой надманнай формулай. Ясна, што

гэта быў той самы недалужны самаспадман, за якім ён на нейкі момант хаваўся ад жорсткіх супярэчнасцей жыцця. Ён дзівіўся цяпер незамутнёнаму спакою Рачкоўскага і нават пачынаў падазраваць яго ў адумысловым фігураванні, у свядомым удаванні перад ім, перад Карызнам, нібыта поўнага спакою і ўпэўненасці.

Хіба можна так лёгка адпіхнуць ад сябе чорны цень мінулых гадоў?

І, нарэшце, апошнім складнікам, які ўносіў дадатковую і, мабыць, найбольш датклівую горкасць у агульны комплекс перажыванняў Сымона Карызны, былі яго стасункі з Верай Засуліч. Тут таксама было ў яго цэлае кола балючых неўразуменняў.

Сымон Карызна з трагічнай паступовасцю траціў Веру Засуліч, і сам быў вінаваты ў гэтым, і добра гэта разумеў, і праз гэтае сваё разуменне ў яшчэ большую ўпадаў сумятню, прысьпяшаючы канец свайго ўласнага, мабыць, залішне позна знойдзенага і таму неспадзейнага, шчасця.

У Веры Засуліч ён, як і даўней, шукаў салодкага забыцця, хвіліннага спацяшэння і адпачынку. Да Веры насіў ён усе трывогі свае і выліваў іх там у гарачых бурных навальніцах, знаходзячы сабе ў гэтым жаданае палягчэнне. Вера разумела яго і спачувала яму. Яна заўсёды знаходзіла ў сабе досыць цёплае ласкі, каб гэтай ласкай, як чароўным бальзамам, суняць яго нясцерпны душэўны боль. Але гэтая роля спацяшальніцы яе не здавальняла. Яе рамантычная і наскрозь жаночая натура прагна шукала сабе героя, каб у бязмежнай адданасці далучыцца самой да ўзнёслага гераізму жанчыны, вобраз якога яна патаемна насіла ў сабе з малых дзён. Яна рада была б знайсці гэтага героя і ў асобе хоць паджылага троху, але яшчэ моцнага і досыць прыгожага Сымона Карызны, але ён сам разбіваў усе намаганні яе сваім вечным самазгнібеннем, сваім недалужным енкам і скаргамі. І вось Вера Засуліч памалу прывыкла жалець яго — звычайным людскім жалем, якім жалеюць няшчасных ці хворых і які не дае месца больш моцным і больш каштоўным пачуццям.

Карызна заўважыў гэта і спалохаўся. Ён паспрабаваў быў стрымаць сябе, паказаць сябе ёй інакшага — бадзёрага, смелага, упэўненага ў сабе — і яму гэта бадай удалося, але затое з'явілася назолліваe адчуванне няшчырасці, фальшу, і сустрэчы з Верай сталі яму нясцерпным цяжарам. Кожны прыліў чыстай пяшчотнасці, у якой знаходзіў ён сабе чароўную свежую слодыч, будзіў у ім непераможны пацяг да скрухі, да самазгнібення, да выліванне ёй сваіх бясконцых сумненняў і свае мукі. У гэтым быў, мабыць, увесь сэнс яго кахання да Веры Засуліч. І ён не вытрымаў свае геранчнае

ролі — ён зноў стаў самім сабой. Хай не любіць, хай толькі жалее — яе жаль дасць яму патрэбнае шчасце! Калі ж убачыў нарэшце, што стаў часам проста ёй дакучаць, тады асыпаў яе плоймай балючых, у большасці недарэчных дакораў і ў гэтых дакорах знайшоў новую магчымасць салодкага раструйвання сваіх пачуццяў.

Шчырая, мілая Вера Засуліч яго не кідала, але паступова, з кожным днём ад яго адыходзіла.

А мо спрычыніўся тут троху чарнявы рамантычна-загадкавы Андрэй Шыбянкоў?

Андрэй Шыбянкоў па-даўнейшаму часта хадзіў да яе і па-даўнейшаму брынкаў на сваёй гамзатай гітары. Як прыходзіў Карызна, ён стараўся борздзенька знікнуць, каб не замінаць сваёй прысутнасцю. Карызна сам добра не ведаў: ці ён зайздросціць да яго сваю каханку, ці проста не любіць яго, але заўсёды, сустрэўшыся з ім у Веры, адчуваў унутры едкую дакучлівую прыкрасць.

Так спляталіся ў Сымона Карызны нягоды грамадскае працы з нягодамі інтымнага жыцця і, атачыўшы яго бязвыхадным колам, вялі да апошняга рашучага кроку, які ён мусіў яшчэ зрабіць, каб або выйсці нарэшце на верхавіну жаданага трыумфу, або сарвацца ў чорную прорву.

Развязка занялася ад таго дня, як пачалі ў Сіўцы праводзіць абагульванне жывёлы. Хітры Пацяроб і ў гэты раз паказаў у поўным бляску свае стратэгічныя здольнасці. Яго новы манеўр мог быць за ўзор геніяльнае прастаты і рашучасці.

Управа калгаса з дырэктывы Пацяроба вылучыла, як такі і належыць, камісію па складанню спіса сродкаў вытворчасці, якімі ўладаюць сябры калгаса «Гром рэвалюцыі». З гэтай камісіяй Пацяроб праводзіў доўгае, вельмі выразнае і вельмі катэгарычнае інструктаванне, у выніку якога камісія цалкам апраўдала накладзеныя на яе надзеі: адразу ж, як скончыўся запіс, яна, апроч патрэбных спісаў, пачціва падала на рукі галавы мясцовае ўлады пратакол з уласнаручнымі подпісамі ўсіх сяброў калгаса, у якіх была пастанова пра неадкладнае абагуленне ўсяе — буйнае і дробнае, рагатае і бязрогае, працоўнае і беспрацоўнае — жывёлы.

Пацяроб здаволена скрывіўся (усміхнуўся) і, пахваліўшы камісію за адменную стараннасць і спраўнасць, узяўся сам рэалізаваць паказаную пастанову.

І вось пайшла па мястэчку Сіўцы ніколі не бачаная і не чутая завіруха. Сівецкія вуліцы агаласіліся плачам, праклёнамі, лаянкай. Ваяўнічы Пацяроб уласнаручна выводзіў з хлявоў няшчасных сялянскіх канькоў і каровак, за якіх у адчайных патугах чапляліся

змітушоныя, апанаваныя жахам жанчыны, працшаючы паветра дзікім, нечалавечым лямантам.

Каменны Пацяроб, поўны адчування свае высокае «рэвалюцыйнае» місіі, не браў ніякае ўвагі на гэты несусветны лямант, хоць скрозь яго і прабіваліся не надта прыемныя для ягонага вуха пажаданні. З вялікай спакойнасцю перадаваў ён абагуленую жывёлу ў рукі сваіх памагачых і ішоў далей, у наступны двор.

Лагодны дзядок Цівунчык руплівай, але дрыжачай рукой станавіў метачкі ў сваім спецыяльным рэестры і потым асцярожна, двума пальчыкамі сморгаючы за руку якую-небудзь ашалелую бабу, марна стараўся спацешыць яе:

— Гэта ж вы самі, цётачка, пастанавілі. Вось і ўласны подпіс вашага гаспадара... Гэта ж не рабунак які, а а-ба-гу-лен-не...

Калі ж гэтае слова не рабіла належнага ўплыву, ён з яшчэ стражэйшай расстаноўкай складоў пераказваў:

— Аб-аб-шчы-сле-ні-я...

І, здаволены сабой, пакідаў жанчыну з выглядам чалавека, які зрабіў усё, што ад яго залежала.

Сымон Карызна ў гэты час сядзеў адзін у сваёй кватэры. Да яго раз-пораз даляталі паасобныя гукі пацяробаўскага абагулення, але ён стараўся не чуць іх, стараўся не пускаць іх у глыбіню свае свядомасці. Ён раз за разам пераказваў сам сабе ў думках: «Што ж... усё не можа ісці гладка... Мусяць быць і шурпатасці...»

І гвалтам сціскаў сябе ў цвёрдых рамках знадворнае спакойнасці.

Яго самоту парушыў камсамолец Віктар. Ён убег да яго бледны, узрушаны і, думаючы, што сакратар ячэйкі не ведае таго, што робіцца на мястэчку, далажыў з раптоўнай цвёрдасцю і афіцыйнасцю:

— Таварыш Карызна, Пацяроб робіць контррэвалюцыю. Ён гвалтам адбірае ад калгаснікаў жывёлу і страшэнна ўзбурае жыхарства. Ён разваліць усю нашу справу...

Карызна выслухаў яго, з выгляду спакойны, стрыманы. Але як пачаў гаварыць, яго вусны мімаволі скрывіліся ў дзікую грымасу, твар пачырванеў і вочы заблішчалі злосным агнём. Мабыць, убачыў перад сабой Сымон Карызна не камсамольца Віктара, а ненавіднага яму брыгадзіра Зеленюка — вінаваўцу ўсіх яго няўдач і прыкрасцей.

— Разваліць усю вашу справу?.. Робіць контррэвалюцыю?

Ён грозна сціх на хвіліну і падступіў да самога Віктара.

— Ты, блазнюк, дазнайся перш, што гэта — рэвалюцыя, а тады бярыся вучыць нас...

— Вас?

Віктар цяпер толькі ўцяміў, што, гаворачы пра Пацяроба, ён гаварыў і пра самога Карызну.

— Так, нас... Я ведаю, што робіцца ў Сіўцы, і прашу носа свайго не торкаць куды не трэба!.. Зразумеў?..

Віктар моўчкі завярнуўся і выйшаў з пакоя.

Праз некалькі хвілін да Карызны прыбег раз'юшаны Пацяроб і ўліў астатнюю кроплю, якой не ставала яшчэ, каб шалёная злосць Карызнава хлынула бурнай агіднай патокай.

Пацяроб, страціўшы нават сваю алімпійскую велічнасць, кідаўся па пакоі і, трасучы нейкімі пакомчанымі паперкамі, крычаў:

— Падвучылі. Гэта — падвучылі, я ведаю... Кулацкая зграя! Контррэвалюцыя!

Карызна мала не сілком вырваў з рук у яго адну паперку і прачытаў накрэмзанае на ёй смешнымі бязладнымі крывулькамі:

— «У віду свае хваробы і як я ня супроціў калгасу, але прашу нас выпісаць з грому і рэвалюцыі...»

У гэты момант Карызна востра, напружана адчуў свой фатальна немінучы рубеж і на хвіліну застыў у хваравітым здранцвенні. Адылі страсянуўся, сутаргава сціснуў кулакі і пагразіў, сам добра не ведаючы каму:

— Ага! Вы — гэтак! Пачакайце ж, мае даражэнькія... Мы яшчэ паваюем!..

Так падышоў быў Сымон Карызна да свайго астатняга кроку.

7

На экстраннае пашыранае пасяджэнне бюро ячэйкі, склікане назаўтра пасля таго, як зрабіў Пацяроб перапалох у мястэчку сваім абагуленнем жыўнасці, усе сябры бюро прыйшлі з трывожным прадчуваннем нейкіх асабліва важных падзей, якія грозна навіслі над ціхім, санлівым Сіўцом.

Да самага пачатку пасяджэння Сымон Карызна не вымавіў бадай што ніводнага слова — ён сядзеў насуплены за сваім пісьмовым сталом (пасяджэнне было ў яго на кватэры) і толькі раз-пораз кідаў кароткія вострыя позіркі на сакратара камсамольскай ячэйкі Віктара, якога ён спецыяльна зазваў на бюро і які сціпла сядзеў у куточку, пакорна адчуваючы на сабе суровы гнеў раз'юшанага начальства.

Як сышліся ўсе, каго запрасіў Карызна, ён, не абвясціўшы нават пасяджэнне адкрытым, не прачытаўшы нават парадку дня, адразу загаварыў жорсткім адрывістым тонам, які прымусіў усіх настаражыцца ў напружаным чаканні:

— Таварышы! Сённяшняе пасяджэнне бюро склікана невыпадкова. Падзеі, што за астатнія дні развінуліся ў нашым мястэчку, вымагаюць ад нас ужыцця па-бальшавіцку рашучых рэвалюцыйных захадаў. Калектывізацыя, удала распачатая ў Сіўцы, сустрэла шалёнае супраціўленне з боку пэўнае часткі жыхарства, і гэтаму супраціўленню мы павінны неадкладна пакласці канец. Вы, таварышы, усе добра ведаеце падзеі апошніх дзён. Для нас зусім ясна, што ўсёй гэтай кампаніяй кіруе невялічкая, але дасюль яшчэ ўплывовая купка кулакоў і падкулачнікаў, якой мы самі, таварышы, патураем сваёй мяккасцю і нерашучасцю. Так далей быць не павінна. Мы стаім перад магчымасцю поўнага развалу распачатай намі справы, за якую мы ўсе адказваем перад партыяй. Не спыняючыся перад самымі жорсткімі рэвалюцыйнымі захадамі, мы павінны адным ударам выбіць зброю з рук контррэвалюцыі, павінны адным рашучым ударам разбурыць усё гэта кулацкае контррэвалюцыйнае гняздо.

Кароткая паўза, якою ён падкрэсліў свае апошнія словы, павісла ў пакоі нязносна цяжкім, напятым маўчаннем.

Сымон Карызна гаварыў далей яшчэ больш жорстка і выразліва:

— На грунце адпаведных дырэктыў мы маем права ў выпадку патрэбы найзласнейшых з кулакоў, якія актыўна змагаюцца супроць мерапрыемстваў Савецкае ўлады, высяляць з межаў нашага раёна. Мы мусім скарыстаць гэтае права, бо гэтага вымагае ад нас рэвалюцыйная неабходнасць... Хто хоча сказаць што па гэтым пытанні?

Усе маўчалі. Потым нехта нясмела зрабіў не то заўвагу, не то запытанне:

— Гэта — па пастанове агульнага сходу беднаты?..

Карызна рэзка перапыніў яго:

— Мы гэта ведаем... Дрэнная тая ячэйка, якая не вядзе за сабой беднату.

І, яшчэ з момант пачакаўшы, ці не возьме хто слова, Сымон Карызна рэзюмаваў:

— Я думаю, што асаблівых спрэчак па гэтым пытанні не можа быць. Там не спрачаюцца, дзе трэба дзейнічаць рашуча і дружна. Я прапаную адразу ж распачаць канкрэтнае абмеркаванне, каго неабходна выселіць.

Не ўправіўся ён закончыць сваіх слоў, як паслужны Пацяроб грымнуў— задзёрыста і амаль што весела:

— Любачкі мае! Я ж іх усіх як аблупленых...

Але заўважыў сам, што гуллівы тон яго не зусім падыходзіць да агульнага ходу пасяджэння, і, сціхамірыўшыся, стаў сціпла пералі-

чаць кандыдатуры:

— Ну, перш будзе, не іначай, Цімафей Міронавіч... Гвардыян, значыцца...

Усе ў знак згоды кіўнулі галовамі.

— Потым, пэўная рэч, Кандрацёнак Максім...

— Сахацкага не абмінуць... ніяк не абмінуць...

— Прахора таксама...

Як памянуў Прахора, нехта з прысутных невыразна мыркнуў, а следам за ім камсамолец Віктар зусім выразна заявіў:

— Прахор не кулак. Прахора мы заўсёды мелі за бедняка.

Пацяроб нахіліў да яго мілосна-скрыўлены твар і саладжава, як да дзіцяці, прашапялявіў:

— Любачка, ён горшы за ўсякага кулака. Ён увесь Сівец баламуціць... Ён гэты калгас жыўцом бы праглынуў... Разумееш, мой залаценькі?..

Але Віктара так лёгка не ймеш — ён цверда стаяў на сваім:

— Прахор — бядняк. Што ён нездаволены, што злуе немаведама на каго і за што — гэта іншая рэч. Можа, мы самі ў гэтым вінаваты...

Пацяроб тым жа тонам перапытаў:

— Можа, мы самі, золатка, вінаваты?..

— Мы не звярнулі дасюль на яго належнае ўвагі і, замест таго каб апрацаваць яго, узвесці на правільны шлях, аддалі яго ў рукі кулакоў...

Віктар гаварыў гэта, звяртаючыся да ўсіх, але сам чуў, што ўсе ягоныя словы ідуць галоўна да Сымона Карызны і што ніхто іх не ловіць з такой увагай, як ён. Віктар чакаў з боку сакратара ячэйкі чарговага выбуху. І сапраўды Карызна запытаў яго здушаным злосцю голасам:

— Ты, значыцца, супроць высялення Прахора?

— Так. Я супроць гэтага.

— А супроць высялення Цімафея Міронавіча Гвардыяна — таксама?

Віктар на момант замяўся: ясная рэч, што ён не стане абараняць Гвардыяна, як і іншых кулакоў, праўдзівых злоснікаў працоўнае бедноты. Ясная рэч, што ён за тое, каб выселіць іх, раз гэта патрэбна. Але ён наогул ува ўсіх гэтых справах апошніх дзён бачыць многа такога, што абуджае ў ім шчырыя сумненні, і ён хоча неяк усё гэта выказаць, растлумачыць, ды не ведае як, з чаго тут пачаць.

Сымон Карызна едка ўсміхнуўся і, не чакаючы адказу, адчыкрыжыў:

— Мы возьмем гэта на ўвагу, таварыш сакратар камсамольскай

ячэйкі... Далей...

Пацяроб паспешна хапіўся за новыя кандыдатуры, і Віктар астаўся ў дрэнным падазроным маўчанні.

Спіс быў прыняты без спрэчак, хоць у ім, побач з сапраўднымі кулакамі, былі серадняки і нават бедняки. Пасля навучальнае практыкі з камсамольцам Віктарам ніхто не важыўся супярэчыць ці выказваць свае сумненні.

Раптам Пацяроб размашыста лэпнуў сябе далоняй па лбе:

— А братачкі! Гэта ж у нас адны тут сівецкія... А Сівалапы?..

Сябра бюро, камуніст з Сівалалаў, зазначыў:

— Ды ў Сівалапах бадай што і няма такіх надта ўжо злосных кулакоў. У нас жа скрозь — галеча...

Пацяроб хітра падміргнуў яму (мы вашага брата ведаем!) і потым, узяўшы езуіцка-бязвінны від ды пазіраючы скоса на камсамольца Віктара, працягнуў:

— А што, залаценькія, каб гэтага самага Загароўскага Малаха калупнуць...

Віктар збялеў і адвярнуўся ўбок, каб схаваць сваё мімавольнае ўзрушэнне. Некаторыя з прысутных кінулі на яго быстрыя спачувальныя погляды, і ён балюча адчуў іх.

Карызна з радасцю падхапіў Пацяробаву прапазіцыю:

— Супроць высялення з Сівалапаў Малаха Загароўскага ніхто не мае супярэчыць?

Віктар нервова таргануў галавой, але моцнай патугаю волі суняў сябе і змоўчаў. Маўчалі і ўсе іншыя, хоць усе добра бачылі відочную недарэчнасць высялення гэтага спакойнага беззаваднага серадняка.

Спіс быў закончаны. Але ж гэтым не скончыліся яшчэ нягоды, што шчодрым дажджом сыпаліся сёння на галаву няшчаснага камсамольца Віктара.

Сымон Карызна вёў далей пасяджэнне бюро:

— Таварышы! Я мушу дадаць яшчэ, што гэтую аперацыю мы правядзём у найкарацейшы тэрмін. Заўтра ўвечары ўсе, хто падлягае высяленню, павінны быць дастаўлены на чыгуначную станцыю. Сёння ж мы нашую пастанову правядзём праз сход беднаты, які я ўжо даў загад склікаць. Адказным за высяленне, я лічу, трэба вызначыць таварыша Пацяроба. Супярэчанняў няма?

Супярэчанняў не было. Карызна хацеў быў ужо закрыць пасяджэнне, але акурат у гэты момант яго працяла новая думка, і ён, ледзь прыкметна ўсміхнуўшыся, дадаў:

— Гэта — па Сіўцы. Што да Сівалапаў, дык я ўважаю, што ўся гэтая справа павінна кіравацца таварышамі з мясцовых жыхароў.

Таму я прапаную адказным за высяленне кулакоў у Сівалапах вызначыць сакратара нашае камсамольскае ячэйкі. Супярэчанняў няма?

Супярэчанняў не было. Усе былі ашаломлены гэтай наўмыснай, для справы не патрэбнай жорсткасцю, бо ўсе ведалі пра стасункі Віктара з дачкой Загароўскага.

Віктар няўцямна ўзняў свае па-дзяцінаму чыстыя вочы і паволі абвёў усіх цяжкім ліпучым поглядам, нібы пытаючыся ўва ўсіх, што гэта значыць, ці мо просячы спагады сабе, ратунку.

Усе — не то з замяшаннем, не то з дзіўным нейкім сорамам — унікалі гэтага погляду.

— На гэтым, таварышы, пасяджэнне бюро ячэйкі лічу закрытым.

Камсамолец Віктар адразу ўстаў і выйшаў з памяшкання. Ён мог вытрымаць з патрэбнай цвёрдасцю афіцыйна-дзелавы тон пасяджэння, але прыватныя гутаркі былі яму цяпер няўзмогу: яму трэба бышо акрыяць на самоце, прывесці да ладу разматлашаныя думкі свае і пачуцці.

Ён адразу падаўся пад Сівалапы і ішоў шпаркім, паспешным крокам, нібы чакала яго там пільная, неадкладная справа, хоць ніякага пэўнага замеру ў яго пакуль што не было.

Уся істота маладога хлапца была занята цяпер, вядомая рэч, каханай дзяўчынай, а тым часам, як ні напружваў ён свае мазгі, ніяк не мог узбіцца на якую канкрэтную, звязаную з ёй, думку. Нават яснага вобраза Аўгіньчынага не мог ён адрадзіць у сваім расстроеным уяўленні.

Так прайшоў ён бадай што паўдарогі. Як падыходзіў ужо пад млын, чамусьці ўспомніў: «Учора занёс ёй новыя кніжкі... Якія гэта кніжкі?..»

І гэта першая выразная, хоць зусім не актуальная цяпер думка займала яго ўсю пазасталую да Сівалапаў дарогу. Усю дарогу ён напружваў памяць сваю, каб успомніць, якія ён занёс ёй учора кніжкі. Памяць упарта не давала адказу, а думка аб тых няшчасных кніжках рабілася ўсё больш дакучная, неадчэпная. Толькі ўвайшоўшы ўжо ў Сівалапы, здолеў ён ад яе адкараскацца, бо трэба было вырашыць неяк, куды цяпер пахінуцца.

Камсамолец Віктар мо колькі хвілін стаяў так сярод сівалапаўскай вуліцы ў поўнай разгубленасці і няўцямна вадзіў наўкола пустымі невідушчымі вачмі. Колькі раз, сунімаючыся поглядам на вокнах хаты, супроць якой стаяў, ён упарта стараўся ўспомніць нешта пільнае, дужа яму патрэбнае, і ніяк не мог. І толькі як забразгалі з хаты ў акно і знаёмы голас гукнуў: «Заходзь, Віктар, да

нас! Чаго ты стаіш?..» — тады толькі заўважыў, што стаіць супроць хаты Якуба Лакоты, і борздзенька, нібы спяшаючыся схавацца ад некага ў гэту спадзейную схову, пабег да дзвярэй.

У Якуба Лакоты ў «габінеце» было поўна людзей. Непакойны запал чырвонага інваліда ўсё яшчэ мучыў яго, ведучы да магілы. Адхілены ад кіраўніцтва ў новым калгасе, ён усё роўна гарэў турботамі і творчым энтузіязмам. Цяпер у гуртку блізкіх калгаснікаў ён з уласцівым яму гарачкавым захапленнем абмяркоўваў нейкі новы праект, які меўся прапанаваць на разгляд управы калгаса.

Віктар моўчкі сеў і пачаў слухаць. Ён не разумеў ніводнага слова і не стараўся зразумець, а толькі ўбіраў у сябе агульны фон густога дружнага гоману, і гэты гоман яго супакойваў, варочаў да звычайнага стану. На яго пазірал і з лёгкім здзіўленнем, бо ніколі дасюль ён не быў гэткі сумны, але, на шчасце, не чапалі яго. Тады Якуб Лакота падышоў да яго і, пільна зазіраючы яму ў твар сваімі хваравіта-бліскучымі вачмі, запытаў:

— Што з табой, Віця?

І Віктар пачаў апавядаць усё зусім спакойна, разважна, нібы справа гэта зусім мала яго і абыходзіла. Толькі ў канцы апавядання з'явіліся ў яго ў голасе ноткі балючага, зусім дзяцінага неўразумення. Ён глядзеў на Лакоту гарачым цупкім поглядам і ўпарта дапытваўся ў яго:

— Гэта ж няправільна, га? Дзядзька Якуб... Гэта ж непатрэбна? Непатрэбна?.. Я не к таму, што... Я магу зрабіць... І я зраблю... хай сабе... Але ж гэта наўмысля ён... Гэта несправядліва... Праўда, дзядзька Якуб? Несправядліва?..

Якуб Лакота з хвіліну думаў — пахмуры, скупчаны ў сабе — і потым адказаў з рашучай цвёрдасцю:

— Гэта няправільна і непатрэбна...

І Віктар, забыўшыся раптам на тое, што гэта ён «не к таму», што «ён можа зрабіць і ён зробіць», загарэўся палкай надзеяй.

— Дьпс што ж, дзядзька Якуб? Што рабіць?.. Скажыце мне...

Якуб Лакота, яшчэ з хвіліну падумаўшы, сказаў ціхім глыбока праканальным голасам:

— Па-баявому, па-ваеннаму так... Калі ты атрымаў няправільны, на твой погляд, баявы загад, ты мусіш перш яго выканаць, а потым абскардзіць...

Віктар аўтаматычна пераказаў следам за ім:

— Перш выканаць, а потым абскардзіць...

І, сабраўшы ўсю сваю пазасталую цвёрдасць, заявіў з магчымай бадзёрасцю і рашучасцю:

— Добра... Я так і зраблю...

Ён кінуўся да дзвярэй, але з паўдарогі вярнуўся і, падышоўшы зусім блізка да Якуба Лакоты, папрасіў яго па-змоўніцку ціхім, прытоеным голасам:

— Вы мне паможаце, дзядзька Якуб, гэта ўсё абладзіць... Добра?

Якуб Лакота пяшчотна абняў яго за плечы:

— Добра, Віця, я памагу.

8

Быў гэта выдатны для Марыны Паўлаўны дзень, які страсянуў яе даўно ўжо нязнанымі і бадай забытымі турботамі. А пачаўся ён быў таксама даўно ўжо нязнанаю Марыне Паўлаўне радасцю.

Уранні мімаездам залучыла была ў Сівец райжанарганізатар — дзябёлая прастадушная і вельмі разумная жанчына, з якой Марыне Паўлаўне давялося мець доўгую гутарку. Яна зацікавілася жыццёвымі ператрускамі Марыны Паўлаўны, і тая мусіла расказаць ёй усё чыста, як на споведзі, што, аднак, ані не цяжарала яе, бо райжанарганізатар абуджала да сябе найшчырэйшую даверлівасць. У выніку гэтае гутаркі Марына Паўлаўна атрымала сур'ёзнае і нават катэгарычнае запрашэнне перайсці на працу ў раён і прыняла гэтае запрашэнне з вялікай радасцю і ўдзячнасцю.

Райжанарганізатар вельмі спяшалася і знікла з Сіўца так жа раптоўна, як і з'явілася ў ім, пакінуўшы Марыне Паўлаўне, апроч нечаканае радасці, яшчэ адчуванне дзівоснае казачнасці ўсяго, што адбылося.

Можа, гэта быў проста прыемны, шчаслівы сон?

Марыну Паўлаўну даўно ўжо цяжарала недарэчнасць быцця яе тут, у Сіўцы, пад бокам у свайго былога мужа. Яе нічога тут не трымала, яна нічым не была тут звязана, і выходзіла так, нібы яна жыве тут выключна таму, што чакае звароту да ранейшага, спадзяецца яшчэ вярнуцца да мужа. Гэта надзвычайна мучыла яе, і яна скрозь летуцела аб тым, каб як выбрацца з гэтага нялюбага Сіўца, але не мела спосабу, як гэта зрабіць.

Цяпер пытанне развязалася само па сабе — проста і дасканала.

Марына Паўлаўна праз цэлы дзень жыла ў ружовым чадзе новага адчування. Яна нібы памаладзела адразу на дзесятак год — у яе ў галаве мітусіліся такія смелыя і такія пекныя лятункі, якія б задаволілі палкую фантазію маладой дзяўчыны. І сёння ёй упершыню пасля разлукі захацелася пабачыцца з Сымонам Карызнам, сказаць колькі слоў яму — развітацца, ці што. Яе зусім не абыходзіла, пра што

яны б мелі там гаварыць — ёй хацелася, каб ён толькі адчуў яе новы настрой, каб пабачыў яе шчаслівую, радасную. Яна знаходзіла безліч тлумачэнняў свайму такому жаданню і, ясная рэч, не дапускала і думкі пра тое, што гэта ў яе памаладзелай істоце загаварыў цьмяны, прыглушаны голас жаночага какецтва.

А гэта, мабыць, так і было.

Увечары Марына Паўлаўна ў апошні раз ішла на сходку жаночага гуртка. Пасля гуртка яна назначыла сабе абавязкова зайсці да Карызны. Што ж там такога? Яна мо заўтра ці пазаўтраму едзе, у яе там яшчэ ці мала патрэбных рэчаў — ёй жа трэба сабраць іх, папарадкаваць?

Абы хутчэй скончылася гэтая сходка. Ды, зрэшты, яна можа і не даседзець да канца, раз у яе пільная справа.

У школе, дзе быў прызначаны сход, замест шумнае бабскае грамады яна заспела ўсяго трох ці чатырох вельмі маркотных жанчын і нязменна вясёлую, бадзёрую Тацяну, якая гэтым жанчынам нешта вельмі энергійна тлумачыла.

Марына Паўлаўна здзіўлена запытала:

— А дзе жанчыны?

Тацяна адказала спакойна, але з падкрэслена цвёрдай стрыманасцю, якая паказвала, што ў яе ўнутры таксама не ўсё ў парадку:

— Не прыйдуць... Выпраўляюць сваіх суседак у далёкую дарогу.

Жанчыны нібы па камандзе заўздыхалі:

— Божа мілы! Што гэта толькі дзеецца! Ну хай бы ўжо тых, багатыроў каторых, а то ж бядоту, галоту... Што яны маюць да іх?

Марына Паўлаўна глядзела на іх шырока расплюшчанымі вачмі і нічога не разумела. Тады Тацяна паспешна выправіла маркотных жанчын і, астаўшыся сам-насам з Марынай Паўлаўнай, расказала пра тое, што ўжо вядома было ўсяму Сіўцу, апроч аднае, захопленае сваёй новай радасцю, Марыны Паўлаўны. Апавядала Тацяна ўжо інакшым, таемна-напружаным тонам, не хаваючы больш свайго глыбокага ўзрушэння. Як скончыла, Марына Паўлаўна парыўчата схапіла яе за руку.

— Тацяначка, родная... Ці гэта так трэба? Скажы, ці гэта ім трэба было гэтак рабіць? Ці гэта закон такі?..

Тацяна раптам замкнулася ў жорсткай чужасці.

— Хто яго... Можа, і трэба, а можа, і не трэба... Яны — начальства... больш чаго ведаюць...

Марына Паўлаўна, мала не плачучы, прасіла яе:

— Тацяначка, родная... Ты, пэўна, ведаеш... чаму ты не скажаш

мне?..

Таццяна яшчэ памаўчала з момант, а тады раптам адчыкрыжыла з смелай злосцю:

— Шалеюць яны, во што... Нешта есць нутро кагораму, дык ён на людзях спаганяе. Не будзе з гэтага ладу...

Марына Паўлаўна зусім ціха, нібы баючыся ўласнага запытання, прашаптала:

— Гэта ты — пра Карызну?

Таццяна змоўчала.

Марына Паўлаўна раптам зарупілася:

— Пойдзем дахаты, Таццяначка... Пойдзем дахаты...

Дарогаю Таццяна, нібы выпраўляючы сваю мімавольную рэзкасць, тлумачыла больш лагодна і пагадліва:

— Яно пэўна, што трэба прыбраць з дарогі сяго-таго, каб не заміналі... Але ж трэба ведаць — каго, а не то што гамузам — хто першы пад руку трапіў...

Як падыходзілі ўжо пад самую хату, Марына Паўлаўна сунялася:

— Мне, Таццяна, яшчэ трэба схадзіць у адно месца. Я скора прыйду.

Таццяна нічога не пыталася, бо ведала добра сама, куды ідзе Марына Паўлаўна. І ў думках яна пахваліла яе.

Аднак Марына Паўлаўна сямігодку мінула — толькі з момант прыстоіла пад ёй у нерашучасці — і пайшла далей у самы канец даўгой сівецкай вуліцы. Там збочыла яна на вузенькую, у адзін след, сцежачку, што вяла да загубленае ў снегавых сумётах Галілеевае хацёнкі.

У маленькіх крывых акенцах не ў меру пышна ззяла яснае святло Галілеевае самалужнае электрычнасці. Марына Паўлаўна асцярожна паляпала ў заваленыя дзверы — і святло зараз жа згасла. Гэта мела азначаць, што Галілей не прымае. Але Марыне Паўлаўне пільна трэба было яго бачыць, і яна, паляпаўшы мацней, гукнула дрыжачым ад хвалявання голасам:

— Дзядзька Ахрэм! Адчыніце!

Святло зноў запалілася, і за дзвярмі пачулася непакойная Галілеева шарпаніна.

— Кхе-кхе... Гэта вы, Марына Паўлаўна? Зараз адчыню...

Але, адваліўшы дзверы, ён усё-ткі перш сцеражліва вытыркнуў у шчэлку сваю барадзёнку і, толькі канчаткова праканаўшыся, што ніякае небяспекі няма, шырока расчыніў дзверы перад нечаканай, але прыемнай госцяй.

Марына Паўлаўна стала ў парозе, ашаломленая несусветным

Галілеевым гармідарам. Да яе зараз жа падышоў Босы і, пазнаўшы яе, стаў ветла церціся аб яе ногі. Яна ўздыхнула з гаспадарлівай рупнасцю і паспагадала бязладнаму Галілею:

— Не прыбрана ў вас тут, дзядзька Ахрэм... Жывіцё вы неяк так... не па-людску...

Галілей бесцырымонна прапусціў міма вушэй гэту заўвагу, бо быў глыбока заняты нечым сваім і, апрача таго, «свайго», не мог бачыць і чуць больш нічога на свеце. Нават не запрасіўшы Марыну Паўлаўну сесці, ён нервова перабег сюды-туды паміж свайго гломазду і, суняўшыся перад ёй, зашаптаў таемна і радасна:

— А я ведаю ўсё... Я разумею... усё разумею...

— Што вы разумееце, дзядзька Ахрэм?

Галілей яшчэ бліжэй нахіліўся да яе і здушаным ад захаплення шэптам прасіпеў:

— Яны баяцца... ага... Яны баяцца, во што... Баяцца... хі-хі-хі...

І нават засмяяўся стары дзівак, што траплялася з ім толькі ў хвіліны найвыдатнейшых перажыванняў. Марына Паўлаўна толькі дагадвалася, пра каго гаворыць ёй Галілей, але ведала добра, што распытваць яго цяпер без карысці, і таму пастаралася ўлучыць яму ў тон:

— Чаго ж ім баяцца, дзядзька Ахрэм?

Галілей трыумфаваў:

— Тэхнікі, Марына Паўлаўна... Тэхнікі баяцца...

— А што ім тэхніка?

— Тэхнікай трэба браць... ага... тэхнікай... А яны не ўмеюць... хі-хі-хі... не ўмеюць...

Марына Паўлаўна з ціхім дакорам перапыніла яго:

— Людзі тут, дзядзька Ахрэм, а не тэхніка.

Галілей на хвіліну змоўк, нібы ўслухваючыся ў яе словы, а тады загаварыў яшчэ ў большым захапленні:

— Ага... ага... людзі... А на людзей тэхніка трэба... І на людзей — тэхніка... ага... А яны не ўмеюць... Яны баяцца...

Марына Паўлаўна зразумела, што пад гэткі настрой нічога людскага ад Галілея не дойдзеш, і, каб растлумачыць прычыну свайго прыходу, упершыню за ўсё жыццё змяніла свайму старому прыяцелю:

— А я прыйшла са справаю да вас, дзядзька Ахрэм. Ці не перанеслі б вы тую сушыльню, што некалі мне зрабілі, туды, да Тацяны... Я не патраплю сама...

Галілей суняўся разгублены сярод свайго гломазду і вінавата лапатаў:

— Сушыльня... ага... сушыльня... Я ведаю... я разумею... ага..

сушыльня...

Ён так мо разоў з дзесяць пераказаў нечаканае для яго ў гэту хвіліну слова і ўсё роўна не дабраўся жаданага сэнсу: так цяжка было яму вымкнуцца з свайго цудоўнага непераможнага захаплення.

Марына Паўлаўна адвіталася і пайшла з хаты. Босы праводзіў яе жаласным енкам, нібы жаліўся на няшчасную сваю долю, якая прымушае яго сядзець у хаце адзін на адзін з гэтым апантаным гаспадаром.

Галілей выпускаў Марыну Паўлаўну з такой адумысловай асцярожнасцю, што сапраўды цяжка было адзначыць, хто больш баіцца: ці ён, ці тыя, над кім ён трыумфаваў сваю хімерную перамогу.

Марына Паўлаўна ішла ад свайго прыяцеля нездаволеная. Адно, што здолела яна вынесці з сваёй візіты, гэта тое, што Галілей адмоўна глядзіць на апошнія падзеі ў Сіўцы і што ён прачувае ў іх нейкі новы правал Сымона Карызны. Але гэта толькі згусціла яе змрочны, трывожны настрой.

Яна ішла цяпер да Сымона Карызны. Яна не здавала сама сабе справы, з якой мэтай яна туды ідзе,— адно з жалем і крыўдай усведамляла, што гэта не будзе ўжо тая прыемная сустрэча, аб якой яна думала праз увесь сённяшні дзень.

Сымон Карызна хадзіў па свайму пакою буйнымі тонкімі крокамі, з чаго Марына Паўлаўна зразумела, што ён моцна ўзрушаны. Ён сустрэў сваю былую жонку з шчыраю радасцю, але яна адчула, што радасць гэта не злучана непасрэдна з ёй, што ён з роўным пачуццём сустрэў бы цяпер кожную рэч, якая б на момант выбіла яго з цяжкага ўзрушэння.

— А, гэта ты, Марына... Як добра, што ты прыйшла... Сядай, калі ласка...

Яна не распранаючыся прысела на сваё калішняе аблюбёнае месца — у куток старой абшарпанай канапы. Карызна кінуўся да стала і нервовым рухам схапіў з яго паперку.

— Я акурат атрымаў сёння ліст ад дачкі... Ты ёй, мусіць, нічога яшчэ не пісала?.. Яна не ведае... Яна піша нам абаім... На, пачытай...

Яна выцягнула руку, каб узяць паперку, і рука здрадліва закалацілася дробнай дрыготкай. Ён заўважыў гэту дрыготку і, нібы апечаны ёй, паспешна адхапіў ад ліста сваю руку. І гэты невялічкі глупасны інцыдэнт чамусьці вярнуў яго ў стан цяжкага яго ўзрушэння — ён зноў нервовымі крокамі засігаў па пакоі.

Марына Паўлаўна ўздыхнула і ціха, нібы сама сабе, праказала:

— Я прыйшла ўзяць некаторыя свае рэчы. Я заўтра еду...

І яна не зманіла — яна ў гэту хвіліну ўжо сапраўды была

ўпэўнена, што едзе менавіта заўтра.

Карызна з крыўднай безуважнасцю мыркнуў сабе пад нос:

— Ага... заўтра едзеш... Куды?..

Яна цьмяна, нярадасна пахвалілася:

— Мяне бяруць на работу ў раён... па лініі жанаддзела...

Ён паказаў від, што зацікавіўся, і з штучным здзіўленнем у голасе перапытаў:

— Так? У раён?.. Гэта добра... Гэта надзвычайна добра...

Марына Паўлаўна змоўкла, працятая крыўдай і расчараваннем. Але гэтыя пачуцці трывалі ў ёй нядоўга. Гледзячы на балючыя мітушэнні свайго былога мужа (яна ж прывыкла разумець кожны ягоны рух), Марына Паўлаўна памалу ахаплялася даўнім сваяцкім жалем, і ўсе думкі яе канцэнтраваліся на адным: як бы развеяць гэты чорны яго настрой, якое б даць яму хоць невялічкае спацяшэнне. У мімавольным парыванні яна падышла да яго і, пяшчотна дакрануўшыся да яго рукі, прашаптала:

— Сымон! Нашто ты мучыш сябе?

Ён здрыгануўся ад неспадзеўкі і інстынктыўна адшаснуўся ад яе, гатовы да злоснага энергійнага адпору. Адылі ўбачыў пакорны боль у яе глыбока запалых вачах і, стрымаўшы сябе, адказаў халодна, але спакойна:

— Ты пра гэта... пра высяленне... Ты не разумееш, Марына... Гэта — трэба. Гэта суровая неабходнасць рэвалюцыі... Рэвалюцыя без ахвяр не бывае... Каб ісці наперад, трэба церабіць дарогу...

Ён гаварыў знехаця — сухім, афіцыйным тонам, абы адкараскацца ад яе, а мо і ад сваіх сумненняў. Але Марына Паўлаўна была надзіва настойная і рашучая.

— Няпраўда, гэтага не трэба... Гэта робяць не так, як ты... Ты — жорсткі... Ты мучыш сябе і праз гэта ўсіх... Ты ў сабе носіш атруту і сам не хочаш пазбыцца яе... Нашто ты так робіш?

Карызна ледзь стрымліваў злосць:

— Ты што, угаварваць прыйшла?.. Мо падаслалі? Агітуеш за пакутнікаў-кулакоў?..

Марына Паўлаўна зусім распалілася:

— Я не дапушчу гэтага! Я не магу дапусціць... Ты сам сябе губіш! Ты не той дарогай ідзеш, якой трэба ісці... Камуністы не так робяць... ім гэтага непатрэбна!.. Ты баішся і таму на гэта ідзеш...

Тады Сымон Карызна падышоў блізка, усутыч, да свае былое жонкі і з бязлітаснай едкасцю праказаў:

— Ты, пэўна, забылася, што мы ўжо не муж і жонка?

Так, Марына Паўлаўна сапраўды была на гэта забылася.

Карызнаў напамінак, як струмень ледзяной вады, ахаладзіў яе і вярнуў да прытомнасці. Цяжка згнібёная, асаромленая, яна адышлася і ціхенька села ў свой куточак канапы. Потым узнялася зноў і праказала пакорна, вінавата:

— Я забяру патрэбныя рэчы.

Яна доўга поркалася ў шафе — нічога не брала там і не шукала — абы схаваць сваю нязносную, цяжкую няёмкасць.

Як выходзіла, у руках у яе не было нічога, апроч пакомчанага доччынага ліста. Яна заўважыла яго і ўжо ад парога сказала:

— Я напішу дачцэ... пра ўсё... Добра?

Карызна каротка згадзіўся:

— Гэта даўно трэба было зрабіць.

І Марына Паўлаўна праз усю тую ноч пісала даўгі, поўны матчынскіх слёз ліст да дачкі, у якім, аднак, менш за ўсё наракала на свой боль ці на свае нягоды, а больш апісвала трагічна-бязвыхадны стан, у якім, на яе думку, знаходзіўся цяпер Сымон Карызна, і настойна клікала дачку на ратунак.

Гэты ліст назаўтрага Марына Паўлаўна сама і завязла на пошту ў раён, як пераязджала туды на новую працу і на новае жыццё.

9

Кмсамолец Віктар скрозь чорную ноч, скрозь лютую, мабыць, апошнюю перад вясной, завіруху ехаў у далёкую незнаёмую вёску шукаць свайго друга.

Змораная, але без меры старанная шаўлюжка сваім конскім інстынктам адгадвала загубленую ў цемры і снегавай замеці дарогу і клыпала сабе памаленьку, ані не зважаючы на частыя ўдары пугаю, якімі больш з інерцыі, чымся свядома, частаваў яе ачмурэлы гаспадар.

Сам Віктар не бачыў і не чуў ні дарогі, ні шаўлюжкі, ні пугі, якою без жаднае патрэбы махаў у паветры, ні шурпатага снегу, што агнёва-калючай жарствою абсыпаў яго твар. Усё адчуванне гэтае далекае начное дарогі пераліваласся ў разбушлаванай яго свядомасці ў адчуванне няўхільнага падання ў глухую чорную яміну, на самым дне якой, недзе глыбока-глыбока, у вязкім цёплым муце, марылася яму салодкае збавенне ад бязлітаснай чарады вобразаў, што настойна гналіся за ім.

— Зарэж мяне лепей... Віця, зарэж мяне... Во табе нож... Віця, я не буду злавацца...

Куды яму дзецца ад гэтых балючых слоў, неадступных,

назоллівых, як звон спалашонай асвы. Яны праз цэлы дзень лётаюць над яго галавой і ўпіваюцца ў яе атрутнымі джаламі. Яны залятаюць цяпер наперад і апантаным роем кідаюцца ў твар яму і колюць, кусаюць, паляць яго пякучым агнём.

А можа, гэта лятуць насустрач яму іншыя словы — не менш балючыя і яшчэ больш жорсткія, як тыя?

— Перш выканаць загад, а потым абскардзіць.

А калі гэтае «потым» будзе неўзваротна позняе?

Ён загад выканаў. Ён выканаў яго на сто — ды не, на дзвесце працэнтаў! Бо ён рабіў тое, чаго мог не рабіць, ад чаго мог унікнуць без ніякай завады для справы. Напрыклад, ён мог толькі арганізаваць, наладзіць усё як след, а чаго яму было ісці самому туды, калі можна было папрасіць каго, даручыць каму другому гэта зрабіць?

О, не! Камсамолец Віктар не гэткі! Ён мае досыць цвёрдасці, каб выканаць самому ўскладзены на яго партыяй абавязак! Ён мае досыць юнацкай упартасці, каб выпіць усю чашу да дна, да астатняе кроплі!

Яно нядоўга і цягнулася, гэтае яго наўмыснае самакатаванне — мо якіх пяць ці дзесяць хвілін. Ён зайшоў толькі затым, каб абвясціць пастанову і загадаць, што да такой-та пары павінны быць гатовы ў дарогу, ды яшчэ растлумачыць, што можна ўзяць з сабой з гаспадаркі, а што трэба здаць, як сродкі вытворчасці, у калгас. Ён так і хацеў падысці проста да гаспадара, узяць адпаведны моманту тон — строгі, вядома, нават суровы, але не звяглівы, не злосны — і выкласці слова па слове ўсю сутнасць справы. Але яго здэтанавала троху агульная карціна, якая адкрылася яму ў гэтай нешчаслівай для яго хаце сівалапаўскага селяніна-серадняка Малаха Загароўскага.

Галоўнае збянтэжыла Віктара тое, што, замест, якой ён чакаў, сумятні, гармідару, можа, нават лаянкі, абурэння, ён сустрэў тут жудасную, хаўтурную ціхасць. Тут поўная хата была людзей — больш, вядома, жанчын — і ўсе яны зважна сядзелі па лавах у глыбокім жалобным маўчанні. Можа, яшчэ і тым падкрэслівалася гэтае падабенства да хаўтур, што паваленая раптоўнай бядой гаспадыня ляжала на ложку васкова-белая і нерухомая, як нябожчыца.

Віктар чуў, што гэтая нямотна-напружаная сцэна мусіць выбухнуць, як і на праўдзівых хаўтурах, агульным дружным галашэннем, і баяўся, каб не сталася гэта акурат цяпер, як аб'явіць ён гаспадару няўмольна катэгарычную волю рэвалюцыйнай неабходнасці.

Здзівіла яго Аўгінька. Ён чакаў, што ўбачыць яе заплаканую, зарумзаную, і загадзя нарыхтаваўся змагацца з ліпучым жалем, які ў ім заўсёды ўзнімалі жаночыя слезы. Аж не. Аўгінька зусім не плакала.

Праўда, вочы ў яе былі хваравіта-чырвоныя, але слёз не было на іх (мо павыплакала ўсё?), і стаяла яна ў нейкім дзіўным ненатуральным здранцвенні проста сярод хаты, нават не прыхіліўшыся ні да чога,— убога схіленая, нібы зламаная.

Замест жалю, зірнуўшы на яе, адчуў Віктар глухі трывожны страх, які прымусіў яго, ідучы цераз хату, сцеражліва абмінуць яе зводдаль, як зачумленую.

Гаспадар стаяў, прыхіліўшыся да вушака дзвярэй, што ішлі ў чыстую палавіну хаты, і тож быў жудасна нерухомы, здранцвелы. Ён, мабыць, нічога і не чуў з таго, што казаў яму Віктар, бо пустыя непрытомныя вочы яго скрозь глядзелі паўз Віктараву галаву некуды ў нявідную кропку, а на застылым твары была жахлівая адсутнасць усякага выразу і сэнсу.

Віктар не ўправіўся яшчэ скончыць свае прамовы, як да яго падышла Аўгінька. Яна нервовым нязграбным рухам кранула яго за рукаў і ціха спытала:

— Што вы робіце, Віця?

Ён абярнуўся да яе, і іхнія вочы сустрэліся. Тут страшэнна падашукала была Віктара адна нікчэмная дробязь, праз якую ён ледзь не страціў быў свае мужнасці. Аўгінька стаяла перад ім напружаная, суровая, шчытна, аж да бялосці, сашчаміўшы вусны. І вось адзін куточак гэтых прыгожых, тах добра знаёмых і любых Віктару вуснаў увесь час смешна, наіўна сморгаўся ўгару, гарэзна парушаючы стрыманую строгасць усяго твару. Акурат у гэту хвіліну, праз гэты недарэчны нікчэмны куточак вуснаў апанаваў быў Віктара той дрэнны ліпучы жаль, якога ён баяўся. Толькі напяўшы ўсе свае сілы, ён стрымаўся, каб не кінуцца да яе і, плачучы разам з ёй, не закрычаць:

— Аўгінька, любая мая, я не вінават... Я сам ведаю, што гэта несправядліва і непатрэбна, але я мушу рабіць так, бо маю баявы загад, які трэба перш выканаць, а потым абскардзіць... Я абскарджу яго, не бойся... Я ўпраўлюся, я не спазнюся... Родная мая, я ратую цябе...

Казалі потым некаторыя дападлівыя людзі, якія былі там, што ў камсамольца Віктара былі-такі бліснулі ў вачах слёзы. Але гэта, мабыць, казалі проста затым, каб скампраметаваць камсамольца Віктара, паказаць, што і камсамольцы могуць часта зблышыць.

А Віктар проста быў растлумачыў Аўгіньцы ўсё як мае быць і прасіў яе супакоіцца, нават падвёў яе да лаўкі і хацеў пасадзіць. Але яна ўзяла тады са стала звычайны хлебны нож і, падаючы яго яму, сказала дзіўна простым і шчырым тонам, які страсянуў усю істоту

камсамольца Віктара:

— Зарэж мяне лепей... Віця, зарэж мяне... Во табе нож... Віця, я не буду злавацца...

Што было далей па гэтых словах, Віктар неяк не помніць — усё зацямрылася чорнай нязводнай жудасцю гэтых Аўгіньчыных слоў.

Не, няпраўда. Яшчэ адно помніцца добра. На стале ён убачыў быў кніжку, якую ў астатні раз прынёс быў Аўгіньцы, і, убачыўшы, з радаснай хаплівасцю кінуўся да яе, каб паглядзець яе назву, нібы ад гэтага залежала немаведама што.

Гэта была «Праграма і статут Усесаюзнага Ленінскага Камуністычнага Саюза Моладзі». Віктар кніжку схаваў у кішэню не таму, што баяўся, каб не прапала, а лічыў за недапушчальнае блюзнерства пакідаць яе тут, у гэтым хоць і несправядліва, але ўсё-ткі асуджаным, ганебна асуджаным доме.

Камсамолец Віктар ведае добра свае саюзныя абавязкі! А цяпер ён знойдзе свайго друга, раскажа яму ўсё чысценька, і яны ўдвух нешта прыдумаюць. У яго нарыхтаваны ўжо нават і словы, з якімі звернецца ён да прыяцеля. Ён скажа яму так: «Братачка! Можа, я і дрэнна, не па-камсамольску раблю, можа, падаўся я сантыментальнай слабасці, можа, патураю сам сабе, сваім пачуццям... Але слухай пра ўсё, што было...»

І скажа тады не толькі пра гэта, апошняе, а і пра ўсё, што дзеялася ў Сіўцы па ад'ездзе друга. І яны нешта прыдумаюць тады, і ўсё будзе добра.

Абы пазбыцца гэтых неадступных балючых вобразаў! Абы не сцёбалі ў твар агнёвай жарствой гэтыя назоллівыя, як звон спалашонай асвы, атрутныя словы.

...Здаровы конскі інстынкт няўтомнай шаўлюжкі ды шчаслівая выпадковасць прывялі нарэшце камсамольца Віктара ў патрэбную яму вёску. Там прыстоіў ён ля першай хаты і — абмёрзлы ўвесь, адубелы — ледзь споўз з санак, каб паляпаць у акно ды папытацца, дзе жыве Зелянюк. Яго доўга не чулі, потым доўга перапытвалі і яшчэ даўжэй тлумачылі, як трапіць у патрэбную хату.

Але нарэшце знайшоў. Блізкасць мэты падбадзёрыла яго, і ён нарабіў такога грукату, што перапалашыў увесь дом. Пакуль гаспадары спрачаліся з ім, да дзвярэй падышоў сам Зелянюк і запытаў сваім звонкім, так знаёмым Віктару і так прыемным яму голасам:

— Гэта — да мяне? Хто там такі?

Віктар хацеў весела крыкнуць, але ад узрушэння ледзь прапішчаў — танклява і жаласна:

— Гэта я... Віктар, з Сіўца... Адчыні хутчэй... Дзверы расчыні-

ліся, і Віктар з асалодаю нырнуў у густую цеплыню хаты.

Зелянюк злавіў яго ў цемры за руку і павеў на сваю палавіну хаты. Там запаліў святло і, зірнуўшы на Віктараў разгублены твар, адразу з ласкавай турботай запытаўся:

— Што, Віця, нешта благое здарылася?

— Братачка...

Але на гэтым і скончылася яго ўступная прамова, бо маладыя нязломныя сілы яго ўсё-такі нарэшце здрадзілі яму, і ён горка, па-дзіцячаму заплакаў.

Пакуль Віктар адплакаўся, Зелянюк ужо быў апрануты, і яго свежы бадзёры выгляд ані не паказваў на тое, што яго адарвалі ад самага сну.

— Ну як, Віця, можа, цяпер раскажаш ужо?

І ён ласкава палэпаў Віктара па плячы.

Віктару доўга не давялося апавядаць, бо Зелянюк з першых слоў зразумеў, аб чым тут справа, і нецярпліва перапыніў яго:

— Ну, рэшту дакажаш дарогай. Зараз жа едзем у раён...

Віктар на такі зварот ніяк не спадзяваўся і з раптоўнай радасці паспрабаваў нават пярэчыць:

— Можа, не варта турбавацца па гэтым? Можа, ты запіску напішаш, ці што — дык я сам?..

Але Зелянюк строга перапыніў яго:

— Тут справа не аб тваёй каханцы, Віця,— тут справа вялікае грамадскае значнасці... Конь твой нас давязе яшчэ да раёна?

— Можа, яшчэ і давязе.

І зноў зморaная, але без меры старанная шаўлюжка клыпала памаленьку, адгадваючы загубленую ў цемры і снегавой замеці дарогу, і зноў без сэнсу, чыста з інерцыі махаў Віктар пугаю, не бачачы і не чуючы ні дарогі, ні шаўлюжкі, ні шурпатага снегу, што агнёва-калючай жарствою абсыпаў яго твар. Але ўжо не ў чорную глухую яміну падаў загнаны бязлітаснымі вобразамі камсамолец Віктар, а лётаў сярод завірухі смелымі яснымі надзеямі.

У раёне адразу пад'ехалі да кватэры сакратара райкома таварыша Гайдука. Тут адчынілі ім адразу, бо, відаць, прызвычаіліся да гэтых раптоўных візітаў, і як увайшлі хлопцы ў невялічкі Гайдукоў пакой, гаспадар яго ляжаў у ложку, хоць ужо і варушыўся патроху спрасоння.

Зелянюк усцёр сярвічку, і яны ўбачылі, што кіраўнік раённае арганізацыі ўжо сядзіць на сваім непрэзентабельным ложку і, яшчэ не адышоўшы ад сну, дробненька чмыхае сваім хоць і даўгім, але не надта паважным носам.

— А! Хлопцы... Ну што?

Зелянюк без доўгіх абыходаў сціслым стрыманым тонам баявога рапарта пачаў дакладваць сакратару райкома пра сутнасць справы. Гэты яго тон надзвычай імпанаваў Віктару, затое мізэрны выгляд Гайдука, які, седзячы на ложку, усё яшчэ чмыхаў носам, спачатку не абуджаў у ім асаблівае даверлівасці.

Гайдук, выслухаўшы даклад, пацвярджальна кіўнуў галавой, нібы хацеў сказаць, што ўсё так ідзе, як і мусіла ісці, і буркнуў:

— Я хацеў выклікаць Карызну... пагаманіць... Аж цяпер прыйдзецца неяк іначай...

Ён млява пацягнуўся да тэлефона, што стаяў тут жа, пры ложку, і доўга, з д'ябальскай цярплівасцю, выклікаў сонную тэлефаністку.

І вось невыразныя, пакомчаныя санлівасцю словы сакратара райкома прагучалі камсамольцу Віктару цудоўна-прыгожай райскай музыкай:

— ...а восьмай уранні?.. ага... цяпер шэсць... Ты чуеш?.. Во што, браток... Пазвані туды, на станцыю... Усіх перасяленцаў з Сівецкага сельсавета затрымаць да выяснення справы... Тэлеграму?.. Давай тэлеграму... Бывай...

І такім самым млявым, нібы вымушаным рухам паклаў назад тэлефонную трубку.

Камсамолец Віктар адчуў ува ўсім целе цягучую, невымоўна-салодкую слабасць. Ён убачыў каля грубкі вольнае крэсла і сеў на яго, прыхіліўшы ацяжалелую галаву да цёплых кафляў. Увушшу ў яго злілася ў роўную буркатлівую песню ўжо далёкая ад яго свядомасці гутарка Гайдука з Зеленюком, а ўваччу распрасцёрся белы зімовы шлях, што адкрываецца за Сіўцом бязмежным разгонам, і па тым па шляху папоўз бясконца даўгі кашлаты абоз, над якім паплылі зусім ціхамірныя, пазбаўленыя ўсякага трагізму, людскія рыданні. А з боку ад шляху, на снегавым узгорку, немаведама адкуль з'явіўшыся там, вытыркнулася нязграбная фігура старога Галілея разам з яго верным другам і спадарожнікам — Босым.

Адтуль, ад Галілея, даляцеў быў таксама нейкі дзіўны завыўна-цягучы чалавечы гук.

Можа, гэта і Галілей плакаў там, стоячы на сваім узвышшы? А мо ён спяваў, чаго добрага?

Ці плакаў Галілей, ці спяваў?

...І над развязаннем гэтага складанага пытання, ці плакаў, ці спяваў Галілей, праводзячы сівецкіх перасяленцаў, заснуў Віктар глыбокім спакойным сном, які кампенсаваў яму ўсе яго трывогі і мукі апошніх дзён.

10

Вязьмо зацягнулася, і туга скручаныя канцы яго падвярнуліся пад самае сэрца даўкім балючым вузлом чорнае роспачы.

І сталася ж гэта акурат у той момант, як Сымон Карызна, зрабіўшы свой астатні рашучы крок, адчуваў сябе на верхавіне жаданага трыумфу. Нават выйшла тут зусім дзівоснае, неверагоднае супаданне: у тую хвіліну, як паляпалі ў дзверы, ён пісаў акурат данясенне ў раён аб канчатковым завяршэнні суцэльнае калектывізацыі ў Сівецкім сельсавеце.

Пачуўшы стук у дзверы, Карызна адклаў убок пяро і, паціраючы рукі, крыкнуў бадзёра і весела:

— Уваходзь! Хто там?..

Але зараз жа настрой яго глыбока апаў, бо сярод нечаканых гасцей ён убачыў бледны, рэзка акрэслены твар ненавіснага Зеленюка.

Карызна зразумеў усё. І гэта раптоўнае яснае разуменне сітуацыі дапамагло яму авалодаць сабой. Ён запрасіў усіх сесці і з лёгкай усмешачкай слухаў тлумачэнні незнаёмага таварыша, што гэта ёсць вызначаная раённым камітэтам партыі камісія па даследаванні стану партыйнае і савецкае работы ў сельсавеце.

Камісія сядзела ў яго нядоўга. Ўмовіліся толькі аб працы на заўтрашні дзень, ды Зелянюк з далікатнасці зрабіў колькі запытанняў звычайнага прыяцельскага характару, якія ў такія хвіліны прымаюцца яшчэ халадней, чымся афіцыйныя размовы. І потым камісія пайшла, паведаміўшы напаследак, што закватараваліся яны ўсе ў сівецкім нардоме. Гэта апошняя вестка задзела Карызну бальней, чымся ўся папярэдняя гутарка.

«Нават не зайшлі адразу да яго! Нават не захацелі ў яго спыніцца! Зрабілі дэманстрацыю супроць яго!..»

Астаўшыся адзін, Сымон Карызна перш-наперш падышоў да стала і з хаплівай паспешнасцю падраў недапісанае данясенне ў раён, нібы хацеў як мага хутчэй знішчыць апошні след свае ганьбы. Потым паволі, млява, як лунацік, адышоўся да канапы і сеў у той прыпульны куток, дзе любіла сядзець Марына Паўлаўна.

Ён адчуваў глыбокую да ўсяго апатыю і дзіўнае, амаль шчаслівае палягчэнне. Нібы нёс ён нейкую вельмі патрэбную, але разам з тым і вельмі цяжкую ношку, якую цяпер скінулі ў яго з плеч. Можа, дрэнна, можа, пуста будзе без яе потым, але ў гэтую першую хвіліну над усім пануе адно салодкае адчуванне раптоўнае палёгкі. І хочацца, каб адчуванне гэтае цягнулася бясконца, каб не было ні

думак ніякіх, ні турбот, каб адно слухаць, як па ўсім целе пераліваецца цудоўная ўсёабдымная змора.

У такім стане заспеў Сымона Карызну Пацяроб, які з'явіўся не па доўгім часе пасля візіты партыйнае камісіі. Ён увайшоў, як зазвычай, не паляпаўшы, не папытаўшы дазволу, прыдыбаў да ўнуранага ў сябе Карызны і схіліўся над ім, ёмка пераламаўшы сваю даўгалыгую постаць.

— Сымонка! Ку-ку?..

Карызна ўзняў галаву і ўбачыў проста перад сабой яго твар, з выразу якога можна было меркаваць, што Пацяроб або збіраецца чхнуць, або пырснуць несутрыманым смехам.

Карызна шчыра здзівіўся:

— Табе смешна?

І сапраўды Пацяроб засмяяўся — ды такім дзікім смехам, што Карызна гатоў быў падумаць, ці не звар'яцеў часам непераможны старшыня Сівецкага сельсавета.

— Асэсары... Асэсары прыехалі... Асэсары... ха-ха-ха!..

Але смех Пацяробаў так жа раптоўна апаў, як і ўзняўся. Стаўшы зноў сур'ёзным, ён скрывіўся ў іранічна-плаксівую міну і далажыў Карызну:

— А я ўжо, Сымонка,— кулдык... Прыйшла паперка з раёна, каб зараз жа перадаў справу намесніку... А ты, любачка, таксама маеш паперку?

Карызна дасадліва махнуў рукой:

— Ці аб гэтым справа?..

— Аб чым жа, золатка?

Карызна зрабіў разгублена-няпэўны жэст.

— Няма нічога... разумееш? Нічога няма... Гарадзілі мы з табой, гарадзілі... І раптам — пуста...

Пацяроб зразумеў гэтыя словы па-свойму і ўпаў у грознае абурэнне:

— Гэта мы пабачым яшчэ, як яно пуста! Яны думаюць, што яны толькі разумеюць? А можа, мы бралі лінію на поўную перамогу сацыялізма? А можа, мы наперадзе ўсіх ішлі ўдарным штурмам, каб дагнаць і перагнаць? Мы таксама кроў лілі за Савецкую ўладу! Мы таксама рабочымі на фабрыцы працавалі і ведаем, як гнуць пралетарскую лінію... Мы яшчэ паглядзім, хто на чыё пераверне!..

Сымон Карызна з вялікім здзіўленнем слухаў бязглуздую мітынгоўшчыну Пацяроба і, як той суняўся нарэшце, не ўтрымаўся ад таго, каб з поўнай шчырасцю не канстатаваць:

— Ну і дурны ж ты, Пацяроб, да немагчымасці.

Пацяроб спопрыску хапіў быў далей:

— Нам не ўпершыню цярпець за рэвалюцыю...

Але абдумаўся, дабраў сэнсу Карызнавае заўвагі і, зноў пераламаўшы сваю несусветную даўгалыгасць, твар у твар прыхіліўся да Карызны.

— А ты, Сымонка, разумны?

І зарагатаў злосным паскудным смехам, ад якога ў Карызны па ўсім целе прабегла дрыготка агіды і жудасці. Ён не мог далей трываць прысутнасці Пацяроба і рашуча ўзняўся.

— Ну, я пайду...

Пацяроб нахабна і хітра падміргнуў яму:

— Сымонка, куды ж гэта ты, даражэнькі?

Карызна зразумеў сэнс яго падміргвання і, моцнаю патугаю волі стрымаўшы сябе, каб не плюнуць яму ў твар, адказаў з наўмысна рэзкай прастатой і адкрытасцю:

— Да Веры Засуліч.

— Схадзі, Сымонка! Схадзі, любачка...

І ён зноў падміргнуў яму з тым жа брудным, нахабным намёкам.

Ідучы з хаты і адчуваючы за плячыма ў сябе прыкрую, ліпучую прысутнасць Пацяроба, Сымон Карызна сам сабе дзіваваў:

— Няўжо я мог плячо ў плячо працаваць з гэтым чалавекам?

...Яшчэ з сянец у Веры Засуліч пачуў Карызна да краю абрыдзенае брынканне гітары і хацеў быў ужо завярнуцца назад, але ўспомніў, што больш няма куды ісці, і з адчайнай рашучасцю чалавека, якому няма ўжо чаго больш губляць, адчыніў дзверы.

Вера чамусьці страшэнна перапалашылася ягоным прыходам і, ускочыўшы з месца, стаяла ў незразумелай Карызну разгубленасці. Затое Андрэй Шыбянкоў адчуваў сябе цалкам вальготна. Ён, не кідаючы брынкаць на гітары, нядбайна падрыгваў адной нагой і глядзеў проста на Карызну ўпартым іранічна-насмешлівым поглядам.

Выгляд гэтага чалавека абудзіў у Карызны ўвесь запас нутраных сіл, якія яшчэ драмалі ў ім, і ён з нечаканай нават для самога сябе рэзкасцю звярнуўся да Шыбянкова:

— Андрэй! Выйдзі адсюль, нам трэба пагаманіць з Верай Міхайлаўнай.

Шыбянкоў, не зважаючы на ягоныя словы, па-ранейшаму ўсміхнуўся яму ў твар ды яшчэ ў дадатак да ўсяго засвістаў пад нос сабе нейкі нахабны матыўчык, які выразней за слоў гаварыў Карызну: «Яшчэ невядома, хто тут мае права астацца: ты ці я...»

Тады Вера Засуліч, заўважыўшы, як страшна збялеў Карызна і якім дзікім агнём загарэліся ў яго вочы, падбегла скоранька да

Шыбянкова і спалохана, але разам з тым і пяшчотна папрасіла яго:

— Ты ідзі, Андрэй... Мы пагаворым... Ты потым прыйдзеш... Добра?

І ў гэтае апошняе «добра» яна ўліла столькі інтымнасці, што яно кальнула Карызну бадай не менш, як уся нахабнасць Андрэя.

Андрэй пайшоў. Карызна з глыбокай палёгкай сеў на канапу і паклікаў да сябе Веру.

— Хадзі, Вера, сядзь тут, ля мяне.

Вера села поплеч і з мілай, пакорлівай ласкай падала яму абедзве рукі. Карызна прагавіта схапіў іх і затуліў імі свой распалены твар. Так сядзеў ён колькі хвілін, ахаладжаючы мяккім прыткненнем яе маленькіх рук сваё мімавольнае ўзрушэнне. Потым, адкрыўшы твар, з яснай праніклівасцю зірнуў на яе і загаварыў паволі — цвёрда і мнагазначна:

— Цяпер, як я згубіў усё і як я ведаю, што неўзабаве згублю яшчэ і цябе, ты мне даражэйшая, чымся была калі-небудзь дагэтуль...

Вера маўчала. Карызна зрабіў паўзу, мабыць, чакаючы ўсё-ткі з яе боку хоць слабенькага выяўлення пратэсту, але, не дачакаўшыся, гаварыў далей:

— Калі згубіш усё, дык шкадуеш нават таго, чаго дасюль ані не шкадаваў. Я, здаецца, шкадую, што разышоўся з сваёю жонкай.

Вера спытала яго з раптоўным ажыўленнем, якога ён не заўважыў:

— Ты хочаш сысціся зноў са сваёй жонкай?

— Я не пра тое... Мы з ёй не сыдземся больш...

Колькі хвілн яны сядзелі моўчкі, а тады Вера нясмела — не то з асцярожным дакорам, не то з жалем праказала:

— Нашто ты зрабіў так... не так, як трэба...

Яна — гэтая мілая, шчырая дзяўчына — у сваёй бязмежнай непасрэднасці забылася ўжо, што і сама старанна памагала яму рабіць «не так, як трэба».

Карызна пагардліва ўсміхнуўся:

— Помніш, Вяруська, ты неяк сказала мне, што трэба старацца, каб усё было добра, усё чысценька, каб ніхто ні да чаго не мог прычапіцца... Так цяжка рабіць, Вяруська, так надзвычайна цяжка рабіць.

Вера клапатліва зморшчыла лоб і з мімавольным страхам у голасе запытала:

— Што цяпер будзе?..

— Што цяпер будзе?.. Мяне, напэўна, выключаць з партыі. Можа, аддадуць пад суд... І па тым...

Ён раптам хваравіта ажывіўся і, сутаргава сціснуўшы яе рукі, загаварыў далей:

— Гэта— не тое... не ў тым тут сэнс... Пуста, Вяруська, вось што... Няма нічога... Няма мінулага ў мяне... разумееш? Будучыня — глупства, а галоўнае мінулае... Звычайна кажуць іначай, наадварот, а ў мяне акурат так... Няма на што абаперціся, каб ступіць у будучыню... Няма падставы, як кажуць, для будучыні... Я — помніш, Вера,— казаў табе, што, можа, мы прайшлі свой этап, што, можа, на гэтым новым этапе мы — лішнія... Я проста хаваўся за гэтае «мы»... А цяпер іначай... Няма тут, мабыць, ніякіх «мы»... І ніякіх этапаў не было, ніякіх этапаў я не ішоў. Таму і пуста цяпер... Няма мінулага, няма на што абаперціся.

Вера глядзела на яго ўпартым неадрыўным поглядам, і ў яе чыстых наіўных вачах займаўся агеньчык глыбокага жалю. Мабыць, адчуўшы гэты яе настрой, Карызна раптам абярнуўся да яе і цяжкім ад унутранага болю голасам запытаў:

— Вяруська, нашто ты кідаеш мяне?

Вера пяшчотна прытулілася да яго і прашаптала:

— Я дужа, дужа хачу, каб табе было добра...

Потым яна схілілася да яго калень і, не вырываючы ад яго сваіх рук, парыўчата схавала ў іх твар.

Карызна з невымоўным здзіўленнем і глыбокай, блізкай да шчасця радасцю адчуў, як па руках у яго пацяклі гарачыя, шчодрыя яе слёзы.

Але ўсё ж такі не бышо гэта шчасце, бо Сымон Карызна навучыўся нарэшце разумець, што жаль — гэта яшчэ не зусім каханне.

11

У сельсавеце было ці мала народу, і кароткая, але поўная глыбокага драматызму сцэнка, якая нечакана разыгралася там, мела досыць шырокае кола цікавых і надзвычай уважных гледачоў.

За вялікім сталом насупроць уваходных дзвярэй працавала раённая камісія, правяраючы справы Сівецкага сельсавета. Перад сталом грозна, размашыста сігаў экс-старшыня сельсавета — даўгі, як вочап, калматы, як памяло, Пацяроб. Да яго то старшыня камісіі, то Зелянюк раз-пораз звярталіся з запытаннямі, і тады ён горда сунімаў свой марш і, пагардліва скрывіўшы вока на трэцяга, ціхага і маўклівага сябра камісіі, кідаў — нібы выплёўваў — кароткую нядбалую рэпліку. Старшыню камісіі, а злашча Зеленюка, ён велічна ігнараваў, нібы не прызнаваў зусім іхняе прысутнасці ў сценах яго

былой інстытуцыі.

Народ, які быў у сельсавеце, найбольш сівецкія актывісты, купкаваўся сям-там невялічкімі гурткамі і аднамерна гудзеў стрыманым гоманам, поўным павагі да тае, экстраардынарнае справы, што адбывалася тут.

А ў самым кутку за сталом, дзе працаваў незамутнёна спакойны дзядок Цівунчык, сядзеў, цяжка ўзлёгшыся локцямі на стол, Сымон Карызна. Ён пахмура маўчаў, унураны ў глухую задуму, і, мабыць, не чуў ані слова з ціхамірнае гаворкі старога служакі, які лічыў за свой канечны абавязак разважаць яго чорны настрой староннімі, да справы не датычнымі, апавяданнямі. Але Цівунчык не засмучаўся дужа яго няўважнасцю і з вялікім задавальненнем апавядаў сам сабе пра грандыёзныя шашачныя турніры, у якіх ён нібыта браў калісьці ўдзел і якія, праўду сказаўшы, ён проста вымудрыў сабе паціхеньку, каб хоць трошку акрасіць цягучую сваю канцылярскую самоту.

Акурат перад момантам, як мела разыграцца тая неспадзяваная сцэнка, агульную цікавасць прыцягнула была да сябе нейкая малаважная, але вострая спрэчка Пацяроба з камісіяй, і таму ўсё, што далей тут адбылося, прайшло пад пільнай увагай усіх прысутных.

Яшчэ не ўправіўся скончыць Пацяроб сваю чарговую алімпійскую рэпліку, як раптам адчыніліся дзверы і ў сельсавет увайшла прыгожая стройная дзяўчына. Яна з парога акінула памяшканне быстрым энергійным поглядам і, убачыўшы проста перад сабой Зеленюка, шырока расплюшчыла вочы ад радаснага здзіўлення і зрабіла ў яго бок мімавольны парыўчаты рух — больш красамоўны, чымся тысячы слоў найгарачэйшага прывітання. Але рух гэты застыў у самым сваім пачатку, бо дзяўчына раптам дзіўна змянілася: бровы яе строга насупіліся, вусны сашчаміліся ў цвёрдым напружанні, а ў вачах халодна бліснуў зусім не радасны і не прыветны агеньчык.

Дзяўчына пругкім крокам падышла да Зеленюка і, упарта гледзячы яму ў твар, запытала:

— Навошта ты маніў мне? Зелянюк паспрабаваў усміхнуцца.

— Я не маніў табе, Стася...

— Чаму ты не напісаў мне ўсяго?

Зелянюк відавочна замяшаўся, і гэта яго замяшанне вылілася ў цяжкую, невыгодную для яго паўзу. Адылі ён авалодаў сабою і з той жа ціхай нерашучай усмешкай адказаў:

— Стася... Так трэба было... Так было лепей...

Дзяўчына паглядзела на яго знішчальным поглядам і хацела, мабыць, сказаць нешта вельмі рэзкае, але ў гэты момант яна заўважыла Сымона Карызну і кінулася да яго з крыкам, у якім

невядома чаго было больш: радасці ці роспачы:

— Татка!..

Карызна ў хаплівай, зусім старчай паспешнасці цалаваў дачку — і з нецярплівай настойлівасцю вёў яе да дзвярэй, нібы баяўся, каб не пачула ці не пабачыла яна тут таго, чаго ёй не трэба ні бачыць, ні чуць.

— Ты не была яшчэ ў хаце? Пойдзем, дачушка... пойдзем.

Як яны былі ўжо ў дзвярах, Зелянюк нервова памкнуўся ім услед і гукнуў не па-звычайнаму моцным узрушаным голасам:

— Стася!..

Але яна нават не азірнулася.

Зелянюк стаяў сярод пакоя напружана-застылы, адзервянелы — і не то ў чаканні, не то ў бязмежным балючым здзіўленні глядзеў на зачыненыя дзверы.

З хвіліну ў сельсавеце стаяла глухое маўчанне. Яго разарваў дагадлівы Пацяроб раптоўнай заўвагай:

— Гэта, любачкі мае, аргумент...

І ён пашукаў вачмі сярод публікі спагадлівае ўсмешкі, адылі не ўсміхнуўся ніхто. Усе заняліся адразу сваім, кожны ўдаваў, што ён нічога не бачыў і не чуў. Гэтым паказалі ўсе мімавольную павагу сваю да глыбокіх, цудоўна-яскравых рухаў чалавечай душы.

Праз якіх дзесяць хвілін камісія зрабіла была перапынак у сваёй працы, і тады, абабраўшы зручны момант, да Зеленюка падышла Тацяна Шыбянкова. Унікаючы чамусьці ад сустрэчы з ягоным поглядам, яна нерашуча запытала яго:

— Гэта твая дзяўчына?

Зелянюк ласкава, амаль пяшчотна зірнуў на яе злёгку паружавелы твар і жартліва адказаў:

— А хіба гэта не ўсё роўна?

Тацяна паспешна згадзілася:

— Усё роўна.

Але ўвесь яе разгублены выгляд, а найбольш сарамліва ўтупленыя вочы яе гаварылі, што ёй гэта не зусім усё роўна.

...Тым часам бацька з дачкой у цяжкім адчужана-халодным маўчанні падыходзілі да будынка местачковае сямігодкі.

Пераступіўшы цераз парог роднае хаты, Стася, як і там, у сельсавеце, сунялася ў парозе і абвяла пакой вострым дапытлівым поглядам. Відаць, агульны выгляд самотнае Карызнавае кватэры не зрабіў на яе асабліва прыемнага ўражання, бо яна з сцеражлівай стрыманасцю — зусім не па-хатняму — перайшла цераз пакой і, нават не распрануўшыся, села на першае, якое трапілася ёй на

дарозе, крэсла.

Карызна заўважыў яе настрой і тонам лёгкага дакору прапанаваў:

— Можа б, ты распранулася хаця, Стася? Ты ж прыйшла дамоў, у сваю хату.

Стася нібы і не чула ягоных слоў. Яна з хвіліну сядзела моўчкі, упяўшы ў акно задуменны погляд, а тады абярнулася да бацькі і з рэзкай рашучасцю запытала яго:

— Тата! Што ты тут нарабіў?

Карызна, замест адказу, сам запытаў яе ціхім праніклівым голасам:

— Ты што, Стася, першая хочаш судзіць?

Яна нездаволена скрывілася:

— Я не магу і не хачу судзіць цябе. Ты ведаеш, што я прывыкла бачыць у табе не толькі свайго бацьку, а і старшага таварыша. Ты — стары партыец, а я камсамолка.

— Неўзабаве будзе іначай: я буду беспартыйны, а цябе, мабыць, перавядуць у сябры партыі. Я табе зычу гэтага ад шчырага сэрца...

Стася ўскочыла з месца, распаленая раптоўным гневам:

— Не кажы так, тата! Я не хачу, каб ты так казаў... Ты гаворыш, усё роўна як смяешся... Калі ты і рабіў усё гэта са смехам, дык ты, дык я... я зусім не буду пра гэта з табой гаварыць.

Карызна маўчаў — адно ўсміхаўся балючай, хваравітай усмешкай, якая сказала дачцэ больш, чымся ўсякія словы. Яна падсела да яго бліжэй і зусім інакшым, ціхім пяшчоным голасам запытала яго:

— Татка, табе дужа цяжка?

Бацька панура схіліў галаву:

— Цяжка, дачушка... Дужа цяжка...

І тады дачка паважным праканальным тонам супакоіла яго:

— Гэта добра, татка... Раз цяжка, значыць, ты ўсё адчуваеш... А я думала, ты смяешся... Скажы, татулька, як усё гэта выйшла ў цябе? Можа, тут якое было непаразуменне?..

Карызна скрывіўся ад унутранага болю і знехаця адказаў:

— Тут, Стася, столькі было непаразуменняў, што я заблытаўся ў іх, як у непраходным лесе. Мне пачынае часам здавацца, што ўсё жыццё маё — непаразуменне.

Яна перапыніла яго тым жа паважным аўтарытэтным тонам:

— Не трэба так гаварыць, татка... Гэта не сур'ёзна...

Ён вінавата ўсміхнуўся.

— Добра, дачушка, я больш не буду... Але — ведаеш што? — нам з табой так многа прыйдзецца яшчэ гаварыць пра гэта... А цяпер —

блытаецца ў мяне ўсё... Давай пра другое... Скажы, ты Зеленюка добра знаеш?

Яна ўзняла на яго шырока расплюшчаныя вочы, нібы здзівілася такому наіўнаму яго запытанню.

— Я не толькі знаю, я нават кахаю яго...

Але зараз жа сама заўважыла сваю злачынную прастадушнасць і папраўілася:

— Ну мы з ім — добрыя прыяцелі... былі...

Яна з момант памаўчала ў нерашучасці, а тады нясмела сарамліва запытала бацьку:

— Скажы, а ён... Зелянюк... не вінаваты ў гэтым ува ўсім?

Карызна адказаў з цвёрдай катэгарычнасцю:

— Ён ні ў чым не вінават. Вінават я.

Яны колькі хвілін сядзелі моўчкі, занятыя кожны сваімі думкамі. Потым дачка мякка кранула бацьку за рукаў, нібы асцярожна будзіла яго, і прашаптала:

— Татка... Я ўсё-ткі пра гэта яшчэ... Усяго некалькі слоў... Скажы, ці ты не хочаш шчыра так, па-сапраўднаму, каб неяк добра стала... ну, разумееш, каб зноў так, як раней...

Карызна не даў ёй скончыць — перапыніў яе ў дзіўным замяшанні:

— Я разумею... Я, дачушка, не ведаю... У мяне ўсё пераблыталася... Я буду хацець... Я зраблю так, каб хацець...

Тады Стася зусім блізка прыхілілася да яго і яшчэ цішэй, ледзь чутна запытала:

— А як з мамкай?

Карызна паглядзеў на яе строгімі вачмі.

— Стася, ты не маленькая, і табе не трэба ціхіх сямейных абставін... Мы цябе роўна любім абое... мы табе як былі — бацька і маці... Ёй не дрэнна... Яна лепей жыве цяпер, чымся раней...

Дачка слухала яго і ў тон яму пакорліва ківала галавой:

— Я ведаю... Я за мамку не злуюся на цябе. Тут — асабістае. Я сама ведаю... Але...— Яна адвяла ўбок свае вочы, каб не паказаць іхняга здрадлівага бляску, і дадала больш сама сабе, чымся яму: — ...але мне так шкода, так шкода свае мамкі...

На гэтым і скончылася была ў бацькі з дачкой першая па сустрэчы гутарка, якая хоць у сутнасці не развязала ні бацьку, ні дачцэ іх сумненняў, але шчасліва пагадзіла іх між сабой.

12

Зелянюк узрушана хадзіў узад і ўперад па нязграбна-даўгім, як труна, і пустым пакоі, у якім зазвычай непадзельна панаваў аптэкар Плакс са сваім местачковым драмгуртком і які раённая камісія «дэманстрацыйна» абрала сабе пад часовую штаб-кватэру.

Зелянюк ламаў галаву над сфармуляваннем пэўнага, яснага адказу на запытанне, якое зрабіла яму Стася пры іхняй неспадзяванай сустрэчы.

Нашто ён уласна ў сваіх лістах да Стасі, у якіх падрабязна апісваў ёй усе сівецкія падзеі, упарта хаваў ад яе сапраўднае месца дзеі і сапраўдных асоб, якія ў ёй бралі ўдзел?

Ён не каяўся і не сумняваўся — ён і цяпер, як раней, як увесь час, як і там, пры сустрэчы з Стасяй, быў шчыра і цвёрда ўпэўнены, што сапраўды так было лепей, што так і трэба было яму рабіць, але ў яго не было дакладнае формулы, у якую б можна было і ў якую яму канечна трэба было ўкласці сваё напаўінтуіцыйнае перакананне.

Ён добра помніць, што пачалося ўсё з несур'ёзнага, чыста дзяцінага жарту — ён хацеў так напісаць ёй колькі лістоў, а потым прызнацца ды пасмяяцца разам з ёй з гэтага бязвіннага ашуканства. А потым, як пайшлі ў яго сутычкі з Карызнам ды як набылі яны формы вострай прынцыповай варожасці, ён, па доўгіх меркаваннях, наважыў і надалей, да таго ці іншага развязання іхняга канфлікту, хаваць ад Стасі праўдзівыя прозвішчы герояў сваіх прыгод.

Але ж чаму ён гэтак наважыў рабіць? Ці меў ён тады што канкрэтнае на мэце?

Што б там ні было, а ён мусіць знайсці такі дакладны вычарпальны адказ, які б адразу пераканаў Стасю ў аб'ектыўнай правільнасці і мэтазгоднасці ягонага ўчынку.

Любая, слаўная Стаська! Якім страшным поглядам яна сёння на яго паглядзела! Гэты погляд не гаварыў, а проста крычаў, што Стаська яму ніколі-ніколі, да апошніх дзён жыцця, не даруе!

Яна, вядомая рэч, даруе яму, ён гэта ведае добра. Але яна даруе толькі тады, калі ён здолее з непахіснай пэўнасцю ёй давесці, што меў безумоўную рацыю, гэтак рабіўшы.

О, ён добра ведае сваю Стаську!

Толькі ці захоча яна наогул з ім гаварыць? І як тут зрабіць, каб чым найхутчэй з ёй сустрэцца?

...Стася гаварыць з Зеленюком захацела і нават сама прыйшла да яго раней, чымся ён управіўся знайсці сваю няшчасную формулу.

Зелянюк як не ашалеў з радасці, убачыўшы яе ў дзвярах свайго

трунападобнага пакоя. Ён кінуўся ёй насустрэчу з такім рашучым парываннем, нібы паміж іх не было, ды і не магло быць ніякіх нязгод ці супярэчанняў, і гатоў быў ужо з маху схапіць яе ў свае абнімкі.

Але Стася, яшчэ трымаючыся адной рукой за клямку дзвярэй, другой рукой уласна адгарадзілася ад яго.

— Нашто ты рабіў так? Ну, кажы?

Зелянюк ніякім чынам не спадзяваўся на такі энергійны і, галоўнае, такі раптоўны напад і, збянтэжаны, сунуўся перад ёй, не ведаючы, што рабіць далей.

— Чаго ты хацеў гэтым дасягнуць?

Зелянюк чуў, што вось тут акурат, на гэтым месцы, ён мусіць даць свой цвёрды, катэгарычны адказ і ўсё тады развяжацца ў адзін момант. Але адказу такога яшчэ не было ў яго, а маўчаць таксама не выпадала, і ён загаварыў — не зусім, праўда, цвёрда і не зусім катэгарычна:

— Ведаеш, Стася, я вось, пакуль ты прыйшла, доўга думаў над гэтым. Я зноў кажу, што так трэба было — я глыбока ўпэўнены ў гэтым. Але я не магу растлумачыць табе... Не магу сфармуляваць... Ну, ведаеш...

Стася пагардліва прыжмурыла вочы і перапыніла яго:

— Ты, можа, думаў, што я перастану кахаць цябе за тое, што ты пасварыўся з маім бацькам?

Зеленюку гэта дадзела надзвычайна, і ён загарачыўся:

— Няпраўда! Я не мог так думаць, ты гэта ведаеш... Ты абражаеш і мяне і сябе. Гэта не тое... Бачыш... Я хацеў, каб ты зусім бесстаронна судзіла пра мае ўчынкі. Я пісаў чыстую праўду, не маніў ні слова... Ну, скажы, Стася... Ты ж не бачыла нічога дрэннага ці няправільнага ў маіх стасунках да таго... да сакратара ячэйкі?.. Ты мне пісала, што цалкам згодна са мной. Праўда, Стася? Ну, скажы, праўда?..

Стася з момант падумала і сказала троху лагадней, але з тым самым пагардлівым дакорам у голасе:

— Ты — эгаіст... Ты толькі думаў, каб самому чыстаму быць, каб агарадзіць сябе... ты дарма гэта рабіў, бо бацька сам мне сказаў, што ты ні ў чым не вінават...

Зелянюк жвава перапытаў:

— Ён так сказаў табе? Праўда, Стася?

Стася не палічыла за патрэбнае паўтараць, што сказала, і цягнула далей:

— Ты думаў пра сябе толькі. А можа, каб я адразу ведала ўсё, дык бы і нічога гэтага не было...

Зелянюк пачуў тут самае небяспечнае месца і паспешна запярэчыў:

— Няпраўда, Стася! Я многа думаў аб гэтым... Ты зусім не ведаеш свайго бацькі. Ты падліла б толькі масла ў агонь, і ўсё роўна было б тое самае, толькі, можа, у больш вострых і злачынных формах... Пра гэта я таксама пісаў табе, Стася...

Яна раптам нібы абвяла і зусім новым, пакорна-ціхамірным тонам запытала:

— Што цяпер будзе з ім?

Зелянюк, узрадаваны такім зваротам справы, ахвотна пачаў тлумачыць ёй пра партыйную дысцыпліну, пра партыйныя спагнанні, пра тое, што партыя ніколі не адштурхоўвае ад сябе канчаткова сяброў, якія зрабілі тыя ці іншыя, хоць і вялікія нават, памылкі. Стася выслухала яго з глыбокай увагай і, як ён кончыў, спакойна завярнулася да дзвярэй.

Зелянюк асалапеў:

— Стася! Куды ж ты?

Яна прыстоіла і ўзняла на яго наіўна-здзіўленыя вочы:

— А што?

— Ты так і пойдзеш?

— Так і пайду. Я пагаварыла з табой пра ўсё, што трэба, і мне няма чаго больш тут рабіць!

Ён раздзельна, склад за складам пераказаў:

— Табе няма чаго больш тут рабіць?

— Так, Зелянюк, мне няма чаго больш тут рабіць.

І яна зноў завярнулася да дзвярэй. Зелянюк падбег і схапіў яе за руку.

— Чакай, Стаська... Гэта ж неразумна... нелагічна... Ну, даруй мне, калі мо я дрэнна зрабіў... Ну, даруй, Стаська...

Стася сказала яму дзіўна спакойным, зусім прыяцельскім тонам:

— Слухай, Зелянюк... Ты ведаеш, што я не люблю рабіць што-небудзь з пустой крыўды ці гонару... І я не крыўджуся на цябе... Папраўдзе, Зелянюк, не крыўджуся... Я нават цяпер, у гэтую хвіліну, згодна з табой, што так было лепей... Але гэта ўсё роўна астанецца паміж нас прыкрым непаразуменнем, і, калі мне будзе патрэбна, я буду лічыць, што ты загубіў майго бацьку...

— Няпраўда, ты не падумаеш так... Ты выдумляеш сама на сябе... Стаська, я ўсё роўна не пушчу цябе... Ты не пойдзеш... Я так не магу... Я больш кахаю цябе, чымся ты думаеш...

Стася ціха, але рашуча папрасіла:

— Зелянюк, пусці маю руку. Я пайду.

Тады Зелянюк пусціў яе руку і, балюча сашчаміўшы зубы, пайшоў ад дзвярэй. Услед яму пачулася так блізка знаёмае, звонкае і зусім-зусім нязлоснае:

— Бывай, Зелянюк!

І яна такі пайшла, гэтая наравістая дзяўчына. Праўда, як выйшла яна за дзверы, дык яе прыгожы твар таксама пацямнеў і скрывіўся ад нутранога болю, але пайшла яна цвёрдым роўным крокам, які ані не паказваў на тое, што гэта дзяўчына перажывае цяпер сваю першую і таму найглыбейшую і найсвяжэйшую трагедыю.

...Стася была ў такім душэўным стане, калі чалавек зазвычай або ўпадае ў чорную меланхолію, або наважваецца раптам на які-небудзь дзікі, недарэчны ўчынак, на які б ніколі не пайшоў у нармальным стане, і ў гэты ўчынак вылівае жорстка сціснутую ўнутры ў яго буру.

Стася ў чорную меланхолію не ўпадала, а наважылася на дзікі, недарэчны ўчынак: яна пайшла да Веры Засуліч.

Яшчэ з кухні Стася пачула мілы галасок Веры, якая мыркала сама сабе нейкую цёплую і ўтульную, як курлыканне коткі, песеньку. Гэтая песенька страшэнна абразіла Стасю сваёй ціхамірнасцю, і яна паведаміла пра свой прыход такім адчайным грукатам у дзверы, нібы хацела спагнаць на іх усё абурэнне свайго маладога сэрца.

Вера выскачыла ёй насустрэчу — чыстая, светлая, як анёлак,— і, ледзь не плачучы з радасці, кінулася яе абнімаць.

— Стасечка, родная... Як добра, што ты прыехала... Тут так многа ўсяго ўсякага панарабілася... Я ўжо хацела пісаць табе... папраўдзе...

І яна з ласкавым шчабятаннем павяла Стасю ў свой пакой. Стася моўчкі прымала яе гарачыя шчырыя ласкі, але сама на іх не адказвала і скрозь разглядала яе сур'ёзным праніклівым поглядам. Але раптам у галаве ў яе мільганула смешная дзівачная думка: «Гэта ж яна, можа, будзе мая новая "мама"?»

Яна мімаволі ўсміхнулася. Вера заўважыла гэтую ўсмешку і, ураз пахаладзеўшы, пакрыўджана насупіла свае аксамітныя броўкі.

— Ты, Стася, смяешся з мяне?

Стася станавіта растлумачыла ёй:

— Гэта я ўсміхнулася не з цябе, а з адной свае недарэчнае думкі. Я смяяцца з цябе не буду.

І Вера, ураз расхмурыўшыся, зноў жвава зашчабятала, апавядаючы Стасі пра сівецкія навіны. Адылі Стася перапыніла яе:

— Я прыйшла, Вера, да цябе са справаю. Я хачу пагаварыць з табой пра свайго тату.

Вера зноў замаркоцілася:

— І ты, Стася, супроць мяне? Што я зрабіла каму благога?

Стася паспепша яе супакоіла:

— Я на цябе не наракаю... Гэта — ваша асабістае... Я проста хачу пагаварыць...

Вера падсела бліжэй да яе і прашаптала з непадробленай ласкай і болем:

— Я так шкадую яго... Я, здаецца, усё б зрабіла, каб толькі яму лягчэй было... Я праўду кажу, Стася...

І яна нават прытулілася да Стасі і пяшчотна гладзіла яе руку, нібы гэта сядзела не Стася тут, а Стасін бацька.

Стася, мабыць, наважыла, што цяпер самы зручны момант пачаць «рашучую» размову, і, надаўшы голасу свайму глыбокую, мала не трагічную суровасць, запытала:

— Скажы, ты яго любіш?

І чыстая, бязвінная, як дзіця, Вера Засуліч з анёльскай шчырасцю ёй адказала:

— Я не ведаю, Стася...

Стася здзіўлена паглядзела на яе і гаварыла далей тонам старэйшага дасведчанага чалавека, які размаўляе з малым:

— Ну, як жа так — не ведаю... Каханне — гэта пачуццё такое... такое яснае... Заўсёды адчуваеш, ці кахаеш ты чалавека, ці не... Нават і калі дрэнна з ім... ну, калі паспрачаліся... калі разышліся нават... а ўсё роўна нешта ёсць да яго не такое, як да іншых людзей... Усё роўна цягне да яго, хочацца зноў сустрэцца з ім... хоць ведаеш, што гэта непатрэбна... немагчыма...

Тут Стася нават ціхенька, неўзаметку для Веры, уздыхнула, адылі схамянулася, што нагаварыла многа лішняга, і скончыла суха, разважна:

— Раз няма яснага пачуцця паміж людзей, дык і не можа быць у іх ясных стасункаў.

Вера слухала яе ў глыбокім замяшанні. Яна з хвіліну вагалася сама з сабой, а тады ціха, нясмела праказала:

— У нас... стасункі... у нас усё ясна...

Стася строга перапытала яе:

— Як гэта ясна?

— Бачыш, Стася... Я выйшла. Я выходжу замуж...

— За тату?

Вера яшчэ больш замяшалася:

— Не... За Шыбянкова... За Андрэя Шыбянкова...

Стася глядзела на яе вялікімі, поўнымі здзіўлення вачмі.

— А тата ведае?

— Не... Ён не ведае... Я не казала яму... Я не магла сказаць яму...

Стася, з усіх сіл хаваючы сваю раптоўную радасць, дзелавіта заявіла:

— Дык я сама скажу яму. Добра?

Вера ў радасным захапленні кінулася да яе:

— Стасечка, любая, скажы... Я так шкадую яго... Я так шкадую...

Яна парыўчата абнімала Стасю, а ў яе вялікіх цёмна-цёмна-сініх вачах блішчалі слёзы. Стася ўважна паглядзела на яе і шчырым прыяцельскім тонам зазначыла:

— Вера, ведаеш, што я скажу табе... Ты — хоць вялікая шэльма, але папраўдзе слаўная дзеўка.

Вера Засуліч шчасліва ўсміхнулася.

13

Справа Сымона Карызны, Пацяроба і яшчэ некаторых найбліжэйшых іхніх паплечнікаў разглядалася на пашыраным, спецыяльна для гэтае мэты скліканым пасяджэнні бюро райкома.

Сымон Карызна прыехаў у раён змрочны, пахмуры і праз увесь час, пакуль не пачалося пасяджэнне райкома, туляўся ў баку ад усіх, глуха зацяты ў жорсткім, амаль варожым да ўсіх маўчанні. Гэтая пахмурасць яго была заслонай, за якой ён хаваў сваё замяшанне і якой адгароджваўся ад сутычак з прыяцелямі, поўных немінучага ў гэткіх выпадках фальшу і двузначнасці.

Зусім іначай паводзіў сябе Пацяроб. Гэты і тут не страціў рызыкі і, горда замкнёны ў сваёй адумыслава-пацяробаўскай вялічнасці, звысака кідаў на ўсіх пагардліва-зачэпныя погляды, якія мусілі азначаць, што калі ён і не лічыць сябе пераможцам, дык у кожным разе яшчэ і далёка да таго, каб палічыў сябе за пераможанага.

— Яшчэ паглядзім, хто на чыё пераверне!

Пасяджэнне пачалося з даклада старшыні камісіі, што з даручэння райкома ездзіла ў Сівец дзеля азнаямлення на месцы з усімі дэталямі справы.

Карызна слухаў даклад з глыбокай напружанай цікавасцю. Канкрэтныя факты, якія з спакойнай, нават троху педантычнай старанцаспю выбіраў з сваіх бяздонных матэрыялаў дакладчык, паўставалі перад Карызнавай свядомасцю ў дзіўнай навізне, набываючы зусім новае, нечаканае для яго значэнне. Так часам якая-небудзь непрыкметная, нудная, абыклая для вока рэч, апынуўшыся ў руках чужога

чалавека, раптам здзіўляе гаспадара незаўважанай дасюль яскравасцю.

І Карызну пачало здавацца, што справа ідзе тут зусім не аб ім, што гэта зусім не яго пералічаюцца тут сапраўды цяжкія, сапраўды невыбачныя злачынствы.

...Скрыўленне партыйнай лініі ў справе калектывізацыі, злоснае нарушэнне прынцыпу добраахвотнасці...

...Заціск здаровае ініцыятывы бядняцка-серадняцкай часткі насельніцтва...

...Парушэнне прынцыпу — «ліквідацыя кулацтва толькі на базе суцэльнае калектывізацыі» і скарыстанне раскулачвання з выключнай мэтай тэрарызацыі насельніцтва...

...Незаконнае высяленне беднякоў і серадиякоў...

...Беспрынцыпная калатня і звадкі з сябрамі ўласнае ячэйкі...

...Затойванне ад партарганізацыі сваёй сувязі з кулацкай сям'ёй і свае ранейшае праваапартуністычнае дзейнасці...

Карызна слухае з напружанай увагай, як перабірае дакладчык бясконцую чараду злачынстваў, і злачынствы гэтыя дзіўна абстрагуюцца ў ягонай свядомасці, абарачаючыся ў зусім самастойныя, незалежныя ад нікога, праявы. Потым яны збіраюцца ўместа, камбінуюцца, пераплятаюцца і складаюць нарэшце адзіны — таксама абстрактны — вобраз агіднага злачынцы. Гэта не ён зусім, не Карызна, гэта нейкі далёкі, прамінулы ў жыцці чалавек — дурны і агідны,— супроць якога Карызна абураецца не менш за іншых, не менш за самога дакладчыка.

Карызна раптам чуе, што гэты настрой не новы, што ён ужо некалі перажываў яго, і напружвае памяць, каб успомніць, калі гэта было.

Так, успомніў. Гэта было тады, як, едучы ад Рачкоўскага, ён — спакойны, упэўнены ў сваёй сіле і незалежнасці — абарачаўся мыслевым поглядам у мінулае і бачыў там замест сябе чужога малазнаёмага чалавека.

Карызна нервова здрыгаецца.

Што гэта — выпадак ці заканамернасць? Няўжо яму прыйдзецца скрозь так, з страхам і агідай, азірацца на свае пражытыя дні!

Дакладчык скончыў, і зачаліся спрэчкі. У спрэчках выступалі ўсе, хто быў тут прысутны, і ўсе гаварылі бадай што адно: усе ганьбілі, асуджвалі, патрабавалі суровае кары. Карызна глядзеў на кожнага, хто пачынаў гаварыць, з нейкай абсалютна пустой цікавасцю і ўвагу ўсю звaрачаў не на словы, не на сэнс іх, а на тое, як хто трымаецца, ці добра патрапіць каторы ўзяць належны тон абурэння і які кіне на

яго, на Карызну, погляд: ці гнеўны, ці спачувальны, ці проста безуважны.

Найактыўнейшы ўдзел у спрэчках браў Пацяроб. Ён без ладу, з чыста бабскай звяглівасцю ўтыкаўся ў прамову кожнага, хто выступаў, агрызаўся, лаяўся, нахабна вытыкаў кожнаму яго ўласныя грахі, якіх ён нейкім дзівам меў на ведаме безліч, і ўпарта напіраў на іх, як на сваё апраўданне, хоць яны не мелі ніякага дачынення да разглядання справы. І кожны свой выпад, якія б вынікі ён ні меў, пакрываў трыумфальным поглядам ваяўнічага пераможцы.

У Карызны пацяробаўскія выступленні абуджалі пачуццё прыкрай дакукі, а бадзёрыя змоўна-таямнічыя погляды, якімі той раз-пораз на яго пазіраў, стараючыся падтрымаць згнібёны дух свайго таварыша, кідалі Карызну ў халодную дрыготку агіды.

Наогул, усе гэтыя спрэчкі страшэнна нудзілі Карызну — яны здаваліся яму лішнімі, непатрэбнымі для справы і ў значнай меры штучнымі. Нават вялікае выступленне Зеленюка — фактычна пракурорская прамова, у якой ён з жорсткай бесцырымоннасцю калупаўся ў Карызнавай псіхіцы, не спыняючыся перад самымі інтымнымі яе куточкамі, нават гэтая прамова не выклікала ў Карызны моцнага ўзрушэння. Яму толькі шкода было чамусьці, што ў Зеленюковай прамове мала агню, мала нянавісці, што ён залішне аб'ектыўны і стрыманы. Мабыць, нянавісць гэтага нялюбага блазнюка дала б яму нейкае асаблівае задавальненне.

Сымон Карызна нецярпліва чакаў выступлення Рачкоўскага. Ён чакаў яго з затоенай унутры зларадаснасцю, ён загадзя трыумфаваў, уяўляючы тую ніякавасць, тое замяшанне, з якім Рачкоўскаму давядзецца ганьбіць яго, свайго калішняга супольніка.

Дзіўная рэч, але з усіх прыяцеляў і ворагаў — роўна чужых яму цяпер і далёкіх — найбольшую непрыязнасць адчуваў чамусьці Карызна да свайго лепшага друга, да Рачкоўскага. Ён проста не мог на яго глядзець — яго ўпэўнена-моцны, энергійны твар, яго прысадзістая, крэпкая, што дубовы камель, фігура абуджалі ў ім дрэннае пачуццё зайздрослівае варожасці, якое занялося ў ім яшчэ тады, як, прыехаўшы ў раён, суняўся ён быў перад кватэраю свайго друга, каб, як зазвычай, да яго заехаць. Перш чым злезці з вазка, ён паспрабаваў быў уявіць сабе сцэну сустрэчы з старым прыяцелем, і вось тут замест тае свежае бадзёрасці, якую заўсёды выклікаў у ім адзін успамін пра Рачкоўскага, занылa раптам у сэрцы ў яго гэтае прыкрае, едкае пачуццё, і магчымасць сустрэчы з Рачкоўскім не ўзрадавала яго, а напалохала. Ён сказаў возніку ехаць далей і ўпершыню за ўвесь час быцця свайго ў гэтым раёне спыніўся ў

заезным двары.

Рачкоўскі выступіў у самым канцы спрэчак. Ён паволі ўзняўся з месца, уперся рукамі ў стол, нібы ўрос у яго, і ўстроміў проста ў Карызну свой цвёрды няўломны погляд.

— Так, браце Сымоне... Зблышыў ты... Сорамна мне за цябе... вось... Партыя на цябе звяралася, партыя даручыла табе кіраваць часткай яе арганізацыі, а ты партыю сваю ашукаў... Чуеш ты? Ашукаў!.. Ты гэтую веру партыі да цябе на што скарыстаў, га? Ты ведаеш, браце, што ты зрабіў? Ты здрадзіў! Так, здрадзіў...

І Рачкоўскі з уласцівай яму грубай пачуццёвасцю стаў найчарнейшымі фарбамі маляваць учынкі Карызны, якія з кожным словам яго — важкім, цвёрдым, як удар молата, паўставалі ўсё ў страшнейшым выглядзе.

Карызна кіпеў шалёным абурэннем, перамяшаным з зларадпасцю.

«Ага! Ты гэтак? Ты такі тон узяў да мяне? Пастой жа, браток...»

І ён толькі чакаў, пакуль кончыць Рачкоўскі, каб зараз жа ўстаць і кінуць проста ў твар яму — жорстка, бязлітасна:

«А ты? А ты хто такі, калі я здраднік? Ці не з табой разам рабілі мы палавіну тых грахоў, за якія ты ганьбіш мяне? Ці не ты вёў мяне на іх, ці не ты кіраваў. А цяпер што, га?.. Можа, твая рызыка, твой задор і штурхнулі мяне на новыя злачынствы? Ты забыўся, як сам пад'юджваў мяне, як заклікаў мяне біць, варушыць усё да грунту, пераварочваць свет? Ага, ты забыўся?..»

Рачкоўскі нібы адгадаў Карызнаў намер і папярэдзіў яго:

— Мы ўсе памыляемся. У кожнага бываюць памылкі. Я таксама рабіў іх... Так, рабіў... Партыя ведае пра іх, ад партыі нельга хаваць ніводнага свайго кроку, як бы ты ні зрабіў яго: свядома ці несвядома...

Ён перавёў погляд на сяброў райкома, нібы беручы іх у сведкі правільнасці сваіх слоў, і гаварыў далей яшчэ з большай сілай і нават урачыстасцю:

— Партыя ведае пра мае грахі... Але партыя ведае і тое, што я гэтыя свае грахі — во...

Ён зрабіў рэзкі размашысты жэст, які выразней за слоў паказаў, як ён сцёр з твару зямлі нават апошні след сваіх грахоў.

— Адным ударам... Помніш, я казаў табе, га? Адным ударам! Во!..

І ўдар, які ён зрабіў кулаком аб стол, папраўдзе быў настолькі рашучы і моцны, што ўсё на стале задрыжала і заенчыла ў раптоўным сполаху.

Карызна далей не слухаў. Нечаканае прызнанне Рачкоўскага ашаламіла яго, выбіла з рук у яго апошні козыр і пагасіла ўсё ягонае абурэнне. Ён адно падумаў, як калісьці падчас прыезду свайго да Рачкоўскага: «Што гэта: хітры манеўр ці простая праўдзівая дарога наперад?»

Адылі адказу на гэтае сваё запытанне ён не шукаў — яго агарнула бяздонна-глыбокая апатыя. Ён не сачыў нават больш за ходам пасяджэння — сядзеў моўчкі ў сваім кутку, акунуўшыся ў збавіцельную бяздумнасць. І калі яму раптам прапанавалі слова, ён устаў і беспарадна пазіраў навокал, не ведаючы, пра што гаварыць. І сказаў зусім выпадковае, чаго не меў на мэце казаць, што неяк само па сабе ўсплыло на думку:

— Я стараюся рабіць так, каб было добра...

І тут жа злавіў сам сябе на падступнай двузначнасці свайго сказу: «Каму добра — партыі ці сабе?»

Яго словы зрабілі на прысутных дрэннае ўражанне, бо ўсе чакалі ад яго шчырага прызнання памылак і ўсе зразумелі, што ён ад гэтага прызнання пастараўся ўнікнуць. Ён адчуў гэта і хваравіта ўсміхнуўся з свае незадачы.

«Смешна б было адмаўляць віну... бязглузда... Трэба было сказаць... Трэба сказаць...»

Але гаварыць было позна.

Сакратар райкома т. Гайдук — мізэрны, хударлявы чалавек, з смарчкаватым тварам, з даўгім, ды не надта паважным носам — у кароткіх і, здаецца, зусім малазначных словах падагуліў сэнс усяе справы, унітаваўшы яе — дробную, выпадковую — у шырокі размах усяго ўсёабдымнага руху эпохі. І ўсім ясна было, што гэтая агідная сівецкая пацяробаўшчына не ў адным Сіўцы завялася, што гэта — звычайная шума на магутных бурнапеністых хвалях рэвалюцыі.

І ўсім ясна было, што ні Карызну, ні Пацяробу няма больш месца ў бальшавіцкай партыі.

Далей былі толькі неабходныя фармальнасці.

Паклаўшы на стол партбілет, Сымон Карызна паспешна, каб унікнуць нязноснай яму ў гэты момант кампаніі Пацяроба і іншых сваіх таварышаў, выйшаў з райкома. Адылі, збегшы з высокіх ганкаў райкомаўскага дома, ён суняўся і з хвіліну стаяў на адным месцы — не таму, што не ведаў, куды ісці, а таму, што не чуў ніякай патрэбы ў тым, каб ісці куды-небудзь, каб рухацца, каб што-небудзь наогул распачынаць у гэтым новым, трагічна-пустым і невыразным сваім жыцці.

На дварэ патыхала ўжо блізкай вясной, і вільготны ветрык,

мякка выпырхнуўшы з цемры, шаптаў на вуха даўнія наіўна-салодкія казкі, сабраныя недзе па маладзенькіх, палахліва прытоеных сярод брудных снягоў, праталінках.

І ў маўклівую пустату Карызнавага нутра прынёс раптам гарэзлівы вясновы ветрык шчымлівае і простае, як даўнія салодкія казкі, пачуццё.

Карызну стала сумна. Проста сумна, маркотна, як чалавеку, які разлучыўся з блізкімі людзьмі, як дзіцяці, што асталося без маткі. Гэта было першае адчуванне Карызны ў новым жыцці, і яно вярнула яго думкамі на хвіліну назад, у райком, адкуль павеяла на яго цудоўнай цеплынёй неўзваротнае дружнасці і сяброўства. Але яно і адштурхнула яго ад ганкаў райкомаўскага дома, бо ён ужо ведаў, што яму трэба ісці зараз у мізэрную чорную каморку заезнага дома і перажываць там першыя глухія гадзіны свае самоты.

Прайшоўшы крокаў з дзесяць па вуліцы, Карызна раптам заўважыў, што ён не адзін, што побач з ім пасуваецца ў цемры нейкі няясны цень. Ён прыгледзеўся і, пазнаўшы ў няясным цені жанчыну, адразу зразумеў, што гэта Марына Паўлаўна.

Ясна: яна падпільнавала яго фатальна-трагічную хвіліну і прынесла яму сваю спагаду.

Карызна спагады гэтае не прыняў. Яму мілей было цяпер плаваць у мякка-разлётных хвалях свайго новага смутку, чымся варочацца да згубленых слядоў былога спакою.

Яна была яму яшчэ лішняя.

І Марына Паўлаўна зразумела гэта. Таму, калі, падышоўшы да заезнага двара, ён моўчкі падаўся ў яго цёмныя, як бяздонны лёх, вароты, яна не затрымала, не паклікала яго, а таксама моўчкі, як нямотны цень, знікла ў волкай цемры прадвясновай начы.

Карызна ўвайшоў у сваю каморку, запаліў святло і доўга з тупым здзіўленнем азіраў чорныя пакалупаныя сцены, убогі рахітычнага выгляду стол, такое ж крэсла, тапчан, нібы перад ім была не звычайная брудная абстаноўка выпадковага начлегу, а сталыя спадарожнікі яго новага этапу ў жыцці, да якіх трэба добра прыгледзецца, каб не трапіць зноў у якую неспадзяваную пертруску. Потым ён падсеў да стала і, падпёршы рукамі галаву, доўга сядзеў у мёртвай нерухомасці, слухаючы шчымлівы боль свайго сэрца.

Яго абудзіў раптоўны стукат у дзверы. Не ўправіўся ён яшчэ і вымавіць слова, як дзверы расчыніліся і ў іх з'явіўся брыгадзір Зелянюк.

Карызна ўзняў галаву і шырокімі напаўнепрытомнымі вачмі глядзеў на неспадзяванага госця.

Зелянюк быў злёгку замяшаўшыся, але сваё замяшанне досыць удала хаваў пад маскай вясёлага бадзёрага ажыўлення. Увайшоўшы ў каморку, ён адразу сеў на тапчан і загаварыў — зноў жа, каб схаваць замяшанне — наўмысна гучным фамільярным тонам:

— Я прыйшоў, Карызна, са справай да цябе...

— Са справай?

І Карызна зірнуў на яго такім позіркам, які ясна, без слоў, гаварыў:

«Чаго табе яшчэ трэба? Калі ты адчэпішся ад мяне?»

Зелянюк гаварыў далей, і з кожным словам тон яго з грубавата-фамільярнага ўсё больш і больш пераходзіў на сардэчна-інтымны і троху сарамлівы.

— Я еду заўтра ў горад... Зноў на завод, на працу... Я хацеў прапанаваць табе...

Тут ён на момант затрымаўся, перамагаючы шчырым вясёлым бляскам сваіх вачэй варожа-недаверлівую хмурасць Карызнавага погляду.

— Карызна! Давай будзем так... без злосці... Пагаворым хоць раз адкрыта... па-таварыску...

Карызна ледзь прыкметна ўсміхнуўся — цьмянай далёкай усмешкай, якая, мабыць, больш стасавалася да яго ўласных глыбока захаваных думак, чымся да апошніх слоў Зеленюка. Але Зелянюк зразумеў гэтую мімалетную ўсмешку як першы крок па шляху прымірэння і, парывіста прыхіліўшыся да Карызны, загаварыў з прыяцельскай зычлівасцю:

— Ведаеш што, Карызна? Я раю табе пераехаць у горад. Разумееш? Да нас, на завод... Табе там працы знойдзецца колькі хочаш...

Карызна доўга глядзеў на яго ўпартым натужным поглядам, нібы толькі цяпер заўважыў яго прысутнасць, і як мага стараўся вынырнуць з свайго бяздоннага забыцця, каб дабраць сэнсу таго, аб чым гаворыць яму назолівы, неадчэпны брыгадзір.

— Да вас?.. На завод?..

— Ну, вядома...

— Чаго?

— Як чаго? Працаваць... На новым месцы, з новымі людзьмі... з рабочымі, з пралетарыятам...

Карызнава хмурасць раптам змянілася на балючую турботу — ён нібы спалохаўся свайго новага звароту да рэчаіснасці, які парадзіў новую раптоўную патрэбу думаць, меркаваць, снаваць жыццёвыя планы замест таго, каб бязвольна плысці па хвалях даўняга

шчымлівага смутку.

Зелянюк не адступаў ад яго.

— Ну, што, згода? Едзем?.. Будзем разам працаваць на заводзе... Тут не спрацаваліся, дык, можа, там лепш патрапім. Будзем разам здабываць назад сабе тое, што разам страцілі...

І, сказаўшы гэтыя астатнія словы, Зелянюк чамусьці засаромеўся. Карызна паглядзеў на яго з глыбокім неўразуменнем:

— Я не ведаю, аб чым ты гаворыш... Што мы страцілі разам?

Зелянюк мякка, зусім па-дзяцінаму ўсміхнуўся і адказаў:

— Ну, ведаеш... Ты — партбілет, а я...— І, злёгку адвярнуўшыся ўбок, каб схаваць сваё канчатковае замяшанне, дакончыў: — А я — Стасю...

Сымон Карызна здрыгануўся, пачуўшы з Зеленюковых вуснаў доччына імя, і цень мітуслівай турботы, што ляжаў на ягоным твары, згусціўся да выразу вострага нутранога болю. Ён устаў ад стала і, захоплены новымі непакойнымі думкамі, доўга хадзіў па пакоі, нібы забыўшыся зусім на прысутнасць тут Зеленюка. Калі ж той, знуджаны доўгім маўчаннем, таксама ўзняўся і, ладзячыся выходзіць, яшчэ ў астатні раз напамянуў пра сваю прапанову, Сымон Карызна нервова страпянуўся і, затрымаўшы руку Зеленюка, з дзелавітай паспешнасцю адказаў:

— Так-так... я паеду... Я паеду, Зелянюк. Абавязкова паеду...

І яны развіталіся з цёплай таварыскай прастатой і шчырасцю.

14

У расчыненыя напята дзверы і вокны нардома шырокай патокай уліваўся вясновы вецер, насычаны свежай цеплынёй і густым араматам толькі што абуджанай зямлі. Прайшоўшыся па галовах шчытна збітага ў памяшканні натоўпу і завіўшы смешныя цыбатыя віхры ў калматых мужычых чупрынах, вецер мякка ўзнімаўся ўгару, шастаў там па даўгіх вязёнках рознакаляровых сцяжкоў і, залазячы падскуру самадзелкавых лозунгаў, надзімаў іх тугімі гладкімі пухірамі.

Лозунгі ўсе распісаны былі пад непасрэдным кіраўніцтвам настаўніцы пачатковае школы Веры Засуліч і выразна адлюстроўвалі ў сабе індывідуальныя рысы гэтае энергійнае, спраўнае і чулае да грамадскага жыцця працаўніцы. Яны былі ўсе чысценькія, роўненькія, прыгожанькія і дакладна адпавядалі палітычным задачам сённяшняга дня:

«Хай жыве сацыялістычная перабудова вескі!»

«Хай жыве суцэльная калектывізацыя!»

«На базе суцэльнае калектывізацыі ліквідуем кулацтва як клас!»
«Заўтра — першы дзень бальшавіцкай калектыўнае сяўбы!»
«Хай жыве сацыялістычная арганізацыя працы!»

І толькі ў адным невялічкім лозунгу рамантычная натура Веры Засуліч неспадзявана вылілася ў цалкам бязвінныя, але троху залішне лірычныя радкі:

«З кволай руні закрасуюць
Залатыя каласы...»

Адылі гэты лозунг павешаны быў у самым цёмным куточку, яго мала хто прымячаў. Ды і наогул на лозунгі, на сцяжкі, на зяленыя хвойныя лапкі, на ўсю гэтую пышную аздобу нардомаўскае залы мала зважалі сівецкія грамадзяне, бо іхняя ўвага цалкам была скупчана навокал аднаго пункта, які нясцерпна дражніў усіх сваёй загадкавай таямнічасцю.

Наперадзе, з боку ад сцэны, цэлы куток залы быў завешан стракатай заслонай, зляпленай з старых выцвілых і парудзелых сялянскіх дзяружак. Уваход за гэту заслонку быў строга ўсім заказаны, і нават дападлівыя падшпаркі, якія памкнуліся былі пераступіць суровы заказ і хоць адным вокам зазірнуць у чароўны куточак, былі злоўлены на гарачым учынку і ўрачыста выдалены з памяшкання.

З самага пачатку вечара цераз залу патрусіўся быў мізэрны, ушчэнт перапалоханы агульнай увагай Галілей і знік за таемнай заслонай. Апрача яго, туды раз-пораз забягалі радасна заклапочаныя камсамольцы на чале з сакратаром ячэйкі Віктарам, які, аднак, упраўляўся сумленна дзяліць сваю ўвагу паміж гэтым кутком і адным добра прыкметным яму месцам у натоўпе, адкуль шчаслівым бляскам ззялі яму ясныя Аўгіньчыны вочы.

Нарэшце агульны сход сівецкага калгаса абвясцілі адкрытым, абралі адпаведную моманту шырокую мнагалюдную прэзідыю, куды ўвялі безліч усякіх прадстаўнікоў, і першае слова для даклада атрымаў старшыня калгаса таварыш Лакота.

Якуб Лакота паволі ўстаў са свайго месца ў прэзідыуме, перакінуўся кароткім, але надзвычай выразлівым і цёплым позіркам з Тацянай Шыбянковай і, усміхнуўшыся сваёй мілай, светлай усмешкай, выйшаў на авансцэну. Гаварыў ён, як зазвычай, ціха, марудна, з патугаю, перамагаючы сваю фізічную слабасць і сваё нязмернае захапленне.

— Таварышы! Заўтра ўранні мы кінем першыя зярняты ў нашу новую калгасную глебу, у наша новае агульнае поле. Гэты сход мы сабралі, таварышы, на тое, каб падрахаваць свае сілы і сродкі, свае ўдачы і няўдачы, каб азірнуцца на момант на той шлях, якім мы

дайшлі да свае першае бальшавіцкае калектыўнае сяўбы. Наш шлях быў нялёгкі, на ім было многа каўдобін, у якіх мы здорава грузлі, але пад кіраўніцтвам Камуністычнай партыі мы перамаглі ўсе перашкоды і выйшлі на роўную цвёрдую дарогу. Таварышы! Мы яшчэ не ўсе добра ўяўляем, куды вядзе гэта дарога, сярод нас ёсць яшчэ ці мала такіх, што не вераць, што сумняваюцца. Мы пакажам усім, мы давядзём сваёй дружнай калектыўнай працай, што наша дарога — пэўная, што яна вядзе да лепшага жыцця. Таварышы! Вось зараз вы ўбачыце... мы пакажам вам невялічкую карцінку... Гэта не выдумства якое, не фантазія — усё гэта зроблена на падставе дакладных планаў, усё гэта вымеркавана да маленькай дробачкі... Гэтага мы можам дасягнуць за якіх пяць — дзесяць год. І дасягнем, мусім дасягнуць, абы ахвота была, энергія ды дружнасць!..

Якуб Лакота зрабіў непрыкметны знак рукой, і заслона, што адгараджвала пярэдні куток залы, ураз расхінулася, адкрыўшы схаваную за ёй таямніцу.

У зале ўзняўся страшэнны вэрхал. Усе паўставалі з месц, усе лезлі наперад — кожны хацеў як найхутчэй убачыць дзівосную штуку. Аднак у першы момант толькі тыя, што былі на самым перадзе, здолелі як след разгледзець адкрытую іхнім вачам карціну.

Гэта быў Сівец ці, праўдзівей, тое месца, дзе стаяў цяпер гэты шэры, нязграбны, загрузлы ў непралазным брудзе Сівец. Тыя самыя ўзгоркі, тая самая паміж іх вілаватая вёрткая рэчка, той самы шырокі шлях у гонкія засівецкія далі.

Але ж чаго толькі не нагарадзіла туг гарэзная фантазія непакойнага чалавека!

Роўныя, чыстыя, асветленыя электрычнасцю вуліцы, новыя вялікія дамы дзіўнай, у свеце нябачанай архітэктуры, старанна дапасаванай да найбольшае выгоды жылля.

Сярод мястэчка, дзе цяпер самае балота,— гладкі раскошны пляц, навокал якога размешчаны розныя грамадскія і культурныя ўстановы.

Зводдаль ад жыллёвых будынкаў — цэлая сістэма будынкаў гаспадарчых: свірны, адрыны, хлявы — усё з электрычнасцю, з ацяпленнем, з авадненнем, з рознымі атрыбутамі найноўшае будаўнічае тэхнікі.

А навокал — шырокімі палатнінамі паслалася калгаснае поле, парэзанае на роўныя квадраты сеткай палявых дарог, упарадкаванае паводле правіл найдасканалейшага севазвароту.

Гэта была папраўдзе цудоўная работа, галоўна каштоўная тым, што ўся яна была зроблена на аснове рэальных разрахункаў, на

аснове дакладных планаў, на якія клаў астатнія рэшткі сваіх надламаных сіл другі непакойны чалавек — чырвоны інвалід Якуб Лакота.

Але і тут не абышоўся стары Галілей без вечнага свайго дзівацтва — сярод усяе гэтае раскошы, як барадаўка на чыстым здаровым целе, тырчала ў поўнай сваёй красе мізэрная, убогая Галілеева хацёнка, і над ёй, як дзікі недарэчны ўбор на галаве вар'ята, узнасіліся непамерна вялікія, грамоздкія крыллі ветрака.

Што хацеў паказаць стары мудрагель гэтым сваім дзівачлівым жартам?..

З вялікімі патугамі ўдалося, нарэшце, навесці ў зале сякі-такі парадак, і Якуб Лакота зноў пачаў гаварыць:

— Таварышы! Перш чым рабіць далей свой даклад, я павінен адзначыць, што гэтая надзвычайна каштоўная і навучальная выстаўка, якую вы ўсе будзеце мець магчымасць тут аглядаць, збудавана выключна рукамі вядомага вам усім селяніна-бедняка Ахрэма Данілавіча Пунціка, або, як мы прывыклі зваць яго, Галілея. Ад імя ўправы калгаса я выказваю яму шчырую падзяку і прапаную абраць яго ў прэзідыум нашага сходу.

Зала выбухнула дружнымі воплескамі, і ўсе пачалі шукаць вачмі хударлявае фігуры старога вынаходцы.

Але Галілея ў зале ўжо не было: ён уцёк, скарыстаўшы агульнае замяшанне.

На цёмнай сівецкай вуліцы Галілея дагнаў яго прыяцель аптэкар Плакс — ён жа кіраўнік драмгуртка і мястэчковы філосаф.

— Гэта — тэхніка, Галілей? Га?..

Галілей, не сунімаючы свае дробнае лёгкае хады, адказаў:

— Кхе-кхе... Тэхніка, доктар... ага... тэхніка...

— А дзе ж там твой чалавек, Галілей? Я не бачыў там чалавека... Чаму ты, Галілей, якога новага чалавека сабе не прымудраваў, га?

Гэта падступнае запытанне сівецкага мізантропа, відаць, дадзела старому, і ён з навучальнай строгасцю прабурчаў:

— Няможна, доктар, так казаць пра людзей... ага... няможна... Новых людзей не трэба... Гэтыя людзі будуць новыя... Трэба, доктар, чалавека любіць... ага... трэба любіць...

Аптэкар Плакс хацеў быў яшчэ нешта сказаць, адылі абмежаваўся адным невыразным гукам, у якім не было нават досыць прыкметнае дозы звычайнага плаксаўскага скептыцызму.

І тут прыяцелі разлучыліся: Галілей патрусіўся некуды па цёплай сівецкай вуліцы, а кіраўнік драмгуртка і мястэчковы філосаф вярнуўся ў нардом паказваць калектывізаванаму сівецкаму грамадзян-

ству сваю чарговую пастаноўку.

1932

У 1932 годзе выйшаў у свет раман Міхася Зарэцкага "Вязьмо", філасофскі і вострадраматычны твор, які прынёс яму шырокую вядомасць. Прайшло нямала гадоў, але маральныя праблемы, узнятыя ў ім, не састарэлі, а нечакана зноў набылі сугучнасць з сучасным жыццём. Цэнтральную для літаратуры канца 20-х – пачатку 30-х гадоў XX стагоддзя тэму калектывізацыі М. Зарэцкі спрабуе вырашыць праз раскрыццё чалавечых характараў, праз іх драматычнае сутыкненне. Вострая праблемнасць, паглыбленне ў сацыяльную псіхалогію людзей характарызуюць гэты твор.